

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/140005>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

OPSPORING, TEGENSPRAAK EN VERANDERENDE FRAMES

Een handelseditie van dit proefschrift is verschenen bij Boom Lemma uitgevers onder ISBN 978-94-6236-562-9.

Opsporing, tegenspraak en veranderende frames

Een onderzoek naar tegenspraak in grootschalige
rechercheonderzoeken

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor

aan de Radboud Universiteit Nijmegen

op gezag van de rector magnificus prof. dr. Th.L.M. Engelen,

volgens besluit van het college van decanen

in het openbaar te verdedigen op woensdag 13 mei 2015

om 16.30 uur precies

door

Renze Salet

geboren op 17 december 1983

te Haps

Promotoren:

Prof. dr. ir. J.B. Terpstra

Prof. dr. L.E. de Groot-van Leeuwen

Manuscriptcommissie:

Prof. mr. P.H.P.H.M.C. van Kempen

Prof. dr. H.G. van de Bunt (Erasmus Universiteit Rotterdam)

Prof. mr. P.M. Frielink

Dr. N. Kop (Politieacademie Apeldoorn)

Prof. dr. P. Ponsaers (Universiteit Gent, België)

Voorwoord

De laatste decennia is in veel landen aandacht gekomen voor fouten in de opsporing die kunnen leiden tot rechterlijke dwalingen. Deze fouten en dwalingen gingen gepaard met veel media-aandacht en leidden in veel landen tot sociale en politieke onrust. Als gevolg hiervan barstten in veel landen discussies los over de oorzaken van deze rechterlijke dwalingen en hoe dwalingen in de toekomst voorkomen kunnen worden.

Deze fouten in de opsporing worden vaak in verband gebracht met ‘tunnelvisie’. Zo ook in Nederland. In de rechterlijke dwaling in de Schiedammer parkmoordzaak werd tunnelvisie als één van de belangrijkste oorzaken van die dwaling gezien. Volgens de Commissie-Posthumus die de rol van politie, OM en NFI bij deze zaak evalueerde, ontbrak het politie en justitie aan een kritische blik en tegenspraak waardoor alternatieve scenario’s niet onder ogen werden gezien. De Commissie adviseerde tegenspraak te organiseren om in de toekomst tunnelvisie in de opsporing te voorkomen. Dit advies werd door de politie overgenomen en leidde ertoe dat vanaf 2006 tegenspraak wordt georganiseerd in grootschalige rechercheonderzoeken.

In 2011 kreeg het Criminologisch Instituut van de Radboud Universiteit te Nijmegen opdracht van het Onderzoeksprogramma Politie & Wetenschap om onderzoek te doen naar de praktijk van tegenspraak bij de politie en de bijdrage daarvan aan het opsporingsproces. Het onderzoek was gebaseerd op de analyse van opsporingsdossiers en tegenspraakdossiers bij de politie en interviews met politiemensen. Op basis daarvan is inzicht verkregen in de wijze waarop tegenspraak in de praktijk is opgezet en wordt uitgevoerd. In 2012 werd daarvan verslag gedaan (Salet & Terpstra, 2012).

Dit onderzoek riep nieuwe vragen op naar de context waarbinnen tegenspraak plaatsvindt en de sociale aspecten van tegenspraak. Dat was voor mij aanleiding om, met het rapport als basis, nader onderzoek te doen. Dat aanvullende onderzoek bestond uit observaties van verschillende overlegvormen in TGO-onderzoeken (TGO staat voor Team Grootschalige Opsporing) en observaties van zogenaamde tegenspraaksessies. De opsporing en de tegenspraak worden in dit proefschrift niet geanalyseerd in termen van tunnelvisie, maar benaderd vanuit een ander, breder symbolisch interactionistisch perspectief. Het proefschrift dat voor u ligt, brengt beide onderzoeken samen en levert daarmee

een unieke kijk in de moderne grootschalige opsporing en de daarbij horende tegenspraak.

Ik ben zeer veel dank verschuldigd aan de politiekorpsen waar dit onderzoek heeft plaatsgevonden en de politiemensen die bereid waren mee te werken aan het onderzoek. Ik dank hen hartelijk voor hun bereidwilligheid mij hun dagelijkse werkzaamheden in de grootschalige opsporing te laten zien en de tijd die zij daaraan hebben willen besteden. Daarnaast bedank ik Politie & Wetenschap voor het verlenen van de opdracht voor het eerste onderzoek naar tegenspraak.

Een aantal jaar geleden besloot ik op zoek te gaan naar een mogelijkheid om een proefschrift te gaan schrijven. Ik ging hierover in gesprek met mijn voormalig scriptiebegeleider Jan Terpstra. Dit leidde ertoe dat ik in 2011 kon beginnen aan een mooie uitdaging met het onderzoek naar tegenspraak, wat uiteindelijk in dit proefschrift resulteerde. Ik dank Jan voor zijn vertrouwen in mij, zijn uitstekende begeleiding, scherpzinnige kritiek en vele aangename gesprekken die lang niet altijd over mijn proefschrift gingen.

Na het eerste jaar raakte Leny de Groot-van Leeuwen bij mijn proefschrift betrokken om de nodige tegenspraak te leveren. Ik dank Leny voor haar kritische commentaar bij dit proces.

Daarnaast zou mijn proefschrift niet tot stand zijn gekomen zonder de steun, wijze raad en gezelligheid van mijn lieve familie, vrienden en collega's. In het bijzonder wil ik Mirjam Krommendijk en Sjoerd Salet bedanken voor hun commentaar bij de laatste conceptteksten. Ten slotte wil ik Arjen bedanken voor zijn onvoorwaardelijke steun en de pret die we samen hebben. Wat is het fijn om na een dag hard werken bij hem en Stef thuis te komen.

Renze Salet

Nijmegen, februari 2015

Inhoudsopgave

Voorwoord	v
Lijst van afkortingen	xi
1. Inleiding: tunnelvisie en tegenspraak in de opsporing	1
1.1 Tunnelvisie	4
1.1.1 Definitie van tunnelvisie	5
1.1.2 Heuristiek en bias	7
1.2 Tunnelvisie in de opsporing	14
1.2.1 Opsporing	14
1.2.2 Recherche strategieën in een TGO	17
1.2.3 Informatieverzameling en informatiedeling in een TGO	19
1.2.4 Bewijs in een TGO	20
1.2.5 Druk in een TGO	22
1.2.6 Politiecultuur	24
1.2.7 Potentieel beschermende kenmerken	26
1.3 Maatregelen tegen tunnelvisie in de opsporing in Nederland	27
1.3.1 Aanbevelingen voor de politie	28
1.3.2 Programma Versterking Opsporing en Vervolg (PVOV)	29
1.3.3 Het Programma Versterking Opsporing (PVO)	30
1.4 Maatregelen tegen tunnelvisie in de opsporing in het buitenland	33
1.5 Aanleiding onderzoek	38
1.6 Leeswijzer	40
2. Theoretisch kader: framing en interactie	41
2.1 Inleiding	41
2.2 Framing	42
2.2.1 Primaire frameworks	43
2.2.2 Transformaties	44
2.2.3 Activiteiten buiten het frame	45
2.2.4 Ambigüiteit	46
2.2.5 Misframing	47
2.2.6 Frame conflicten	48
2.2.7 Doorbreken van een frame	49
2.2.8 Kwetsbaarheden van het framingproces	50

2.3	Interactie	51
2.3.1	Presentatie	51
2.3.2	Optreden	52
2.3.3	'Front regions' en 'back regions'	53
2.3.4	Verstoringsen	55
2.3.5	Impressiemanagement	56
2.4	Opsporing en tegenspraak: framing, deframing en reframing	61
2.5	Een inhoudelijke en een sociale dimensie	63
3.	Vraagstelling en opzet onderzoek	65
3.1	Vraagstelling	65
3.2	Opzet en methoden van onderzoek	67
3.2.1	Opzet en methoden deel 1: Framing, deframing en reframing in TGO-onderzoeken	68
3.2.2	Opzet en methoden deel 2: Tegenspraak in de opsporing	69
3.3	Selectie van cases	72
3.3.1	Selectie van cases deel 1: Framing, deframing en reframing in TGO-onderzoeken	72
3.3.2	Selectie van cases deel 2: Tegenspraak in de opsporing	73
3.4	Uitvoering onderzoek	74
3.4.1	Uitvoering deel 1: Framing, deframing en reframing in TGO-onderzoeken	75
3.4.2	Uitvoering deel 2: Tegenspraak in de opsporing	77
4.	Framing, deframing en reframing in de opsporing	83
4.1	Inleiding	83
4.2	Casus: TGO poging tot moord	84
4.3	Overlegvormen in een TGO	89
4.4	Het opsporingsproces	92
4.5	Aanvang van het onderzoek	95
4.6	Interpretatie van de onderzoeksresultaten	98
4.7	Onderzoeksrichtingen	104
4.8	Opsporen binnen de onderzoeksrichtingen	110
4.9	Bevorderende en belemmerende factoren	115
4.10	Framing, deframing en reframing TGO's	132
4.10.1	Inhoudelijke dimensie	132
4.10.2	Sociale dimensie	140
4.11	Tot slot	145

5. Tegenspraak bij een onderzoek naar een zedendelict	147
5.1 Aanvang opsporingsonderzoek en tegenspraak	147
5.2 De eerste tegenspraaksessie	148
5.3 De tweede tegenspraaksessie	149
5.4 De derde tegenspraaksessie	150
5.5 Afronding van het tegenspraakproces	155
 6. De werkwijze van tegensprekers in de opsporing	 157
6.1 Inleiding	157
6.2 Uitvoering van tegenspraak op hoofdlijnen	158
6.3 Tegenspraakstrategieën	162
6.4 Een dilemma: distantie versus nabijheid	165
6.5 Tegenspraakstrategieën in de praktijk	169
6.6 Compenserende strategieën	173
6.7 Inhoudelijke en sociale voor- en nadelen van tegenspraakstrategieën	176
6.8 Tot slot	178
 7. De inhoudelijke dimensie van tegenspraak	 179
7.1 Inleiding	179
7.2 Thema's	180
7.3 Niveaus	184
7.4 Rollen	186
7.5 Rollen in de praktijk	191
7.6 Deframing en reframing door tegenspraak	198
7.7 Tot slot	201
 8. De sociale dimensie van tegenspraak	 203
8.1 Inleiding	203
8.2 De tegenspraaksessie	204
8.2.1 Verloop van de tegenspraaksessie	204
8.2.2 Opstelling van tegensprekers	207
8.2.3 Communicatie	209
8.2.4 Verschillen tussen de drie fasen	211
8.3 Strategieën	213
8.4 De teamleider	216
8.5 Een dynamisch proces	222
8.6 Samenhang van de inhoudelijke rol met de sociale strategie	228
8.7 Factoren	231

8.8	Tegenspraak als sociaal proces	234
8.9	Invloed	239
8.10	Tot slot	240
9.	Doorwerking van tegenspraak	243
9.1	Inleiding	243
9.2	Teamleider	244
9.3	Effecten op het opsporingsonderzoek	247
9.4	Actoren	252
9.5	Doorwerking op langere termijn	259
9.6	Sluipende doorwerking van tegenspraak	261
9.7	Tot slot	264
10.	Slotbeschouwing	265
10.1	Inleiding	265
10.2	Samenvatting van de empirische resultaten	267
10.3	Goffman's framing- en interactietheorie	272
10.3.1	Optimisme in het werk van Goffman	273
10.3.2	Een procesmatige benadering	274
10.3.3	Gemeenschappelijke frameworks	275
10.3.4	Frameworks en politiecultuur	276
10.3.5	Macht, invloed en gezag	278
10.4	Slot: Tegenspraak in de opsporing	281
10.4.1	Bijdragen van tegenspraak aan de opsporing	282
10.4.2	Belemmeringen in de huidige tegenspraakpraktijk	284
10.4.3	Verdere ontwikkeling van tegenspraak	285
	Summary	291
	Literatuur	301
	Over de auteur	311

Lijst van afkortingen

ABRIO	Aanpak Bedrijfsvoering Recherche Informatiehuishouding en Opleiding
BVO	Basisvoorziening Opsporing
CIE	Criminele Inlichtingen Eenheid
DNA	Deoxyribonucleic acid
FO	Forensische Opsporing
FPT	Federal/Provincial/Territorial
FT	Forensisch Technisch
Histo's	Historische telefoongegevens
IRT	Interregionaal rechercheteam
KLPD	Korps Landelijke Politiediensten
MCM	Major Case Management
NFI	Nederlands Forensisch Instituut
OM	Openbaar Ministerie
OT	Observatieteam
OVC	Opname Vertrouwelijke Communicatie
OvJ	Officier van Justitie
PD	Plaats Delict
PVO	Programma Versterking Opsporing
PVOV	Programma Versterking Opsporing en Vervolging
RBT	Recherche Bijstandsteam
TGO	Team Grootchalige Opsporing
TLL-R	Tactisch Leidinggeven Leergang Recherche
VKL	Vaste Kern Leidinggevend
VKU	Vaste Kern Uitvoerend
Zwacri	Zware criminaliteit

1. Inleiding: tunnelvisie en tegenspraak in de opsporing

De afgelopen vijftien tot twintig jaar hebben zich belangrijke ontwikkelingen voorgedaan in de opsporing in Nederland (o.a. Ponsaers, Terpstra, De Poot, Bockstaele & Gunther Moor, 2013; Kop, Van der Wal & Snel, 2012; Kop & Tops, 2010; De Poot, Bokhorst, Van Koppen & Muller, 2004). Binnen de politie en het Openbaar Ministerie (OM) zijn verschillende projecten gestart die zijn gericht op professionalisering van de opsporing. Een eerste belangrijke impuls werd gevormd door de zogenaamde IRT-affaire¹ en het daaropvolgende rapport van de parlementaire enquêtecommissie opsporingsmethoden onder voorzitterschap van Van Traa (1996). Deze door de commissie Van Traa onderzochte crisis in de opsporing, zorgde voor een aantasting van het gezag en vertrouwen in de opsporing. In de nasleep van dit onderzoek ontstaat in Nederland een groeiende belangstelling voor strategieën om de professionele kwaliteit van de opsporing door de politie te versterken. Dit komt tot uitdrukking in onder andere het programma Aanpak Bedrijfsvoering Recherche Informatiehuishouding en Opleiding (ABRIO). Met dat programma zijn sinds het jaar 2000 verschillende initiatieven uitgewerkt en geïmplementeerd, die tot doel hebben ‘de bedrijfsvoering van het opsporings- en vervolgingsproces continu en duurzaam te verbeteren’ (Pattijn, 2002).

Een aantal jaren later krijgt de professionalisering van de opsporing in Nederland een nieuwe impuls door wat omschreven is als de tweede crisis in de opsporing (Kop, 2012; Heijnsman, 2010). In geruchtmakende zaken zoals de Puttense moordzaak (Blaauw, 2002), de Schiedammer parkmoord (Van Koppen, 2003) en de zaak-Lucia de B. (Derksen, 2006) blijken onschuldige burgers ten onrechte te zijn veroordeeld. Deze zaken schokten de Nederlandse rechtsorde en samenleving.

De Commissie-Posthumus, in opdracht van het College van procureurs-generaal belast met het evaluatieonderzoek naar de rol van politie, het OM en het Nederlands Forensisch Instituut (NFI) bij de Schiedammer parkmoord, wijst op een opeenstapeling van elkaar versterkende onzorgvuldigheden en beoordelingsfouten (Posthumus, 2005). Eén van de belangrijkste oorzaken van

1 IRT staat voor Interregionaal researchteam.

deze rechterlijke dwaling² is volgens de Commissie-Posthumus gelegen in ‘tunnelvisie’. Vooral na de bekentenissen van Kees B., de ten onrechte veroordeelde in deze zaak, was er sprake van tunnelvisie bij politie en OM. ‘Allerlei fouten die soms ook al in een eerdere fase waren gemaakt, werden versterkt door het ontbreken van een kritische blik en tegenspraak’, aldus de Commissie-Posthumus (Posthumus, 2005: 167). Ook andere rechterlijke dwalingen zoals de Puttense moordzaak en de zaak-Lucia de B. worden in verband gebracht met tunnelvisie in de opsporing (o.a. Derksen, 2008; Groenhuijsen, 2008; Rassin, 2007; Derksen, 2006; Boorsma, 2005; Blaauw, 2002: 307, 339). Allerlei fouten³ die tijdens de opsporing kunnen worden gemaakt, worden in deze visie gezien als mogelijke oorzaken van het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie (o.a. Bollen, 2010).

Met name de Schiedammer parkmoord en de daaropvolgende evaluatie van de Commissie-Posthumus werkte als een katalysator voor veranderingen binnen de opsporing. De urgentie die op dat moment werd gevoeld om het vertrouwen in de opsporing te herstellen, blijkt uit de snelle reactie van de politie, het OM en het NFI op het evaluatierapport (Frielink & Haverkate, 2011). Al twee maanden na publicatie van de evaluatie door de Commissie-Posthumus (september 2005) brengen politie, OM en NFI het programma Versterking Opsporing en Vervolg (PVOV) uit (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2005). Het programma bevat, in aansluiting op lopende verbetertrajecten zoals het programma ABRIO, een groot aantal voorstellen om de kwaliteit en professionaliteit van opsporing en vervolging te verbeteren. De voorstellen zijn onder meer gericht op de regeling van audiovisuele vastlegging van verdachtenverhoren, nieuwe opleidingen over rechetechnieken voor politie en OM en het structureel en niet-vrijblijvend organiseren van tegenspraak binnen de politieorganisatie en het OM.

2 Van een rechterlijke dwaling is sprake als iemand veroordeeld wordt voor een misdrijf dat hij niet heeft gepleegd of voor een misdrijf dat niet heeft plaatsgevonden (Van Koppen, 2003: 51). Deze definitie lijkt volgens Van Koppen eenvoudig, maar in de praktijk kan zelden achteraf onomstotelijk worden vastgesteld of werkelijk een rechterlijke dwaling heeft plaatsgevonden. Dit kan slechts worden vastgesteld als formeel komt vast te staan dat een ander het misdrijf heeft gepleegd, of dat is vastgesteld dat het misdrijf niet heeft plaatsgevonden of dat de schuld van de verdachte onmogelijk blijkt te zijn. Hiermee sluit Van Koppen een aantal zaken uit, zoals een zaak waarin een rechterlijke fout als een onjuiste (juridische) kwalificatie aan de orde is, of een zaak waarin een te zware of te lichte straf aan de verdachte is opgelegd, of een zaak waarin een verdachte door de rechtbank werd veroordeeld, maar later door het gerechtshof is vrijgesproken.

3 Hiermee worden niet bedoeld de zogenaamde vormfouten, maar alleen fouten die betrekking hebben op het vinden van de waarheid of het oplossen van het misdrijf.

Niet alle voorgestelde maatregelen zijn geheel nieuw. De aanbevelingen van het evaluatieonderzoek naar de Schiedammer parkmoord hebben bijvoorbeeld geleid tot een bijgesteld en verscherpt Raamwerk TGO (Team Grootschalige Opsporing). Het Raamwerk TGO is echter al in 2004 vastgesteld en bevat standaarden voor onder andere de samenstelling van het team en certificering. Daarnaast is bijvoorbeeld de gedachte van tegenspraak in de opsporing een aantal jaren eerder al geïntroduceerd door Van de Bunt, Fijnaut & Nelen (2001). Zij constateren in de evaluatie van het opsporingsonderzoek post-Fort dat er een duidelijk gemis is aan ‘geïnstitutionaliseerde tegenspraak’. Er is daar onvoldoende sprake geweest van ‘kritische, professionele reflectie’ door ervaren rechercheurs die als ‘professionele tegenspelers’ kunnen fungeren. Het besef van crisis rondom de Schiedammer parkmoord lijkt een versterkend effect te hebben gehad op vaak al eerder voorgestelde veranderingen en hervormingen (vgl. Savage, 2007: 11-22). De maatregelen in het omvangrijke verbeterprogramma PVOV zijn niet alleen een reactie op de fouten die zijn gemaakt in de Schiedammer parkmoord en de schok die de zaak in de maatschappij heeft teweeggebracht. Ook maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in het begin van deze eeuw spelen daarbij vermoedelijk een belangrijke rol.

In de beginjaren van deze eeuw komt in Nederland de ontwikkeling naar een harder en strikter overheidsoptreden tegenover criminaliteit en overlast nadrukkelijker naar voren. Overheid en politie lijken hiermee te proberen hun legitimiteit en vertrouwen onder burgers terug te winnen. Daarnaast streeft de politie naar een bedrijfsmatiger benadering. Dit komt onder andere tot uitdrukking met de invoering van prestatiecontracten in 2003 (Terpstra, 2010). De druk om in een zaak te ‘moeten’ scoren en de sterke wens om in een dramatische aangelegenheid waarin sprake is van een grove schending van rechtvaardigheidsgevoelens tegemoet te komen aan de behoefte het recht te laten gelden, lijken aan belang te winnen. Deze ontwikkelingen kunnen een toename van druk van buitenaf op de opsporing, en de politie meer in het algemeen, verklaren. Dit heeft mogelijk bijgedragen aan de reactie van politie, OM en NFI op de Schiedammer parkmoord met het PVOV. Daarnaast kunnen deze ontwikkelingen een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van de crisis. De Schiedammer parkmoord lijkt de maatschappij niet alleen te hebben geschokt omdat daardoor iemand ten onrechte is veroordeeld, maar ook omdat de politie (samen met OM en NFI) kennelijk niet in staat is een misdrijf op een juiste wijze op te lossen (vgl. Savage, 2007: 22).

Ter implementatie van de in het PVOV opgenomen maatregelen wordt niet veel later het Programma Versterking Opsporing (PVO) (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2006) in het leven geroepen. Hier-

aan is tot eind 2009 een landelijk programmabureau gekoppeld. Dit krijgt de taak de invoering van de tientallen aanbevolen maatregelen in de korpsen te bevorderen en te monitoren.

Dit onderzoek gaat over één van de getroffen maatregelen om fouten in de opsporing bij de politie te voorkomen of te herstellen, te weten tegenspraak. Centraal staan de vragen hoe tegenspraak in de opsporingspraktijk binnen de Nederlandse politie plaatsvindt, welke bijdrage het levert aan het opsporingsproces en welke factoren daarbij een rol spelen. Dit onderzoek is echter niet hiertoe beperkt. In dit onderzoek wordt ook nagegaan hoe het opsporingsproces plaatsvindt en hoe daarin fouten kunnen ontstaan. Dit is relevant omdat tegenspraak plaatsvindt binnen de context van het opsporingsproces. Om meerdere redenen wordt het opsporingsproces in dit onderzoek niet bestudeerd vanuit het kader van tunnelvisie, maar wordt voor een andere, meer symbolisch interactionistische, benadering gekozen (zie hoofdstuk 2). Om dit te kunnen onderbouwen, dient het begrip tunnelvisie eerst te worden uitgewerkt. Dit inleidende hoofdstuk begint daarmee (paragraaf 1.1). Tunnelvisie is een begrip waaronder uiteenlopende fouten in de opsporing bij de politie worden geschaard. Er dient daarom zicht te worden verkregen op de aard van het probleem en de betekenis van tunnelvisie. Vervolgens wordt het begrip tunnelvisie in het kader van de opsporing bij de politie geplaatst (paragraaf 1.2). Daarbij wordt een beeld geschetst van de kenmerken van de opsporing bij de politie die zouden kunnen bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. In aansluiting daarop gaat paragraaf 1.3 in op de maatregelen die in Nederland bij de politie zijn getroffen om tunnelvisie te voorkomen of te doorbreken en het bijbehorende beleidskader. Daarna komt de vraag aan de orde in hoeverre tunnelvisie in de opsporing bij de politie ook in het buitenland als één van de oorzaken van rechterlijke dwalingen wordt gezien en welke maatregelen daartegen zijn getroffen (paragraaf 1.4). Dit eerste hoofdstuk sluit af met de aanleiding van het onderzoek (paragraaf 1.5) en een korte leeswijzer van de hierna volgende hoofdstukken (paragraaf 1.6).

1.1 Tunnelvisie

Het begrip ‘tunnelvisie’ is een in de oogheelkunde al langer bekende term. Tunnelvisie (kokervisus of kokerzien) is een oogafwijking waarbij het gezichtsveld wordt beperkt tot een rond koker-achtig gebied (Crombag, 2006). Het begrip ‘tunnelvisie’ lijkt in de opsporing in Nederland vooral naar aanleiding van de Schiedammer parkmoord op te komen. De Commissie-Posthumus

geeft geen definitie van het begrip tunnelvisie. Uit conclusies over en aanbevelingen voor het tactische onderzoek volgt dat ‘het verlies van een objectieve blik waardoor alternatieve scenario’s niet onder ogen worden gezien’, de kern daarvan raakt (Posthumus, 2005: 75). De Commissie-Posthumus is echter niet de eerste die het in Nederland over tunnelvisie in de opsporing heeft. In 2002 heeft Blaauw het naar aanleiding van de Puttense moordzaak al over dit fenomeen, waarna het begrip bijvoorbeeld ook is opgedoken rondom het onderzoek naar de Vuurwerkramp in Enschede.⁴ Hieronder wordt een definitie van het begrip tunnelvisie geformuleerd, waarna een overzicht volgt van een aantal oorzaken van en verklaringen voor tunnelvisie.

1.1.1 Definitie van tunnelvisie

Niet alleen in Nederland, maar ook in het buitenland spelen fouten in de opsporing een belangrijke rol bij het ontstaan van rechterlijke dwalingen (o.a. Savage & Milne, 2007; Nobles & Schiff, 2002). Daarbij wordt verwezen naar tunnelvisie in de opsporing als één van de oorzaken (o.a. Rossmo, 2009a en b; Snook & Cullen, 2009; MacFarlane, 2008; MacFarlane, 2006; Findley & Scott, 2006; FPT Heads of Prosecution Committee, 2004; Martin, 2002). Bijvoorbeeld in de Canadese rechterlijke dwaling in de zaak tegen Guy Paul Morin wijst de evaluatiecommissie Kaufman op tunnelvisie in de opsporing als één van de oorzaken. Kaufman verstaat onder tunnelvisie ‘*the single-minded and overly narrow focus on a particular investigative or prosecutorial theory, so as to unreasonably colour the evaluation of information received and one’s conduct in response to that information*’ (Kaufman commission, 1998: 1134). MacFarlane (2008: 34) heeft een aantal gemeenschappelijke elementen gehaald uit verschillende definities van tunnelvisie in publicaties van onderzoeks- en evaluatiecommissies over rechterlijke dwalingen. Die elementen zijn:

1. Bij tunnelvisie gaat het om een te enge focus op een bepaalde onderzoeks- of vervolgingstheorie;⁵
2. Dit heeft het effect dat ontvangen informatie wordt gekleurd door die theorie;
3. Tijdens dit proces wordt onbewust het bewijs gefilterd dat bijdraagt aan het opbouwen van de zaak tegen een bepaalde verdachte, terwijl het ontlastend bewijs wordt genegeerd of onderdrukt.

4 Gerechtshof Arnhem 12 mei 2003, LJN AF8395.

5 Met theorie wordt bedoeld de veronderstelling over het misdrijf (hypothese).

Deze elementen komen ook terug in verschillende definities van tunnelvisie in de opsporing die in de wetenschappelijke literatuur worden genoemd. Roach (2010: 401) beschrijft bijvoorbeeld dat tunnelvisie vooral voorkomt wanneer de politie en de openbare aanklager onbetekenend of neutraal bewijs zo interpreteren dat daarmee schuld wordt bevestigd en ontlastend bewijs wordt afgewezen of buiten beschouwing wordt gelaten. Groenhuijsen (2008: 932) definieert tunnelvisie als ‘het verschijnsel dat politie en justitie vroeg in een onderzoek in een bepaalde, de verdachte incriminerende richting gaan denken, en vervolgens alle informatie serieus nemen die in dat scenario past en hun aandacht verliezen voor andere verhalen of voor aanwijzingen die in strijd zijn met hun vermoeden.’

Findley & Scott (2006: 292) geven een definitie die aansluit bij de voorgaande definities. Zij bedoelen met tunnelvisie dat actoren in het strafrechtstelsel focussen op één verdachte, bewijs selecteren en zoeken zodat een zaak kan worden gevormd voor een vervolging, terwijl ontlastend bewijsmateriaal wordt genegeerd of achtergehouden. In navolging van Martin (2002: 848) voegen zij daaraan toe dat vuistregels, logische misvattingen of denkfouten waar alle mensen vatbaar voor zijn het proces van tunnelvisie veroorzaken. Ook wijzen zij op de gevolgen hiervan:

‘Dit proces leidt ertoe dat rechercheurs, openbare aanklagers, rechters en advocaten focussen op een bepaalde conclusie en dan alle (potentiële) bewijsmateriaal in de zaak door de lens bekijken die wordt bepaald door die conclusie. Alle informatie die de geaccepteerde conclusie ondersteunt, wint aan bewijswaarde, wordt gezien als consistent met het andere bewijsmateriaal en wordt beschouwd als relevant en bewijskrachtig. Bewijsmateriaal dat inconsistent is met de aangehangen conclusie, wordt gemakkelijk over het hoofd gezien of afgedaan als irrelevant, ongeloofwaardig of onbetrouwbaar. Tunnelvisie is vaker het product van menselijke fouten en van institutionele en culturele druk dan van kwaadaardigheid of onverschilligheid’ (Findley & Scott, 2006: 292).

Om meerdere redenen zijn deze definitie en de noties die Findley & Scott daar aansluitend bij geven in dit kader relevant. Allereerst omdat zij erop wijzen dat het gaat om een proces waarin tunnelvisie ontstaat of kan voortbestaan. Ten tweede leggen zij de link met heuristiek en logische misvattingen of denkfouten waar alle mensen vatbaar voor zijn en die niet specifiek voor de opsporing gelden. Ten slotte zien zij tunnelvisie niet als een op zichzelf staand fenomeen, maar brengen het in verband met institutionele en culturele druk die een rol kan spelen bij het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. Het belang van deze noties zal in het vervolg blijken.

De hiervoor weergegeven definities van tunnelvisie laten echter één aspect van tunnelvisie onderbelicht, namelijk het niet onder ogen (willen) zien van fouten die zijn gemaakt ten aanzien van de bewijsgaring. Daarom wordt hier uitgegaan van de volgende bredere definitie van tunnelvisie in de opsporing (die deels aansluit bij eerder gegeven omschrijvingen): *Tunnelvisie is een proces waarbij de focus en bewijsgaring gericht zijn op één theorie (veronderstelling) over het misdrijf en/of de dader, waarbij eventuele fouten ten aanzien van de bewijsgaring en/of de aangehangen theorie niet onder ogen worden gezien en alternatieve zienswijzen en ontlastend bewijsmateriaal worden genegeerd of weggeredeneerd om de aangehangen theorie in stand te houden.*

1.1.2 Heuristiek en bias

In de literatuur wordt tunnelvisie vaak in verband gebracht met heuristiek, logische misvattingen of denkfouten (o.a. Martin, 2002; Findley & Scott, 2006; MacFarlane, 2008; Findley, 2012). Deze zijn niet specifiek voor de opsporing, maar kunnen meer in het algemeen als oorzaken van tunnelvisie worden gezien. Hieronder wordt ingegaan op een aantal van de in de literatuur genoemde mechanismen. Deze schets is niet uitputtend.

‘Confirmation bias’ als oorzaak van tunnelvisie

Tunnelvisie wordt door diverse auteurs in verband gebracht met de *‘confirmation bias’* (o.a. Rassin, 2007; Crombag, 2006; Findley & Scott, 2006; Snook & Cullen, 2009). Snook & Cullen (2009) bedoelen met confirmation bias dat bij het zoeken naar informatie alleen wordt gezocht naar informatie die het vermoeden, de theorie of de hypothese bevestigt. Daarbij wordt bewijs dat daarmee in tegenspraak is vermeden of anders geïnterpreteerd, zodat het niet in strijd is met het vermoeden, de theorie of de hypothese (Snook & Cullen, 2009: 90). Definities van de confirmation bias in andere wetenschappelijke literatuur komen hiermee grotendeels overeen of raken de kern daarvan (o.a. Crombag, 2006; Findley & Scott, 2006; Nickerson, 1998). Rassin definieert confirmation bias vrij breed. Een alledaagse definitie van confirmation bias is volgens Rassin ‘het te pas en vooral te onpas gelijk proberen te krijgen’ en ‘om dat gelijk te krijgen wordt (nieuwe) informatie die niet past bij de reeds bestaande informatie genegeerd of weggeredeneerd’ (Rassin, 2007: 12). Dit leidt volgens Rassin per definitie tot een zekere tunnelvisie. Rassin geeft een overzicht van verschillende manieren waarop de confirmation bias zich kan manifesteren, gebaseerd op psychologische literatuur en wetenschappelijk onderzoek (Rassin, 2007: 12-35).

Hij onderscheidt allereerst *aandachtsvernaauwing* in de zin dat er een selectieve, tijdelijke blindheid optreedt, waardoor de aandacht uitgaat naar wat mensen het belangrijkste vinden en andere objecten niet meer waarnemen. Vervolgens gaat hij in op *'believing is seeing'*, waarmee hij bedoelt dat mensen door hun overtuigingen dingen waarnemen die er in werkelijkheid niet zijn. Met andere woorden wat men gelooft, ziet men ook. Daarnaast zouden mensen *selectief zoeken* (zien wat mensen willen of verwachten te zien) en meer open staan voor informatie die met de reeds bestaande overtuiging overeenkomt dan voor informatie die daarmee strijdig is. Hiermee hangt samen dat mensen geneigd zijn vooral hypothesebevestigende informatie te zoeken en dus *a priori naar bevestiging zoeken*. Bevestigende informatie weegt vervolgens ook zwaarder dan ontkrachtende informatie (vgl. Nickerson, 1998: 177-184). De kans is zelfs groot dat mensen informatie die voor meerdere uitleg vatbaar is, zo gaan interpreteren dat het hun hypothese ondersteunt of neutrale informatie zo aanpassen dat het ondersteuning biedt voor de aangehangen hypothese, aldus Rassin. Voor mensen zou het ook vanzelfsprekender zijn een hypothese te geloven dan te wantrouwen. Voorts beschrijft Rassin dat mensen informatie die zij als eerste ontvangen zwaarder laten wegen dan informatie die zij daarna krijgen, ongeacht de objectieve waarde daarvan. Dit is het *'primacy-effect'*. Ten slotte gaat Rassin in op de *'belief perseverance'*, wat hij ziet als één van de manifestaties van confirmation bias. Hij bedoelt daarmee dat mensen onevenredig lang volharden in een eenmaal gevormde mening, ook als dat eigenlijk niet meer verdedigbaar is gelet op andere aanwezige informatie (vgl. Nickerson, 1998: 187-188).⁶

6 Rassin en Nickerson beschrijven belief perseverance of 'belief persistence' als één van de manifestaties van de confirmation bias. Crombag (2006) is echter van mening dat belief perseverance (door hem vertaald als 'geloofsvolharding') en confirmation bias niet dezelfde mechanismen zijn, maar dat zij nauw aan elkaar verwant zijn. Volgens Crombag versterken de mechanismen elkaar juist: 'Als mensen eenmaal iets hebben geloofd, neigen zij ertoe dat te blijven geloven, zelfs als weten zij dat dat geloof nergens op berust. Dat is belief perseverance. Als zij dan vervolgens de gelegenheid krijgen om nadere informatie voor de grondslag van dat geloof te verzamelen, dan gaan zij bij voorkeur op zoek naar informatie die dat geloof bevestigt en neigen zij ertoe om verkregen informatie zo te interpreteren dat het in overeenstemming is met dat geloof. Dat is dan weer confirmation bias' (Crombag, 2006: 276). Volgens Crombag kunnen confirmation bias en belief perseverance worden gezien als manieren om cognitieve dissonantie te vermijden of op te lossen.

Oorzaken van confirmation bias

Rassin geeft een overzicht van mogelijke oorzaken van de confirmation bias (Rassin, 2007: 37-61). Hij begint met de wijze waarop het probleem (en daarmee de vraag) is geformuleerd, ofwel *de vraag stuurt het antwoord*. Wie zich afvraagt of een bepaalde uitspraak klopt, gaat vaak op zoek naar bevestiging van die uitspraak (verificatie). Aan het verzamelen van tegenbewijs (falsificatie) waarbij onjuistheid van een uitspraak kan worden aangetoond, zouden mensen zich niet zomaar wagen. Daarnaast heeft Rassin het over *sequentiële informatieacquisitie*. Dit houdt in dat een confirmation bias sterker kan worden als informatie in delen wordt ontvangen. Zelfs als de beslissing (of het nadenken erover) wordt uitgesteld totdat alle informatie is ontvangen, is de confirmation bias sterker geworden.

Volgens Rassin concentreren mensen zich op een bepaalde hoeveelheid informatie, omdat een overvloed aan informatie een verlamme werking kan hebben op de besluitvorming. Daarbij zou het vanzelfsprekend zijn ‘dat mensen die zich geconfronteerd zien met een overvloed aan informatie, zich vooral concentreren op de informatie over hun toch al geprefereerde keuzeoptie en daarmee informatie over alternatieven negeren’ (Rassin, 2007: 43).

Daarnaast geeft Rassin twee verklaringen voor belief perseverance. De eerste verklaring is het ‘*sunk-costs-effect*’. Het gaat hier om de onjuiste opvatting dat verder moet worden geïnvesteerd (ook niet-financiële investeringen) omdat anders alle eerdere investeringen zouden zijn weggegooid. De tweede verklaring is de *status quo bias*. Deze bias houdt in dat mensen doorgaans kiezen voor continuïteit, omdat verandering van koers kosten met zich zou brengen.

Rassin onderscheidt voorts motivatie, stress en stemming die kunnen bijdragen aan tunnelvisie. Motivatie kan bijdragen aan tunnelvisie doordat mensen zo gemotiveerd zijn om iets op te lossen, dat bepaalde dingen niet worden waargenomen. Hetzelfde geldt voor stress. Stress leidt ertoe dat mensen zich beter kunnen concentreren, maar daar staat tegenover dat mensen door stress minder of geen aandacht hebben voor informatie die als irrelevant wordt beschouwd. Ook lijkt stemming van een individu van invloed te zijn op de kracht van de confirmation bias. Dit hangt samen met cognitieve dissonantie, waarmee de neiging van mensen om onderling niet te rijmen gedachten te vermijden wordt bedoeld (Festinger, 1963; vgl. Crombag, 2006). De neiging cognitieve dissonantie te verminderen door strijdige informatie te negeren zou sterker zijn naarmate de stemming negatiever is.

Ten slotte gaat Rassin in op vijf oorzaken die te maken hebben met besluitvormingsprocessen. De eerste is *conditionering*. Daarmee bedoelt hij dat mensen zich op een bepaalde manier gedragen door het leggen van verbanden tus-

sen gedrag en gevolg en dat eenmaal geleerd gedrag niet zomaar wordt afgeleerd. Hiermee wordt niet direct confirmation bias verklaard, maar dat eenmaal geleerd gedrag moeilijk te veranderen is, past bij belief perseverance.

Ten tweede het *'feature positive-effect'*. Dit houdt in dat 'mensen beter zijn in het zoeken naar stimuli (positieve actie) dan in het uitsluiten ervan (negatieve actie).' De conclusie dat iets er wel is, biedt meer zekerheid dan de conclusie dat iets er niet is. Dit kan verklaren waarom mensen meer waarde hechten aan het feit dat een bepaald bewijsmiddel is gevonden, dan aan het feit dat het niet is gevonden.

Vervolgens gaat Rassin in op *'jumping to conclusions'*. Hiermee bedoelt hij dat mensen een beslissing nemen op basis van onvolledige informatie, omdat zij soms te snel denken dat ze genoeg informatie hebben gekregen om de beslissing te nemen. Dit brengt het risico met zich dat de beslissing wordt genomen voordat tegenbewijs bekend is geworden.

Ten vierde de *imaginatie-inflatie*: 'Uit onderzoek blijkt dat alleen al het nadenken over een bepaald scenario ertoe leidt dat mensen vervolgens meer in de juistheid van dat scenario gaan geloven' (Rassin, 2007: 54). Alleen het maken van een voorstelling daarvan, zorgt er al voor dat mensen erin gaan geloven. Als vervolgens een alternatief scenario wordt voorgesteld, neemt het vertrouwen in het eerste scenario wel wat af, maar het verdwijnt niet helemaal.

Rassin sluit af met *concurrentie vanwege beperkte informatieverwerkingscapaciteit*. Doordat mensen nu eenmaal niet alles kunnen onthouden, ontstaat er concurrentie tussen de informatie die wordt onthouden voor het nemen van een beslissing. Mensen zijn geneigd de eerst binnengekomen informatie (primacy-effect) en de laatst binnengekomen informatie (*'recency-effect'*) te onthouden. De informatie daar tussenin is het moeilijkst te onthouden. Overigens lijkt het recency-effect zwakker te zijn dan het primacy-effect.

Besluitvormingsprocessen die tunnelvisie kunnen veroorzaken

In een poging tunnelvisie te operationaliseren onderscheiden Snook & Cullen (2009), naast confirmation bias, nog drie soorten heuristiek of 'denkstrategieën' die kunnen bijdragen aan het ontstaan en voortbestaan van tunnelvisie. Deze besluitvormingsprocessen raken aan de hiervoor beschreven verklaringen voor de confirmation bias van Rassin en worden hier nog kort aangestipt. De eerste strategie is de *'satisficing heuristic'*. Daarmee bedoelen Snook & Cullen dat voor besluitvorming kan worden volstaan met een optie die goed genoeg is in plaats van de beste optie. Als die optie eenmaal is gekozen, worden andere opties niet meer overwogen. Bij de tweede strategie, *'take the best heuristic'*,

vormt een aantal stukjes informatie de basis voor de beslissing, terwijl de rest van de beschikbare informatie wordt genegeerd. Een beslissing wordt genomen door daarbij alleen de informatie te betrekken die voldoende houvast biedt om onderscheid te maken tussen de verschillende beslissingsmogelijkheden. De beste stukjes informatie worden er uitgehaald en de rest wordt genegeerd. De derde strategie is de *'elimination-by-aspects heuristic'*. Deze lijkt op de take the best heuristic. Bij de elimination-by-aspects heuristic wordt echter eerst de waarde van de aanwijzingen vastgesteld. Als is bepaald welk stukje bewijs het belangrijkste is, worden verdachten die daar niet bij passen uitgesloten. Dit wordt herhaald met het tweede belangrijkste stukje bewijs totdat één verdachte overblijft. Net als in het geval van de take the best heuristic wordt bij de besluitvorming niet alle beschikbare informatie betrokken (Snook & Cullen, 2009: 87-92).

Andere biases die kunnen bijdragen aan het ontstaan van tunnelvisie

Rassin bespreekt daarnaast vijf andere biases die niet direct onder de confirmation bias kunnen worden geschaard, maar die wel zouden kunnen bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. Rassin heeft het allereerst over *het selectieve geheugen*. Daarmee bedoelt hij dat het menselijk geheugen vatbaar is voor allerlei invloeden zoals tegenstrijdige informatie, suggestie, tijdsverloop, stemming en motieven (Rassin, 2007: 110-111). Een tweede bias is *veranderingsblindheid*. Mensen blijken niet zo goed te zijn in het waarnemen van verandering en lijken veranderingen soms zelfs te ontkennen. De kans dat een verandering onopgemerkt blijft, is vooral groot als de verandering gradueel verloopt en/of buiten het directe gezichtsveld optreedt. Veranderingsblindheid is sterker indien de situatie voor en de situatie na de verandering afzonderlijk van elkaar worden waargenomen. Het is dan veel moeilijker om de verandering aan te wijzen, dan wanneer de verschillen gelijktijdig met elkaar vergeleken kunnen worden. Deze veranderingsblindheid speelt volgens Rassin ook een rol bij de wijze waarop mensen consistentie creëren in hun gedachtewereld. Hij gaat daarbij in op *'hindsight'* en *'outcome-bias'* (Rassin, 2007: 112-115, zie ook Findley & Scott, 2006). De hindsight-bias houdt verband met de wijze waarop het menselijk geheugen werkt. Kleine stukjes informatie vormen herinneringen. Deze kleine stukjes informatie over een gebeurtenis of een situatie worden constant vervangen door nieuwe informatie. Die nieuwe informatie gebruiken mensen als ze terugdenken aan de gebeurtenis. Mensen gebruiken nieuwe informatie zo dat zij zich daarmee de uitkomst als meer waarschijnlijk voorstellen, alsof die uitkomst was voorbestemd. Mensen realiseren zich echter niet dat de herinneringen die ze nu hebben, beïnvloed zijn door nieuwe infor-

matie die pas na de gebeurtenis bij hen bekend is geworden. Tijdens het proces wordt informatie die overeenstemt met het reeds bekende resultaat omarmd en informatie die daar niet mee in overeenstemming is buiten beschouwing gelaten. Het resultaat hiervan is dat de gegeven uitkomst meer waarschijnlijk is dan alternatieve uitkomsten. Nauw verwant aan de hindsight-bias is de outcome-bias. Net als bij de hindsight-bias houdt de outcome-bias verband met het proces dat mensen nieuwe informatie vermengen met de oorspronkelijke herinnering aan de gebeurtenis zonder dat ze zich bewust zijn dat de informatie over de uitkomst de perceptie van het verleden beïnvloedt. De outcome-bias verschilt van de hindsight-bias in die zin dat de hindsight-bias betrekking heeft op de aannemelijkheid van de uitkomst en de outcome-bias effect heeft op hoe mensen de genomen beslissing beoordelen. Informatie over de uitkomst van een handeling beïnvloedt de manier waarop mensen de beslissing om die handeling te ondergaan beoordelen (Findley & Scott, 2006: 317-322).

Verankering is de derde bias waarop Rassin ingaat. Daarmee bedoelt Rassin dat mensen bij het verwerken van nieuwe informatie gebruikmaken van bepaalde ijkpunten, waartegen nieuwe informatie kan worden afgezet. Dat ijkpunt of anker wordt dan gebruikt als vergelijkingsmateriaal. Probleem daarbij kan zijn dat mensen soms een anker aanwenden dat eigenlijk ‘ongepast’ is, terwijl vervolgens het hele besluitvormingsproces wordt verstoord door het doorwerken van dat incorrecte anker (Rassin, 2007: 115).

De vierde bias is *beperkte cognitieve controle*, wat betekent dat mensen beperkt in staat zijn specifieke gedachten te onderdrukken. Het onderdrukken van een overtuiging ten gunste van een alternatieve overtuiging lijkt daarmee lastig. Daar komt nog bij dat het onderdrukken een tijdelijk en bescheiden effect heeft, maar dat het later blijkt te worden gecompenseerd in het gedrag. Het zich bewust zijn van de confirmation bias en vervolgens proberen om de eigen overtuiging weg te drukken, blijkt niet zonder meer een remedie tegen confirmation bias te zijn (Rassin, 2007: 118-121).

Ten slotte gaat Rassin nog in op *de kracht van een goed verhaal*. De meeste mensen blijken zich te laten overtuigen door een goed (liefst lang) verhaal, ook als dat niet waar is. Uit onderzoek blijkt zelfs dat mensen meer waarde hechten aan een goed verhaal dat niet klopt, dan aan een slecht maar kloppend verhaal. Daarbij speelt de ‘*conjunction-bias*’ een rol. Daarmee wordt bedoeld dat het moeilijk is voor mensen om in te zien dat de kans op het optreden van een gebeurtenis kleiner is naarmate er meer condities moeten worden vervuld. De gevoeligheid voor een goed verhaal, ten koste van de objectieve waarschijnlijkheid van dat verhaal, draagt bij aan confirmation bias. Het confirmeren van

een hypothese levert veelal een goed verhaal op, omdat er tal van bewijzen worden aangedragen die de hypothese bevestigen. Van contra-argumenten die de kracht van het verhaal zouden kunnen ondermijnen, is geen sprake. Mensen vinden een eenduidig betoog overtuigender dan een genuanceerd verhaal (Rassin, 2007: 122-126).

Groepsdenken als oorzaak van tunnelvisie

Rassin is uitgebreid ingegaan op verschillende mechanismen die kunnen bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. Hij gaat hierbij telkens uit van het individu. Besluitvormingsprocessen in groepen laat hij buiten beschouwing. Crombag (2006: 276-277) gaat daar echter wel op in als één van de oorzaken van tunnelvisie. Crombag noemt het streven naar consensus van mensen die in groepen samenwerken één van de belangrijkste oorzaken van het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. De gedachte is dat als er geen overeenstemming is in de groep, de meerderheid zal proberen de minderheid van gedachten te doen veranderen. Hoe halsstarriger de minderheid, hoe intenser de druk van de meerderheid, aldus Crombag. En dit zou niet zonder succes zijn, want mensen zijn geneigd zich in hun oordeel aan een meerderheid te conformeren.

Dit fenomeen sluit aan bij het zogenaamde '*groupthink*'. Janis introduceerde in 1972 een theorie over 'groepsdenken' die ingaat op voornoemde processen (Janis, 1972). Centraal in de theorie over groepsdenken van Janis (1982) staan groepen met een sterke interne samenhang (interne groepscohesie) en een daarmee samenhangend streven naar consensus dat kritisch denken beperkt. Volgens Janis komt groepsdenken vooral voor bij kleine groepen met een hoge mate van interne groepscohesie, vriendelijkheid en 'esprit de corps'. Daarnaast zijn bepaalde structurele gebreken van de organisatie van invloed op het ontstaan van groepsdenken, bijvoorbeeld als de groep min of meer is geïsoleerd en in besloten kring aan een beslissing werkt. Ten slotte heeft de context waarbinnen de besluitvorming plaatsvindt invloed op groepsdenken. Stress of externe druk kan een rol spelen. Deze combinatie van factoren leidt ertoe dat besluitvormers grote kans lopen ten prooi te vallen aan groepsdenken. De groepsleden vinden behoud van harmonie en consensus in de groep zo belangrijk dat zij het uiten en toelaten van kritiek in de groepsdiscussies beperken. Groepsdenken uit zich onder andere in overschatting van de groep, kortzichtigheid en druk tot conformeren (Janis, 1982: 244; vgl. 't Hart e.a., 1991).

Hierbij kan ook worden gewezen op *groespolarisatie*. Groespolarisatie betekent dat groepen vaak extremer zijn in hun opvattingen en beslissingen dan de individuele leden van de groep. Dit komt doordat de groep de oorspronkelijk-

ke opvattingen van de individuele leden versterkt (Aronson, Wilson & Akert, 1994: 352). Groeps polarisatie kan op die manier mogelijk bijdragen aan het ontstaan en voortbestaan van tunnelvisie.

1.2 Tunnelvisie in de opsporing

Hiervoor zijn verschillende soorten heuristiek en biases beschreven die meerdere auteurs in verband brengen met tunnelvisie. Deze paragraaf gaat (op basis van bestaande literatuur) in op de vraag hoe heuristiek en biases een rol kunnen spelen bij het ontstaan van tunnelvisie *in de opsporing*. Daarbij komt een aantal kenmerken van de opsporing die *in potentie* kunnen bijdragen aan het ontstaan en voortbestaan van tunnelvisie aan de orde. Alvorens in te gaan op tunnelvisie in de opsporing, wordt kort stilgestaan bij opsporing.

1.2.1 Opsporing

In 1999 constateerden Van de Bunt & Gemert dat aan de opsporing door de politie in de wetenschap betrekkelijk weinig aandacht wordt besteed. Er zijn slechts enkele studies gedaan naar researchewerk (bijvoorbeeld Van de Bunt & Rademaker, 1992). De meeste aandacht gaat uit naar de hulpverlenings- en openbare orde taken, de bestuurlijke inbedding van de politie en de aansturing van de politie door het bevoegd gezag (Van de Bunt & Gemert, 1999). Ondanks dat de wetenschappelijke aandacht voor de opsporing nog steeds achterblijft (Kop e.a., 2012), zijn er sindsdien meerdere studies verricht naar het functioneren van de opsporing in de praktijk (o.a. Krommendijk, Terpstra & Van Kempen, 2009; Innes, 2005; De Poot e.a., 2004). Een aantal elementen uit de literatuur over opsporing wordt hier kort behandeld.

De kern van opsporing ligt bij waarheidsvinding met het doel onwettig gedrag te corrigeren. Opsporingsambtenaren proberen daders van misdrijven te traceren. Dat doen zij door middel van verschillende opsporingsmethoden zoals getuigenonderzoek en technisch onderzoek.⁷ De resultaten van het onderzoek worden door de opsporingsambtenaren vastgelegd in een proces-verbaal. Het proces-verbaal is het schriftelijk resultaat van de opsporing en vormt de basis voor de vervolging. Berechting vindt plaats op basis van een vervolging.

⁷ Onder opsporing wordt in het Wetboek van Strafvordering verstaan 'het onderzoek in verband met strafbare feiten onder gezag van de officier van justitie met als doel het nemen van strafvorderlijke beslissingen' (artikel 132a Wetboek van Strafvordering).

Niet alle misdrijven worden door de politie⁸ in onderzoek genomen. Volgens De Poot e.a. (2004) worden sommige soorten strafbare feiten, zoals moord en doodslag, altijd in onderzoek genomen door de politie. Bij andere soorten hangt dat af van de omstandigheden. Als de politie een misdrijf in onderzoek neemt, probeert zij te reconstrueren wat er precies is gebeurd en wie daarbij betrokken is/zijn. Zij tracht een logisch en kloppend ‘verhaal’ over de gebeurtenissen te vormen (De Poot e.a., 2004: 43). Dit verhaal wordt tijdens het onderzoek telkens verder gereconstrueerd, getoetst, bekritiseerd en aangepast. De politie tracht zo dicht mogelijk bij de ware toedracht van de gebeurtenis te komen (De Poot e.a., 2004: 47). Als de recherche nog niet iemand van het misdrijf verdenkt, zal het onderzoek zich eerst concentreren op het zoeken naar een verdachte. Is de identiteit van de verdachte bekend en ontstaat er meteen een tamelijk compleet verhaal over de gebeurtenis, dan is het opsporingsonderzoek gericht op het vinden van bewijs voor bevestiging hiervan (De Poot e.a., 2004: 46).

Literatuur over fouten in de opsporing die hebben geleid tot rechterlijke dwalingen, richt zich vooral op opsporingsonderzoeken naar ernstiger misdrijven, zoals moord-, doodslag- en verkrachtingszaken, waarvoor de verdachte een zware straf heeft gekregen. Dat is volgens Van Koppen begrijpelijk, omdat een onterechte veroordeling tot twee weken gevangenisstraf voor een winkeldiefstal in de praktijk meestal niet zal leiden tot acties waarmee alsnog de werkelijke dader bekend wordt (Van Koppen, 2010: 915). Daarnaast lijken verschillende factoren die rechterlijke dwalingen veroorzaken in versterkte mate samen te komen in moordzaken. Volgens Van Koppen (2010) werkt dat als volgt (vgl. Gross, 1996). In moordzaken is vaak sprake van grote druk op de politie om de dader te pakken. Als niet direct duidelijk is wie de dader is, wordt meestal een speciaal politieteam samengesteld. In Nederland is dat een zogenaamd Team Grootschalige Opsporing (TGO).⁹ Dit betekent dat de politie vaak meer mankracht, tijd en geld investeert dan in andere zaken. In moordzaken speelt bij gebrek aan een verklaring van het slachtoffer de verklaring van de verdachte een belangrijke rol. In het verkrijgen van een bekentenis van de verdachte steekt de politie veel energie, maar daarbij ontstaat het risico van een valse bekentenis. Publieke druk kan vervolgens mede veroorzaken dat een zaak met zwak bewijs door het OM toch wordt doorgezet. De ernst van het misdrijf

⁸ Niet alleen de recherche houdt zich bezig met de opsporing. Ook blauwe politiediensten doen dat.

⁹ Voorheen heette dat een Recherche Bijstandsteam (RBT).

kan er ter terechtzitting voor zorgen dat de rechter de twijfel aan de schuld van de verdachte eerder opzij zet en niettemin veroordeelt. Daarmee is sprake van een samenhangende reeks van risicofactoren die rechterlijke dwalingen veroorzaken (Van Koppen, 2010: 927-928).

De maatregelen die zijn getroffen tegen fouten in de opsporing richten zich vooralsnog vooral op de opsporing van ernstige misdrijven, zoals zogenaamde TGO-waardige delicten. Dit zijn 'kapitale misdrijven met de typering (mogelijk) opzettelijk levensdelict, zeer ernstig zedendelict, brandstichting met ernstige gevolgen, gijzeling, ontvoering en andere misdrijven tegen de lichamelijke integriteit waarop een strafbedreiging van 12 jaar gevangenisstraf of meer staat, met een (te verwachten) grote maatschappelijke impact en waarbij geen ondubbelzinnig daderschap kan worden vastgesteld' (Raamwerk TGO, 2006: 49). Daarom concentreert het navolgende zich op (de werkwijze in) de opsporing in TGO-onderzoeken.

In veel gevallen is bij een TGO sprake van een zogenaamde 'zoekzaak'. Dit zijn zaken die 'niet ter kennis van de politie komen in de vorm van een getuigenverklaring over wat er is voorgevallen, maar waarin het verhaal over wat er gebeurd kan zijn in het opsporingsonderzoek achterhaald moet worden. Dit scenario doet zich met name voor als er geen contact is tussen het slachtoffer en de verdachte, of als het slachtoffer geen verklaring kan afleggen over het gebeurde, zoals bij moord of vermissing' (De Poot e.a., 2004: 50). Het kan echter ook voorkomen dat sprake is van een 'opsporingszaak'. Dat is een zaak 'waarin aan het begin van het onderzoek wel een verhaal over het gebeurde wordt gegeven, maar waarin de verdachte nog moet worden opgespoord' (De Poot e.a., 2004: 50). Dit is het geval als het misdrijf wordt gepleegd door een voor het slachtoffer of de getuige onbekende dader (De Poot e.a., 2004: 50). Het oprichten van een TGO gebeurt vooral in zaken waarbij een zeer brede informatieverzameling noodzakelijk wordt geacht (De Poot e.a., 2004: 212). Een aantal kenmerken van de opsporing bij dit soort onderzoeken (TGO-onderzoeken) kan bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. Een aantal van deze kenmerken komt hieronder aan de orde.

1.2.2 *Recherchestrategieën in een TGO*

Hypothesen en scenario's

De recherche werkt in de opsporing, waaronder in TGO-waardige zaken, veelal met hypothesen en scenario's (zie hierover Snijders, 2011: 141-218).¹⁰ Dit betekent dat de recherche vrij in het begin van het opsporingsproces op basis van een aangetroffen situatie of verzamelde informatie veronderstellingen opstelt over de toedracht van het betreffende incident. De hypothese is de veronderstelling omtrent de feitelijke en nog nader te onderzoeken toedracht of situatie. De scenario's zijn de diverse mogelijke inkleuringen van de veronderstellingen (Snijders, 2011: 146-148).¹¹ Volgens Stubbins & Stubbins (2009) construeren rechercheurs vanaf het betreden van de plaats delict op basis van 'gezond verstand en criminologische modellen' een verhaal over wat zich heeft afgespeeld. Op basis van het aangetroffen bewijs construeren zij een verhaal. Het verhaal identificeert en selecteert het bewijs (Stubbins & Stubbins, 2009: 99-100; zie ook De Poot e.a., 2004: 42-46 en 277). Intuïtie, ervaring, kennis en deskundigheid van de rechercheurs spelen bij het construeren van de hypothesen en scenario's een belangrijke rol en helpen bij het selecteren van wat wordt gezien als relevante of irrelevante informatie (Stubbins & Stubbins, 2009: 103-106; zie ook De Poot e.a., 2004: 256-258 en 284).

Bij de constructie van het verhaal kunnen onder andere (foutieve) vuistregels, groepsdenken, (foutieve) verankering (gebruiken van bepaalde ijkpunten, waartegen nieuwe informatie kan worden afgezet), de behoefte aan nog meer bewijs en tijdsdruk een rol spelen (Stubbins & Stubbins, 2009: 107-119). Volgens De Poot e.a. (2004) ontstaan vaak in de eerste fase van het opsporingsonderzoek allerlei ideeën over een zaak op basis van aangetroffen sporen. Dit gebeurt vaak op basis van informatie die voor meerdere interpretaties vatbaar is, foutieve of onjuiste informatie of een algemene regel die veel uitzonderingen kent. Op basis daarvan kan een bepaald beeld of verhaal ontstaan waaraan het team vervolgens vasthoudt. Het fenomeen, waarbij mensen vasthouden aan een verhaal dat soms evident onjuist is, wordt '*shared delusion*' genoemd (De Poot e.a., 2004: 258-259). Het heeft veel weg van belief perseverance op groepsniveau en doet denken aan de kracht van een goed verhaal.

10 Het werken met hypothesen en scenario's heeft zich met de invoering van het Programma Versterking Opsporing en Vervolg (2005) verder ontwikkeld.

11 In de praktijk wordt gediscussieerd over het onderscheid tussen hypothesen en scenario's en de betekenis daarvan. In dit kader is vooral van belang dat de politie veronderstellingen maakt over wat er precies is gebeurd en wie bij het misdrijf betrokken is/zijn.

Confirmation bias vormt een risico bij het werken met hypothesen en scenario's, doordat de recherche alleen zoekt naar bewijs dat de hypothese of het scenario bevestigt. Dit blijkt in de praktijk ook te gebeuren. Uit onderzoek van Crombag, Van Koppen en Wagenaar (2011: 139) blijkt dat in vrijwel alle door hen bestudeerde zaken de politie pogingen nalaat op zoek te gaan naar tegenbewijs van de eigen hypothese en naar bewijs voor het verhaal van verdachte. Daarbij kunnen ook andere mechanismen een rol spelen. Als het onderzoeksteam van een bepaalde hypothese of scenario uitgaat of daarvan overtuigd raakt (wat al gebeurt doordat er een voorstelling van zaken wordt gemaakt: imaginatie-inflatie), zal het team voornamelijk open staan voor bewijs dat die hypothese of dat scenario bevestigt. Het team zal voornamelijk op zoek gaan naar bevestigend bewijs, daaraan het meeste waarde hechten en mogelijk zelfs informatie zo interpreteren dat deze de hypothese of het scenario ondersteunt. Bewijs dat in een alternatieve richting wijst, kan worden weggeredeneerd (vermijden van cognitieve dissonantie). Bevestigend bewijs kan worden overschat. Als het onderzoeksteam veel tijd heeft geïnvesteerd in het onderzoeken van een bepaalde hypothese of bepaald scenario, wordt het lastig om daarvan af te stappen (belief perseverance, sunk-costs-effect) (Stubbins & Stubbins, 2009: 119-125).

Verdachtegeleid onderzoek

Hetzelfde komt terug bij verdachtegeleid onderzoek. Crombag e.a. (2011: 139-146) onderscheiden twee manieren waarop de recherche het verband tussen een verdachte en een misdrijf in het opsporingsonderzoek legt. Het gaat om misdrijfgeleid bewijs en verdachtegeleid bewijs. Misdrijfgeleid bewijs betreft gegevens over een misdrijf die wijzen in de richting van een bepaalde verdachte. Bij verdachtegeleid bewijs wordt een misdrijf gevonden bij een dader. Verdachtegeleid onderzoek komt vooral voor bij zogenaamde 'zoekzaken' (waarvan in veel gevallen sprake is bij een TGO). Dit komt doordat zoekzaken nauwelijks concrete informatie bevatten waarmee misdrijfgeleid kan worden gezocht (De Poot e.a., 2004: 225). Bij misdrijfgeleid zoeken verzamelt de politie zoveel bewijs dat het onderzoek alle mogelijke alternatieve verdachten logischerwijs uitsluit. Bij verdachtegeleid zoeken is alleen genoeg bewijs nodig om een verdenking sterker te maken (Van Koppen, 2008). De recherche zoekt dan bewijs bij een verdachte. Het risico is dan dat vooral wordt gezocht naar informatie die dat bevestigt (confirmation bias). Ook mechanismen als het vermijden van cognitieve dissonantie, belief perseverance en het sunk-costs-effect kunnen hierbij een risico vormen. Deze kunnen sterker worden naarmate de overtuiging groeit dat een verdachte het misdrijf heeft gepleegd.

Een ander kenmerk van de opsporing zou ook een rol kunnen spelen. Hoewel waarheidsvinding centraal staat in de opsporing, is de opsporing ook gericht op de stap die daar al dan niet op volgt, namelijk vervolging van een (of meer) verdachte(n) voor het misdrijf. Er wordt toegewerkt naar een dossier op basis waarvan de officier van justitie vervolging kan instellen tegen een (of meer) verdachte(n) en waarin voldoende bewijs zit waardoor de kans op een veroordeling aanwezig is. Het strafproces is tegen de verdachte(n) gericht. Het strafproces draait onder meer om de vraag of de verdachte de dader is van het ten laste gelegde strafbare feit. Niet centraal staat dan de vraag of een ander het heeft gedaan (Rassin, 2007: 84). Het dossier zal in de regel bevestigend bewijs bevatten dat de verdachte inderdaad de dader is van het ten laste gelegde strafbare feit. Er wordt een ‘zaak opgebouwd tegen een verdachte’ (Findley & Scott, 2006). Een deel van het onderzoek zal daarom gericht zijn op het verdachtegeleid zoeken, hetgeen risico’s met zich brengt (De Poot e.a., 2004; Crombag e.a. 2011). Volgens De Poot e.a. (2004: 301) kan verdachtegeleid zoeken eraan bijdragen dat soms selectief wordt gezocht en informatie selectief wordt geïnterpreteerd. Ook bestaat het risico dat eerder vergaarde informatie over het misdrijf wordt genegeerd bij de beoordeling van het verhaal over de verdachte.

1.2.3 Informatieverzameling en informatiedeling in een TGO

De politie verzamelt vaak veel informatie gedurende een opsporingsonderzoek (De Poot e.a., 2004: 220). Die informatie komt in verschillende fasen binnen. Bovendien delen teamleden die informatie vaak sequentieel met elkaar. In de praktijk vertellen teamleden bij de ochtendbriefing om beurten wat zij de vorige dag hebben ontdekt. De informatie komt op deze manier gefragmenteerd binnen (De Poot e.a., 2004).

Een grootschalig opsporingsonderzoek (zoals een TGO) laat zich, met name in de beginfase, vaak kenmerken door hectiek en spoed. Het is bijvoorbeeld van belang bepaalde bewijsmiddelen zo snel mogelijk te vergaren om te voorkomen dat ze verloren gaan. Zo kunnen getuigen verdwijnen, kan tijdsverloop het geheugen van de getuigen beïnvloeden, kunnen fysieke sporen verdwijnen en kan de plaats delict niet oneindig lang worden afgegrensd (Stubbins & Stubbins, 2009: 118).

Uit het voorgaande volgt dat beslissingen soms moeten worden genomen, terwijl nog niet alle relevante informatie beschikbaar is. Dit brengt het risico met zich dat beslissingen al worden genomen voordat tegenbewijs op tafel kan zijn gekomen (jumping to conclusions). Daarnaast wordt informatie die eerder

binnenkomt veelal zwaarder gewogen dan informatie die in een later stadium wordt verwerkt (het primacy-effect). Ook als de recherche de beslissing uitstelt totdat alle informatie verzameld is, ontkomt zij er niet aan dat de confirmation bias sterker is geworden. De wijze waarop de recherche informatie in een TGO verzamelt en deelt, kan op deze manier aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie bijdragen.

Ook de grote hoeveelheid informatie in een opsporingsonderzoek kan bijdragen aan tunnelvisie. Bij een grote hoeveelheid informatie zijn mensen immers geneigd zich te concentreren op een bepaalde hoeveelheid, vaak hypothebevestigende informatie. Veranderingsblindheid, de hindsight-bias en de outcome-bias kunnen eveneens een versterkende rol spelen bij de gedachte dat de juiste hypothese wordt gevolgd.

1.2.4 Bewijs in een TGO

Getuigen

In een opsporingsonderzoek spelen getuigen een belangrijke rol bij het achterhalen van informatie die tot een dader kan leiden en die kan bijdragen aan de reconstructie van het misdrijf (De Poot, 2004: 264). De vraag is in hoeverre op de informatie die door getuigen wordt gegeven, kan worden vertrouwd. Onder andere de betrouwbaarheid van het geheugen speelt hierbij een belangrijke rol (zie hierover bijvoorbeeld Wessel & Wolters, 2002; Wolters, 2002; Candel, Merckelbach & Wessel, 2002). Hiervoor beschreven mechanismen als het selectieve geheugen, veranderingsblindheid en outcome- en hindsight bias (Findley & Scott, 2006: 318-319) kunnen hierop van invloed zijn.

Er zijn verschillende rechterlijke dwalingen bekend waarbij een verdachte is herkend door een getuige, maar waarvan achteraf bleek dat het een onjuiste herkenning was. Voorbeelden hiervan zijn de ‘*Marvin Anderson case*’ en de ‘*Steven Avery case*’ (o.a. Findley & Scott, 2006). Zo kan de verklaring van een getuige of de herkenning door een getuige (al dan niet terecht) bijdragen aan het ontstaan of versterken van een tunnelvisie.

Daarbij kan ook de politie zelf een rol spelen door bijvoorbeeld bepaalde informatie over het misdrijf vrij te geven. Ook kunnen geruchten ontstaan over het misdrijf (Rossmo, 2009b: 24-27). Door informatie, die bijvoorbeeld via de media bekend is geworden of doordat de politie tijdens het getuigenverhoor informatie prijsgeeft, kan het zo zijn dat getuigen zich gebeurtenissen denken te herinneren, terwijl die herinnering is beïnvloed door later verkregen informatie (o.a. Wolters, 2002, Horselenberg, Merckelbach, Crombag & Van Koppen, 2002; Rassin & Candel, 2002). Op deze manier kunnen politiemensen met een

bepaalde overtuiging over het misdrijf en de verdachte, (onbedoeld) bijdragen aan bevestiging daarvan.

Verdachten

Volgens De Poot e.a. (2004: 314) is het belang van het verdachtenverhoor in een opsporingsonderzoek sterk afhankelijk van het bewijs dat de politie al heeft vergaard. Als er voldoende bewijs is gevonden voor een veroordeling, kan ook zonder dat de verdachte meewerkt aan het verhoor de zaak succesvol worden opgelost. Is er echter onvoldoende bewijs om de verdachte te kunnen veroordelen, dan zal een deel van het bewijs uit dat verhoor moeten komen (De Poot e.a., 2004: 314; Vrij, 2002: 699). De politie heeft bij ernstige zaken, waarvan sprake is in het geval van een TGO, nogal eens te maken met verdachten die niet coöperatief zijn, zwijgen, liegen of slechts gedeeltelijk een verklaring afleggen. Afhankelijk van het belang van het verhaal van de verdachte voor het verdere verloop van de zaak, wordt door de politie veel of weinig tijd en moeite gestoken in het verhoor van de verdachte (De Poot e.a., 2004: 315). Vooral in zogenaamde ‘opsporings- en zoekzaken’ kan de verklaring van de verdachte van groot belang zijn. De afloop van de zaak kan daarvan afhankelijk zijn, omdat in dergelijke zaken vaak weinig aanwijzingen zijn. Het verdachtenverhoor heeft ook vaak als doel het verkrijgen van een bekentenis (Vrij, 2002: 713).

Een verdachte kan echter een valse bekentenis afleggen. Er zijn verschillende rechterlijke dwalingen bekend waarbij een verdachte een valse bekentenis heeft afgelegd, bijvoorbeeld ‘*The Central Park jogger case*’ (o.a. Findley & Scott, 2006). De Schiedammer parkmoord (zie o.a. Van Koppen, 2003; Posthumus, 2005) en de zaak Ina Post (zie o.a. Bollen, 2010; Gerechtshof ’s-Hertogenbosch 6 oktober 2010, LJN BN9444; Israëls, 2010) zijn Nederlandse voorbeelden. Hoe vaak een valse bekentenis wordt afgelegd, is onbekend (Vrij, 2002).

Onder verwijzing naar onder andere Kassin (1997) onderscheidt Vrij (2002) drie soorten valse bekentenissen, namelijk vrijwillig valse bekentenissen, gedwongen valse bekentenissen en ingebeelde valse bekentenissen. Met name de gedwongen valse bekentenissen zijn van belang als bij de politie sprake is van een tunnelvisie. Gedwongen valse bekentenissen vloeien voort uit politiedruk en trucs (Vrij, 2002: 719; Leo & Davis, 2010: 29-34). Bij verhoren van de verdachte kan een tunnelvisie zijn ontwikkeld, bijvoorbeeld doordat het gedrag van de verdachte (zoals zenuwachtig gedrag) tijdens verhoren telkens wordt geïnterpreteerd als aanwijzing dat deze persoon schuldig is. Tijdens het verhoor kunnen rechercheurs ook alleen aandacht hebben voor bevestiging van de hy-

pothese (Leo & Davis, 2010: 29-32). Als de politie er dan al van overtuigd is dat de verdachte het feit heeft gepleegd, zou door druk en/of trucs (een verklaring van een verdachte kan immers van belang zijn voor het vervolg van de zaak) een valse bekentenis tot stand kunnen komen. Zo kan een eventuele tunnelvisie een rol spelen bij het ontstaan van een valse bekentenis. Ongeacht de wijze waarop die tot stand is gekomen, kan een valse bekentenis een eventuele tunnelvisie versterken (Leo & Davis, 2010: 32). Een bekentenis, vals of niet, levert immers een sterke bevestiging op voor het onderzoeksteam dat de verdachte het feit echt heeft gepleegd. Aanwijzingen dat de verdachte ten onrechte heeft bekend of het intrekken van de verklaring door de verdachte, leveren cognitieve dissonantie op, waardoor de aanwijzingen of de ontkenning worden genegeerd of weggeredeneerd. In de Schiedammer parkmoord bijvoorbeeld werd juist ‘vanaf Kees B.’s bekentenis (...) onvoldoende rekening (...) gehouden met of gehandeld (...) naar de mogelijkheid dat ook iemand die niet op onrechtmatige wijze – en al helemaal niet welbewust – tot een bekentenis is gebracht nog wel onwaarheid kan spreken’ (Posthumus, 2005: 167).

1.2.5 Druk in een TGO

Zoals in paragraaf 1.1.2 beschreven, kunnen motivatie, stress en stemming bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. De motivatie, stress en stemming kunnen worden beïnvloed door verschillende soorten druk. Deze verschillende vormen van druk op een onderzoeksteam hoeven overigens niet allemaal ‘slecht’ te zijn. Stress kan er voor zorgen dat mensen zich beter kunnen concentreren. Maar mensen kunnen door stress ook minder aandacht geven aan informatie die zij irrelevant achten. Dit kan bijdragen aan tunnelvisie (Rassin, 2007).

Interne druk

Eerder werd de opvatting van Crombag (2006: 276-277) beschreven dat groepen bij samenwerking vaak streven naar consensus. Groepsleden die een afwijkend standpunt hebben, kunnen onder druk gezet worden en zelfs worden genegeerd of uit de groep gestoten. Volgens Crombag kan dergelijke druk tot conformeren zich in rechte teams gemakkelijk voordoen. Dit lijkt ook te volgen uit de theorie van Janis (1982) over het groepsdenken. Bij de opsporing naar TGO-waardige delicten, wordt namelijk gewerkt met een onderzoeksteam. Dit bestaat uit een kleine groep mensen, die werkt in besloten kring en die beslissingen moet nemen om tot een oplossing te komen van een ernstige zaak. De leden van dit team hebben allen hetzelfde doel, namelijk de zaak oplossen.

Daarbij kan zowel interne als externe druk zich op verschillende manieren voordoen. Deze omstandigheden kunnen bijdragen aan het ontstaan van groepsdenken.

Het is denkbaar dat rechercheurs niet alleen een professionele ‘drive’ hebben om de zaak op te lossen, maar dat daarbij ook emoties een rol kunnen spelen, ingegeven door bijvoorbeeld de ernst van het misdrijf of persoonlijke ervaringen. Rechercheurs kunnen emotioneel gehecht raken aan een hypothese of scenario van het misdrijf waarvan ze overtuigd zijn geraakt (Findley & Scott, 2006). Daarnaast kunnen ego (trots) en koppigheid, zowel van rechercheurs als van de organisatie, of vermoeidheid er aan bijdragen dat in een onderzoek niet wordt gekeken naar ontlastend materiaal of naar alternatieve verklaringen (Rossmo, 2009b: 27-28).

De druk op een onderzoeksteam kan ook vanuit de eigen organisatie komen. Dat laatste kan ingegeven zijn door de druk van buitenaf om de zaak op te lossen (zie hieronder), maar de druk kan ook zijn ingegeven door bijvoorbeeld schaarste aan middelen. Hoewel in onderzoeken naar ernstige misdrijven relatief meer middelen beschikbaar worden gesteld dan voor het oplossen van een doorsnee zaak, beschikt men in de opsporing niet over onbeperkte middelen om alle mogelijkheden te onderzoeken (De Poot e.a., 2004; zie ook Van Koppen, 2003). Bij zaken moet steeds een afweging worden gemaakt tussen de wens of noodzaak een zaak op te lossen, de kans dat verdere activiteiten tot een oplossing leiden en de kosten die deze met zich meebrengen. Stel een team heeft een onderzoek langere tijd geconcentreerd op één scenario. Later blijkt dit niet het juiste scenario te zijn. Toch kan dan worden doorgegaan op dit scenario vanuit de gedachte dat anders de eerdere investeringen daarin overbodig zijn geweest. Dit is een voorbeeld van sunk-costs-effecten in de opsporing. Ook de status quo bias kan hierbij een rol spelen, indien men opteert voor continuïteit met als argument dat verandering van koers te hoge kosten¹² met zich brengt (zie ook Rossmo, 2009b: 24). Crombag omschrijft dit als volgt:

‘Naarmate een researchteam en de daaraan leidinggevende zaaksofficier langduriger hun aandacht en tijd in een bepaalde verdachte hebben gestoken, wordt het voor hen moeilijker om onder ogen te zien dat al die aandacht en tijd voor niets zijn geweest. Dan de al gedane investering afschrijven en alsnog op zoek gaan naar een nieuwe verdachte veroorzaakt grote dissonantie, gewoon gezegd: tegenzin. Onder die omstandigheden jezelf ervan overtuigen dat je al die tijd wel degelijk de goede

12 Het begrip ‘kosten’ moet ruim worden opgevat, ook immaterieel. Zie: Rassin, 2007: 44-45.

tunnel bent ingelopen, is dan een aanlokkelijke mogelijkheid om de dissonantie op te heffen' (2006: 276).

Ten slotte is in de opsporing vaak spoed geboden (zie ook paragraaf 1.2.3). Zowel het vervluchten van bewijsmateriaal als de gelimiteerde tijd die een onderzoeksteam krijgt om de zaak op te lossen, kunnen de druk op een onderzoeksteam vergroten (Stubbins & Stubbins, 2009: 117-118).

Externe druk

Naast interne druk kan ook externe druk op het onderzoeksteam worden uitgeoefend. Bijvoorbeeld door media-aandacht of maatschappelijke onrust (publieke druk) kan de druk om het misdrijf op te lossen toenemen (MacFarlane, 2006). Naast maatschappelijke druk die vaak met media-aandacht gepaard gaat, kan er ook druk worden uitgeoefend door de advocaat van de verdachte, slachtoffers of nabestaanden en door de politiek of het bestuur, bijvoorbeeld een burgemeester (al dan niet onder invloed van de maatschappelijke druk) (Findley & Scott, 2006: 323). De (publieke en politieke) verwachtingen ten aanzien van de politie zijn hoog, maar veel zaken worden nooit opgelost (o.a. Findley & Scott, 2006: 324-327; De Poot e.a., 2004; Van de Bunt & Gemert, 1999). Deze institutionele druk kan bijdragen aan het ontstaan van tunnelvisie.

1.2.6 Politiecultuur

Ten slotte zou de politiecultuur een rol kunnen spelen bij het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie (Findley & Scott, 2006; MacFarlane, 2006). Reiner (2010: 115-138) heeft op basis van verschillende (met name in de Verenigde Staten en Engeland verrichte) studies naar de politiecultuur een overzicht opgesteld van de belangrijkste elementen van de politiecultuur. Ten eerste zouden politiemensen aan hun werk een bijzondere missie toeschrijven, waarbij politiewerk staat voor de bescherming van het zwakke tegen het kwaad. Politiemensen benadrukken en waarderen een sterke actiegerichtheid van politiewerk, hoewel het werk in de praktijk saai kan zijn en veel routines kent. Tegelijk, en dat lijkt enigszins tegenstrijdig, zouden politiemensen nogal cynisch staan tegenover burgers en pessimistisch zijn over de mogelijkheden de samenleving positief te beïnvloeden. In het verlengde daarvan zouden politiemensen wantrouwend staan tegenover buitenstaanders, onder wie burgers, politici en ook leidinggevers die in de ogen van uitvoerende politiemensen te ver afstaan van de 'echte' politiepraktijk. Politiemensen leggen daardoor sterk de nadruk op onderlinge solidariteit waarbij zij de afstand tot de buitenwereld benadruk-

ken. Daarmee kenmerkt de politie zich door een sociaal isolement. Bij interne fouten bestaat de neiging de rijen te sluiten en de ‘vuile was niet buiten te hangen’. De politiecultuur reikt vanzelfsprekende indelingen aan van burgers naar de mate waarin zij worden beschouwd als ‘respectabel’ of als ‘probleemvolk’ (oftewel de ‘*police property*’) (vgl. Terpstra, 2009). Hiermee valt de samenleving uiteen in enerzijds een groot deel van de bevolking waar de politie weinig mee te maken heeft en anderzijds een klein bevolkingssegment dat voor problemen zorgt. Het optreden van de politie zou door dat beeld mede worden bepaald (Terpstra, 2008). De politiecultuur zou ertoe bijdragen dat politiemensen vaak conservatief zijn. De conservatieve politiecultuur zou vaak een barrière vormen tegen vernieuwingen binnen de organisatie. De politiecultuur zou bovendien bevorderen dat de politiewereld een traditioneel machokarakter heeft en ertoe bijdragen dat daar negatieve opvattingen over etnische minderheden overheersen. De politiecultuur zou zich ten slotte kenmerken door pragmatisme, waarbij het ‘doekarakter’ van politiewerk wordt benadrukt en er een hartgrondige afkeer bestaat van abstracte, academische kennis, waarbij boeven vangen als het ‘echte politiewerk’ wordt beschouwd (vgl. Terpstra, 2009).

Dit standaardbeeld van de politiecultuur heeft in de loop van de tijd de nodige kritiek gekregen (vgl. Terpstra, 2009). Het is de vraag of dit standaardbeeld van de politiecultuur ook van toepassing is op de Nederlandse politie en meer in het bijzonder de Nederlandse recherche. Onderzoek bij de basispolitiezorg van een politiekorps in Nederland wijst uit dat twee van de negen onderscheiden elementen van Reiner ook bij de Nederlandse politiemensen sterk naar voren komen (Terpstra & Schaap, 2011). Ten eerste is dat het geloof in een missie van de politie om de normen in de samenleving over goed en kwaad te bewaken en de zwakken te beschermen. Ten tweede ligt de aantrekkingskracht van dit werk voor verreweg de meeste politiemensen in de actie en spanning die dat werk in hun opvatting met zich meebrengt. Voor enkele andere elementen geldt dat het standaardbeeld op sommige onderdelen voor Nederland wordt bevestigd, maar voor andere niet. Dit geldt voor het wantrouwen tegenover buitenstaanders, het isolement van de politie, de waarde van onderlinge solidariteit en het machismokarakter van het politiewerk. Ten slotte geldt voor een aantal elementen dat in het door Amerikaans onderzoek gecreëerde beeld van politiecultuur een centrale plaats inneemt, bij de Nederlandse politie niet of slechts beperkt van belang blijkt te zijn. Cynisme en conservatisme blijken volgens dit onderzoek bij een (beperkt) deel van de politiemensen voor te komen. Dit geldt nog sterker voor het pragmatisme.

Innes (2005) geeft onder verwijzing naar een aantal studies naar politiecultuur aan dat er aanwijzingen lijken te zijn dat een geradicaliseerde en geconcen-

treerde versie van de politiecultuur bij de recherche aanwezig is, wat in lijn is met andere studies waaruit blijkt dat de politiecultuur varieert naar rang, de specifieke politieorganisatie en de rol van een specialisme (Innes, 2005: 14-15). Het is echter onbekend in hoeverre de elementen van de traditionele politiecultuur aanwezig zijn bij de Nederlandse recherche.

Op verschillende manieren zou verwacht kunnen worden dat de politiecultuur bij het ontstaan en voortbestaan van tunnelvisie in de opsporing een rol kan spelen. Hieronder worden bij wijze van hypothese een aantal manieren beschreven. Allereerst kan de actiegerichtheid van politiemensen al dan niet in samenhang met het pragmatisme mogelijk bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. Actiegerichtheid suggereert dat politiemensen niet alle informatie willen afwachten, maar snel actie willen ondernemen (jumping to conclusions). Op basis van de eerste informatie die binnenkomt, zouden dan beslissingen worden genomen. Dit kan gevolgen hebben voor de besluitvorming en dat kan tunnelvisie in de hand werken. Voorts kan de actiegerichtheid voortvloeien uit prestatiedrang en de daarmee samenhangende wens misdrijven snel op te lossen. Eerder zagen we al dat motivatie, stress en stemming factoren zijn die het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie kunnen versterken.

Cynisme van politiemensen tegenover burgers en het wantrouwen tegenover buitenstaanders kan ook bijdragen aan tunnelvisie. Zo is denkbaar dat getuigenverklaringen (eventueel ontlastend voor de verdachte) afkomstig van ‘probleemvolk’ worden gewantrouwd, wat cognitieve dissonantie en belief perseverance kan versterken (zie hierover Stubbins & Stubbins, 2009: 118). Ook zou de op afstand staande leidinggevende kunnen worden gewantrouwd indien hij/zij bijvoorbeeld een afwijkende mening geeft over de zaak. Het groepsdenken kan ook versterkt worden door onderlinge solidariteit en het isolement waardoor de politie wordt gekenmerkt. Kritische geluiden worden dan buitengesloten.

Het conservatisme spreekt in het kader van tunnelvisie misschien wel het meest tot de verbeelding. Conservatisme kan ertoe bijdragen dat wordt vastgehouden aan bijvoorbeeld het eerst gekozen scenario. In hoeverre deze veronderstellingen juist zijn, moet uit nader onderzoek blijken.

1.2.7 Potentieel beschermende kenmerken

Tot nu toe richtte de aandacht zich vooral op kenmerken van de opsporing in TGO-onderzoeken die kunnen bijdragen aan het ontstaan of voortbestaan van tunnelvisie. In de opsporing zijn echter ook kenmerken aanwezig waarvan denkbaar is dat zij kunnen beschermen tegen tunnelvisie. Hierover is op basis

van bestaand onderzoek niet veel bekend. Onder meer aan de volgende kenmerken kan worden gedacht. De officier van justitie moet toestemming geven voor belangrijke beslissingen in het opsporingsonderzoek en voor het gebruik van bepaalde opsporingsmethoden en bevoegdheden (De Poot e.a., 2004: 12). De officier die op enige afstand van het team functioneert, kan met een meer afstandelijke blik op het onderzoek proberen tunnelvisie te voorkomen.¹³ Ook kan gedacht worden aan meningsverschillen binnen een opsporingsteam. Niet in ieder opsporingsteam is sprake van groepsdenken. Meningsverschillen kunnen juist blikverruimend werken (De Poot, 2004: 258-259). Het werken met hypothesen en scenario's kan, anders dan hiervoor werd beschreven, ook blikverruimend werken indien meerdere hypothesen en scenario's worden onderkend. Ten slotte kan worden gedacht aan de meerwaarde van ervaren rechercheurs. Volgens De Poot e.a. (2004) zouden ervaren rechercheurs beter in staat zijn dan hun minder ervaren collega's in het herkennen van karakteristieke informatie en het daaraan koppelen van scenario's waarmee ze ervaring hebben. Bovendien hebben ervaren rechercheurs op grond van hun ervaring mogelijk meer scenario's ter beschikking, waardoor ze gemakkelijker het ene scenario voor het andere zouden kunnen inruilen als de verkregen informatie hiertoe aanleiding geeft. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat ervaren rechercheurs minder vatbaar zullen zijn voor belief perseverance.¹⁴

Onduidelijk is of en hoe deze potentieel beschermende kenmerken in de praktijk functioneren. Deze of andere kenmerken hebben kennelijk in de zaken waarin sprake was van tunnelvisie onvoldoende tegen het ontstaan van tunnelvisie beschermd. Aanvullende maatregelen zijn daarom getroffen.

1.3 Maatregelen tegen tunnelvisie in de opsporing in Nederland

Naar aanleiding van de Schiedammer parkmoord is in Nederland een programma opgesteld waarin maatregelen zijn opgenomen die tunnelvisie in de toekomst zouden moeten voorkomen. In deze paragraaf wordt ingegaan op de belangrijkste van deze maatregelen in de opsporing bij de politie.

13 Overigens kan een officier die dicht op het onderzoeksteam functioneert en daarmee als lid van het onderzoeksteam functioneert, het risico lopen meegenomen te worden in het groepsdenken of daarin zelf een bepalende rol spelen.

14 Overigens zijn ook risico's denkbaar waardoor ervaren rechercheurs vatbaarder zijn voor belief perseverance, zoals de ervaren rechercheur die is vastgeroest en gedemotiveerd. Het risico op jumping to conclusions kan ook groter zijn, omdat mogelijk beslissingen worden genomen op basis van ervaring en informatie niet wordt afgewacht.

1.3.1 Aanbevelingen voor de politie

Eén van de hoofdconclusies in het rapport van de Commissie-Posthumus luidt dat er na de bekentenis van Kees B. in de Schiedammer parkmoord sprake was van tunnelvisie. Het ontbrak aan een kritische blik en tegenspraak. De Commissie-Posthumus onderscheidt zeven centrale thema's waarover zij aanbevelingen doet (Posthumus, 2005: 167-168). De politie wordt daarin aanbevolen het beheer van stukken van overtuiging en sporenmateriaal beter te regelen en in grote onderzoeken de verdachtenverhoren audiovisueel vast te leggen. In opleidingen zou aandacht moeten worden besteed aan de theorie en praktijk van het verdachtenverhoor en aan het fenomeen van valse bekentenissen. De meest concrete aanbeveling om tunnelvisie te voorkomen is het organiseren van 'tegenspraak'.

Uit de conclusies van de commissie blijkt dat door het ontbreken van een kritische blik en tegenspraak fouten in het onderzoek die soms al in een eerdere fase zijn gemaakt, worden versterkt. Tegenspraak zou dus gericht moeten zijn op het voorkomen of herstellen van die fouten. Hoe dit moet worden georganiseerd, werkt de Commissie-Posthumus niet uit, maar zij geeft wel enkele aanbevelingen in die richting (Posthumus, 2005: 28):

- Tegenspraak moet worden georganiseerd in ernstige zaken, waarbij de schuldvraag niet ondubbelzinnig duidelijk is.
- Dit moet worden gedaan door van buiten komende 'referenten', niet bij het onderzoek betrokken (recherche)deskundigen.
- Deze referenten houden de informatie in het onderzoek tegen het licht en stellen vragen of brengen nog niet in het onderzoek aangevoerde argumenten te berde op grond van hun ervaring en deskundigheid.
- Tegenspraak is vooral van belang in de bewijsfase¹⁵ van het opsporingsonderzoek.

15 De Commissie-Posthumus onderscheidt de identificatiefase en de bewijsfase in een opsporingsonderzoek. De identificatiefase is de fase waarin gezocht wordt naar de dader. De bewijsfase is de fase waarin een zitting bij de rechter wordt voorbereid (Posthumus, 2005: 28).

De Poot e.a. (2004) definiëren de begrippen identificatiefase en bewijsfase iets anders, maar het komt op hetzelfde neer: de identificatiefase loopt vanaf het moment dat de zaak wordt gemeld totdat een verdachte wordt geïdentificeerd. De bewijsfase is de hierop volgende onderzoeksperiode (De Poot e.a., 2004: 83).

1.3.2 *Programma Versterking Opsporing en Vervolging (PVOV)*

De aanbevelingen uit het rapport van de Commissie-Posthumus zijn uitgewerkt in het Programma Versterking Opsporing en Vervolging (PVOV). Dit omvangrijke programma van politie, OM en NFI bevat tal van maatregelen waarmee getracht is aan te sluiten bij reeds lopende ‘kwaliteitstrajecten’ ter bevordering van de professionalisering van de opsporing (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2005: 7). Onder andere de maatregel tegenspraak, de audiovisuele en auditieve registratie van verhoren, het gezag over de opsporing, de verhouding tussen de officier van justitie en het onderzoeksteam bij de politie, de opleidingen en trainingen en forensische maatregelen zijn in het PVOV uitgewerkt.

Het PVOV is gericht op vijf centrale thema’s die als rode draad door het programma lopen. De organisatie van tegenspraak bij de politie is één van de belangrijkste maatregelen in het programma en richt zich op het voorkomen van tunnelvisie in de opsporing. De organisatie van tegenspraak is verwerkt in het thema aandacht voor leiderschap en cultuur: ‘Organisatie van tegenspraak, waar het strategisch management direct bij betrokken is, leidt tot een cultuur waarin reflectie en transparantie vanzelfsprekend zijn’ (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2005: 4-5). Overigens wordt met het PVOV niet alleen tegenspraak bij de politie beoogd, maar ook tegenspraak bij het OM. Dit blijft hier echter buiten beschouwing.

Tegenspraak bestaat volgens het PVOV uit het intern georganiseerd doorlopend toetsen van beslissingen op een gestructureerde wijze door niet bij het onderzoek betrokken medewerkers. De uitwerking van tegenspraak in het PVOV is echter breder dan alleen de maatregel tegenspraak. Tegenspraak is een voorziening die volgens het PVOV deel uitmaakt van een onderliggend systeem dat moet zorgen voor reflectie in de organisatie. Dit begint met dagelijkse ‘*reflectie*’ bij de politie. Tegenspraak is volgens het PVOV een daarop aanvullende voorziening. Tegenspraak is noodzakelijk in complexe onderzoeken naar zware misdrijven die grote maatschappelijke beroering veroorzaken, omdat daarin een risico schuilt dat fouten onopgemerkt blijven, al dan niet onder invloed van groepsdenken. Ten derde is er voor uitzonderlijke gevallen de ‘*review*’ (tweede beoordeling) gereserveerd. De review is voorbehouden aan strafrechtelijke onderzoeken naar zware misdrijven die geen duidelijk resultaat hebben opgeleverd, zijn vastgelopen of niet tot een verdachte hebben geleid (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2005: 18).

Reflectie, tegenspraak en review kunnen alle drie van belang zijn voor de kwaliteit van de opsporing, het tegengaan van groepsdenken en het voorkomen

of (vroegtijdig) herstellen van fouten. Maar er zijn belangrijke verschillen tussen deze drie maatregelen. Reflectie is in een continue vorm opgenomen in de werkwijze binnen de TGO-onderzoeken door middel van werkoverleg en briefing, een gerichte inzet van analisten, de inzet van leesploegen, het houden van brainstormsessies met experts en evaluatie achteraf. Reflectie vindt daarmee plaats binnen het opsporingsteam gedurende het dagelijks werk. Bij tegenspraak wordt ervan uitgegaan dat dit op een gestructureerde wijze plaatsvindt en dat er sprake is van distantie tussen tegenspreker en het opsporingsteam. Review wordt slechts in uitzonderlijke gevallen ingezet, namelijk als het onderzoek is vastgelopen of niet tot een verdachte heeft geleid. De review wordt hierna buiten beschouwing gelaten, omdat de maatregel review een ander doel voor de opsporing bij de politie dient dan reflectie en tegenspraak. De review richt zich vooral op het alsnog oplossen van het misdrijf als het onderzoek vastloopt of dreigt vast te lopen, terwijl reflectie en tegenspraak vooral dienen om tijdens het lopende opsporingsonderzoek fouten te voorkomen of te herstellen.

1.3.3 Het Programma Versterking Opsporing (PVO)

De richtlijnen die in het PVOV zijn opgesteld voor het voorkomen van tunnelvisie bij de politie, zijn vervolgens uitgewerkt in het Programma Versterking Opsporing (PVO) (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2006). Tegenspraak vormt een afzonderlijk onderdeel in het PVO. Reflectie is niet als afzonderlijke maatregel opgenomen, maar hoe reflectie georganiseerd moet worden, volgt wel uit enkele punten in het PVO. Hieronder wordt kort het bestaande beleidskader voor reflectie en tegenspraak geschetst.

Reflectie

Uit het PVOV blijkt dat reflectie moet plaatsvinden in de reguliere werkprocessen van een Team Grootschalige Opsporing en dat er geen aparte voorziening voor wordt gevormd. Uit het PVO blijkt dat de teamleiding van het TGO verantwoordelijk is voor de organisatie van reflectie gedurende het onderzoek. De reflectie dient plaats te vinden tijdens de overlegvormen op verschillende niveaus. Allereerst dient reflectie (en tegenspraak, de begrippen worden op dit punt door elkaar gebruikt) plaats te vinden op beleidsniveau, te weten in het beleidsteam of de stuurploeg (daarin worden strategische beslissingen genomen door de eindverantwoordelijken van politie en OM en, afhankelijk van de zaak, het openbaar bestuur). Zij dienen qua inhoud de geformaliseerde rol van ‘luis in de pels’ op zich te nemen. Zij zouden de teamleider moeten dwingen de gemaakte keuzes te verantwoorden door kritische vragen te stellen, de gemaakte

keuzes op consistentie te toetsen en alternatieve aannames of scenario's te bedenken. Ten tweede dient reflectie plaats te vinden op het coördinatie-niveau. Daarmee wordt bedoeld de overlegvorm tussen de zaaksofficier van justitie, de teamleider van het opsporingsonderzoek en de coördinatoren tactiek, forensisch, informatie en ondersteuning. Dit wordt ook wel het VKL-overleg genoemd (VKL staat voor Vaste Kern Leidinggevend). Ten derde dient reflectie plaats te vinden op uitvoerend niveau, dus binnen het opsporingsteam. Dit gebeurt tijdens de briefing.

Ten slotte wordt nog afzonderlijk aandacht besteed aan de rol van de criminaliteitsanalist. De criminaliteitsanalist dient expliciet te worden benut voor kritische reflectie en tegenspraak op de inhoud van het onderzoek. De kern van die rol is het 'falsifiëringsdenken': het weerleggen van bewijs en aannames. De analist dient daartoe hypothesen samen te stellen en scenario's te ontwikkelen (Raamwerk TGO, 2006: 54-55).

Tegenspraak

De richtlijnen uit het PVOV met betrekking tot tegenspraak zijn uitgewerkt in een landelijk kader, een protocol en een checklist voor de politie.¹⁶ Deze bieden minimale vereisten en zogenaamde vaste ijkpunten voor het organiseren en uitvoeren van tegenspraak binnen de politie (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2006).

Het primaire doel van tegenspraak bij het voorkomen van groepsdenken en tunnelvisie is volgens het Protocol tegenspraak politie (Centrum Versterking Opsporing, 2011) het adviseren van de teamleider. Voor de inzet van tegenspraak bij de politie zijn in eerste instantie de volgende twee criteria geformuleerd:

'Tegenspraak is verplicht bij voltooide opzettelijke levensdelicten en zeer ernstige zedendelicten die (...) veel maatschappelijke beroering wekken en die een groot afbreukrisico kennen. Tegenspraak vindt niet plaats indien ondubbelzinnig daderschap¹⁷ kan worden vastgesteld waarbij kritisch moet worden omgegaan met het fenomeen bekentenis.

Tegenspraak is facultatief bij overige zaken met zo een moeilijkheidsgraad of maatschappelijke commotie en/of politiek of juridisch afbreukrisico dat uitzonderlijke

16 Het oorspronkelijke protocol en de checklist (Centrum Versterking Opsporing, 2011) zijn op basis van opgedane ervaringen, zoals die bij de productevaluatie van tegenspraak in 2008 (Programma versterking opsporing, 2008) aan de orde zijn gekomen, inmiddels aangepast (Landelijk programmabureau versterking opsporing, 2009).

17 Wat ondubbelzinnig daderschap inhoudt, blijkt niet uit het Protocol.

inzet en aandacht noodzakelijk wordt geacht. De reden hiervoor kan gelegen zijn in de persoon van de verdachte, de persoon van het slachtoffer of de aard van de zaak' (Protocol tegenspraak politie, 2006: 28-29).

Het verplichtende criterium voor de inzet van tegenspraak is overigens op basis van opgedane ervaringen aangepast (Programma versterking opsporing, 2008). Het facultatieve criterium is niet aangepast. Het huidige verplichtende criterium luidt dat tegenspraak wordt ingezet bij TGO-waardige delicten (Centrum Versterking Opsporing, 2011). De definitie van een TGO-waardig delict luidt als volgt:

'Een TGO-waardig delict is een kapitaal misdrijf:
- met de typering (mogelijk) opzettelijk levensdelict, zeer ernstig zedendelict, brandstichting met ernstige gevolgen, gijzeling, ontvoering en andere misdrijven tegen de lichamelijke integriteit waarop een strafbedreiging van 12 jaar gevangenisstraf of meer staat;
- met een (te verwachten) grote maatschappelijke impact; en
- waarbij geen ondubbelzinnig daderschap kan worden vastgesteld' (Raamwerk TGO, 2006: 49).

Belangrijk terugkerend element in het Landelijk kader inzet en toepassing tegenspraak (2006) en het Protocol tegenspraak politie (Centrum Versterking Opsporing, 2011) is de afstand die de tegenspreker ten opzichte van het onderzoek dient te bewaren. Zo is in het protocol vastgesteld dat de tegenspreker niet eerder betrokken is in onderzoek naar het delict in kwestie en dat de tegenspreker de werkzaamheden onafhankelijk van het team moet uitvoeren. In principe woont de tegenspreker de briefings en besprekingen van de teamleiding niet bij, tenzij de teamleider of de tegenspreker dit in het belang van een effectieve tegenspraak wenselijk acht. De tegenspreker heeft dan alleen de rol van toehoorder.

Het protocol hanteert als uitgangspunt dat tegensprekers uit het eigen korps¹⁸ afkomstig zijn. De tegenspreker werkt in opdracht van de divisiechef recherche van het korps dat de opdracht tot tegenspraak heeft verstrekt. Bij blijvend verschil van inzicht met de teamleider moet de tegenspreker dit rechtstreeks rapporteren aan de divisiechef (Centrum Versterking Opsporing, 2011: 1-3).

Hoewel door de Commissie-Posthumus is benadrukt dat tegenspraak vooral in de bewijsfase van het opsporingsonderzoek van belang is, is in het Protocol

18 Deze formuleringen zijn nog uit de tijd dat Nederland regionale politiekorpsen kende.

tegenspraak politie (Centrum Versterking Opsporing, 2011) onderscheid gemaakt tussen tegenspraak in de identificatiefase en in de bewijsfase. De tegenspreker heeft voor beide fasen verschillende taken. In de identificatiefase moet de tegenspraak zich vooral richten op de hypothesen en beslissingen die leiden tot de keuzen van de ‘onderzoeksrichting’, ‘onderzoekssubject’ en ‘verdachte’. In de bewijsfase moet de nadruk van tegenspraak liggen op de kwaliteit (inclusief de rechtmatigheid) van het verzamelde bewijs en de kwaliteit van het dossier (Centrum Versterking Opsporing, 2011: 2).

Om te voorkomen dat de tegenspreker zelf een schaduwonderzoek gaat doen, is in het protocol uitdrukkelijk geformuleerd dat de tegenspreker geen opsporingshandelingen onderneemt en dat de opdracht tot tegenspraak concreet is geformuleerd en afgebakend in tijd en capaciteit (Centrum Versterking Opsporing, 2011: 3).¹⁹

De door de tegenspreker uit te voeren concrete activiteiten zijn als volgt geformuleerd:

- ‘Het ter discussie stellen van oordelen die aan het formuleren van hypothesen en het nemen van beslissing(en) ten grondslag hebben gelegen;
- Het voorbereiden en het stellen van goed gefundeerde vragen die uitnodigen tot zelfreflectie;
- Het falsifiëren van door het onderzoeksteam gebruikte argumenten c.q. onderbouwing van hypothesen en beslissingen;
- Het structureel aanreiken van alternatieve hypothesen en onderzoeksrichtingen’ (Protocol tegenspraak politie, 2006: 29).²⁰

1.4 Maatregelen tegen tunnelvisie in de opsporing in het buitenland

Tunnelvisie in de opsporing is niet alleen in Nederland aangewezen als één van de oorzaken van rechterlijke dwalingen. Ook in buitenlandse literatuur wordt het gevaar van tunnelvisie in de opsporing onderkend. In deze paragraaf wordt kort ingegaan op de vraag wat voor maatregelen in het buitenland worden getroffen of aanbevolen om tunnelvisie bij de politie te voorkomen. Het betreft hier geen uitputtend overzicht. Dit overzicht beperkt zich tot Canada, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Over deze landen is een behoorlijke hoe-

¹⁹ Dat de opdracht concreet geformuleerd en afgebakend in tijd en capaciteit moet zijn, is in het aangepaste protocol opgenomen en ontbreekt in het eerste Protocol tegenspraak politie (2006).

²⁰ Deze laatste activiteit is wel in het eerste Protocol opgenomen, maar in het aangepaste Protocol tegenspraak politie (Centrum Versterking Opsporing, 2011) niet meer.

veelheid literatuur beschikbaar met betrekking tot tunnelvisie bij de politie. Deze paragraaf dient slechts om een indruk te geven van (andere) mogelijke maatregelen die zijn getroffen in Canada, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Deze beschrijving laat zien dat tunnelvisie niet een typisch Nederlands probleem is waarvoor maatregelen worden getroffen. Onderzoek naar maatregelen ter voorkoming van tunnelvisie, zoals tegenspraak, heeft daarmee een bredere relevantie dan alleen een Nederlandse.

Canada

In Canada is in 2002 naar aanleiding van een aantal rechterlijke dwalingen een werkgroep ingesteld voor de preventie van dergelijke dwalingen in de toekomst. Twee jaar later heeft de werkgroep een rapport opgesteld (Federal/Provincial/Territorial (FPT) Heads of Prosecution Committee Working Group, 2004) waarin verslag wordt gedaan van oorzaken van rechterlijke dwalingen en aanbevelingen worden gedaan om deze in de toekomst te voorkomen. De werkgroep neemt daarbij als uitgangspunt de aanbevelingen die in de afzonderlijke onderzoeken naar rechterlijke dwalingen zijn gedaan. De ontwikkelingen na 2004 zijn in 2011 verwerkt in een rapport van de Vaste Commissie voor de Preventie van Rechterlijke Dwalingen (FPT Heads of Prosecutions Committee, 2011).

In de aanbevelingen om tunnelvisie te voorkomen ligt de nadruk op de openbare aanklager.²¹ Het beleid ten aanzien van de rol van de openbare aanklager moet benadrukken dat hij open blijft staan voor alternatieve theorieën. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de relatie tussen de openbare aanklager en de politie. Deze relatie wordt gekenmerkt door onafhankelijkheid. Die onafhankelijkheid wordt gezien als een belangrijke sleutel tot het voorkomen van tunnelvisie, omdat het een systeem van institutionele controle en waarborgen creëert (FPT Heads of Prosecution Committee Working Group, 2004: 38). Dit element komt ook terug in Nederland in het PVOV waar aanbevelingen worden gedaan over het gezag over de opsporing (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2005: 12 e.v.).

Daarnaast wordt aanbevolen voor, tijdens of na de vervolging overleg of zaaksbeoordelingen (reviews) te organiseren in geval van moeilijke, unieke of ongebruikelijke omstandigheden (FPT Heads of Prosecution Committee Wor-

21 Voor een overzicht van aanbevelingen die door Canadese commissies zijn gedaan naar aanleiding van rechterlijke dwalingen die relevant zijn voor de politie zie Lepard & Campbell (2009).

king Group, 2004: 39; Lepard & Campbell, 2009: 289-290). Dit lijkt overeen te komen met de 'review' maatregel zoals die is getroffen in het PVOV. Ten slotte wordt gewezen op regelmatige training van de politie (en de openbare aanklager) in de gevaren en preventie van tunnelvisie (FPT Heads of Prosecution Committee Working Group, 2004: 39).

In Canada wordt ook aanbevolen de rol van een '*contrarian*' in ieder geval bij de politie en eventueel bij de openbare aanklager te ontwikkelen. Dat kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld door iemand exclusief aan te stellen voor het uitdagen van een onderzoeksteam in ingewikkelde onderzoeken, een senior rechercheur aan te wijzen die in het onderzoek de opdracht heeft moeilijke vragen te stellen of door buitenstaanders het onderzoek opnieuw te laten bekijken (Lepard & Campbell, 2009: 283, 289; MacFarlane, 2008: 62; Kaufman commission, 1998: 1122-1123). Deze maatregelen vertonen enige overeenkomsten met reflectie, tegenspraak en review in Nederland.

Daarnaast moet de politie een cultuur ontwikkelen die beschermt tegen tunnelvisie en het belang van continue verificatie van feiten benadrukt (Lepard & Campbell, 2009: 288-289).

Ten slotte zien Lepard & Campbell (2009: 289) het '*Major Case Management*' (MCM) model als een belangrijke maatregel tegen tunnelvisie. Het model moet er onder andere voor zorgen dat onderzoeksteams bij grote zaken duidelijke doelen stellen, een goede planning maken, efficiënt gebruikmaken van de beschikbare middelen en controle uitoefenen over de snelheid en richting van het onderzoek. De implementatie van het MCM model waarbij de teamleden zijn getraind in hun rol is volgens Lepard & Campbell (2009: 289) de beste manier om onder andere tunnelvisie te voorkomen.

Groot-Brittannië

In Groot-Brittannië komen politie en justitie eind jaren tachtig onder vuur te liggen naar aanleiding van rechterlijke dwalingen in zaken bekend als o.a. 'Guildford Four' en 'Birmingham Six' (o.a. Walker & Starmer, 1999). Deze zaken vormen de aanleiding voor een onderzoeksrapport van 'the Royal Commission on Criminal Justice' waarin diverse aanbevelingen worden gedaan voor hervormingen bij onder andere de politie (Savage, 2007: 21). In het onderzoeksrapport onderkent de commissie onder andere dat verdachten valse bekentenissen kunnen afleggen, maar ook dat de politie soms te snel de conclusie trekt dat de opgepakte verdachte ook de dader is ('jumping to conclusions'). Het onderzoek moet daarom niet te snel worden gesloten en er moet ruimte zijn voor ontlastend bewijs voor de verdachte (The Royal Commission on Criminal Justice, 1993: 10). De aanbevelingen van de commissie hebben vooral betrek-

king op (getuigen)herkenning, het verhoren van getuigen en verdachten (onder andere het opnemen van de verhoren), het vergaren van DNA-materiaal en het toezicht op opsporingsonderzoeken. Daarbij wordt ten aanzien van fouten in het opsporingsproces en het voorkomen daarvan geadviseerd in de opleiding en training van rechercheurs daaraan aandacht te besteden (The Royal Commission on Criminal Justice, 1993: 188-191). Een aantal van deze aanbevelingen komt overeen met aanbevelingen die zijn gedaan door de Commissie-Posthumus naar aanleiding van de Schiedammer parkmoord.

Een rechterlijke dwaling in Groot-Brittannië die nogal wat stof deed opwaaien en leidde tot grote veranderingen, was de zaak in de moord op Stephen Lawrence. Sir William Macpherson deed onderzoek naar wat fout was gegaan in die zaak (Savage & Milne, 2007: 620-623). Volgend op de publicatie van het rapport werd een evaluatie uitgevoerd naar de aanpak van grote opsporingsonderzoeken door de *'Metropolitan Police Service'*, waaronder de *review* procedures (Nicol, Innes, Gee & Feist, 2004).²² Dit resulteerde in een aanpassing van de *'Murder Investigation Manual'* (Savage & Milne, 2007: 620-623; National Centre for Policing Excellence, 2005). In die handleiding staan de procedures beschreven voor moordzaken (National Centre for Policing Excellence, 2006). Reviews lopen in de praktijk uiteen van 'informele reviews' waarbij de senior opsporingsambtenaar rapporteert over de vorderingen aan het hoofd van de recherche en/of een andere senior opsporingsambtenaar, zelfinspectie of collegiale toetsing, tot een volledige review (een volledig nieuw onderzoek, een herbeoordeling van het bewijs en de beslissingen die zijn gemaakt) (Savage & Milne, 2007: 623; Nicol e.a., 2004: 20-22). Dit lijkt enigszins overeen te komen met reflectie, tegenspraak en review in Nederland. Belangrijk verschil is echter dat in Groot-Brittannië de nadruk meer lijkt te liggen op het gebruik van review voor onopgeloste zaken en voor 'controle' van opsporingsonderzoeken en hun teamleiders in plaats van op tegenspreken tijdens het lopende opsporingsonderzoek met het doel tunnelvisie te voorkomen. 'Review' is meer gericht op het opsporen van de dader indien een opsporingsonderzoek dreigt vast te lopen of op het evalueren van het opsporingsonderzoek met het doel van gemaakte fouten te leren en *'best practices'* te ontwikkelen. Tunnelvisie als oorzaak van rechterlijke dwalingen staat in Groot-Brittannië ook minder centraal. De aandacht gaat meer uit naar het oplossen van de zaak en voorkomen dat er nog

22 Overigens lijkt die maatregel niet helemaal nieuw te zijn. Begin jaren tachtig werd ook al een review procedure geïntroduceerd naar aanleiding van de zogenaamde 'Yorkshire Ripper'-zaak. Ondanks die maatregelen kon het toch fout gaan in de zaak in de moord op Stephen Lawrence (Maguire, 2006).

meer slachtoffers zullen vallen (Jones, Grieve & Milne, 2010; Nicol e.a., 2004: 11-12).

Verenigde Staten

In de Verenigde Staten zijn meerdere rechterlijke dwalingen bekend geworden met behulp van onder andere het ‘*Innocence Project*’.²³ Met name naar aanleiding van de mogelijkheid om DNA-testen uit te voeren na veroordelingen, komen diverse rechterlijke dwalingen aan het licht.²⁴ Als belangrijke oorzaak van deze rechterlijke dwalingen wordt gewezen op tunnelvisie (Findley & Scott, 2006). In de staat Virginia bijvoorbeeld zijn meerdere zaken bekend geworden, waaronder de ‘*Marvin Anderson case*’ (Innocence Commission for Virginia, 2005). In het rapport van de Innocence Commission for Virginia (2005) wordt aanbevolen tunnelvisie in de toekomst bij de politie te voorkomen door rechercheurs te trainen en op te leiden met betrekking tot de vraag hoe tunnelvisie te voorkomen. Rechercheurs moeten getraind worden zowel belastend als ontlastend bewijsmateriaal vast te leggen en in het dossier op te nemen. Ze moeten erop getraind worden alle redelijke onderzoeksrichtingen uit te zoeken. Ten slotte moeten rechercheurs in hun opleiding leren over de valkuilen van tunnelvisie (Innocence Commission for Virginia, 2005: 73-74).

Ook Findley & Scott (2006) zien in opleiding en training een belangrijke mogelijkheid om tunnelvisie in de toekomst te voorkomen. Daarnaast doen zij echter nog meer aanbevelingen, waaronder de inzet van een adviserende rechercheur (Findley & Scott, 2006: 384). Deze moet een ervaren rechercheur zijn die periodiek het bewijs en de conclusies in een opsporingsonderzoek herbeoordeelt. Dit is vergelijkbaar met de in Nederland getroffen maatregel tegenpraak. Eenzelfde soort maatregel wordt aanbevolen door Gould, Carrano, Leo & Young (2012), Rossmo (2009c) en Stubbins & Stubbins (2009). Zij adviseren een ‘advocaat van de duivel’ in te zetten die de politie en de openbare aan-

23 Het ‘Innocence Project’ maakt onderdeel uit van het zogenaamde ‘Innocence Network’, waarvan organisaties uit de Verenigde Staten, Canada, Argentinië, Groot-Brittannië, Ierland, Italië, Australië, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika en Nederland deel uit maken. Het innocence network is een netwerk van organisaties dat pro bono juridische onderzoeksdiensten biedt voor particulieren die zijn veroordeeld en hun onschuld proberen aan te tonen (www.innocencenetwork.org, laatstelijk geraadpleegd 17-11-2014).

24 Op 17 november 2014 staat de teller op 321 zaken (www.innocenceproject.org, laatstelijk geraadpleegd 17-11-2014).

klager op alternatieve hypothesen moet wijzen (Gould e.a., 2012: 101; Rossmo, 2009c: 351; Stubbins & Stubbins, 2009: 131 en 133).²⁵

1.5 Aanleiding onderzoek

In het voorgaande is ingegaan op tunnelvisie in de opsporing bij de politie en op maatregelen die daartegen zijn getroffen. Het voorkomen van tunnelvisie in de opsporing bij de politie is van belang, omdat fouten kunnen leiden tot rechterlijke dwalingen, waardoor onschuldige burgers ten onrechte worden opgesloten en de daders vrij rondlopen. Dergelijke dwalingen hebben niet alleen een enorme impact op het leven van de betrokkenen en hun omgeving, maar kunnen ook een aantasting van het vertrouwen in de rechtsstaat betekenen. Ondanks pogingen een schatting te geven van het aantal Amerikaanse rechterlijke dwalingen, is onbekend hoeveel rechterlijke dwalingen zich hebben voorgedaan. Ook in Nederland is dat onbekend (Van Koppen, 2010: 921-922). De bekend geworden rechterlijke dwalingen hebben de Nederlandse rechtsorde en samenleving geschokt. De politie bleek kennelijk niet in staat op een juiste wijze een misdrijf op te lossen. De relevantie van het voorkomen van tunnelvisie in de opsporing is echter niet hiertoe beperkt. Ook fouten die niet leiden tot een rechterlijke dwaling kunnen grote gevolgen hebben die het vertrouwen in de rechtsstaat kunnen ondermijnen. Hierbij kan gedacht worden aan een (naar later blijkt) onterechte aanhouding en de impact daarvan op het leven van die persoon en diens omgeving. Ondertussen blijft de werkelijke dader (langer) uit handen van politie en justitie en bestaat de kans op recidive. Ook kunnen fouten in de opsporing gevolgen hebben voor de berechting. Denkbaar is dat een rechter de dader veroordeelt voor een minder ernstig feit en een lagere straf oplegt dan passend zou zijn geweest bij het feit dat hij heeft gepleegd. Hierdoor kan het gevoel ontstaan dat geen recht wordt gedaan.

Tunnelvisie in de opsporing is hiervoor gedefinieerd als *een proces waarbij de focus en bewijsgaring gericht zijn op één theorie (veronderstelling) over het misdrijf en/of de dader, waarbij eventuele fouten ten aanzien van de bewijsgaring en/of de aangehangen theorie niet onder ogen worden gezien en alternatieve zienswijzen en ontlastend bewijsmateriaal worden genegeerd of weggere-deneerd om de aangehangen theorie in stand te houden*. Diverse oorzaken en

²⁵ De aanbevelingen van Rossmo en Stubbins & Stubbins zijn overigens niet alleen bedoeld voor de Verenigde Staten. Een deel van hun aanbevelingen is gedaan naar aanleiding van ook Canadese rechterlijke dwalingen.

verklaringen voor het ontstaan van tunnelvisie, en in het bijzonder voor tunnelvisie in de opsporing, zijn uiteengezet. Om tunnelvisie in de opsporing te voorkomen zijn zowel in Nederland als in het buitenland verschillende maatregelen voorgesteld en ingevoerd. In Nederland is sinds 2006 een aantal maatregelen getroffen, waarvan tegenspraak één van de belangrijkste is. Tegenspraak moet fouten in de opsporing die tunnelvisie kunnen veroorzaken, voorkomen. Hoewel door de politie richtlijnen zijn opgesteld voor tegenspraak, is onduidelijk waar tegenspraak zich precies op zou moeten richten en hoe tegenspraak moet worden uitgevoerd.

Vijf jaar na invoering van tegenspraak ontbrak een goed zicht op de praktijk van tegenspraak in de opsporing ter voorkoming van tunnelvisie. Dit vormde de aanleiding voor een onderzoek naar de praktijk van tegenspraak in de opsporing bij de Nederlandse politie. Met het onderzoek (uitgevoerd vanaf maart 2011) is nagegaan op welke wijze tegenspraak bij de Nederlandse politie is georganiseerd en hoe de uitvoering plaatsvindt. Daarnaast is ingegaan op de vraag welke effecten tegenspraak heeft op de opsporing en welke factoren daarbij een rol spelen. De eerste resultaten van dit onderzoek naar tegenspraak zijn gerapporteerd (Salet & Terpstra, 2012).²⁶ Hier wordt op dit onderzoek voortgebouwd, waarbij naast stukken die uit het rapport (eventueel in aangepaste en/of uitgebreide vorm) worden gebruikt, ook nieuwe elementen aan de orde komen.

Het onderzoek naar tegenspraak in de opsporing riep een aantal nieuwe vragen op. Tegenspraak vindt plaats binnen de context van het opsporingsproces en richt zich daarop. Er ontbreekt echter voldoende zicht op de vraag hoe dat opsporingsproces in de praktijk plaatsvindt. Hoe ontstaan in een opsporingsonderzoek onderzoeksrichtingen? Hoe ontstaat de focus op één verdachte of één onderzoeksrichting? Hoe wordt vervolgens omgegaan met informatie dat die verdachte of onderzoeksrichting tegensprekt of duidt op andere richtingen of verklaringen?²⁷ Gericht onderzoek hiernaar ontbreekt. Tegenspraak vindt plaats binnen dat proces en maakt daarvan deel uit. Dit onderzoek gaat daarom eerst in op de vraag hoe opsporing in de praktijk plaatsvindt. Indien dat proces inzichtelijk is, kan vervolgens worden ingegaan op de vraag hoe tegenspraak in de praktijk een rol speelt bij het voorkomen of doorbreken dat het onderzoeksteam te veel op één theorie focust, fouten ten aanzien van de bewijsgeving en/of de aangehangen theorie niet onder ogen ziet en alternatieve zienswijzen en

26 Voor een samenvatting van de hoofdlijnen van het rapport wordt verwezen naar Salet & Terpstra (2013) en Salet (2013).

27 Deze vraag raakt aan wat bedoeld wordt met reflectie in een TGO.

ontlastend bewijsmateriaal negeert of wegedeneert om de aangehangen theorie in stand te houden. Om meerdere redenen is het hiervoor beschreven kader van tunnelvisie echter ontoereikend om deze onderzoeksvragen te kunnen benaderen. Daarom wordt gekozen voor een ander conceptueel kader. Dit wordt nader uitgewerkt in het volgende hoofdstuk.

1.6 Leeswijzer

De opzet van dit boek is als volgt. Zoals hiervoor al aangegeven, wordt in het volgende hoofdstuk het conceptueel kader uitgewerkt (hoofdstuk 2). Vervolgens wordt de vraagstelling van dit onderzoek geformuleerd en de onderzoeksopzet beschreven (hoofdstuk 3). In de hoofdstukken 4 tot en met 9 wordt het empirisch onderzoeksmateriaal gepresenteerd. Eerst wordt ingegaan op de wijze waarop de opsporing plaatsvindt. Het opsporingsproces wordt beschreven als een framing-, deframing- en reframingproces (hoofdstuk 4). Vervolgens komen de resultaten van het onderzoek naar de praktijk van tegenspraak aan de orde. In hoofdstuk 5 wordt een beschrijving gegeven van de uitvoering van tegenspraak bij de politie aan de hand van een concreet geval dat in dit onderzoek is geobserveerd. Ten aanzien van de uitvoering van tegenspraak worden drie thema's onderscheiden. Achtereenvolgens gaat het om de werkwijze van tegensprekers (hoofdstuk 6), de inhoudelijke dimensie van tegenspraak (hoofdstuk 7) en de sociale dimensie (hoofdstuk 8). In het laatste empirische hoofdstuk wordt ingegaan op de doorwerking van tegenspraak in het opsporingsproces (hoofdstuk 9). Het concluderende hoofdstuk (hoofdstuk 10) bevat een slotbeschouwing waarin onder meer wordt nagegaan in hoeverre het conceptueel kader toereikend is voor de analyse van tegenspraak in de opsporing en wat de implicaties van dit onderzoek zijn voor de opsporing en tegenspraak.

2. Theoretisch kader: framing en interactie

2.1 Inleiding

Tegenspraak dient ter voorkoming of doorbreking van tunnelvisie in de opsporing. Het begrip ‘tunnelvisie’ neemt in literatuur over opsporing inmiddels een belangrijke plaats in (zie hoofdstuk 1). Toch vormt het om meerdere redenen een problematisch kader voor de bestudering van wat zich afspeelt in het opsporingsproces en bij tegenspraak.

Allereerst roept de metafoor tunnelvisie een te beperkt beeld op van het verschijnsel. Tunnelvisie roept het beeld op dat mensen in een donkere tunnel zitten waardoor zij om zich heen niets zien en alleen het einde van de tunnel kunnen zien, omdat daar het licht is. In dit geval geeft de associatie van tunnelvisie een te beperkt beeld van het verschijnsel waarop de aandacht zich richt. Bij tunnelvisie is het immers niet alleen zo dat mensen om zich heen niets zien. Het kan juist zo zijn dat mensen van alles om zich heen waarnemen, maar dat zij die waarnemingen vervolgens wegedeneren, negeren of zo interpreteren dat het de aangehangen hypothese of uitgangspunten ondersteunt (ofwel belief perseverance en cognitieve dissonantie).

Daarnaast suggereert het begrip tunnelvisie dat mensen de visie nu eenmaal hebben, dat het mensen overkomt of dat mensen er aan lijden (ze zitten in de situatie van de tunnel). Kortom het begrip wekt de indruk dat dit verschijnsel iets passiefs is. In feite gaat het hier echter om een min of meer actief proces (zie ook de definitie van tunnelvisie, paragraaf 1.1.1).

Voorts wordt het begrip tunnelvisie in de praktijk gebruikt als een containerbegrip. Allerlei zeer uiteenlopende gebeurtenissen en processen die in de opsporing kunnen optreden en die tot onwenselijke situaties of uitkomsten kunnen leiden, worden er onder geschaard of daaruit verklaard, terwijl er sprake is van een ander of breder proces dan alleen tunnelvisie.

Ten slotte heeft de term tunnelvisie een negatieve klank. De definities van tunnelvisie die in de literatuur worden gegeven, impliceren een negatief oordeel over het proces van tunnelvisie. Het wordt beschreven als verkeerd gedrag in een opsporingsonderzoek en er wordt aanbevolen maatregelen te treffen om het te voorkomen of tegen te gaan (vgl. Snook & Cullen, 2009: 84). De vraag is echter of tunnelvisie in alle gevallen moet of zelfs kan worden voorkomen of vermeden. Volgens Snook & Cullen (2009: 73) is er te weinig bekend over tunnelvisie om te adviseren tunnelvisie te voorkomen of vermijden. Het lijkt erop dat alleen wanneer de uitkomst van het proces onjuist is, het proces achteraf als onjuist wordt beoordeeld en er van tunnelvisie wordt gesproken. Zo kunnen rechercheurs die een verdachte op het spoor komen en alleen bewijs zoeken dat de verdenking ondersteunt en daarmee de zaak tot een goed einde weten te brengen, wor-

den gewaardeerd om hun volhardendheid, focus, vastberadenheid en toewijding. Op het moment dat rechercheurs dezelfde strategie hanteren, maar de zaak uiteindelijk eindigt in een onterechte veroordeling, wordt de werkwijze van de rechercheurs niet meer volhardend, gefocust, vastberaden en toegewijd genoemd, maar heet het tunnelvisie (vgl. Snook & Cullen, 2009: 91; Van Koppen, 2011: 61). Tunnelvisie lijkt echter ook noodzakelijk of mogelijk onvermijdelijk in een opsporingsonderzoek. In een opsporingsonderzoek volgt na de informatiefase, de fase waarin zo veel mogelijk informatie over een zaak wordt verzameld, de trechterfase waarin de informatie wordt beoordeeld en gekozen wordt voor een bepaalde onderzoeksrichting (De Poot e.a., 2004: 220). Focus op een onderzoeksrichting is nodig om te kunnen opsporen. Dit wordt in de praktijk bij de politie ook onderkend. *‘Op een gegeven moment moet je wel tunnelen in een onderzoek’* is een in dit onderzoek regelmatig gebezigde uitspraak door geïnterviewde politiemensen. Zonder een tunnel te kiezen of in te gaan, zou er niet kunnen worden opgespoord. Tunnelvisie is op deze manier een cognitieve strategie die functioneel kan zijn in het opsporingsproces (vgl. Snook & Cullen, 2009: 84). Tunnelvisie wordt omgebogen naar een noodzakelijke strategie voor opsporing, maar de negatieve klank van het begrip verdwijnt daarmee niet.

Om bovengenoemde redenen voldoet het begrip ‘tunnelvisie’ niet als kader om de opsporing en tegenspraak in de opsporing te bestuderen en wordt hier gekozen voor een ander, breder kader. Dat kader is gebaseerd op verschillende werken van de Canadese socioloog Erving Goffman (1922-1982). De in dit verband belangrijkste theorieën worden geschetst in paragraaf 2.2 en 2.3. Vervolgens wordt onderbouwd waarom dit kader geschikt lijkt voor de bestudering van de opsporing en tegenspraak (paragraaf 2.4). Ten slotte wordt in paragraaf 2.5 onderscheid gemaakt tussen twee conceptuele dimensies van de opsporing en tegenspraak in de opsporing, namelijk een inhoudelijk aspect en een sociaal aspect.

2.2 Framing

Bij iedere situatie vragen mensen zich impliciet of expliciet af: wat is hier aan de hand? Met andere woorden: mensen vragen zich af hoe zij de situatie moeten definiëren. Hoe mensen de situatie definiëren, kan worden afgeleid uit de manier waarop mensen met de situatie omgaan (Goffman, 1975: 8). De definitie van de situatie ‘vertelt’ namelijk hoe mensen moeten handelen. Mensen handelen naar wat de situatie voor hen betekent (Goffman, 1975: 2). De definitie van de situatie wordt geconstrueerd in overeenstemming met bepaalde organisatieprincipes of structuren die gebeurtenissen en de betrokkenheid daarbij bepalen. Het begrip *‘frame’* verwijst naar deze basiselementen (Goffman, 1975: 10-11). Om situaties te kunnen definiëren of interpreteren, hebben mensen *‘frameworks’* (interpretatieschema’s) ter beschikking. Deze frameworks geven betekenis aan wat anders een zinloze gebeurtenis zou zijn. Frameworks bieden meer dan al-

leen perceptie. Ze werken ook evaluatief en bepalen de subjectieve betrokkenheid bij de gebeurtenis. In *Frame analysis* (Goffman, 1975) onderscheidt Goffman de belangrijkste interpretatieschema's en analyseert hij de kwetsbaarheid daarvan. Hieronder wordt zijn framingtheorie op hoofdlijnen beschreven voor zover dat relevant lijkt te zijn voor dit onderzoek.

2.2.1 *Primaire frameworks*

Goffman onderscheidt twee brede categorieën primaire frameworks, te weten natuurlijke en sociale. Natuurlijke frameworks identificeren zuiver fysische verschijnselen. Deze 'ongestuurde', 'ongeleide' gebeurtenissen worden geheel veroorzaakt door natuurlijke factoren. In de natuurkundige en biologische wetenschappen komen dergelijke frameworks terug. Een voorbeeld van een situatie die kan worden gedefinieerd in termen van een natuurlijk framework is het weer. Sociale frameworks daarentegen geven inzicht in gebeurtenissen die tot stand komen door mensen. Het gaat meer om 'geleide handelingen', gebeurtenissen waar mensen invloed op hebben, dan om 'objectieve' gebeurtenissen (Goffman, 1975: 21-22).

De notie van primaire frameworks maakt het mogelijk vijf verschillende thema's te onderscheiden (Goffman, 1975: 28-37). Het eerste is het 'verbazingwekkende complex'. Hiermee worden gebeurtenissen bedoeld die nog niet verklaard zijn of waarvoor nieuwe soorten natuurlijke krachten moeten worden onderkend. Voorbeelden hiervan zijn genezingswonderen, communicatie vanuit de ruimte en waarzeggerij.

Het tweede thema bestaat uit 'stunts'. Stunts spelen zich af op de grens van het onmogelijke. Het toont de orde en grenzen van frameworks. Degene die stunt, is in staat om de controle te houden over zijn handelingen onder omstandigheden die als bijna onmogelijk worden beschouwd. Voorbeelden hiervan zijn jongleurs, messenwerpers en koorddansers.

Onder het derde thema vallen 'missers'. Dat zijn gebeurtenissen waarbij de orde wordt verstoord. Normaal gesproken heeft iemand een handeling onder controle, maar bij een misser gaat die controle verloren. Bedoeld worden naast missers onder meer blunders, flaters en stomiteiten.

'Toeval' is het vierde thema. Daarmee wordt bedoeld dat een gebeurtenis kan worden gezien als een toevalligheid, als een geluk of ongeluk, in ieder geval iets waarop de mens geen invloed heeft. Verantwoordelijkheid van het individu ontbreekt hierbij.

Ten slotte kunnen mensen dat wat zij zien volledig vormen in overeenstemming met het framework dat van toepassing wordt geacht. Maar er zitten grenzen aan deze capaciteit. Er zijn gebeurtenissen die vanuit verschillende perspectieven radicaal anders kunnen worden gezien. Bijvoorbeeld de mannelijke arts die het lichaam van een vrouw aanraakt voor onderzoek, doet dit vanuit een medisch perspectief, vanuit een natuurlijk framework. Maar vanuit een sociaal framework kan deze zelfde handeling radicaal anders worden gezien.

2.2.2 Transformaties

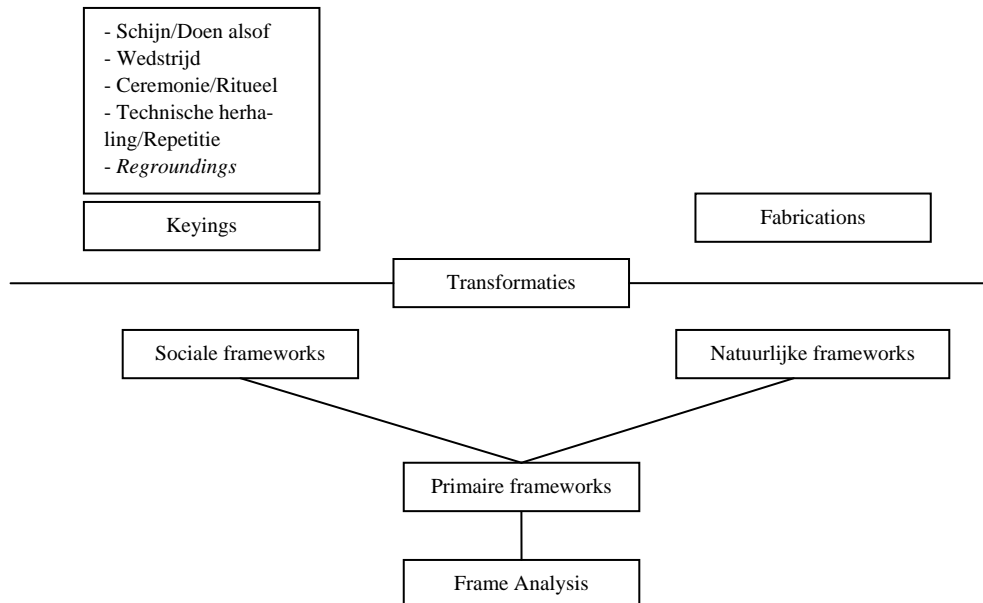
Een gebeurtenis heeft betekenis in termen van een primair framework. Die gebeurtenis kan worden getransformeerd waardoor het een andere betekenis krijgt. Goffman onderscheidt twee soorten transformaties, te weten ‘*keyings*’ en ‘*fabrications*’.

Keying gebeurt door middel van een ‘*key*’ (een interpretatiesleutel). Goffman redeneert hierbij analoog aan de muzikaleer (Goffman, 1975: 43-44). Die techniek houdt in dat met de muzieksleutel de toonhoogte van het muziekstuk verandert, maar de melodie en het ritme blijven gelijk. Bij keying wordt een systematische transformatie toegepast op een situatie die al betekenis heeft in termen van een framework. De deelnemers aan de activiteit weten en erkennen openlijk dat een systematische verandering heeft plaatsgevonden. Die verandering reorganiseert dat wat er volgens de deelnemers aan de hand is. Signalen helpen vast te stellen wanneer een transformatie begint en eindigt. Zowel gebeurtenissen die kunnen worden geïnterpreteerd in het natuurlijke framework als het sociale framework kunnen worden getransformeerd. Natuurlijke gebeurtenissen zijn daar echter minder ontvankelijk voor dan sociale. Ten slotte heeft de systematische transformatie die door keying wordt geïntroduceerd een beperkte invloed op de betreffende activiteit, maar keying verandert wel volledig hoe de deelnemer de situatie definieert (Goffman, 1975: 45).

Goffman onderscheidt vijf soorten basis keys in de samenleving (Goffman, 1975: 48-77). De eerste is ‘schijn’ of ‘doen alsof’ (‘*make-believe*’). Iemand kan bijvoorbeeld doen alsof hij vecht tijdens een spel of in een theatervoorstelling. Een andere key is een wedstrijd (‘*contests*’). Een voorbeeld hiervan is de sport boksen. De oorspronkelijke activiteit vechten wordt beperkt door de regels van de sport. De derde basis keys zijn ceremonies of rituelen (‘*ceremonials*’). Gedacht kan worden aan de huwelijksceremonie of de begrafenisceremonie. ‘Technische herhaling of repetities’ (‘*technical re-doings*’) zijn de vierde soort keys. Dit gebeurt bij bijvoorbeeld oefenen, demonstraties, rollenspelen en experimenten. Ten slotte onderscheidt Goffman als vijfde soort keys de ‘*regroundings*’. Het gaat hierbij om het motief waarmee iets gebeurt. Een voorbeeld hiervan is liefdadigheidswerk. Mensen verkopen goederen dan niet uit eigen winst-oogmerk, maar voor het goede doel.

Bij een fabrication is er ook sprake van een transformatie, maar hierbij proberen één of meer mensen een verkeerd beeld te geven van wat er aan de hand is. Een (eventueel boosaardig) plan (‘*design*’) ligt er vaak aan ten grondslag. Het belangrijkste verschil tussen een keying en een fabrication is dat het bij keying de bedoeling is dat alle betrokkenen de situatie hetzelfde gaan definiëren, terwijl bij fabrication alleen de transformeerders ‘weten’ dat er verschillende definities van de situatie zijn, waarvan zij (strategisch) gebruik proberen te maken (Goffman, 1975: 83-84).

Het voorgaande kan schematisch worden weergegeven. Dit schema is grotendeels ontleend aan de weergave van Denzin & Keller (1981: 54).

Figuur 2.1 Frame analysis: primaire frameworks en transformaties.

2.2.3 Activiteiten buiten het frame

Een activiteit die op een bepaalde manier wordt geframed, zorgt ervoor dat de aandacht daarop gericht is. Het is echter onvermijdelijk dat er tegelijkertijd andere activiteiten plaatsvinden. Die activiteiten spelen zich af buiten het frame (*'out-of-frame activity'*). Mensen volgen dus een 'verhaallijn' over een reeks gebeurtenissen, maar tegelijkertijd kunnen er andere gebeurtenissen plaatsvinden (die ook kunnen worden gezien als verhaallijnen). Die andere gebeurtenissen zijn ondergeschikt aan dat wat is gedefinieerd als de situatie. Betrokkenen hebben de capaciteit om meerdere verhaallijnen waar te nemen, maar één verhaallijn als definitie van de situatie te zien (Goffman, 1975: 201-202). Om de aandacht te houden bij de gebeurtenis die in de heersende definitie van de situatie centraal staat, zijn mensen in staat om hun aandacht en bewustzijn te onttrekken aan concurrerende gebeurtenissen. Mensen kunnen kort gezegd andere gebeurtenissen negeren. Mensen kunnen bijvoorbeeld doen alsof de andere gebeurtenis niet plaatsvindt of verbergen dat die gebeurtenis heeft plaatsgevonden. Sommige andere gebeurtenissen worden wel gehoord of gezien, maar leiden toch niet af van de verhaallijn. Ze kunnen ondergeschikt zijn aan de definitie van de situatie. Er kunnen zich ook gebeurtenissen afspelen daadwerkelijk buiten het frame. Die gebeurtenissen spelen zich wel tegelijkertijd af, maar worden niet waargenomen (Goffman, 1975: 204-216).

Out-of-frame activity laat zien dat framing een beperkende werking heeft van wat betekenisvol is. Het frame bepaalt wat buiten het frame valt en dus buiten de definitie

van de situatie. Daar staat tegenover dat framing ook variatie biedt. Mensen zijn immers in staat tegelijkertijd meerdere verhaallijnen, die zelfstandig betekenis hebben, waar te nemen (Goffman, 1975: 238).

Dat zich gebeurtenissen kunnen afspelen buiten het frame, betekent dat een frame grenzen heeft. Volgens Goffman worden gebeurtenissen die op een bepaalde manier worden geframed, gemarkeerd. Deze markers ('*brackets*') kunnen worden voorgesteld als het fotolijstje om een foto. Een voorbeeld hiervan kan worden gevonden in het theater. Er is eerst een geluid dat de voorstelling gaat beginnen, de lichten worden gedimd en het doek wordt aan de kant geschoven (Goffman, 1975: 251-252). Volgens Goffman vergen afsluitende markers minder grote inspanning dan de markers die het begin aankondigen. De beginmarkers geven niet alleen aan dat er een andere episode begint, maar moeten ook laten zien welke soort transformatie moet worden gemaakt. De afsluitende markers leveren minder werk op omdat het waarschijnlijk makkelijker is om de invloed van een frame te beëindigen dan het frame en de betekenis daarvan te vestigen. (Re)framing is dus afhankelijk van de kracht van de beginmarkers (Goffman, 1975: 256-257).

2.2.4 Ambigüiteit

Goffman (1975: 26) heeft een optimistische visie over het gebruik van frameworks. Hij gelooft dat mensen effectief zijn in het gebruik daarvan. Daarmee bedoelt hij dat de elementen en processen waarvan een individu uitgaat bij zijn interpretatie van de situatie ook vaak de elementen en processen zijn die de betreffende activiteit werkelijk heeft. Met andere woorden, volgens Goffman zijn de perceptie en de werkelijke activiteit vaak met elkaar in overeenstemming. Toch onderkent Goffman dat situaties op verschillende manieren kunnen worden gedefinieerd, dat vaak meerdere frameworks tegelijkertijd kunnen worden toegepast en dat situaties ook verkeerd kunnen worden geïnterpreteerd.

Zo is bijvoorbeeld twijfel mogelijk over de vraag hoe de situatie moet worden gedefinieerd. Er is dan sprake van ambigüiteit. Als de onduidelijkheid zit in de vraag welk framework van toepassing kan zijn, noemt Goffman dat '*vagueness*' (vaagheid). Er kan ook verwarring zijn over de vraag welke van de mogelijke situaties aan de hand is en dat betreft '*uncertainty*' (onzekerheid). De onduidelijkheid zit dan in de vraag of van de mogelijkheden de juiste wordt toegepast (Goffman, 1975: 302-303). Verschillende ambigüiteiten zijn mogelijk. Er kan sprake zijn van ambigüiteit met betrekking tot een primair framework. Bijvoorbeeld een bons op de deur kan veroorzaakt zijn door de wind (natuurlijk framework) of iemand heeft op de deur geklopt (sociaal framework). Ambigüiteit (meerdere betekenissen) kan ook optreden bij transformaties. Er kan bijvoorbeeld worden getwijfeld over de vraag of er sprake is van een keying of fabrication. Een voorbeeld hiervan is de vraag of er sprake is van een ongeluk (primair framework) of van een misdrijf dat op een ongeluk moet lijken (fabrication).

Ambigüiteit met betrekking tot primaire frameworks zal volgens Goffman doorgaans van korte duur zijn, omdat deze frameworks fundamenteel zijn voor de organisatie van de activiteit. De twijfel zal meestal snel worden weggenomen door informatie vanuit verschillende externe bronnen (Goffman, 1975: 303-305). Goffman geeft echter ook aan dat er omstandigheden zijn waaronder ambigüiteit wel gedurende langere tijd kan blijven bestaan. Een mogelijkheid is wanneer de intentie van één van de actoren een belangrijke rol speelt (een sociaal framework is dan van toepassing), maar die actor niet meer in staat is daarover informatie te verstrekken. Dat is bijvoorbeeld het geval als er een dode wordt aangetroffen. De dode kan immers niet meer vertellen waaraan hij is overleden. De aangetroffen situatie kan dan mogelijk voor langere tijd op verschillende manieren worden geïnterpreteerd (Goffman, 1975: 307). Goffman merkt ook op dat niet altijd een effectieve check beschikbaar is om de validiteit van een framework vast te stellen. Dat geldt zeker voor sociaal belangrijke zaken. Een doorslaggevend bewijsmiddel dat de validiteit van een framework vaststelt, kan bijvoorbeeld ontbreken of een specifieke confrontatie tussen concurrerende frames kan niet mogelijk zijn. Het kan ook zijn dat er weinig interesse is om op zoek te gaan naar alternatieven of dat er weinig aandacht is voor de presentatie van alternatieven (Goffman, 1975: 197-200).

2.2.5 *Misframing*

Naast ambigüiteit kan er bij framing sprake zijn van ‘fouten’: ‘*misframing*’ (Goffman, 1975: 308). Daarmee worden bedoeld fouten in de overtuiging van betrokkenen hoe een situatie moet worden gedefinieerd. In plaats van dat het individu even stilstaat en probeert te achterhalen wat er aan de hand is, is het individu zelfverzekerd en/of handelt op basis van verkeerde aannames.

Ambigue situaties kunnen, wanneer ze verkeerd worden verklaard of uitgelegd, tot fouten leiden. Als iemand een situatie misframet, wordt die persoon betrokken in een systematische, voortdurende fout, waardoor foutief georiënteerd gedrag ontstaat. Het frame ‘vertelt’ immers hoe te handelen. Als blijkt dat de situatie verkeerd is geïnterpreteerd (misframed) zijn de daarop volgende handelingen ook ‘fout’. Andersom kan uit de handelingen van een betrokkene blijken of de situatie op de juiste manier is ge-framed.

Evenals bij ambigue situaties kunnen fouten worden gemaakt ten opzichte van primaire frameworks of van transformaties (Goffman, 1975: 309-314). Daarnaast wijst Goffman op fouten met betrekking tot identificatie. Dit is bijvoorbeeld wanneer een ander wordt gevangengenomen dan de eigenlijke dader of wanneer iemand het verkeerde gebouw inloopt (Goffman, 1975: 317-318). Fouten kunnen ook optreden wanneer ondergeschikte verhaallijnen verkeerd worden geïnterpreteerd. Een gebeurtenis kan als ondergeschikt worden gezien, terwijl deze eigenlijk als heersende definitie van de situatie had moeten worden gezien. Ten slotte onderscheidt Goffman fouten met betrek-

king tot gebeurtenissen die normaal gesproken buiten het bereik van een aantal deelnemers worden gehouden. Iemand krijgt dan onbedoeld zicht op een situatie die hij eigenlijk niet had moeten zien (Goffman, 1975: 319-321).

Volgens Goffman zijn fouten (zelfs kortdurende fouten) vermoedelijk minder gebruikelijk dan ambiguïteiten. Dit komt doordat de handelingen van het individu op basis van verkeerde aannames, tegenstrijdigheden kunnen veroorzaken. Deze contradicties kunnen ervoor zorgen dat het besef ontstaat dat de situatie verkeerd is gedefinieerd (Goffman, 1975: 321). Ook handelen mensen normaal gesproken op een zodanige manier dat misverstanden die gemakkelijk kunnen ontstaan, worden voorkomen (Goffman, 1975: 327-328). Daar komt bij dat iemand die twijfelt over de vraag of hij de situatie goed interpreteert, zal onderzoeken wat er aan de hand is en daarover informatie zal verzamelen of vragen zal stellen. Daarnaast zullen anderen dus handelen of interveniëren zodat hij de situatie juist interpreteert (Goffman, 1975: 338). Toch zijn langdurige fouten, ook ten opzichte van *primaire frameworks*, wel mogelijk (Goffman, 1975: 321).

2.2.6 Frame conflicten

Het kan gebeuren dat niet iedereen de situatie hetzelfde definieert. Wanneer zich dit voordoet, zullen partijen die de gebeurtenis anders definiëren openlijk met elkaar twisten over hoe de situatie moet worden gedefinieerd of wat er is gebeurd. Een frame conflict of twist is het resultaat (Goffman, 1975: 321-322).

Achter frame conflicten schuilt volgens Goffman vaak het probleem van '*compromising circumstances*'. Dat zijn omstandigheden die observanten (per ongeluk) een onjuiste indruk geven, een indruk die ervoor zorgt dat sommige deelnemers te schande worden gemaakt, waarbij de ruimte wordt gecreëerd voor verklaringen en excuses.

Achter deze omstandigheden kan volgens Goffman iets algemener worden gevonden, namelijk '*incidental connectedness*'. Daarvan is bijvoorbeeld sprake als een onschuldig persoon op de plaats delict van een misdrijf komt en het moordwapen opdraait. Zijn vingerafdrukken staan daar dan op. Hij kan dan verdacht worden de moord te hebben gepleegd, terwijl hij eigenlijk alleen zijdelings bij de situatie betrokken was (Goffman, 1975: 328).

In de meeste gevallen zal volgens Goffman de relatie van het individu tot het frame worden opgehelderd (Goffman, 1975: 338). '*Clearing the frame*' is een situatie die ontstaat wanneer alle deelnemers aan een activiteit een heldere relatie hebben tot het frame. Als een frame is opgehelderd, dan betekent dat niet alleen dat iedere deelnemer een correct beeld heeft van de situatie, maar ook dat een correct beeld bestaat over de beelden die anderen hebben. Informatie die een frame opheldert, kan afkomstig zijn uit verschillende bronnen. Het bewijs moet wel gebruikt worden en ertoe leiden dat een subjectieve en cognitieve reorganisatie van het frame ontstaat (Goffman, 1975: 338-343).

2.2.7 Doorbreken van een frame

Framing draagt bij aan de betekenisgeving van een gebeurtenis. Maar framing geeft meer dan alleen betekenis aan een situatie. Het bepaalt ook betrokkenheid. Frames dragen verwachtingen van normatieve aard in zich over hoe diep en volledig een individu wordt meegenomen in de activiteit. De grenzen van de betrokkenheid worden daarmee bepaald, evenals een definitie van wat gepaste en ongepaste betrokkenheid is (Goffman, 1975: 345). Het frame dat wordt toegepast op een activiteit stelt betrokkenen in staat de activiteiten in een gebeurtenis te begrijpen (het frame geeft informatie en reguleert de activiteiten). Het kan gebeuren dat er iets onbegrijpelijks gebeurt. Daarmee wordt een gebeurtenis bedoeld die niet kan worden genegeerd, maar waarop het frame niet kan worden toegepast. Dat kan resulteren in verbazing, chaos, verdriet, boosheid of irritatie bij de deelnemers. De toepassing van het frame wordt dan doorbroken. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer iemand een situatie verkeerd interpreteert en daardoor ongepast handelt (misframing) (Goffman, 1975: 347-350).

Het doorbreken van een frame kan door een interactionele verstoring of door het verschuiven van de key. Het is ook mogelijk dat een individu een primair framework doorbreekt, waardoor de situatie radicaal anders wordt gedefinieerd (Goffman, 1975: 375). Niet iedere handeling of gebeurtenis die niet past bij het frame hoeft er echter toe te leiden dat een frame wordt doorbroken en een ander frame moet worden toegepast. Een handeling kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat alleen de interpretatiesleutel verschuift. Dit kan het geval zijn wanneer een spel uit de hand loopt en een gespeeld gevecht een 'echt' gevecht wordt (Goffman, 1975: 359-368). Ondergeschikte breuken met het frame worden makkelijker toegestaan, omdat ze de continuïteit en de levensvatbaarheid van het heersende frame in stand laten. Er kunnen bijvoorbeeld (tijdelijk) activiteiten buiten het frame worden toegelaten, zolang die activiteiten kunnen worden genegeerd en het heersende frame in stand laten. De definitie van de situatie wordt daarmee niet aangetast of verandert daarmee niet.

Bij het doorbreken van een frame veranderen de betrokkenheid van de deelnemers en de overtuiging over wat er aan de hand is. De aannames worden verstoord. De deelnemer verliest als het ware even controle over wat er op dat moment gebeurt en over het formuleren van een toepasselijk antwoord. Het is dan onduidelijk hoe de situatie moet worden gedefinieerd en hoe moet worden gehandeld. Dit is wat Goffman noemt een negatieve ervaring, negatief in de zin dat wordt gedefinieerd wat de situatie niet is, in plaats van wat de situatie wel is (Goffman, 1975: 379).

Goffman heeft als uitgangspunt dat de interpretatie van een framework min of meer adequaat is. Meestal sluit de context¹ de verkeerde interpretaties uit en de juiste in.

¹ Context wordt gedefinieerd als de ogenblikkelijke beschikbare gebeurtenissen die verenigbaar zijn met het begrip van een frame en onverenigbaar met andere frames (Goffman, 1975: 441).

Wanneer de context niet volstaat, zorgen de deelnemers ervoor dat er het nodige bewijs beschikbaar is (Goffman, 1975: 440-441). Ondanks deze optimistische visie, onderkent Goffman dat het framingproces een aantal kwetsbaarheden kent. Op een aantal van deze kwetsbaarheden wordt hieronder ingegaan.

2.2.8 Kwetsbaarheden van het framingproces

Een bron die de kwetsbaarheid van het framingproces blootlegt, wordt gevormd door misleidende omstandigheden. Ieder individu krijgt te maken met dubbelzinnigheden met betrekking tot frames en met achterdocht over de rol van anderen in een frame. Iedere korte activiteit kan worden misframed. Alleen de juiste misleidende omstandigheden zijn voldoende om in een misframe te resulteren.

Een meer specifieke kwetsbaarheid hangt samen met zogenaamde definitiemacht. Een voorbeeld hiervan is de macht van een wapen. Door gewapend een winkel binnen te lopen, waarbij het wapen wordt gezien als een echt, werkend wapen, heeft die gewapende persoon de macht een situatie te beëindigen en (onder dreiging met geweld) een compleet nieuwe scene te starten. Het lijkt op deze manier dat een wapen altijd een dergelijk effect kan hebben en daarmee de situatie kan verstoren. Maar het kan ook zijn dat die macht ontbreekt als de persoon die met het wapen binnenkomt niet serieus wordt genomen. Met andere woorden; hij heeft dan wel een wapen, maar beschikt niet over de daarbij horende definitiemacht (Goffman, 1975: 444-448).

Bijzonder kwetsbaar voor misframing zijn situaties die moeten worden gedefinieerd op basis van een beperkte hoeveelheid informatie. Dat zijn bijvoorbeeld eenmalige gebeurtenissen en gebeurtenissen in afzondering. Gebeurtenissen die zich in het (verre) verleden hebben voorgedaan zijn ook gevoelig voor misframing. Hoe langer geleden, hoe moeilijker het is om er bewijs over te verzamelen en hoe meer moet worden vertrouwd op wat wel kan worden achterhaald. Gebeurtenissen die gebaseerd moeten worden op basis van informatie afkomstig van één individu zijn eveneens kwetsbaar voor misframing.

Goffman onderscheidt daarnaast nog enkele andere kwetsbaarheden die ontstaan door de speciale mogelijkheden die framing biedt voor degene die wil misleiden. Als iemand de definitie van de situatie waarbij hij betrokken is in twijfel trekt en zich afvraagt of hij de situatie verkeerd heeft gedefinieerd of dat hij wordt misleid, dan zal hij zoeken naar bevestigend bewijs. Hoe achterdochtiger hij is over de situatie, hoe meer hij op zoek zal gaan naar wat, naar zijn idee, waterdicht bewijs is. Op die manier wordt hij kwetsbaar voor vervalst bewijs, omdat hij vertrouwen heeft in het bewijs en omdat hij ervan afhankelijk is. Er is een acute afhankelijkheid van het bewijs. Mensen tolereren vaak geen langdurige productie van valse werkelijkheid of zelfs twijfel over de vraag welke van de tegengestelde standpunten de juiste is.

Ten slotte wordt hier ingegaan op '*frame traps*'. Goffman heeft eerder overwogen dat doorgaans een frame wordt opgehelderd (*clearing the frame*), omdat er snel tegen-

bewijs zal komen. Maar ook kan een verkeerd beeld telkens worden bevestigd door ieder nieuw bewijs of iedere poging om de zaken recht te zetten. Hiermee bedoelt Goffman dat het frame zo wordt gepresenteerd dat er op geen enkele wijze aan kan worden ontkomen. Daarbij gebeurt eigenlijk meer dan alleen misframing. Iedere actie die verkeerd wordt geïnterpreteerd wordt opgevolgd door een andere actie die ook verkeerd wordt geïnterpreteerd, zodat alles wat daarop volgt het misverstand bevestigt (Goffman, 1975: 463-486).

2.3 Interactie

Goffman gaat ervan uit dat mensen zich bij iedere situatie afvragen hoe zij die moeten definiëren. Om situaties te kunnen definiëren of interpreteren, hebben mensen frameworks (interpretatieschema's) ter beschikking en met die frameworks wordt betekenis gegeven aan de situatie. In de vorige paragraaf is uitgebreid ingegaan op de belangrijkste frameworks die mensen ter beschikking hebben en zijn de kwetsbaarheden daarvan geanalyseerd. In deze paragraaf wordt ingegaan op hoe dit framingproces plaatsvindt tijdens directe interactie. Met interactie bedoelt Goffman de 'wederzijdse invloed die individuen, die in direct contact met elkaar staan (tijdens een ontmoeting), op elkaars handelen uitoefenen' (Goffman, 1990: 26). Volgens Goffman proberen mensen in directe interactie één definitie van de situatie te bereiken. Hieronder wordt op hoofdlijnen beschreven hoe directe interactie volgens Goffman verloopt en welke problemen daarbij kunnen optreden. Goffman maakt daarbij een verregaande vergelijking met structurele kenmerken van de dramaturgie.

2.3.1 Presentatie

Volgens Goffman trachten mensen tijdens een ontmoeting één definitie van de situatie te bereiken. Mensen handelen naar wat de situatie voor hen betekent. Hoe iemand de situatie definieert, bepaalt hoe hij handelt. Mensen proberen elkaars gedrag te beïnvloeden, in het bijzonder de reactie van de ander te sturen of controleren. Omdat de definitie van de situatie bepaalt hoe iemand handelt, kan het gedrag van de ander worden beïnvloed door de definitie van de situatie te veranderen. De definitie van de situatie leiden mensen af uit informatie die zij over de ander hebben. Als mensen elkaar al kennen, dan kunnen zij zich daarbij op eerdere ontmoetingen baseren. Als mensen elkaar niet kennen, leiden zij die informatie af uit het gedrag en het voorkomen van de ander. De wijze waarop iemand zich presenteert en de indruk die hij daarbij geeft, bepalen hoe de ander de situatie definieert en daarmee handelt (Goffman, 1990: 13-15). Goffman gaat ervan uit dat mensen bij een ontmoeting de indruk die zij op anderen maken, willen beïnvloeden. Naast het bewust controleren van de wijze waarop mensen zich presenteren, kan de indruk echter ook onbewust worden gegeven (Goffman, 1990:

17). De indruk wordt door anderen gebaseerd op twee soorten communicatie, te weten de verbale en de non-verbale communicatie. De non-verbale communicatie dient vooral als controlemiddel van de verbale communicatie. Om de indruk te beïnvloeden, is het van belang beide soorten communicatie met elkaar in overeenstemming te brengen. Volgens Goffman is het voor mensen moeilijker om de non-verbale communicatie te manipuleren in overeenstemming met de wijze waarop zij zich willen presenteren, dan de verbale communicatie (Goffman, 1990: 19).

Hoe iemand de situatie definieert, blijkt uit zijn gedrag en handelingen. Gewoonlijk zullen de verschillende deelnemers aan een ontmoeting de definities van de situatie voldoende op elkaar afstemmen, zodat een openlijke tegenstelling zich niet zal voordoen. Goffman bedoelt daarmee niet de consensus die kan bestaan wanneer elk aanwezig individu zijn eerlijke gevoelens uitdrukt en het eens is met de gevoelens die door de anderen worden uitgedrukt. Dat is volgens Goffman een optimistisch ideaal en in ieder geval niet noodzakelijk voor de werking van de samenleving. Volgens Goffman is sprake van een pragmatische '*modus vivendi*'. Mensen onderhandelen over de orde en hoe zij met elkaar omgaan tijdens de ontmoeting. Op die manier dragen alle deelnemers aan de ontmoeting bij aan één definitie van de situatie. Er ontstaat overeenstemming over wat er aan de hand is, hoe met elkaar wordt omgegaan en ook over de vraag of openlijke discussie over de definitie van de situatie is toegestaan. Er ontstaat op die manier '*working consensus*' (Goffman, 1990: 20-21).

2.3.2 Optreden

Goffman gaat ervan uit dat een individu tijdens interacties een bepaalde indruk van zichzelf wil geven. Het individu zet daartoe een 'optreden' ('*performance*') neer. Het individu is een '*performer*' die tijdens het optreden een rol speelt en daarbij op de aanwezigen (het publiek) een beroep doet de indruk die hij wil geven serieus te nemen (Goffman, 1990: 28-30).

Met 'optreden' ('*performance*') bedoelt Goffman alle activiteiten van een individu die worden verricht tijdens een periode die wordt gemarkeerd door de continue aanwezigheid voor een bepaalde groep toeschouwers (publiek) en waarmee enige invloed wordt uitgeoefend op die toeschouwers. Het optreden heeft enige invloed op de toeschouwers. '*Front*' is dat deel van het optreden van een individu dat de toeschouwers helpt de situatie te definiëren. Het front bestaat uit alle middelen waarmee de performer zich kan presenteren en op basis waarvan de situatie gedefinieerd kan worden. Goffman onderscheidt twee standaard onderdelen van de front. De eerste is de '*setting*' (de omgeving). Daaronder vallen de meubelstukken, het decor, de fysieke lay-out en andere achtergrondzaken (Goffman, 1990: 32). Het andere onderdeel van de front is de '*personal front*'. Daaronder vallen onder andere kleding, emblemen van rang, leeftijd, geslachts- en raskenmerken, omvang en uiterlijk, postuur, gezichtsuitdrukking, spraak patronen en lichaamstaal. Bij de personal front kunnen twee soorten stimuli worden on-

derscheiden, ingedeeld naar de functie van de informatie die de stimuli prijsgeven. De ene soort is 'het voorkomen' (*'appearance'*). Daarmee worden de stimuli bedoeld die iets zeggen over de sociale status van de performer. Daarnaast kan het voorkomen ook iets zeggen over de rituele staat. Bijvoorbeeld of hij in een sociale activiteit, op zijn werk of in een informele situatie optreedt. De andere soort stimuli bestaat uit de 'manieren' (*'manner'*). De manieren zeggen iets over de rol die de performer verwacht te spelen in de komende situatie, bijvoorbeeld agressieve manieren of een agressieve houding scheppen de verwachting dat de performer de verbale interactie zal initiëren en sturen. Doorgaans verwachten we dat de manieren en het voorkomen consistent zullen zijn met elkaar (Goffman, 1990: 34-35). Uit de manieren kan blijken hoe de relatie tussen mensen is. Hoe hoger de status is van iemand, hoe groter het taboe op aanrakingen en dichtbij komen. De relatie is dan asymmetrisch. Mensen kunnen dan proberen op afstand te blijven door bijvoorbeeld niet te beginnen over een onderwerp, tenzij degene er zelf over begint, bepaalde vragen niet te stellen, niet zomaar binnen te komen, maar alleen als wordt geroepen, niet te gaan zitten, tenzij wordt aangegeven dat iemand mag gaan zitten (Goffman, 1967: 62-76).

Regelmatig komt het voor dat er niet één performer optreedt, maar dat het optreden van één performer deel uitmaakt van een optreden dat wordt neergezet door een samenwerking van meer dan één deelnemer: een team² (Goffman, 1990: 83-85). Teamleden hebben een belangrijke relatie met elkaar. De teamleden moeten op elkaar vertrouwen en zijn afhankelijk van elkaars gedrag. Daarnaast moeten teamleden samenwerken om de definitie van de situatie te behouden voor het publiek, maar zij zijn nauwelijks in staat om de indruk die ze willen geven aan het publiek ook tegenover elkaar vol te houden (Goffman, 1990: 87-88).

Bij een teamoptreden is er bijna altijd iemand die de controle of de leiding heeft: de *'director'*. De director heeft twee belangrijke functies. De eerste is het terugbrengen van de performer, die een ongepaste actie heeft, in lijn met het optreden. Hij kan dat doen door te kalmeren of te straffen. De tweede functie die de director vaak moet vervullen is het verdelen van de rollen in het optreden en het situeren van de personal front (Goffman, 1990: 101-103).

Een team is dus een groep, niet in relatie tot een sociale structuur of een sociale organisatie, maar in relatie tot een interactie of een reeks interacties waarin de relevante definitie van de situatie moet worden behouden (Goffman, 1990: 108).

2.3.3 *'Front regions' en 'back regions'*

Goffman maakt onderscheid tussen een *'front region'* (*frontstage*) en een *'back region'* (*backstage*). Een *'region'* is iedere plaats die in zekere mate gebonden is aan grenzen

2 Any set of individuals who cooperate in staging a single routine.

van perceptie (Goffman, 1990: 109). De front region is de plaats waar het optreden, de indruk wordt gegeven en op basis waarvan de definitie van de situatie tot stand komt. De setting maakt daarvan onderdeel uit. Het optreden in de front region kan gezien worden als een poging activiteiten zo te presenteren dat zij in lijn zijn met bepaalde normen. Het kan moeilijk zijn de sociale normen te typeren, omdat deze vaak als vanzelfsprekend worden aangenomen. De normen komen wel uitdrukkelijk naar voren wanneer de orde wordt verstoord. Dan wordt duidelijk dat er bepaalde normen zijn die niet zomaar mogen worden overschreden (Goffman, 1990: 109-111). De activiteiten die tijdens een optreden moeten worden benadrukt om de definitie van de situatie duidelijk te maken, dienen in de front region te worden benadrukt.

De back region is de plaats waar het beeld dat met het optreden wordt nagestreefd, als vanzelfsprekend kan worden losgelaten en tegengesproken. De performer kan in de back region de front loslaten, hij kan daar ontspannen, hij heeft geen tekst die hij moet uitspreken en hij kan uit zijn rol stappen. Er kan bijvoorbeeld van kostuum worden gewisseld en er kan eventueel nog worden geoefend (Goffman, 1990: 114-115). In de back region kunnen activiteiten plaatsvinden die strijdig zijn met de indruk die men in de front region wil maken.

De front en back region kunnen van elkaar gescheiden zijn door bijvoorbeeld een tussenschot of een bewaakte doorgang. Op deze manier kan de performer in de front region tijdens het optreden hulp krijgen vanuit de back region (Goffman, 1990: 115-116).

De overgang van de front region naar de back region of de gehele back region worden meestal verborgen gehouden. Er zijn verschillende plaatsen die op het ene moment kunnen dienen als back region en op een ander moment als front region (Goffman, 1990: 127). Feitelijk gezien hoeft iemand zich dus niet per se te verplaatsen om van de back region naar de front region over te gaan en vice versa. Iedere plek kan worden getransformeerd tot een back region (Goffman, 1990: 130).

In de front region kunnen we verwachten dat een formele toon overheerst. In de back region zal een informele toon overheersen. Er zitten enkele beperkingen aan informeel gedrag in de back region. De eerste is dat een teamlid ook in de back region tegenover zijn teamgenoten een rol speelt. Hij kan dan de indruk willen geven aan de andere teamleden dat de geheimen van het optreden aan hem kunnen worden toevertrouwd en dat ze op hem kunnen vertrouwen als het optreden begint. Ook kan in de back region worden geëvalueerd of het optreden goed ging of slecht. Ten slotte kunnen er bij bijvoorbeeld leeftijd- of ervaringsverschil tussen de teamleden ook grenzen zitten aan het informele back stage gedrag. Ook in de back region kan dus sprake zijn van een front region, waar niet al het informele gedrag is toegestaan (Goffman, 1990: 130-131). Op deze manier ontstaat een soort gelaagdheid van regions.

2.3.4 Verstoringen

De indruk die tijdens een optreden door een performer wordt gegeven, is kwetsbaar. Er kunnen zich tijdens interactie gebeurtenissen voordoen die de wijze waarop iemand zich probeert te presenteren en de geloofwaardigheid daarvan, verstoren. Dergelijke verstoringen kunnen twijfel zaaien of verwarring veroorzaken over de definitie van de situatie. Goffman gaat in op verschillende mogelijke verstoringen die zich kunnen voordoen tijdens een optreden. Er kunnen kleine, ondergeschikte ongelukjes, ongelegen onderbrekingen, blunders of onbedoelde gebeurtenissen plaatsvinden, bijvoorbeeld als de performer valt, zich verspreekt of als hij de indruk geeft zich druk te maken om de interactie en daardoor stottert of zijn tekst vergeet (Goffman, 1990: 59-63). Het onderscheid tussen de front region en back region is hierbij ook van belang. Een verstoring kan gezien worden als een inkijk in de back region. De back region is immers bij uitstek de plek waar de activiteiten die de definitie van de situatie kunnen aantasten, verschijnen. De indruk die wordt nagestreefd wordt daar losgelaten en tegengesproken. Als de orde wordt verstoord, kan een performer zijn rol (personage) vergeten en uit zijn rol vallen. Dit noemt Goffman *'out of character'* (Goffman, 1990: 167). Dit principe is vergelijkbaar met wat Goffman noemt *'rolafstand'*³ (Goffman, 1972: 94-95) en *'in wrong face'* of *'out of face'*⁴ (Goffman, 1967: 8).

Goffman onderscheidt vier vormen van communicatie out of character. De eerste vorm is spreken over het afwezige publiek. Tijdens de performance wordt het publiek met respect behandeld, maar als het publiek afwezig is en de performers zijn in de back region, dan wordt er vaak over het publiek geroddeld. Uit deze vorm van communicatie volgt dat mensen elkaar netjes behandelen zolang zij in elkaars aanwezigheid zijn, maar dat zij achter elkaars rug slecht over elkaar spreken (Goffman, 1990: 168-173). De tweede vorm van communicatie out of character is *'staging talk'*. Daarmee wordt bedoeld de communicatie over uitvoeringsproblemen van het optreden. Dat kan gaan over wie waar op welk moment moet staan en wat moet zeggen, maar het kan ook gaan over verstoringen (Goffman, 1990: 173-174). *'Team collusion'* is een vorm van communicatie die out of character is, maar die door het publiek niet hoeft te worden opgevat als out of character. Het is een soort geheime communicatie die zorgvuldig verborgen wordt gehouden zodat het geen bedreiging vormt voor de definitie van de situatie. Voorbeelden hiervan zijn signaalwoorden die een verborgen boodschap hebben, waarmee een geheime boodschap kan worden gecommuniceerd zonder dat het publiek dat doorheeft (Goffman, 1990: 174-183). De laatste vorm van communicatie out of character is *'realigning actions'*. Hiermee bedoelt Goffman informele communicatie door

3 De werkelijke uitvoering van zijn rol past niet bij de verwachtingen die er ten aanzien van die rol zijn (Goffman, 1972: 102).

4 Als het gedrag van het individu niet past bij de reputatie of het aanzien van het individu (Goffman, 1967: 5-8).

middel van hints, grappjes of andere tekenen (Goffman, 1990: 186-192). Deze vier vormen van communicatie out of character vestigen de aandacht op een gemeenschappelijk punt; het optreden is iets waar teamleden afstand van kunnen nemen. Dat gaat zelfs zover dat er tegelijkertijd andere optredens plaatsvinden die wijzen op andere definities van de situatie (Goffman, 1990: 202).

Door verstoringen van de definitie van de situatie kunnen aanwezigen in verlegenheid worden gebracht, zich schamen of zich onvriendelijk of ongemakkelijk voelen (Goffman, 1990: 24). Een individu dat niet zo blijkt te zijn als hij zich voordoet, zal zich schamen en slecht voelen en gezichtsverlies lijden (Goffman, 1967: 8). Tijdens interacties worden preventieve maatregelen genomen om dergelijke situaties te voorkomen. Daarnaast worden herstellende of corrigerende maatregelen getroffen om gebeurtenissen die de situatie in diskrediet kunnen brengen en die niet kunnen worden voorkomen, te compenseren (Goffman, 1990: 25). Deze technieken en strategieën die mensen hanteren om impressies te controleren en daarmee de definitie van de situatie in stand te houden (te voorkomen dat de definitie van de situatie wordt aangetast of om de definitie van de situatie te herstellen), noemt Goffman 'impressiemanagement'.

2.3.5 *Impressiemanagement*

Controleren van de impressie

Een techniek om de geloofwaardigheid van een optreden te bevorderen, is het benadrukken van die feiten die de nagestreefde indruk bevestigen. Als die feiten niet worden benadrukt, kan het zijn dat ze onopgemerkt blijven. De encenering van de boodschap is dus belangrijk (Goffman, 1990: 40-41). Daarnaast zal de performer activiteiten die de geloofwaardigheid kunnen ondermijnen, moeten voorkomen of verbergen. Dat kan hij op verschillende manieren doen. Allereerst kan hij dat doen door een verhullende laag aan te brengen. De activiteiten verhullen dan dat er iets anders gaande is. Ten tweede kunnen fouten of vergissingen al worden gecorrigeerd voordat het optreden plaatsvindt. De tekenen die erop duiden dat een fout is gemaakt, worden dan verborgen. Een derde manier is alleen het tonen van het eindproduct. Eventuele fouten in het proces worden dan niet getoond. Ten vierde kunnen mensen proberen het 'vuile werk' te verbergen. Daarmee verband houdt de vijfde mogelijkheid waarbij mensen ervoor kiezen vast te houden aan de normen die niet goed kunnen worden verborgen. De normen die wel kunnen worden verborgen, kunnen dan worden losgelaten. Bijvoorbeeld een product kan beoordeeld worden op kwaliteit en snelheid. De snelheid waarmee een klant wordt geholpen, is moeilijker te verhullen in de winkel dan de kwaliteit van het product. Ten slotte wordt vaak door mensen de indruk gegeven dat ze idealistische motieven hebben voor een bepaalde rol, dat ze de kwalificaties daarvoor hebben en dat ze daarvoor geen beledigingen of vernederingen hebben hoeven doormaken om de rol te verwerven (Goffman, 1990: 50-55).

Naast het verbergen of verhullen van activiteiten die de definitie van de situatie kunnen aantasten, kan de performer ervoor zorgen dat de gebeurtenissen samenvallen met de definitie van de situatie of niet bijzonder opvallen. Het controleren van (beperken van de toegang tot) de back region is een belangrijke techniek bij impressiemanagement (Goffman, 1990: 116). De back region is immers de plek waar de definitie van de situatie wordt losgelaten. Als niemand toegang krijgt tot de back region, ziet ook niemand dat de definitie van de situatie wordt losgelaten. Naast het controleren van de back region, is het controleren van de front region belangrijk. Mensen kunnen tijdens verschillende optredens verschillende rollen spelen. Tijdens een optreden (waar zowel de back als de front regions onder vallen), kunnen andere optredens of de wereld buiten het optreden worden gezien als de 'buitenwereld' en de mensen in die buitenwereld als de 'buitenstaanders'. Deze buitenstaanders kunnen echter onverwacht binnentreden bij een optreden. Deze buitenstaanders kunnen dan een andere rol zien van iemand, terwijl mensen rollen vaak gescheiden proberen te houden (vgl. '*role segregation*': Goffman, 1972: 119-120), zodat het publiek van de ene rol niet het publiek wordt van de andere rol (Goffman, 1990: 135). Dit kan voorkomen worden door bijvoorbeeld de optredens goed gescheiden van elkaar te plannen of bepaalde buitenstaanders uit te sluiten van het publiek bij het optreden. Het kan echter gebeuren dat het niet lukt de buitenstaanders buiten te houden en publieken gescheiden te houden. Er zijn twee technieken om hiermee om te gaan. De ene techniek is het publiek mee te nemen met de tijdelijke switch van de status van front region naar de status van back region. Het optreden op de frontstage wordt als het ware gepauzeerd. De andere is dat de buitenstaander wordt verwelkomd alsof hij altijd al bij het optreden had moeten zijn. Volgens Goffman zijn beide technieken niet heel erg effectief, omdat de situatie op zijn minst tijdelijke verwarring oplevert. De performers zien zichzelf ook tijdelijk verdeeld tussen twee mogelijke realiteiten (Goffman, 1990: 137-140).

Naast het controleren van de front en back regions, is het controleren van informatie van belang om de definitie van de situatie die wordt nagestreefd in stand te houden. Zogenaamde 'destructieve informatie' (informatie die de geloofwaardigheid van de definitie van de situatie aantast) moet bij het publiek worden weggehouden (Goffman, 1990: 141).

Maatregelen

Goffman onderscheidt drie maatregelen die teams kunnen treffen naast de hiervoor gegeven manieren om de bestaande impressie te controleren. De eerste maatregel is dramaturgische loyaliteit. Dit kan door te zorgen voor een grote solidariteit binnen het team, om zo te voorkomen dat teamleden deloyaal zijn en bijvoorbeeld destructieve informatie delen met het publiek. Een andere techniek die daarbij hoort, is het wisselen van publiek of het wisselen van performers (Goffman, 1990: 207-210).

De tweede maatregel bestaat uit de dramaturgische discipline. Een gedisciplineerd persoon onthoudt wat hij moet doen, laat geen onbedoelde gebaren zien of blundert niet. Wanneer er wel een verstoring optreedt, zal de gedisciplineerde performer een oplossing hebben om ermee om te gaan. Om te testen of een nieuw teamlid gedisciplineerd is, kan bijvoorbeeld een grapje worden uitgehaald om te kijken hoe zijn reactie is (Goffman, 1990: 210-212).

De derde maatregel is de dramaturgische behoedzaamheid. Een team zal voorzichtigheid moeten betrachten bij het optreden. De teamleden moeten overwegen welke informatie het publiek al over hen heeft, over welke bronnen zij kunnen beschikken of welke informatie moet worden prijsgegeven tijdens het optreden. Ook kan er geoefend worden met mogelijke verstoringen. Een goede voorbereiding is daarom belangrijk. Daartoe kan het team het beste teamleden zoeken die loyaal en gedisciplineerd zijn. Het team kan formuleren wat van de teamleden wordt verwacht en hoe met verstoringen moet worden omgegaan. Ten slotte kan dat publiek worden geselecteerd dat de minste problemen zal veroorzaken of de grootte van het team worden beperkt (Goffman, 1990: 212-220).

Naast deze drie verdedigende maatregelen die performers kunnen treffen, kunnen vier preventieve maatregelen worden onderscheiden waarmee het publiek en de buitenstaanders de performers kunnen helpen hun optreden niet te verstoren. Deze preventieve maatregelen worden ook wel omschreven als 'tact'. De eerste maatregel is dat het publiek en de buitenstaanders de back region respecteren en niet zomaar daar naartoe gaan. Zij gaan er alleen naartoe als zij worden uitgenodigd. Wanneer zij de back region betreden, geven zij vaak eerst een waarschuwing (Goffman, 1990: 223). Een andere maatregel is dat de buitenstaanders die aanwezig (moeten) zijn bij het optreden, zich zo gedragen dat het lijkt dat ze ongeïnteresseerd zijn, doen alsof ze niets horen of zich er niet mee bemoeien (Goffman, 1990: 223-224). Het publiek heeft ook etiquette hoe het zich moet gedragen als publiek. Hieronder valt bijvoorbeeld het geven van een gepaste hoeveelheid aandacht en interesse, de bereidheid zichzelf onder controle te houden zodat zich zo weinig mogelijk onderbrekingen voordoen of handelingen voorkomen die een blunder veroorzaken (Goffman, 1990: 224-225). Ten slotte kan het publiek ervoor kiezen een fout tijdens het optreden te negeren of te doen alsof de fout niet is waargenomen (Goffman, 1990: 225-227).

Naast de tact van het publiek, zal de performer ook tactvol moeten zijn ten opzichte van de tact van het publiek. De performer zal zich zo moeten gedragen dat de hulp van het publiek kan worden gebruikt of toegelaten. Dit vergt ook discipline en voorzichtigheid bij de performer. Bijvoorbeeld als een buitenstaander in een ruimte aanwezig is en doet alsof hij de anderen niet hoort, dan zullen de performer en het publiek de buitenstaander daarin moeten vertrouwen en doorgaan met het optreden. Twee algemene strategieën worden onderscheiden. De performer moet gevoelig zijn voor hints en ook bereid zijn de hints op te pakken. Daarnaast moet de performer bij een verkeerd uitgevallen presentatie handelen in overeenstemming met de etiquette, zodat het publiek de ge-

legenheid krijgt hem te redden. Ondanks deze verdedigende en preventieve maatregelen kan het soms toch misgaan en kan zich een incident voordoen, waardoor alsnog schaamte en ambivalentie ten aanzien van de performers en het publiek kunnen optreden (Goffman, 1990: 227-228). Een mogelijkheid om de gevolgen daarvan te controleren, is het geven van uitleg over die informatie, het aanbieden van excuses, maar ook het (achteraf) claimen dat het een grap was. De performer doet daarmee een beroep op de anderen om de gebeurtenissen buiten beschouwing te laten bij de definitie van de situatie (Goffman, 1972: 92-93).

Voorkomen of beperken van gezichtsverlies

Het voorkomen of beperken van gezichtsverlies sluit nauw aan bij de hiervoor beschreven technieken van impressiemanagement. Goffman onderscheidt daarbij twee processen. Deze vertonen deels overlap met de hiervoor beschreven technieken van impressiemanagement, maar worden hier vanwege de vermoedelijke relevantie voor het begrijpen van het opsporingsproces en van tegenspraak apart beschreven.

Het eerste proces is *'avoidance'*; de beste mogelijkheid om gezichtsverlies te voorkomen, is het vermijden van contact waarbij gezichtsverlies geleden kan worden (Goffman, 1967: 15). Er zijn ook verschillende verdedigende maatregelen mogelijk, bijvoorbeeld door bepaalde onderwerpen of activiteiten te vermijden of van onderwerp te veranderen (Goffman, 1967: 16). Daarnaast kunnen beschermende maatregelen worden getroffen. Dat zijn maatregelen zoals het tonen van respect en beleefdheid. Discreet voorkomt dat bepaalde feiten aan het licht komen die gezichtsverlies kunnen veroorzaken. De beleefdheid zorgt ervoor dat anderen de situatie definiëren als één waarin het zelfrespect niet wordt bedreigd (Goffman, 1967: 16-17).

Als het niet lukt een incident te voorkomen, kan het individu proberen te doen alsof zijn aanzien niet bedreigd werd, alsof het incident zich niet heeft voorgedaan. Een andere manier is het openlijk toegeven dat een incident heeft plaatsgevonden en op zoek te gaan naar een manier om ermee om te gaan. Een ander soort vermijden ontstaat wanneer iemand controle verliest over zijn uitdrukkingen. Het individu kan dan proberen het incident te verbergen, zodat de anderen kunnen doen alsof er niets is gebeurd (Goffman, 1967: 18).

Het tweede proces bestaat uit corrigeren. Als het niet lukt een incident te voorkomen of het te negeren, kan worden geprobeerd de effecten te corrigeren. Goffman onderscheidt vier fasen in dat proces. De eerste fase is de *'uitdaging'* waarin de deelnemers aan de ontmoeting hun verantwoordelijkheid nemen voor het vestigen van de aandacht op het wangedrag. Daarmee wordt bevestigd dat de bedreigde claims nog steeds gelden en dat de bedreigende gebeurtenis weer terug in *'line'* moet worden gebracht. De tweede fase bestaat uit een aanbod. In die fase wordt een deelnemer, meestal de overtreder, in de gelegenheid gesteld het wangedrag te corrigeren en de orde opnieuw te bevestigen. De overtreder kan bijvoorbeeld zeggen dat het een grap was, kan uitleg-

gen wat er is gebeurd, aangeven dat het onvermijdelijk was of een begrijpelijk gevolg van bepaalde omstandigheden. Er kan ook informatie worden gegeven over de overtreder waaruit blijkt dat de overtreder bijvoorbeeld onder invloed van iets, niet zichzelf, heeft gehandeld. Ten slotte kan de overtreder de slachtoffers van zijn wangedrag compenseren of zichzelf straffen. Vervolgens kunnen de andere deelnemers aan de ontmoeting het aanbod van de overtreder accepteren als voldoende om de orde te herstellen en het gezicht te redden. Deze acceptatie is de derde fase in het correctieproces. In de vierde fase geeft de overtreder een teken van dankbaarheid voor degenen die de correctie hebben geaccepteerd. Indien de overtreder niet ingaat op de gelegenheid van de andere deelnemers om het wangedrag te corrigeren en de orde te herbevestigen, kunnen de deelnemers twee dingen doen. Ten eerste kunnen de deelnemers besluiten niet te reageren, maar dat kan dan overkomen als dat de uitdaging bluf was. Ten tweede kunnen zij overgaan tot tactloze, agressieve vergelding, waarbij zij mogelijk zichzelf of de overtreder vernietigen. Het zijn manieren om het gezicht te redden, maar de kosten zijn in dat geval wel hoog (Goffman, 1967: 18-22).

Als gezichtsverlies dreigt, moeten maatregelen worden getroffen om dat te voorkomen of de schade daarvan te beperken. Wie die maatregelen treft, is van secundair belang. Als niemand het doet, legt dat de druk bij de andere aanwezigen. Het komt vaak voor dat bij incidenten van ondergeschikt belang de overtreder en de benadeelde tegelijkertijd hun excuses aanbieden. Wie de schuld krijgt, is dan van ondergeschikt belang (Goffman, 1967: 27-28).

Aangezien iedere deelnemer aan een ontmoeting (om uiteenlopende redenen) belang heeft bij het sparen van zijn eigen aanzien en dat van anderen, ontstaat een samenwerking tussen deelnemers. Eén vorm van samenwerking is de tact ten opzichte van het *face-work* zelf. De deelnemer verdedigt niet alleen zijn eigen aanzien en dat van anderen, maar gedraagt zich zo dat het mogelijk is en zelfs gemakkelijk voor anderen om ook hun eigen aanzien en dat van de anderen te beschermen (Goffman, 1967: 29).

Veel activiteiten tijdens een ontmoeting kunnen worden begrepen als inspanningen om door de ontmoeting, en alle mogelijke ongeanticipeerde en onbedoelde gebeurtenissen die kunnen leiden tot gezichtsverlies, heen te komen zonder dat de relaties tussen de deelnemers worden verstoord. Als de relaties wel worden verstoord, dan is het doel om de ontmoeting toch aangenaam te beëindigen. Dit kan bijvoorbeeld door te groeten bij aanvang en gedag te zeggen bij het einde van de ontmoeting. Met de manier van groeten kan iemand laten zien dat de relatie bijvoorbeeld nog in stand is. De relatie kan ermee worden hersteld of het kan de zwakte van de relatie verhullen (Goffman, 1967: 41).

2.4 Opsporing en tegenspraak: framing, deframing en reframing

Volgens Hawk & Dabney (2014: 1143) wordt Goffmans frame analysis (1975), op enkele uitzonderingen na, nauwelijks toegepast in studies op het gebied van criminologie. Zij suggereren dat het zinvol zou kunnen zijn het kader toe te passen in studies naar de opsporing (en ook andere typen politiewerk) (Hawk & Dabney, 2014: 1144-1145). Het hiervoor beschreven kader over framing en ook interactie lijkt inderdaad een groot aantal aanknopingspunten voor onderzoek te bieden naar zowel de opsporing als naar de maatregel tegenspraak in de opsporing. In deze paragraaf wordt beargumenteerd waarom dat kader geschikt lijkt te zijn.

Als een opsporingsteam geconfronteerd wordt met een misdrijf en dat in onderzoek neemt, wordt de eerste fase van het onderzoek gevormd door de reconstructie. De vraag wat er precies is gebeurd en wie daarbij betrokken is of zijn, moet worden beantwoord (zie ook paragraaf 1.2.1). Met andere woorden: het opsporingsteam stelt de vraag wat er aan de hand is of wat er is gebeurd. Dit zou kunnen worden geanalyseerd in termen van framing. Allereerst kan de vraag gesteld worden of er sprake is van een strafbaar feit. Is bijvoorbeeld een aangetroffen slachtoffer om het leven gekomen door een misdrijf of is er sprake van een natuurlijke dood, een ongeluk of zelfmoord? Op basis van de aangetroffen situatie kan geanalyseerd worden wat er is gebeurd. Er wordt daarmee ook betekenis gegeven aan (elementen van) de aangetroffen situatie. Het opsporingsteam begint daarmee niet blanco, maar start vanuit frameworks die het ter beschikking heeft. Het opsporingsteam plaatst de aangetroffen situatie in een frame en dat frame biedt een structuur voor het opsporingsteam hoe met de situatie om te gaan en te handelen.

In veel gevallen zullen meerdere interpretaties van de situatie mogelijk zijn. Goffman noemt dat ambigüiteiten. Zo kan de aangetroffen situatie er bijvoorbeeld op duiden dat er sprake is van een misdrijf, maar het zou ook kunnen duiden op zelfmoord. Twee mogelijke frames (of in termen van de opsporing: twee mogelijke hypothesen en/of scenario's) zijn toepasbaar. Ieder frame brengt een eigen structuur met zich hoe het team met de situatie moet omgaan. Het zegt niet alleen iets over wat er mogelijk gebeurd is, maar ook welke opsporingshandelingen de rechercheurs van het opsporingsteam zouden moeten of kunnen verrichten. De resultaten van de opsporingshandelingen worden ook geframed. De resultaten kunnen worden geïnterpreteerd volgens de bestaande frames, maar er zou ook een frame verloren kunnen gaan. Goffman gebruikt de term niet, maar het doorbreken van de toepassing van een frame ofwel het verloren gaan van een frame zou 'deframing' genoemd kunnen worden. De resultaten van de opsporingshandelingen zouden er ook toe kunnen leiden dat een ander of nieuw frame wordt gevormd. Er kan dan sprake zijn van 'reframing'. De situatie wordt dan door de resultaten van het onderzoek opnieuw gedefinieerd. Dit proces van deframing en reframing zou op verschillende manieren kunnen gebeuren. Het zou door middel van een sprong van het ene frame naar het andere frame kunnen gebeuren, maar het zou ook

geleidelijk kunnen gebeuren. Het zou ook kunnen zijn dat deframing voorafgaat aan reframing, maar reframing zou ook zonder deframing plaats kunnen vinden.

In dit onderzoek wordt nagegaan of de wijze waarop opsporingsteams hiermee omgaan, hoe nieuwe perspectieven worden gevormd en hoe eventuele fouten of moeilijkheden daarbij een rol kunnen spelen, op een zinvolle wijze kunnen worden bestudeerd in termen van framing, deframing en reframing. De kwetsbaarheden van het framing-proces zoals door Goffman beschreven, zouden hiervoor aanknopingspunten kunnen bieden. De rol die tegenspraak als maatregel hierbij kan spelen zou eveneens kunnen worden bestudeerd met behulp van het kader van framing, deframing en reframing. Denkbaar is dat door middel van tegenspraak misframing wordt ontdekt of een proces van deframing en/of reframing wordt gestimuleerd of op gang wordt gebracht.

In de opsporing is vermoedelijk niet alleen de vraag van belang hoe een situatie wordt gedefinieerd, welke frameworks het opsporingsteam daarvoor ter beschikking heeft en de kwetsbaarheden die daarbij een rol kunnen spelen. De wijze waarop dit proces plaatsvindt tijdens directe interactie kan ook van belang zijn. Het opsporingsteam zal vermoedelijk tot een gezamenlijke definitie van de situatie trachten te komen en op basis daarvan vervolgens beslissingen nemen over de wijze waarop het opsporingsteam gaat opsporen. Teamleden zouden de definitie van de situatie kunnen proberen te beïnvloeden door de wijze van presenteren. Teamleden kunnen elkaar proberen te overtuigen dat de definitie van de situatie die zij voor ogen hebben de juiste is om het misdrijf op te lossen. Voor beantwoording van de vraag hoe die gezamenlijke definitie tot stand komt, maar ook hoe deze kan veranderen tijdens een proces van deframing en reframing, zou de interactietheorie van Goffman van belang kunnen zijn.

De wijze waarop tegenspraak bij de opsporing een rol kan spelen, lijkt ook bestudeerd te kunnen worden met behulp van het interactionele kader van Goffman. De wijze waarop de tegenspreker een concurrerend frame presenteert en de relatie die de tegenspreker daarbij heeft met het opsporingsteam, kunnen van invloed zijn op (het slagen van) deframing en reframing. Bij het geven van kritiek door de tegenspreker op het opsporingsteam zou bijvoorbeeld het voorkomen van gezichtsverlies een rol kunnen spelen. Het voorkomen van gezichtsverlies zou echter de effectiviteit van de tegenspraak op deframing en reframing kunnen belemmeren. Daarnaast is een bijeenkomst van de tegenspreker met de teamleider van het opsporingsteam een ontmoeting, een situatie die zelf ook gedefinieerd moet worden. Hoe gaat de tegenspreker om met de teamleider? De interactierituelen zoals Goffman die analyseert, bieden voor de bestudering hiervan mogelijk een bruikbaar kader.

De interactionele kant speelt vermoedelijk ook een rol bij de wijze waarop het opsporingsteam met andere actoren in het opsporingsonderzoek omgaat, zoals de officier van justitie, verdachten of getuigen. De wijze waarop het opsporingsteam de definitie van de situatie presenteert aan de officier van justitie kan bijvoorbeeld van invloed zijn op de beslissingen die de officier van justitie daarop neemt.

Ten slotte zou verwacht kunnen worden dat elementen van de politiecultuur (zie paragraaf 1.2.6) een rol kunnen spelen bij de processen van framing, deframing en re-framing in de opsporing. In dit onderzoek wordt politiecultuur gezien als één van de mogelijke factoren die een rol speelt bij framing, deframing en reframing. Daarbij wordt de vraag gesteld in hoeverre de patronen die uit het empirisch materiaal voortvloeien, passen bij uit onderzoek bekende elementen van de politiecultuur.

2.5 Een inhoudelijke en een sociale dimensie

Bij het hiervoor geschetste theoretisch kader van framing, deframing en reframing in de opsporing kunnen twee dimensies worden onderscheiden, namelijk een inhoudelijke en een sociale dimensie. Deze twee dimensies kunnen zowel bij de opsporing als bij tegenspraak worden onderscheiden.

Ten eerste is er de inhoudelijke dimensie van de opsporing. Daarmee wordt onder andere bedoeld welke frameworks een rol spelen in de opsporing, op welke wijze die worden gehanteerd en welke risico's daarbij kunnen optreden. Ook bij tegenspraak kan een inhoudelijke dimensie worden onderscheiden. Hiermee wordt bedoeld in hoeverre een tegenspreker in staat is eventuele fouten te herstellen door gefundeerde vraagtekens te plaatsen bij in het onderzoek gehanteerde frames, erop kan wijzen dat andere frames geheel of vroegtijdig buiten beschouwing zijn gebleven zonder dat daarvoor een goede argumentatie te vinden is of de in het onderzoek gehanteerde frames te vervangen door alternatieve frames of alternatieve frames onder de aandacht te brengen.

De tweede dimensie betreft de sociale dimensie. Deze sluit aan bij de interactionele kant van zowel de opsporing als tegenspraak. Voor de vraag wat er met de inhoudelijke kant tijdens de framing-, deframing- en reframingprocessen wordt gedaan door het opsporingsteam is deze tweede dimensie van groot belang. Het gaat hierbij vooral om de sociale aspecten van het proces. Onder andere de volgende vragen spelen een rol. In hoeverre zijn teamleden in staat elkaar te beïnvloeden? In hoeverre is er een klimaat waarin de teamleden zich vrij voelen vragen en kanttekeningen te plaatsen bij de gekozen onderzoeksrichting(en)? In hoeverre wordt de tegenspraak ervaren als een persoonlijke aanval op het onderzoeksteam? In hoeverre is er een klimaat waarin de tegenspreker zich vrij voelt alle vragen en kanttekeningen die hij heeft naar voren te brengen? Hierna wordt telkens aangesloten bij deze twee onderscheiden dimensies van framing-, deframing- en reframingprocessen.

3. Vraagstelling en opzet onderzoek

3.1 Vraagstelling

In dit onderzoek staat allereerst de vraag centraal hoe het opsporingsproces binnen de Nederlandse politie plaatsvindt. Inzichtelijk wordt gemaakt hoe in een opsporingsonderzoek één of meer onderzoeksrichtingen tot stand komen, hoe daarbinnen wordt opgespoord, welke risico's daaraan kunnen zitten, hoe met informatie wordt omgegaan die in een andere onderzoeksrichting wijst dan in de richting waarin door het onderzoeksteam wordt gerechercheerd en hoe met teamleden van het opsporingsteam wordt omgegaan die een ander standpunt hebben ten aanzien van de onderzoeksrichting. Vervolgens staan de vragen centraal hoe tegenspraak in de opsporingspraktijk binnen de Nederlandse politie plaatsvindt en welke bijdrage tegenspraak levert aan het opsporingsproces. Gelet op de theoretische uitgangspunten zoals die in hoofdstuk 2 zijn beschreven, worden de doelstelling en vraagstelling van dit onderzoek geformuleerd in termen van framing, deframing en reframing. De doelstelling van dit onderzoek is inzichtelijk te maken hoe in de praktijk binnen de opsporing door de Nederlandse politie framing, deframing en reframing plaatsvinden. Voor het onderzoek zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. *Hoe vindt framing in de opsporing plaats?*
2. *Welke risico's zitten er aan framing in de opsporing?*
3. *Hoe vinden deframing en reframing plaats in de opsporing?*
4. *Hoe vindt tegenspraak plaats in de opsporing?*
5. *Hoe draagt tegenspraak bij aan het voorkomen van risico's van framing en aan deframing- en reframingprocessen in de opsporing?*
6. *Welke inhoudelijke, sociale en culturele factoren spelen een belemmerende of bevorderende rol bij framing-, deframing- en reframingprocessen in de opsporing?*

Het onderzoek richt zich op de opsporing door de Nederlandse politie binnen groot-schalige rechercheonderzoeken met een zogenaamde TGO-structuur. De keuze om het onderzoek daarop toe te spitsen is ingegeven door de omstandigheid dat de maatregel tegenspraak zoals die in het PVOV is opgenomen vooral gericht is op de opsporing binnen een TGO. In het Protocol tegenspraak politie (Centrum Versterking Opsporing, 2011) is alleen in geval van een TGO de verplichting opgenomen tegenspraak te organiseren (zie ook paragraaf 1.3.3). Hieronder worden de onderscheiden onderzoeksvragen uitgewerkt.

Hoe vindt framing in de opsporing plaats (1) en welke risico's zitten er aan framing in de opsporing (2)?

De eerste twee onderzoeksvragen hebben betrekking op de wijze waarop binnen een TGO één of meer onderzoeksrichtingen ontstaan en hoe binnen die richtingen wordt gerechercheerd. Nagegaan wordt hoe opsporingsteams bijvoorbeeld de aangetroffen situatie op een plaats delict interpreteren en definiëren, en hoe opsporingsteams bepalen welke opsporingsactiviteiten worden verricht. Welke informatie is beschikbaar bij aanvang van het onderzoek en hoe wordt bepaald welke (aanvullende) informatie nodig is voor het opsporingsonderzoek? Hoe interpreteert het opsporingsteam de onderzoeksresultaten? Hoe bepaalt het team welke onderzoeksrichtingen nader moeten worden uitgezocht en welke richtingen kunnen worden uitgesloten? Aan framing kunnen uiteenlopende risico's verbonden zijn. Goffman spreekt in dit verband van kwetsbaarheden van framing. Welke risico's zitten er aan de wijze waarop wordt bepaald in welke onderzoeksrichtingen nader moet worden gerechercheerd en welke onderzoeksrichtingen buiten beschouwing worden gelaten? Hoe gaat het team bijvoorbeeld om met de mogelijkheid dat de aangetroffen situatie op de plaats delict op meerdere manieren kan worden gedefinieerd en geïnterpreteerd en verschillende onderzoekshandelingen mogelijk zijn? Door deze vragen te onderzoeken wordt zicht verkregen op de risico's van framing in de opsporing. Bij deze twee onderzoeksvragen komen zowel de inhoudelijke als de sociale kant van framing aan de orde.

Hoe vinden deframing en reframing plaats in de opsporing (3)?

Met de derde onderzoeksvraag wordt nagegaan hoe deframing en reframing in een TGO plaatsvinden. Hoe kan een onderzoeksrichting veranderen? Hoe veranderen de prioriteiten die aan verschillende onderzoeksrichtingen zijn toegekend? Hoe wordt omgegaan met informatie die op een alternatieve onderzoeksrichting wijst? Hoe proberen teamleden onderzoeksrichtingen te veranderen? In hoeverre zijn teamleden in staat het proces van deframing en reframing te stimuleren of op gang te brengen? Hierbij wordt de aandacht niet alleen gericht op de vraag onder welke omstandigheden deframing en reframing plaatsvinden, maar ook op de vraag waarom deframing en reframing niet plaatsvinden, ondanks bijvoorbeeld de aanwezigheid van andersluidende informatie of van andersluidende standpunten van teamleden. Zowel de inhoudelijke kant als de sociale kant zijn van belang.

Hoe vindt tegenspraak plaats in de opsporing (4) en hoe draagt tegenspraak bij aan het voorkomen van risico's van framing en aan deframing- en reframingprocessen in de opsporing (5)?

De vierde en vijfde centrale vraag beslaan een substantieel deel van het onderzoek. Met dit onderzoek moet zicht worden verkregen op de vragen hoe tegenspraak als maatregel binnen de opsporing wordt uitgevoerd en hoe tegenspraak bijdraagt aan het voorkomen van de risico's van framing en aan deframing- en reframingprocessen in de

opsporing. Ook hierbij is zowel de inhoudelijke kant als de sociale kant van tegenspraak van belang. Hoe proberen tegensprekers het framingproces te beïnvloeden? Wat wordt door tegensprekers ingebracht om het framingproces te beïnvloeden? In hoeverre zijn tegensprekers in staat het proces van deframing en reframing te stimuleren of een deframing- en reframingproces op gang te brengen? Het gaat daarbij niet om de vraag in hoeverre er door tegenspraak een positief effect wordt bereikt op het eindproduct van de opsporing (een verdachte die voor de rechter kan worden gebracht), maar om de vraag in hoeverre tegenspraak een merkbare invloed heeft op framing-, deframing- en reframingprocessen. Is bijvoorbeeld door tegenspraak voor een andere onderzoeksrichting gekozen? Is onder invloed van tegenspraak een bepaalde onderzoeksrichting buiten beschouwing gelaten? Is er een betere argumentatie gezocht waarom er in een bepaalde richting is gerechercheerd?

Welke inhoudelijke, sociale en culturele factoren spelen een belemmerende of bevorderende rol bij framing-, deframing- en reframingprocessen in de opsporing (6)?

Ten slotte wordt met de zesde onderzoeksvraag zicht geboden op belemmerende en bevorderende factoren die een rol spelen bij framing, deframing en reframing in de opsporing. Welke inhoudelijke factoren spelen een rol bij de totstandkoming en verandering van een onderzoeksrichting en bij de uitvoering van tegenspraak? In hoeverre zijn sociale processen daarop van invloed? In hoeverre spelen de uit eerder onderzoek bekende elementen uit de politiecultuur een rol bij framing-, deframing- en reframingprocessen?

3.2 Opzet en methoden van onderzoek

Dit onderzoek richt zich op framing-, deframing- en reframingprocessen in de opsporing. Getracht wordt de complexiteit van deze processen zoals die zich in de opsporingspraktijk voordoen te beschrijven, analyseren en begrijpen. Framing-, deframing- en reframingprocessen worden bestudeerd zoals die zich voordoen in de complexiteit van de opsporing bij de Nederlandse politie. Deze kunnen niet los worden gezien van de randvoorwaarden van de opsporing waarin de processen plaatsvinden. Nagegaan wordt hoe deze processen plaatsvinden, welke effecten deze processen hebben op de opsporing en welke factoren daarbij een rol spelen. Algemene processen, patronen en factoren die zich afspelen in de opsporing worden achterhaald en vervolgens gerelateerd aan bestaande theoretische inzichten.

Omdat dit onderzoek zich richt op zogenaamde hoe- en waarom-vragen met betrekking tot de complexe context van de opsporingspraktijk, waarover een onderzoeker geen controle heeft, leent dit onderzoek zich goed voor de methode van de casestudie (vgl. Yin, 2009: 8-14). Deze vorm van onderzoek is geschikt voor een intensieve studie van complexe processen in hun 'natuurlijke' sociale omgeving (Leys, 2009; Yin, 2009;

George & Bennett, 2005; Hutjes & Van Buuren, 1996). Door middel van uitgebreid en diepgaand onderzoek naar een (beperkt) aantal gevallen van framing, deframing en re-framing in de alledaagse situatie, kunnen algemene processen en patronen worden geïdentificeerd, kan de verwevenheid van factoren die daarbij een rol spelen worden achterhaald en kunnen die processen in de specifieke verschijningsvorm worden begrepen en verklaard (vgl. Hutjes & Van Buuren, 1996: 21; George & Bennett, 2005: 19-22). De algemene processen, patronen en factoren die worden geïdentificeerd, worden uitgewerkt met reeds bestaande theoretische inzichten waarmee geen statistische generalisatie maar analytische generalisatie wordt nagestreefd (Yin, 2009: 38). Daarom kan worden verwacht dat de onderzoeksbevindingen die zijn verkregen in de verschillende gevallen en de interpretaties daarvan, ook betekenis hebben voor andere gevallen (bijvoorbeeld andere opsporingsteams of korpsen) en voor andere vormen van opsporing (buiten TGO-onderzoeken).

Bij de methode van de casestudie wordt doorgaans gesteund op meerdere informatie- of databronnen. Vaak wordt gebruikgemaakt van kwalitatieve informatiebronnen zoals interviews, observaties of documenten. De informatie vanuit verschillende databronnen wordt onderling vergeleken. Op basis van die verschillende informatiebronnen kan een meer volledige beschrijving of analyse van de geselecteerde onderzoekseenheid worden ontwikkeld. Dit wordt datatriangulatie genoemd (Leys, 2009: 177). Het gebruikmaken van meerdere onderzoeksmethoden komt de validiteit en betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten ten goede. De verschillende methoden kunnen elkaar aanvullen, valideren of ontkrachten (Yin, 2009: 100-101). In dit onderzoek is ook gebruikgemaakt van verschillende empirische onderzoeksmethoden, waardoor een gedetailleerd beeld ontstaat. Daarnaast zorgen de verschillende methoden voor aanscherping en ondersteuning van de (eerdere) onderzoeksresultaten.

Het empirisch deel van dit onderzoek bestaat uit twee onderdelen. Hieronder wordt per deel beschreven welke onderzoeksvragen worden beantwoord en welke onderzoeksmethoden daartoe zijn gehanteerd.

3.2.1 Opzet en methoden deel 1: Framing, deframing en reframing in TGO-onderzoeken

Het eerste deel van het onderzoek heeft betrekking op de vragen hoe framing in TGO-onderzoeken plaatsvindt (1), welke risico's framing met zich kan brengen (2), hoe deframing en reframing in TGO-onderzoeken plaatsvinden (3) en welke factoren hierbij een rol spelen (6). De verwachting is dat in de opsporing naar gecompliceerde zaken framing en met name deframing en reframing geleidelijke processen zijn die zich binnen het opsporingsteam afspelen. De verwachting is dat gedurende een langere periode wordt gezocht naar onderzoeksrichtingen waarbij telkens (nieuwe) informatie wordt verzameld. De vraag is hoe die (nieuwe) informatie de onderzoeksrichtingen kan doen veranderen en hoe de accenten en prioriteiten binnen die richtingen kunnen wijzi-

gen. Daarbij speelt naar verwachting zowel een inhoudelijke als een sociale dimensie een rol. Niet alleen de uiteindelijke keuzes en de prioriteiten die worden gesteld binnen de onderzoeksrichtingen zoals die in het dossier worden vastgelegd, lijken van belang, maar ook de sociale processen en sociale verhoudingen binnen het opsporingsteam.

Gezien deze verwachtingen lijkt een reconstructie van een concrete zaak achteraf, waarbij een groot beroep wordt gedaan op de reflexiviteit en het geheugen van de betrokkenen en in grote mate dient te worden gesteund op de wijze waarop dit proces tot uitdrukking komt in het onderzoeksdoossier, niet adequaat. Daarom is gekozen voor een directe vorm van onderzoek, te weten directe observatie in de natuurlijke omgeving (o.a. Hutjes & Van Buuren, 1996; Van Gemert, 2009). Het onderzoek naar deze vragen bestaat uit passieve observatie (Spradley, 1980: 59) van verschillende overlegvormen (in met name de beginfase) in opsporingsonderzoeken met een TGO-structuur.

De verwachting is dat het ontstaan van een onderzoeksrichting en de grootste veranderingen daarin met name zichtbaar zullen zijn in de beginfase van een opsporingsonderzoek. De observaties hebben zich daarom vooral daarop geconcentreerd. Daarnaast is gedurende een periode op diverse tijdstippen waargenomen om een verdiepend inzicht te verwerven in de ontwikkelingen van het opsporingsonderzoek (vgl. Leys, 2009: 177). Afhankelijk van het verloop van het opsporingsonderzoek is bepaald wanneer sprake was van verzadiging en er kon worden gestopt met observaties in het betreffende opsporingsonderzoek.

De observaties hebben zich vooral toegespitst op de georganiseerde overlegvormen, zoals teambriefings, brainstormsessies en VKL-overleg (overleg van de Vaste Kern Leidinggevend van het opsporingsonderzoek). De verwachting is dat vooral in die overlegvormen framing, deframing en reframing waarneembaar zijn. Daarnaast is echter ook geobserveerd in de werkruimte van de teams om meer spontane framing-, deframing- en reframingprocessen waar te kunnen nemen.

De observaties hebben plaatsgevonden tussen april 2012 en februari 2013. Van de observaties zijn aantekeningen gemaakt, waarna per geval (per TGO) de onderzoeksbevindingen zijn verwerkt in een uitgebreid (intern) caseverslag ten behoeve van de eindanalyse, waaronder een ‘cross case-analyse’ (Yin, 2009), en de eindrapportage.

3.2.2 Opzet en methoden deel 2: Tegenspraak in de opsporing

Het tweede deel van het onderzoek heeft betrekking op de vragen hoe tegenspraak in de opsporing is georganiseerd en wordt uitgevoerd (4), hoe tegenspraak bijdraagt aan deframing en reframing en aan het voorkomen of doorbreken van de risico's van framing (5) en welke factoren hierbij een rol spelen (6). Het onderzoek naar deze vragen bestaat uit drie stappen. De eerste stap vormt daarbij het breedteonderzoek, de tweede en derde stap bieden daarop een verdieping. De resultaten van de onderzoeksstappen één en twee zijn reeds gerapporteerd (Salet & Terpstra, 2012). Hier wordt op dit onderzoek voortgebouwd, waarbij naast stukken die uit het rapport (eventueel in

aangepaste en/of uitgebreide vorm) worden gebruikt,¹ ook nieuwe elementen aan de orde komen.

Stap 1

In eerste instantie is nagegaan hoe binnen de Nederlandse politie in het algemeen de tegenspraak is georganiseerd, hoe deze op hoofdlijnen wordt uitgevoerd, hoe wordt omgegaan met kernelementen van het protocol en de checklist en op welke wijze beslissingen worden genomen over de inzet van tegenspraak. Daartoe is per politiekorps² een direct bij tegenspraak betrokken medewerker telefonisch geïnterviewd. Daarnaast werd telkens aan het eind van de telefonische interviews verzocht om beschikbare schriftelijke documenten over tegenspraak binnen het korps. De interviews hebben plaatsgevonden in maart en april 2011.

Stap 2

Bij de tweede stap in het onderzoek is gedetailleerd gekeken naar het verloop van tegenspraak in de praktijk. Hiertoe is gebruikgemaakt van de methode van ‘*embedded case studies*’ (Yin, 2009: 50; Hutjes & Van Buuren, 1996: 48-49). Binnen vijf onderzochte politiekorpsen (cases) zijn 26 concrete gevallen van tegenspraak (subcases) gedetailleerd onderzocht. Aan de hand daarvan kan nauwkeurig worden nagegaan hoe binnen de context van een bepaald korps de tegenspraak wordt uitgevoerd, verloopt en doorwerkt bij verschillende opsporingsonderzoeken.

Bij deze casestudies zijn verschillende elkaar aanvullende onderzoeksmethoden gebruikt. Hiermee wordt onder andere tegemoet gekomen aan twee methodische problemen die zich voordoen ten aanzien van de vraag in hoeverre tegenspraak bij de politie een effectieve strategie is. Het antwoord hierop is lastig te geven. Omdat (quasi-)experimenteel onderzoek naar tegenspraak in de opsporing niet goed mogelijk is, moet worden volstaan met andere onderzoeksmethoden. Daarbij doen zich twee methodische problemen voor, namelijk met betrekking tot de beschikbaarheid van informatie over mogelijke effecten en de causaliteit (dat wil zeggen de vraag hoe vast te stellen dat een verandering in de opsporing het gevolg is van tegenspraak en niet van iets anders). Om toch zicht te krijgen op de doorwerking van tegenspraak zijn allereerst tegenspraakdossiers vergeleken met opsporingsdossiers. Als een thema door een tegenspreker werd ingebracht, is in het onderzoeksdossier nagegaan of rond dat thema in het onderzoek op

1 Voor de volgende paragrafen geldt dat zij eerder zijn gepubliceerd (Salet & Terpstra, 2012) en hier in aangepaste en/of uitgebreide vorm zijn opgenomen: paragrafen 6.2 tot en met 6.6, 7.2 tot en met 7.5, 8.3 tot en met 8.5 en 8.7 en 9.2 tot en met 9.5.

2 Het onderzoek is uitgevoerd voor de wijziging van het politiebestedel in een Nationale Politie. Het onderzoek heeft daarom nog plaatsgevonden in verschillende regionale politiekorpsen. Hierna wordt ook telkens verwezen naar de (voormalige) politiekorpsen. Geen rekening is gehouden met de nieuwe indeling van eenheden in de Nationale Politie.

een wat later tijdstip een reactie is te vinden. Vervolgens zijn face-to-face interviews met teamleider en tegensprekers gebruikt om onder andere meer zicht te krijgen op de doorwerking van tegenspraak. Wijzen dossiers en interviews in eenzelfde richting, dan lijkt er voldoende plausibiliteit om van een effect van tegenspraak op het opsporingsonderzoek te mogen spreken. Deze studie beperkt zich tot de doorwerking van tegenspraak op casusniveau zonder dat duidelijk is hoe vaak deze effecten in het algemeen optreden (zie voor de onderzoeksstrategie ‘*process tracing*’ uitvoeriger Gerring, 2007; George & Bennett, 2005). Het veldwerk van dit deel van het onderzoek is uitgevoerd tussen mei en november 2011.

Per onderzocht korps en per onderzocht opsporingsonderzoek is een voorlopig verslag gemaakt met de belangrijkste onderzoeksbevindingen ten behoeve van de analyse. De wijze waarop de tegenspraak plaatsvindt binnen de korpsen bleek zeer te verschillen. Van groter belang is daarom niet de analyse van de werkwijze van tegenspraak op het niveau van de korpsen, maar de analyse op het niveau van de afzonderlijke tegenspraakgevallen. De nadruk van de analyse heeft daarom vooral gelegen op het niveau van de afzonderlijke tegenspraakgevallen (subcases), waaronder een cross case-analyse (Yin, 2009).

Stap 3

Met de in de vorige twee stappen gehanteerde onderzoeksmethoden is vooral de inhoudelijke kant van tegenspraak onderzocht. Slechts op indirecte wijze is zo informatie verkregen over de sociale kant daarvan. Het dossieronderzoek bood voor de sociale kant nauwelijks aanknopingspunten. Tijdens de interviews met teamleiders en tegensprekers zijn deze sociale aspecten wel uitgebreid aan de orde gekomen. Het is echter niet uitgesloten dat tegensprekers en teamleiders dezelfde situatie verschillend interpreteren, dat zij zich niet geheel bewust zijn van de rol die zij daarbij spelen en hoe zij met de relationele aspecten omgaan. Het gaat niet alleen om wat tegenspreker en teamleider tegen elkaar zeggen, maar ook om lichaamstaal, woordkeuze, intonatie en andere min of meer verborgen symbolen. Bovendien kan het tijdsverloop (het geheugen) tot enige vertekening leiden.

Om deze redenen is besloten in aanvulling op de voorgaande stappen nog een derde stap te zetten. Deze derde stap bestaat uit passieve observatie (Spradley, 1980: 59) van zogenaamde tegenspraaksessies in drie verschillende opsporingsonderzoeken met tegenspraak, waardoor zicht kan worden gekregen op de sociale kant van tegenspraak. Vragen worden hiermee beantwoord als hoe de tegenspreker en teamleider met elkaar omgaan tijdens een tegenspraaksessie, hoe zij met elkaar communiceren, in hoeverre de tegenspraak wordt ervaren als een persoonlijke aanval op de teamleider of het onderzoeksteam en in hoeverre er een klimaat is waarin de tegenspreker zich vrij voelt alle vragen en kanttekeningen die hij heeft naar voren te brengen. Overwogen is de tegenspreker en teamleider na afloop van de laatst geobserveerde tegenspraaksessie te interviewen om de interpretaties van de observaties te staven. Hiervan is echter afgezien.

Dit deel van het onderzoek heeft betrekking op sociale processen waarvan het de vraag is of de betrokken tegenspreker en teamleider zich daarvan voldoende bewust zijn en of door middel van het stellen van vragen over dergelijke grotendeels prereflexieve processen daarvan een valide beeld zou kunnen worden verkregen. Bovendien hebben reeds uitgebreide interviews plaatsgevonden (over andere gevallen) waarin deze aspecten ook uitgebreid aan de orde zijn gekomen. De observaties dienden juist als aanvulling op de beperkingen die de methode had. Daarom is besloten niet nogmaals interviews daarover af te nemen na afloop van de observaties.

De observaties van de tegenspraaksessies hebben plaatsgevonden tussen april 2012 en februari 2013. Per geobserveerde tegenspraaksessie is een intern verslag gemaakt met de belangrijkste onderzoeksbevindingen ten behoeve van de eindanalyse (waaronder een cross case-analyse) en eindrapportage.

3.3 Selectie van cases

3.3.1 *Selectie van cases deel 1: Framing, deframing en reframing in TGO-onderzoeken*

Voor dit deel van het onderzoek is gekozen voor een uitgebreide en diepgaande studie van een beperkt aantal opsporingsonderzoeken door middel van observaties van TGO-teams. Na de studie van drie opsporingsonderzoeken trad een zogenaamde verzadiging (o.a. Glaser & Strauss, 1980; Hutjes & Van Buuren, 1996) op, wat wil zeggen dat er niet werd verwacht dat het observeren van nog meer opsporingsonderzoeken nieuwe inzichten zou opleveren. Daarom is besloten het onderzoek te beperken tot deze drie opsporingsonderzoeken.

Bij dit deel van het onderzoek zijn om praktische redenen korpsen benaderd die aan de tweede stap van het tweede deel van dit onderzoek al medewerking hadden verleend. In eerste instantie heeft bij één korps ter oriëntatie op dit deel van het onderzoek de observatie van een aantal overlegvormen in één TGO plaatsgevonden. Vervolgens zijn nog drie andere korpsen benaderd om medewerking te verlenen aan dit deel van het onderzoek. Aan de korpsen is gevraagd de onderzoekster op de hoogte te brengen op het moment dat een TGO werd ingesteld. Vooraf was dus niet bekend wat voor soort onderzoek zou worden geobserveerd en hoe het verloop van het opsporingsonderzoek zou zijn. De onderzochte opsporingsonderzoeken zijn daarmee niet geselecteerd op basis van vooraf opgestelde criteria.

3.3.2 *Selectie van cases deel 2: Tegenspraak in de opsporing*

Selectie van korpsen

Uit de genoemde telefonische interviews bleek dat er tussen de politiekorpsen belangrijke verschillen bestaan in de organisatie van de tegenspraak. Verwacht werd dat deze verschillen in organisatie en procedure van invloed zijn op de uitvoering en effecten van tegenspraak. Op grond hiervan is besloten het onderzoek bij meerdere korpsen uit te voeren die verschillen in organisatie en procedure van tegenspraak, zodat zogenaamde *diverse cases* worden onderzocht (Gerring, 2007: 97-101). Om goed zicht te krijgen op de wijze waarop per korps tegenspraak functioneert, is het wenselijk per korps telkens meerdere gevallen van tegenspraak te onderzoeken. Gezien de hoeveelheid tijd die de analyse van de opsporings- en tegenspraakdossiers vergt, moest het aantal te onderzoeken gevallen van tegenspraak beperkt blijven. Overigens moest, gezien de beperkte beschikbare tijd en de ervaring dat de toestemmings- en screeningsprocedures voor dergelijk dossieronderzoek veel tijd vergen, ook het aantal te onderzoeken korpsen beperkt blijven.

Bij de selectie van de korpsen voor de case studies hebben twee criteria een rol gespeeld. Het eerste criterium is of tegenspraak intern dan wel extern wordt georganiseerd. Hiermee wordt bedoeld dat de tegenspreker uit het eigen korps afkomstig is (intern) of uit een ander korps afkomstig is (extern). Het tweede criterium is het moment waarop tegenspraak in het opsporingsonderzoek wordt ingezet. De meeste korpsen hebben bepaald dat tegenspraak zo snel mogelijk moet worden ingezet, maar in de praktijk blijkt dat moment nogal uiteen te lopen. Verwacht werd dat interne en/of externe tegenspraak en het moment van inzetten van de tegenspreker invloed hebben op de uitvoering van tegenspraak.

Bij de selectie van de korpsen is bovendien rekening gehouden met enkele andere overwegingen. Uit de telefonische interviews blijkt dat per korps de frequentie van tegenspraak verschilt. Ook is gezocht naar minstens één korps dat tegenspraak instelt op grond van het facultatieve criterium.

Ten slotte is er naar gestreefd niet alleen grote korpsen te betrekken in het onderzoek, maar ook kleinere. Voorts is een evenwichtige spreiding van de korpsen over het land nagestreefd en zijn niet meerdere korpsen uit eenzelfde samenwerkingsverband onderzocht. Op basis van deze criteria zijn vijf korpsen geselecteerd die wilden meewerken aan het onderzoek.

Selectie tegenspraakgevallen voor dossieronderzoek

Bij de selectie van tegenspraakgevallen ten behoeve van het dossieronderzoek hebben de volgende overwegingen een rol gespeeld. Allereerst leek het om verschillende redenen onverstandig tegenspraakgevallen te onderzoeken die te lang geleden hadden plaatsgevonden. Hoe langer geleden, des te moeilijker zou het vermoedelijk zijn betrokkenen over deze tegenspraak te spreken. Bovendien zou dan het geheugen mensen

mogelijk parten gaan spelen. Afgezien daarvan, dit onderzoek richt zich niet op de aanloopproblemen die vermoedelijk zijn ontstaan direct na invoering van tegenspraak als nieuwe maatregel. Daarom werd het onderzoek in eerste instantie gericht op gevallen die na 1 januari 2009 waren gestart. Om het verloop en doorwerking van tegenspraak goed te onderzoeken leek het verstandig het onderzoek alleen te richten op gevallen waarin het opsporingsonderzoek is afgerond. In dit onderzoek is afronding opgevat als het inzenden van de zaak door de politie aan het Openbaar Ministerie of het stopzetten van de opsporing vanwege gebrek aan resultaat. Zou afronding zijn opgevat als dat de zaak in eerste instantie voor de rechter moet zijn geweest of zelfs dat er een onherroepelijke uitspraak zou moeten zijn gedaan, dan was de verwachting dat (ook) tegenspraakgevallen zouden moeten worden onderzocht van voor januari 2009. Daarmee zou niet aan het vorige punt zijn voldaan. Ten slotte leek het om eerder genoemde reden goed ook enkele gevallen te bestuderen van tegenspraak op grond van het facultatieve criterium.

Op grond van deze overwegingen is er in eerste instantie naar gestreefd bij vijf korpsen 25 gevallen te onderzoeken van tegenspraak op grond van het verplichtende criterium en in aanvulling daarop drie gevallen op grond van het facultatieve criterium. Er is aan de vijf korpsen inzage gevraagd in de laatste vijf tegenspraakgevallen.

Selectie tegenspraakgevallen voor observaties tegenspraaksessies

Gelet op het aanvullende karakter van dit onderdeel van het onderzoek is het aantal tegenspraaksessies voor observatie beperkt tot vier gevallen. De verwachting was dat per onderzoek meerdere tegenspraaksessies konden worden geobserveerd.

Voor dit deel van het onderzoek zijn om praktische redenen korpsen benaderd die aan de voorafgaande stap van dit onderzoek al medewerking hadden verleend. In één korps zijn de tegenspraaksessies van twee opsporingsonderzoeken geobserveerd.

3.4 Uitvoering onderzoek

Het veldwerk van het onderzoek heeft plaatsgevonden bij zeven van de 26 politiekorpsen (zie hieronder tabel 3.1). In verband met de vertrouwelijkheid en gevoeligheid van de informatie in de onderzochte opsporingsdossiers en bijbehorende tegenspraakdossiers, worden de namen van de korpsen niet genoemd en wordt weinig achtergrondinformatie over de korpsen gegeven zodat de herleidbaarheid van informatie beperkt is. Hierna wordt verwezen naar de korpsen met de letters A tot en met G.

Tabel 3.1 Uitgevoerd onderzoek per korps

	Korps A	Korps B	Korps C	Korps D	Korps E	Korps F	Korps G
Observaties framing in TGO	x	x			x	x	
Dossieronderzoek en interviews tegenspraak	x	x	x	x	x		
Observaties tegenspraak-sessies		x			x		x

Ook worden in het navolgende gegevens die herleidbaar zouden kunnen zijn tot identificeerbare personen in dit onderzoek geanonimiseerd. Om diezelfde reden worden geen namen van geïnterviewden en geobserveerden genoemd, maar slechts hun functie.³ Er worden ook geen codes opgenomen die verwijzen naar de specifieke zaken, om te voorkomen dat dwarsverbanden zouden kunnen worden gelegd. Ten slotte worden kenmerkende details van onderzochte zaken achterwege gelaten of vervangen door gelijkende details.

Het grootste deel van het veldwerk van het onderzoek is uitgevoerd door de auteur zelf. Daar waar het onderzoek is uitgevoerd door twee onderzoekers zal dit expliciet vermeld worden.

3.4.1 Uitvoering deel 1: Framing, deframing en reframing in TGO-onderzoeken

Observaties

Met de vier korpsen die meewerken aan dit deel van het onderzoek is afgesproken dat bij aanvang van een nieuw TGO direct contact zou worden opgenomen met de onderzoekster, zodat direct bij de eerste teambriefing en/of het eerste VKL-overleg gestart kon worden met de observaties. Met name in de eerste twee weken van de opsporings-onderzoeken hebben frequent observaties van de teambriefings (soms twee op één dag) plaatsgevonden. Na verloop van tijd werd de frequentie van de observaties beperkt tot de briefings die op dezelfde dag plaatsvonden als het VKL-overleg. In de eerste weken van het onderzoek zijn zoveel mogelijk de VKL-overleggen geobserveerd. Afhankelijk van het verloop van het onderzoek werd bepaald hoe lang daarmee werd doorgegaan. Na telkens ongeveer vier weken nam de frequentie van het VKL-overleg dusdanig af dat de observaties zijn beëindigd. In één onderzoek is ruim een maand later (dus twee maanden na aanvang van het onderzoek) nog een VKL-overleg geobserveerd. In één onderzoek heeft de onderzoekster nog enkele keren contact gehad met de teamleider

3 Onder de geïnterviewde tegensprekers, teamleiders en andere politiefunctionarissen waren overwegend mannen en slechts een enkele vrouw. In verband met de gevoeligheid van de beschreven informatie en omwille van de leesbaarheid is besloten telkens te verwijzen naar mannelijke tegensprekers, teamleiders en andere politiefunctionarissen.

over de stand van zaken van het onderzoek. Ten slotte hebben in één van de onderzochte gevallen ook de observaties van de tegenspraak plaatsgevonden, zodat de onderzoekster op de hoogte bleef van de stand van zaken van het opsporingsonderzoek en kon bepalen of aanvullende observaties nog meerwaarde zouden kunnen hebben. Dit was niet het geval. Indien een brainstormsessie werd georganiseerd, werd deze ook geobserveerd. In één van de opsporingsonderzoeken werd het zogenaamde beleids-overleg geobserveerd. De duur van de overlegmomenten varieerde sterk. Sommige briefings werden binnen een half uur afgerond, maar er zijn ook briefings geobserveerd van anderhalf uur. Het VKL-overleg duurde in de meeste gevallen ongeveer één uur. De brainstormsessies namen aanzienlijk meer tijd in beslag en duurden drie tot vier uur.

Tabel 3.2 Aantal geobserveerde overlegvormen per korps (benadering van het totaal aantal uren observatie)

	Korps A ⁴	Korps B	Korps E	Korps F
Teambriefing	2 (1)	4 (3)	8 (8)	9 (7)
VKL-overleg	2 (2)	7 (12)	3 (3)	4 (5,5)
Brainstormsessie			2 (8)	1 (3)
Beleidsoverleg				1 (0,5)
Expertmeeting	1 (1,5)			
Totaal	5 (4,5)	11 (15)	13 (19)	15 (16)

Naast deze observaties van overlegmomenten werd in de beginfase van het opsporingsonderzoek ook (een wisselende hoeveelheid) tijd besteed aan observaties van het onderzoeksteam in de teamruimte. Per korps, met uitzondering van korps A, werden daar vier tot vijf hele werkdagen aan besteed. Daarnaast werden gesprekken gevoerd met leden van de VKL en andere teamleden en werd kennisgenomen van enkele relevante documenten (zoals een regionale TGO-regeling).

Bij de observaties van de overlegmomenten werd met name op de volgende elementen gelet. De aandacht ging uit naar de fysieke aspecten, zoals de indeling van de ruimte en lichaamstaal. Daarnaast werd gelet op de wijze van communiceren (intonatie, woordkeuze, direct of indirecte wijze van communiceren). Ook op het verloop van het overleg werd gelet, bijvoorbeeld of er gebruik werd gemaakt van een agenda en of er verstoringen optraden. Belangrijk aandachtspunt was de besproken inhoud (wat wordt besproken, wat wordt besloten en waarom, welke onderzoeksrichtingen worden besproken en welke prioriteiten daarbinnen worden gesteld, wat wordt gedaan met andersluidende informatie of andere standpunten van teamleden). Ten slotte ging de aan-

⁴ In dit korps hebben de observaties niet vanaf het begin van het opsporingsonderzoek plaatsgevonden. De observaties in dit korps waren vooral bedoeld ter voorbereiding op de observaties in de andere korpsen.

dacht uit naar sociale processen (hoe wordt met elkaar omgegaan, is er sprake van spanningen). Er werd niet kwantitatief, maar kwalitatief geobserveerd. De overlegmomenten zijn niet opgenomen op recorder. Bij het maken van de aantekeningen is geprobeerd zoveel mogelijk aan te sluiten bij de woordkeuze van de betrokkenen. Van deze veldwerkaantekeningen zijn uitgebreide (interne, niet openbare) caseverslagen gemaakt die als eerste stap dienden in de analyse ter voorbereiding op de eindanalyse.

3.4.2 Uitvoering deel 2: Tegenspraak in de opsporing

Telefonische interviews

Voor de telefonische interviews over de organisatie en uitvoering van tegenspraak op hoofdlijnen zijn de 26 politiekorpsen schriftelijk benaderd om daaraan medewerking te verlenen. Op één korps na waren alle korpsen bereid hieraan mee te werken. De meeste van de interviews met in totaal 27 personen van 25 verschillende korpsen vonden telefonisch plaats. Zij duurden twintig tot dertig minuten en werden uitgevoerd aan de hand van een gestructureerde vragenlijst met open en gesloten vragen. Aan het eind van het telefonische interview werd telkens verzocht om beschikbare schriftelijke documenten over tegenspraak binnen het korps.

Daarnaast zijn medewerkers geïnterviewd van het toenmalige Programmabureau Versterking Opsporing (overgegaan in: Centrum Versterking Opsporing). Zij zijn betrokken bij de uitwerking van het beleid, de implementatie daarvan en bij de audit van tegenspraak. Dit interview had tot doel aanvullende informatie te verzamelen over de beleidsachtergronden en implementatie van tegenspraak in de opsporing.

Dossieronderzoek

Selectie van dossiers

Mede op basis van de informatie uit de eerste fase van dit onderzoek werd ervan uitgegaan dat het mogelijk zou zijn per korps vijf gevallen van tegenspraak te onderzoeken die waren gestart na 1 januari 2009. In de praktijk bleek dat echter niet (altijd) haalbaar. Verschillende omstandigheden speelden daarbij een rol. Soms bleek er minder vaak te zijn tegengesproken dan eerder was gesuggereerd. Soms was de tegenspraak niet te onderzoeken omdat de tegenspraak nog niet was afgerond, niet was vastgelegd of het dossier daarvan niet meer beschikbaar was. Op grond hiervan is uiteindelijk besloten waar nodig ook tegenspraakgevallen te onderzoeken die al voor 1 januari 2009 waren begonnen.

Op basis van de informatie uit de telefonische interviews was ervan uitgegaan dat het bij twee korpsen mogelijk zou zijn tegenspraak op grond van het facultatieve criterium te onderzoeken. Uiteindelijk bleek er slechts één dergelijk geval beschikbaar te zijn.

In totaal zijn 26 gevallen van tegenspraak gedetailleerd onderzocht (zie tabel 3.3). Het gaat hier om 25 gevallen op grond van het verplichtende criterium en één geval op grond van het facultatieve criterium. Voor ieder geval zijn het tegenspraakdossier en het opsporingsdossier bestudeerd. In totaal zijn daarmee 52 dossiers geanalyseerd.

Tabel 3.3 Aantal opsporings-/tegenspraakonderzoeken per korps, ingedeeld naar aanvangsjaar van het opsporingsonderzoek

Aanvangsjaar	Aantal onderzoeken Korps A	Aantal onderzoeken Korps B	Aantal onderzoeken Korps C	Aantal onderzoeken Korps D	Aantal onderzoeken Korps E	Aantal onderzoeken geanalyseerd per aanvangsjaar
2011						-
2010	1		1		4	6
2009		1	4	1		6
2008	3	3	1		1	8
2007	1	1		2	1	5
2006				1		1
Totaal	5	5	6	4	6	26

Tegenspraakdossier

Bij aanvang van het onderzoek was niet geheel duidelijk waaruit tegenspraakdossiers zouden bestaan en welke onderdelen daarvan voor dit onderzoek relevant zouden zijn om een goed beeld van de tegenspraak te krijgen. Telkens is aan de korpsen gevraagd om de verslaglegging van de tegenspraak.

De wijze van rapportage van tegenspraak bleek niet voor alle korpsen en tegensprekers dezelfde. In verschillende korpsen werd gewerkt met een tegenspraakjournaal. Daarin wordt onder meer opgenomen wanneer er contact is geweest tussen tegenspreker en teamleider, welke onderwerpen zijn besproken, welke punten en overwegingen (soms ook bevindingen of aanbevelingen) de tegenspreker heeft ingebracht, naast soms andere aantekeningen. Soms bevat het dossier (ook) tegenspraakverslagen. Dit zijn verslagen van de tegenspraaksessies, het gesprek tussen tegenspreker en teamleider. Tot slot zijn er soms tegenspraakrapporten of evaluatierapporten. Dit zijn rapportages over het onderzoek en de tegenspraak aan de opdrachtgever van de tegenspreker.

De omvang van de tegenspraakdossiers varieert sterk. Er zijn tegenspraakdossiers die alleen bestaan uit een tegenspraakrapport of -journaal van in totaal ongeveer vijf pagina's. Daar staan tegenspraakdossiers tegenover van meerdere tegenspraakjournaals van twee tot drie pagina's per journaal en die in totaal tussen de vijftien tot twintig pagina's beslaan.

Opsporingsdossier

Het bleek voldoende alleen het afsprakenjournaal van het opsporingsdossier te raadplegen. Dit is gebeurd bij alle korpsen. Per korps bleken overigens de inhoud en omvang van de afsprakenjournaals sterk te variëren.⁵ In de meeste gevallen werden naast het afsprakenjournaal ook aanvullende stukken ingezien zoals voortgangsverslagen voor de Regionale stuurgroep (of soortgelijk overleg), projectplannen, briefingverslagen, besluiten of opdrachten tot tegenspraak of werkverslagen/journaals van coördinatoren.

Analyse van dossiers

De dossiers zijn geanalyseerd aan de hand van een vooraf opgesteld schema dat deels werd bijgesteld naar aanleiding van de ervaringen bij het eerste korps. Eerst is telkens aan de hand van het opsporingsdossier enige informatie verzameld over het opsporingsonderzoek. Het gaat hier om achtergrondinformatie die nodig is om het verloop en de inhoud van de tegenspraak te kunnen plaatsen. De verzamelde informatie is in het analyseschema genoteerd.

Vervolgens is telkens het tegenspraakdossier bestudeerd. Vaste onderwerpen daarbij waren onder meer opdrachtverlening, wijze van verslaglegging, frequentie en samenstelling van tegenspraaksessies en de inhoudelijke aspecten van de tegenspraak. Per onderwerp is in het analyseschema genoteerd wat door de tegenspreker is ingebracht. Het analyseschema bood ruimte om met verschillen tussen de tegenspraakgevallen rekening te houden.

Daarna is telkens in zowel het opsporingsdossier als tegenspraakdossier gezocht naar eventuele reacties van de teamleiding of mogelijke effecten van de tegenspraak op de opsporing. In veel gevallen blijkt echter in de afsprakenjournaals nauwelijks of niet naar de tegenspraak te worden verwezen. Daardoor is vaak niet inzichtelijk of naar aanleiding van tegenspraak bepaalde beslissingen zijn genomen of veranderingen zijn doorgevoerd in het opsporingsonderzoek. Ook in het tegenspraakdossier ontbreekt regelmatig informatie over reacties of terugkoppeling door de teamleiding naar aanleiding van de tegenspraak.

Naast de inhoudelijke onderwerpen die wel in de tegenspraak aan bod komen, is bij de analyse van de dossiers nagegaan welke opvallende elementen van het opsporingsonderzoek niet in de tegenspraak werden behandeld. Het gaat daarbij om onderwerpen waarop tegenspraak wel denkbaar leek. Ten slotte zijn tijdens de dossieranalyse uiteenlopende punten genoteerd die bij de analyse opvielen, zoals over de manier waarop de tegenspraak werd uitgevoerd, de relatie tussen tegenspreker en teamleider, eventuele

5 De inhoud van de afsprakenjournaals varieerde van korte notities van afspraken die in de Vaste Kern Leidinggevenden (VKL) werden gemaakt tot verslagen van het VKL-overleg. Enkele afsprakenjournaals bestonden uit ongeveer 20 tot 30 pagina's, terwijl andere afsprakenjournaals bijna 100 pagina's besloegen.

reacties van de teamleider, relevante bevorderende of belemmerende omstandigheden, ogenschijnlijke tegenstrijdigheden of de manier van rapporteren. De dossieranalyse kostte per tegenspraakgeval gemiddeld een halve tot driekwart dag. De analyse van de opsporings- en tegenspraakdossiers is (gedeeltelijk) door twee onderzoekers verricht.

Interviews

Na afloop van de dossieranalyse zijn per onderzocht tegenspraakgeval twee face-to-face interviews afgenomen, één met de betrokken teamleider en één met een tegenspreker.⁶ Indien sprake was van twee tegensprekers, is doorgaans één van hen geïnterviewd.

Per te bespreken onderzoek duurde het interview gemiddeld één uur. In sommige gevallen konden interviews overigens gecombineerd worden omdat een teamleider bij meerdere opsporingszaken betrokken was, of omdat een tegenspreker verantwoordelijk was voor de tegenspraak in meerdere van de onderzochte gevallen (zie tabel 3.4).

Tabel 3.4 Overzicht interviews bij deel twee van het onderzoek

	Aantal geïnterview- de personen korps A	Aantal geïnterview- de personen korps B	Aantal geïnterview- de personen korps C	Aantal geïnterview- de personen korps D	Aantal geïnterview- de personen korps E	Totaal aantal geïnterview- de personen naar functie
Teamleiders	2	4	3	3	4	16
Tegenspre- kers	2	2	2	4	4	14
Overigen	4			1		5
Totaal	8	6	5	8	8	35

Deze interviews waren bedoeld om per geval aan de hand van de geanalyseerde dossiers precies na te gaan hoe de tegenspraak is verlopen. Daarnaast blijkt uit de dossiers vaak niet welke effecten tegenspraak heeft gehad, welke factoren daarbij spelen en hoe de tegenspraak als ‘proces’ verloopt. Aanvullende interviews zijn daarom noodzakelijk om alle onderzoeksvragen te beantwoorden en om te voorzien in eventuele lacunes of onduidelijkheden.

De interviews zijn afgenomen aan de hand van een vooraf opgestelde topiclijst. Deze lijst werd aangepast aan de functie van de te interviewen persoon en het opsporings-

6 Bij het eerste onderzochte korps zijn tevens twee rechercheurs, een ambtelijk secretaris en een coördinator als lid van de VKL geïnterviewd. Deze interviews leveren echter nauwelijks aanvullende informatie op ten opzichte van de interviews met teamleiders en tegensprekers. Hierbij speelt een belangrijke rol dat de tegenspraak plaatsvindt tussen teamleider en tegenspreker en de andere teamleden niet of nauwelijks te maken hebben met de tegenspraak zonder tussenkomst van de teamleider. Daarom is besloten deze interviews verder achterwege te laten. Bij één korps wordt een coach ingezet bij de tegensprekers. Eén van die coaches is ook geïnterviewd.

onderzoek. De interviews zijn toegespitst op de resultaten van de dossieranalyse. Hierdoor kon naar concrete situaties worden gevraagd.

Alle interviews zijn opgenomen. Van de interviews zijn deels woordelijke verslagen gemaakt. Hierdoor kan gebruik worden gemaakt van letterlijke gesprekscitaten.

Het is aan de tegenspreker en teamleider overgelaten of zij zich op het interview zouden voorbereiden door het dossier opnieuw te bestuderen. De geïnterviewden werden bevraagd over concrete situaties en beslissingen ontleend aan het dossier. Ook als de geïnterviewde zich had voorbereid, bleek het geheugen hem soms parten te spelen.⁷ Doordat per opsporings-/tegenspraakgeval zowel dossier als teamleider en tegenspreker zijn geraadpleegd, ontstaat echter toch een tamelijk volledig beeld van de tegenspraak.

Vragen die nog onbeantwoord bleven na het dossieronderzoek en de aanvullende interviews zijn alsnog gesteld aan de contactpersoon bij het korps. Deze functionaris was telkens op enigerlei wijze betrokken bij de organisatie of uitvoering van tegenspraak en kon zodoende vaak antwoord op die vragen geven.

Observaties

In totaal is bij negen tegenspraaksessies verspreid over vier opsporingsonderzoeken geobserveerd. Bij twee gevallen was één tegenspreker (in één geval een interne tegenspreker en in het andere geval een externe tegenspreker) betrokken. In de andere twee gevallen waren twee tegensprekers betrokken (in één geval twee externe tegensprekers en in het andere geval twee interne tegensprekers). De duur van de sessies liep uiteen van een half uur tot ruim twee uur. Daarnaast is de voorbereiding van de tegensprekers op de tegenspraaksessie geobserveerd. Bij één tegenspreker bleek dit praktisch niet haalbaar, omdat deze tegenspreker de tegenspraak thuis in de avonden voorbereidde wanneer hij daarvoor tijd had.

Voorafgaand aan de observaties is een lijst met aandachtspunten opgesteld. Bij de observaties van de voorbereiding ging de aandacht uit naar de wijze waarop de voorbereiding plaatsvond, de stukken die werden bestudeerd, de afspraken die de tegensprekers (in geval van twee tegensprekers) onderling maakten, de verwachtingen van de tegenspreker(s) en de voornemens over de wijze waarop de tegenspraak zou worden aangepakt. Bij de observaties van de tegenspraaksessies kwamen de aandachtspunten overeen met de aandachtspunten tijdens de observaties van de overlegmomenten in de TGO-onderzoeken. Na afloop van de tegenspraaksessies werden ook de eventuele evaluatie van de sessie en het napraten geobserveerd.

⁷ In de praktijk leek overigens niet zozeer de verstreken tijd sinds het onderzoek bepalend voor de mate waarin de tegenspraak nog was te reconstrueren, maar leek het sterk van de geïnterviewde af te hangen of hij daartoe in staat was.

De meeste tegenspraaksessies zijn opgenomen op een recorder. Hierdoor kon tijdens de sessie de aandacht vooral uitgaan naar de andere aandachtspunten dan de inhoud van het gesprek. Van de sessies zijn grotendeels woordelijke verslagen gemaakt.

4. Framing, deframing en reframing in de opsporing

4.1 Inleiding

Om te kunnen begrijpen hoe de maatregel tegenspraak in de opsporing functioneert, is eerst inzicht in het opsporingsproces nodig. De tegenspreker zal immers op dat proces moeten reageren en zien te voorkomen dat daarin fouten worden gemaakt. In dit hoofdstuk wordt de praktijk van het opsporingsproces beschreven. Door de onderzoekster uitgevoerde observaties van de overlegvormen in vier TGO-onderzoeken vormen daarvoor de basis. De observaties bieden een unieke kijk in de tot op heden voor onderzoekers grotendeels gesloten wereld van de opsporing. De wereld van de opsporing is gewend zich af te sluiten. Daar zijn ook goede redenen voor. Om succesvol te kunnen opsporen zal voorkomen moeten worden dat informatie daarover naar buiten komt. Er is eerder in beperkte mate wetenschappelijk onderzoek verricht naar de opsporing (zie ook hoofdstuk 1). Het onderhavige onderzoek onderscheidt zich daarvan doordat het niet alleen zicht biedt op de professionele, maar ook op de sociale processen die zich afspelen binnen een grootschalig opsporingsteam.

Het opsporingsproces wordt in deze studie bestudeerd vanuit het perspectief van het framing-, deframing- en reframingproces van Goffman (zie hoofdstuk 2). In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe framing in de opsporing plaatsvindt. Hoe komen in een opsporingsonderzoek één of meer onderzoeksrichtingen tot stand? Hoe wordt daarbinnen opgespoord? Welke risico's zijn daaraan verbonden? Daarnaast staat centraal hoe deframing en reframing plaatsvinden. Hoe gaan onderzoeksteams om met informatie die in een andere onderzoeksrichting wijst dan in de richting waarin het onderzoeksteam rechercheert? Hoe gaan teamleden om met teamleden van het opsporingsteam die een ander standpunt hebben ten aanzien van de onderzoeksrichting? Ten slotte komen allerlei factoren aan de orde die bij framing, deframing en reframing in de opsporing een rol spelen.

Dit hoofdstuk vangt aan met een casusbeschrijving van één van de onderzochte TGO-onderzoeken (paragraaf 4.2). Bij deze beschrijving wordt ingegaan op het verloop van een TGO-onderzoek en de vraag hoe onderzoeksrichtingen ontstaan en veranderen. Na de casusbeschrijving volgt een korte uiteenzetting van de organisatorische kant en structuur van de verschillende overlegvormen in een TGO (paragraaf 4.3). Dit geeft een beeld van de context waarbinnen de processen zoals die in paragraaf 4.4 tot en met 4.8 empirisch worden beschreven, plaatsvinden. De paragrafen 4.4 tot en met 4.8 beschrijven het opsporingsproces op basis van de observaties en leggen verschillende mechanismen bloot. Bij het opsporingsproces spelen ook verschillende factoren een rol die bevorderen of belemmeren dat onderzoeksteams stilstaan bij afwijkende

informatie of ruimte bieden voor nieuwe en afwijkende zienswijzen. Deze factoren worden onderscheiden in paragraaf 4.9. Goffman biedt met zijn framingtheorie en interactietheorie een kader om het opsporingsproces te analyseren. De hoofdelementen van deze analyse worden in paragraaf 4.10 op een rij gezet.

4.2 Casus: TGO poging tot moord

Bij de meldkamer van de hulpdiensten komt de melding binnen dat een man op straat is beschoten. Hij wordt op dat moment door twee mannen in een auto naar het ziekenhuis vervoerd. De ambulance en de politie gaan op de auto af. De gewonde man (hierna: het slachtoffer) wordt met de ambulance vervoerd naar het ziekenhuis. De aanwezige agenten houden de andere twee mannen aan als verdachten en nemen de mannen mee naar het politiebureau.

Nadat de ‘blauwe politiediensten’ op de melding zijn afgegaan en de eerste handelingen hebben verricht, dragen zij de zaak over aan de districtsrecherche. De districtsrecherche verricht vervolgens een aantal eerste acties, zoals het afzetten van de plaats delict en het horen van de eerste getuigen. Diezelfde dag is op advies van het beleids-overleg¹ door de korpsleiding besloten een Team Grootschalige Opsporing (TGO) in te stellen. De districtsrecherche draagt de zaak daarom over aan het TGO. De coördinator van de districtsrecherche licht aan de hand van de processen-verbaal aan de TGO-teamleider toe wat er tot dan toe door de recherche is gedaan, onder andere wat de verklaringen zijn die zijn afgenomen, wat in beslag is genomen en wie er is aangehouden. Op basis van die informatie start het TGO het onderzoek.

De ochtend na het incident vindt de eerste teambriefing van het TGO plaats. Door de analist is op een rijtje gezet wat er tot dat moment is gebeurd en licht dat toe. Het slachtoffer heeft de schietpartij overleefd. Hij vormt daarmee, samen met de twee aangehouden verdachten, een belangrijke bron van informatie voor (de start van) het onderzoek. Het slachtoffer heeft verklaard dat hij op straat liep en vanuit een auto werd beschoten. Hij weet vervolgens twee vrienden te alarmeren die hem met een auto ophalen om hem naar het ziekenhuis te brengen. Ondertussen bellen zij het alarmnummer 112, waarna zij even later door de politie en ambulance worden opgehaald. Omdat op dat moment de situatie voor de politie onduidelijk is en de twee mannen mogelijk het slachtoffer hebben beschoten, houden de agenten de mannen als verdachten aan. Op het bureau aangekomen, verklaren de mannen dat zij niet weten wat er is gebeurd en

1 Het beleidsoverleg in deze regio bestaat bij de beoordeling of in een zaak een TGO wordt ingesteld uit de divisiechef van de recherche, hoofd divisie regionale opsporing, chef team tactisch opsporen of hun plaatsvervangers, de rechercheofficier van justitie, de teamchef districtsrecherche en de TGO-teamleider.

dat zij het slachtoffer niet hebben beschoten. Zij zeggen bezorgd te zijn om hun vriend en verklaren mee te willen werken aan het politieonderzoek.

Op basis van deze informatie bepaalt het onderzoeksteam de tactiek van het onderzoek. De teamleider heeft een lijst met deelprojecten opgesteld waarbinnen onderzoek moet worden verricht. De deelprojecten zijn:

- Buurtonderzoek
- Verhoor slachtoffer
- Verhoor twee aangehouden mannen
- ‘Telecom’
- ‘Straatmeubilair’ (daarmee wordt bedoeld de camera’s die op de plaats delict en de route die het slachtoffer zegt te hebben afgelegd, aanwezig zijn en die mogelijk relevante beelden en informatie kunnen opleveren)
- Verhoor overige betrokkenen

Als de analist tijdens de eerste briefing heeft toegelicht wat er tot dan toe is gebeurd, stellen teamleden vragen ter verduidelijking. De wijkagent² oppert vervolgens een mogelijke onderzoeksrichting. Hij geeft aan dat de zoon van het slachtoffer met het incident te maken kan hebben en dat het slachtoffer mogelijk zijn zoon beschermt. De teamleider noteert deze suggestie. Tijdens de ochtendbriefing de volgende dag geeft de wijkagent nog een aanvulling. Hij vertelt dat hij met verschillende mensen in zijn wijk heeft gesproken over het incident. Een getuige zou op straat een jongen hebben gezien. De jongen houdt een fietser aan en vraagt of er politie op een bepaalde straathoek staat. De fietser antwoordt dat dat niet het geval is, waarop de jongen ‘de benen neemt’. De wijkagent ziet hier mogelijk de zoon van het slachtoffer in. Ook geeft hij aan dat er in de buurt veel bosjes langs de kant van de weg zijn. Hij kan zich voorstellen dat het wapen daar is weggegooid. Daarnaast is er informatie binnengekomen dat de zoon van het slachtoffer mogelijk een wapen bezit. Hierop besluit de Vaste Kern Leidinggevend³ (VKL) de telefoon van de zoon van het slachtoffer te tappen. Meer dan dat gebeurt niet naar aanleiding van de suggesties van de wijkagent. Tijdens het volgende overleg van de VKL wordt besloten de zoon van het slachtoffer voorlopig buiten beschouwing te laten. Hij zal niet als getuige worden gehoord, omdat hij al als verdachte is aangemerkt in verband met de telefoontap. Deze jongeman als verdachte horen, wil

² De wijkagent van het gebied waarbinnen het delict plaatsvond.

³ Een TGO bestaat uit een Vaste Kern Leidinggevenden (VKL) en een Vaste Kern Uitvoerenden (VKU). Volgens het *Raamwerk TGO* (2006) bestaat een VKL uit een teamleider, tactisch coördinator, informatiecoördinator, forensisch coördinator en een ondersteuningscoördinator. Het overleg van de Vaste Kern Leidinggevenden van dit TGO bestaat uit een teamleider, tactisch coördinator, informatiecoördinator, forensisch coördinator, ondersteuningscoördinator, ambtelijk secretaris, officier van justitie en parketsecretaris. Ten slotte schuift de tactisch analist ook vaak aan bij het VKL-overleg. Zie voor een nadere toelichting op de inhoud van deze functies het *Raamwerk TGO* (2006).

de VKL nog niet. Wel zal de moeder worden gehoord. Afhankelijk daarvan zal worden besloten wel of geen nader onderzoek te verrichten naar de zoon van het slachtoffer. De VKL spreekt ook nog over de optie te gaan zoeken naar het vuurwapen dat mogelijk is weggegooid. Uiteindelijk besluit het onderzoeksteam, mede door de bevindingen in een andere onderzoeksrichting, de zoon van het slachtoffer op een 'zijspoor' te zetten. De zoon van het slachtoffer blijft verder gedurende het onderzoek op dat zijspoor. Er komt nog wel informatie over de zoon van het slachtoffer binnen, maar de zoon wordt verder niet in verband gebracht met het schietincident.

Op dag twee van het onderzoek vermoedt het onderzoeksteam dat de verklaringen van het slachtoffer en van de twee verdachten niet kloppen. Tijdens de ochtendbriefing doen twee rechercheurs verslag van het verhoor van het slachtoffer. Het slachtoffer heeft weinig verklaard over wat er op de dag van het incident is gebeurd. Hij kan weinig vertellen over tijdstippen van gebeurtenissen. De rechercheurs hebben gesproken over bezoek dat het slachtoffer die dag heeft gehad, maar hij kan geen achternamen noemen van de mensen die bij hem zijn geweest. Verder heeft het slachtoffer hetzelfde verklaard als eerder. De rechercheurs die het verhoor hebben afgenomen, twijfelen aan de juistheid van deze verklaring. Het team besteedt daarom veel tijd en energie aan het horen van het slachtoffer en de twee verdachten. Er wordt ook behoorlijk wat tijd uitgetrokken voor en aandacht besteed aan het buurtonderzoek. Uit de verklaringen van buurtbewoners ontstaat het beeld dat er op de bewuste dag in de woning van het slachtoffer ruzie is geweest en dat daarbij geknal of gebons is gehoord. Een buurtbewoner heeft verklaard dat na het gebonk een aantal mannen uit de woning kwam rennen. De mannen zijn in een auto gestapt. De buurtbewoner heeft het kenteken van die auto genoteerd. Daarnaast is door buurtbewoners signaleerd dat er vaak voor korte duur mannen in de woning verblijven. Het onderzoeksteam treft in de woning van het slachtoffer weinig spullen aan. Voor het team duiden de verklaringen van buurtbewoners er mogelijk op dat er drugs wordt gedeald vanuit de woning. Het team verwacht in ieder geval niet dat een (sporen)onderzoek in de woning nog wat zal opleveren, omdat er inmiddels te veel mensen binnen zijn geweest en bij de doorzoeking sporen zijn vernietigd. Het onderzoeksteam besluit daarom de woning vrij te geven op het moment dat het slachtoffer uit het ziekenhuis ontslagen wordt.

Aan het eind van de tweede dag van het TGO blijkt dat één van de twee verdachten een verklaring heeft afgelegd die volgens het team aansluit bij de verklaringen van het slachtoffer en van de andere verdachte. Het team gaat ervan uit dat het slachtoffer op straat is beschoten en dat het slachtoffer zijn vrienden heeft gebeld om hem naar het ziekenhuis te brengen. Ondanks dat er nog veel onduidelijk is, heeft het team wel het idee een sluitend verhaal te hebben op basis van de verklaringen van het slachtoffer en de twee verdachten. De twee vrienden die zijn aangehouden, worden daarom vrijgelaten. Zij worden niet langer gezien als verdachten, maar als getuigen.

Het team gelooft het slachtoffer echter niet. Volgens zijn twee vrienden moesten zij van het slachtoffer zeggen dat hij buiten is beschoten. Een getuige die in de woning

aanwezig was, heeft verklaard dat hij beneden in de woning een plof heeft gehoord. Het slachtoffer blijft echter bij het verhaal dat hij buiten vanuit een auto is beschoten. Hij zegt daarvan ook een getuige te hebben en naar die getuige op zoek te willen. Het team gelooft dit niet en het beeld ontstaat dat het slachtoffer toch in de woning is beschoten. Daarom besluit het team de woning alsnog te doorzoeken. Bij die doorzoeking wordt een huls aangetroffen die, gelet op de kogel, op het eerste gezicht kan passen bij het vermoedelijk gebruikte wapen. De plaats delict verandert op dat moment van de straat naar de woning. Ondanks deze verandering houdt het team de mogelijkheid dat het slachtoffer buiten de woning is beschoten wel in het vizier. Een voorgenomen passantenonderzoek zet het team ook door.

Ondertussen zoekt het team naar de auto die door een buurtbewoner is gezien. Als de auto via het kenteken is gevonden, wordt getracht te achterhalen wie op welk moment gebruik heeft gemaakt van deze auto.

Aan de hand van verklaringen van buurtbewoners, de twee vrienden van het slachtoffer, het slachtoffer zelf en andere getuigen en historische gegevens van mobiele telefoons, probeert het team te reconstrueren wat er gebeurd kan zijn. De analisten van het onderzoeksteam zetten onder andere de signalementen die zijn gegeven, de tijdstippen en verklaringen van wat op die tijdstippen gebeurd is, op een rij.

Op dag negen van het onderzoek blijken foto's beschikbaar te zijn van drie mannen die gebruikmaken van de auto. Vrij snel ontstaat discussie binnen de VKL of die mannen moeten worden aangemerkt als verdachten en hoe het team met deze mannen moet omgaan. Eerst worden de foto's vergeleken met de signalementen die door getuigen zijn gegeven. Voor de VKL staat vrij snel vast dat de drie mannen overeenkomen met de mannen die door getuigen zijn gesignaleerd toen zij uit de woning van het slachtoffer kwamen en in de auto stapten. Het onderzoek richt zich nu grotendeels op deze mannen.

Tijdens het vierde VKL-overleg (dag tien) stelt de VKL aan de hand van mogelijke motieven een aantal hypothesen en scenario's op. Het gehele onderzoeksteam doet dit ook nog tijdens een latere brainstormsessie. Er wordt dan gebrainstormd over de hypothesen en scenario's en mogelijke onderzoeksstrategieën. Daaruit blijkt dat het team als hypothese heeft bepaald dat er sprake is van een 'niet-natuurlijke dood' (ook al is het slachtoffer niet overleden), in dit geval een poging daartoe.⁴ Volgens het team heeft het incident plaatsgevonden in de woning en is een poging tot zelfdoding zeer onwaarschijnlijk. Vervolgens bepaalt het team aan de hand van motieven wat het meest waarschijnlijk scenario is. Het team acht het meest waarschijnlijk dat er sprake is van een

⁴ Doorgaans wordt bij een TGO waarbij sprake is van een overleden slachtoffer, uitgegaan van vier mogelijke hypothesen. Er kan sprake zijn van: natuurlijke dood, niet-natuurlijke dood, ongeluk of een zelfdoding. Ondanks dat het slachtoffer in dit geval het incident heeft overleefd, wordt hier ook uitgegaan van deze vier hypothesen. Dus dat het slachtoffer gewond is geraakt door iets natuurlijk, door iets niet-natuurlijks, door een ongeluk of door een poging tot zelfdoding.

poging tot moord of doodslag. Daarnaast zou er volgens het team sprake kunnen zijn van een ongeluk, gelet op de verwondingen van het slachtoffer. Er wordt ook rekening gehouden met de mogelijkheid dat er sprake is van een waarschuwing (in een crimineel milieu). Het meest waarschijnlijke motief moet volgens het team gezocht worden in ruzie om geld of goederen, ruzie in sociale kring of om drugs.

Het team werkt vervolgens de meest waarschijnlijke scenario's uit. Daaruit volgt dat het team rekening houdt met een ruzie tussen het slachtoffer en de mannen met wie hij een afspraak had en dat daarbij sprake kan zijn van poging moord of doodslag, een ongeluk of een waarschuwing. Daarnaast wordt rekening gehouden met de mogelijkheid dat de zoon van het slachtoffer verantwoordelijk is voor het schietincident, bijvoorbeeld dat het wapen tijdens een ruzie per ongeluk is afgegaan. Ten slotte houdt het team rekening met de mogelijkheid dat een nog onbekende persoon het slachtoffer heeft beschoten, bijvoorbeeld in verband met een ruzie of om drugsgerelateerde zaken. Diezelfde dag staat ook een beleidsoverleg gepland over de voortgang van het onderzoek. De teamleider presenteert tijdens het beleidsoverleg hoe het onderzoek tot dan toe is verlopen en geeft aan dat het team een aantal mannen op het spoor is. Het beleidsoverleg besluit het TGO in ieder geval nog twee weken voort te zetten om de zaak tegen die mannen verder op te bouwen.

Ongeveer een week na het laatst genoemde VKL-overleg, de brainstormsessie en het beleidsoverleg, worden twee mannen, die gebruikmaken van de auto die bij de woning van het slachtoffer is gezien, als verdachten aangehouden. Tijdens de aanhouding treft het team bij één van die mannen een wapen aan. Het NFI onderzoekt of dat het betreffende wapen is waarmee het slachtoffer is beschoten. Daarnaast wordt een navigatieapparaat in beslag genomen waaruit blijkt dat het adres van het slachtoffer is ingevoerd.

Na aanhouding van de verdachten is het slachtoffer geconfronteerd met de bevindingen van het team. Het slachtoffer geeft dan toe dat één van die verdachten hem heeft neergeschoten in zijn woning. Het onderzoeksteam is een week na de aanhoudingen al meer dan gehalveerd.⁵ Er wordt nog enkele weken doorgewerkt met een beperkt team om het dossier op te maken en eventuele onderzoeksmogelijkheden (naar onder andere het motief) na te gaan, maar het onderzoek wordt grotendeels als afgerond beschouwd.

5 Bij aanvang van het onderzoek bestond het onderzoeksteam uit ongeveer 30 rechercheurs. Een week na de aanhoudingen zijn er nog twaalf rechercheurs over die aan de zaak werken.

4.3 Overlegvormen in een TGO

In de hiervoor gegeven casusbeschrijving is gerefereerd aan een aantal overlegvormen in het TGO-onderzoek. Hieronder worden eerst kort de organisatorische kant en structuur van de overlegvormen in TGO's beschreven.

De briefing

In een TGO-onderzoek vindt in principe iedere ochtend voor aanvang van de werkzaamheden een teambriefing plaats. In de beginfase van een TGO vindt in sommige gevallen, afhankelijk van het verloop van het onderzoek en de voorkeur van de teamleider of de VKL, ook een briefing plaats aan het eind van de dag. Bij de onderzochte TGO-onderzoeken is de briefing zowel voor de VKL als de Vaste Kern Uitvoerenden (VKU) bedoeld.⁶ In één TGO was alleen de VKU aanwezig. In de praktijk is het team vaak niet compleet, omdat teamleden bijvoorbeeld vrij zijn of bezig zijn met het onderzoek op een andere locatie. In één van de onderzochte TGO's schuiven de officier van justitie en de parketsecretaris ook vaak aan bij de briefing. Daarnaast is in dat team in de beginfase van het onderzoek ook de wijkagent van het gebied waar het delict heeft plaatsgevonden, aanwezig.

De teamleider of de tactisch coördinator van het team zit de briefing voor. De teamleider of tactisch coördinator bepaalt in belangrijke mate de structuur van de briefing. Eén teamleider leidde de briefing telkens volgens een vast stramien, terwijl de anderen, na eerst de eigen mededelingen te hebben gedaan, een rondje maakten langs de rechercheurs.

Centraal in de briefing staat 'de dag van gisteren'. Het is de bedoeling dat teamleden hun bevindingen van de dag ervoor delen met de andere teamleden. In één TGO doen de rechercheurs dat vanaf papier en lezen zij stukken voor uit het proces-verbaal. Bij de andere TGO's doen rechercheurs dat uit hun hoofd. De teamleden bepalen in principe zelf welke informatie zij delen met het team tijdens de briefing. De meeste briefings duren ongeveer een half uur tot een uur en de teamleden wordt gevraagd het kort te houden en vooral op 'bijzonderheden' te wijzen. Als zij in de ogen van de teamleider iets belangrijks of relevants te melden hebben, krijgen zij wel meer ruimte om hun verhaal te doen, maar uitvoerig vertellen over bevindingen wordt vaak niet toegestaan. De processen-verbaal die zij opmaken naar aanleiding van hun bevindingen worden in een leesmap geplaatst, zodat de teamleden bijvoorbeeld de volledige verklaring van een getuige kunnen lezen. De teamleden zijn zelf verantwoordelijk voor het op de hoogte blijven van de zaak en de details daarvan.

6 De VKU bestaat formeel uit professioneel verhoorders, een informatierechercheur, een dossiermaker, een (operationeel en tactisch) analist en overige uitvoerenden zoals tactisch rechercheurs en naar behoefte specialisten en externe deskundigen (*Raamwerk TGO*, 2006).

In de briefing gaat het daarom ook niet om details. Details van bijvoorbeeld een getuigenverklaring worden na de briefing één op één besproken of gelezen in de leesmap. In één TGO is dat anders. De teamleider van dat TGO is van mening dat er ook ruimte moet zijn voor discussie tijdens de teambriefing en neemt daarom meer tijd. De briefings duren daar gemiddeld langer.

Naast de bevindingen van de vorige dag worden de werkopdrachten vaak kort besproken. Ook worden er mededelingen gedaan van huishoudelijke aard, worden personele aangelegenheden besproken en wordt eventueel ingegaan op werkafspraken, klachten of (technische) problemen.

Het VKL-overleg

Het VKL-overleg vindt veel minder frequent plaats dan de teambriefing. De frequentie verschilt per TGO. Met name in de beginfase van het onderzoek vindt het VKL-overleg vaker plaats, ongeveer tweemaal per week. Daarna neemt de frequentie af naar eens per week of nog minder, afhankelijk van de agenda's van betrokkenen. De VKL van een TGO bestaat uit een teamleider, tactisch coördinator, informatievoordrager, forensisch coördinator en een ondersteuningscoördinator (Raamwerk TGO, 2006). Bij het VKL-overleg zijn echter ook de officier van justitie en de parketsecretaris aanwezig. Ten slotte is de ambtelijk secretaris aanwezig. Deze is verantwoordelijk voor de verslaglegging van de beslismomenten in het VKL-overleg.

Het VKL-overleg kan in de praktijk getypeerd worden als een overleg tussen politie en het OM op zaaksniveau. In één TGO waren de officier van justitie en de parketsecretaris ook vaak aanwezig bij de teambriefings, zodat de VKL niet eerst de officier van justitie en de parketsecretaris hoefde bij te praten. In de andere TGO's startte de VKL vaak met een toelichting op de stand van zaken van het onderzoek door de teamleider, waarna de teamleider punten aan de orde stelde waarover moest worden beslist, zoals juridische vraagstukken waar de officier van justitie de beslissing over neemt. Daarnaast komt in het VKL-overleg vaak de vorming van hypothesen en scenario's aan de orde en de prioriteitstelling in het onderzoek. Ook kunnen organisatorische kwesties worden besproken. Het VKL-overleg staat doorgaans minder onder tijdsdruk dan de briefing. Er wordt tijdens het VKL-overleg meer tijd genomen om te discussiëren. Wel wordt getracht niet te veel op details in te gaan tijdens het overleg, maar dit vooral te concentreren op de hoofdlijnen van het onderzoek.

In één TGO voerde de VKL vooroverleg voor het eigenlijke overleg met de officier van justitie en de parketsecretaris. Tijdens het vooroverleg werd vooral gebrainstormd, zodat de VKL (m.u.v. de officier van justitie) al een gezamenlijk standpunt had bereikt. Op deze manier voorkomt de VKL dat het overleg met de officier van justitie te lang duurt.

De brainstormsessie

In twee TGO's werd (na ongeveer twee weken onderzoek) een brainstormsessie georganiseerd. In één daarvan zette de teamleider de brainstormsessie in om het team te laten meedenken over het onderzoek, zodat teamleden niet denken dat de leiding van het team alles beslist. Overigens waren in een eerder VKL-overleg de hypothesen en scenario's al opgesteld en de prioriteiten vastgesteld. Doorgaans wordt in dat korps een brainstormsessie georganiseerd als het onderzoek vastloopt en het team geen duidelijk idee meer heeft over volgende te zetten stappen, zodat nieuwe onderzoeksrichtingen kunnen worden gegenereerd. In dit geval was dat dus niet het doel van de brainstormsessie en had de sessie een meer ritueel karakter. Het was vooral bedoeld de teamleden het gevoel te geven mee te denken met het onderzoek. Ondertussen waren de onderzoeksrichtingen en de prioriteiten al door de VKL bepaald. Overigens week de uitkomst van de brainstormsessie daarvan niet wezenlijk af. De brainstormsessie bestond uit drie rondes: 1) Wat is er gebeurd? 2) Onderbouwing 3) Onderzoeksstrategie. De aanwezigen werden in groepjes verdeeld en gingen daarover discussiëren. Na afloop van iedere discussieronde in groepjes werden de uitkomsten van de discussie plenair medegedeeld.

In het andere TGO zijn twee brainstormsessies georganiseerd. Deze sessies hebben uitdrukkelijk tot doel de mogelijke hypothesen en scenario's in kaart te brengen (de eerste sessie) en te inventariseren op welke punten onderzoek mogelijk is of hoe het scenario kan worden geverifieerd en gefalsificeerd (de tweede sessie). Het brainstormen gebeurde telkens plenair.

Het beleidsoverleg/het stuurploegoverleg

In één van de onderzochte TGO's is een beleidsoverleg (ook wel stuurploegoverleg genoemd) bijgewoond. Doorgaans bespreekt het beleidsoverleg TGO-overstijgende zaken. Daarnaast staat het beleidsoverleg stil bij de voortgang van de lopende TGO-onderzoeken. In dit geval vindt het overleg plaats na ruim twee weken. Centraal in het overleg staat de voortgang van het onderzoek. Aanwezig bij dit overleg waren in dit geval de rechercheofficier van justitie, de officier van justitie, de districtschef (van het gebied waar het feit heeft plaatsgevonden), de divisiechef recherche, de teamleider en de ambtelijk secretaris van het TGO. De rechercheofficier van justitie leidde het gesprek. De teamleider presenteerde aan de hand van een voortgangsverslag de stand van zaken van het onderzoek. Naar aanleiding van die presentatie besluit het overleg hoe lang het onderzoek nog de TGO-status behoudt en met hoeveel rechercheurs het onderzoek wordt voortgezet.

Expertmeeting

In een ander TGO vond een expertmeeting plaats. In het TGO ging het om een woningbrand als gevolg waarvan iemand is komen te overlijden. De vraag was of er sprake is

geweest van brandstichting (van binnen of buiten uit), van een ongeluk of van verwijtbare nalatigheid. Dit betreft een vrij technisch onderzoek naar de oorzaak van de brand. De VKL heeft daarvoor drie brandexperts van de afdeling forensische opsporing uitgenodigd om toelichting te geven op hun onderzoek naar de brand op de plaats delict. De experts presenteren hun bevindingen, waarop de VKL reageert met vragen en opmerkingen. Aan de hand van deze meeting tracht het onderzoeksteam onderzoeksvragen te formuleren om achter de toedracht van de brand te komen.

Informeel overleg

Ten slotte vindt gedurende het onderzoek informeel overleg plaats tussen teamleden. Dit gebeurt dagelijks gedurende het hele lopende onderzoek. Het overleg vindt bijvoorbeeld plaats op de werkplek of bij de koffieautomaat. Uiteenlopende onderwerpen komen aan de orde; van technische vragen over het computerprogramma tot een bespreking van onderzoeksmogelijkheden en (alternatieve) onderzoeksrichtingen.

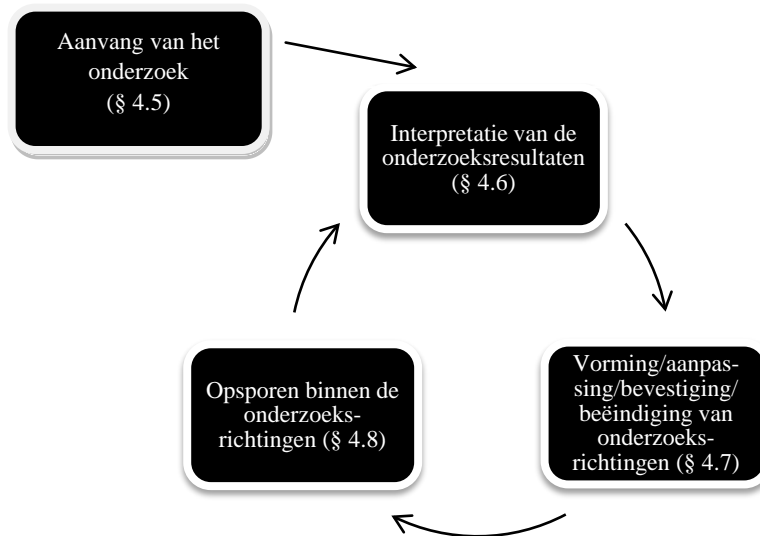
4.4 Het opsporingsproces

In het opsporingsproces in een TGO kunnen op basis van deze studie analytisch gezien de volgende vier stappen worden onderscheiden:

1. Aanvang van het onderzoek (paragraaf 4.5);
2. Interpretatie van de onderzoeksresultaten (paragraaf 4.6);
3. Vorming/aanpassing/bevestiging/beëindiging van onderzoeksrichtingen (paragraaf 4.7);
4. Opsporen⁷ binnen de onderzoeksrichtingen (paragraaf 4.8).

De laatste drie stappen vormen een cyclisch proces. Na aanvang van het onderzoek volgt een interpretatie van de eerste onderzoeksresultaten waarna één of meer onderzoeksrichtingen worden gevormd. Het onderzoeksteam spoort binnen (één of meer van) die onderzoeksrichtingen op. Het onderzoeksteam interpreteert de resultaten die daaruit voortkomen, waarna het team een (nieuwe) onderzoeksrichting vormt of een onderzoeksrichting aanpast, bevestigt of beëindigt. Dit proces ziet er schematisch weergegeven als volgt uit:

⁷ De term opsporen/opsporing wordt hier gebruikt als overkoepelende term voor het gehele proces bestaande uit de vier stappen en als term voor de vierde stap van het proces.

Figuur 4.1 Vier stappen in het opsporingsproces in een TGO

Het onderzoek vangt aan met de kennisneming van een (mogelijk) kapitaal misdrijf⁸ door de politie. Er kan bijvoorbeeld een melding binnenkomen dat een lijk is aangetroffen, maar het kan ook voorkomen dat de noodhulp wordt ingeschakeld omdat er bijvoorbeeld een (zwaar) gewond persoon is aangetroffen. De ter plaatse gekomen politie verricht de eerste handelingen ten behoeve van de noodhulp en ten behoeve van de recherche. Zij ‘bevriezen’ bijvoorbeeld de situatie in afwachting van de (technische) recherche. In beginsel neemt de districtsrecherche het onderzoek naar het mogelijk gepleegde misdrijf op zich. Het beleidsoverleg of stuurgroepoverleg besluit op korte termijn na (ontdekking van) het vermoedelijke delict of een TGO wordt ingesteld. Indien een TGO wordt ingesteld, wijst het overleg een teamleider aan die de opdracht krijgt de zaak in onderzoek te nemen en daartoe een onderzoeksteam samen te stellen. Het TGO vangt daarmee aan.

8 Het gaat hier om kapitale misdrijven die op basis van de omschrijving van een TGO-waardig delict in aanmerking komen voor een TGO-onderzoek, te weten: kapitale misdrijven met de type-ring (mogelijk) opzettelijk levensdelict, zeer ernstig zedendelict, brandstichting met ernstige gevolgen, gijzeling, ontvoering en andere misdrijven tegen de lichamelijke integriteit waarop een strafbedreiging van 12 jaar gevangenisstraf of meer staat, met een (te verwachten) grote maatschappelijke impact en waarbij geen ondubbelzinnig daderschap kan worden vastgesteld (Raamwerk TGO, 2006).

Mede aan de hand van de resultaten van de eerste onderzoekshandelingen door de districtsrecherche bepaalt het TGO⁹ welk (vervolg)onderzoek het team gaat verrichten. Het onderzoeksteam interpreteert vervolgens de onderzoeksresultaten die daaruit voortkomen. De resultaten van het onderzoek komen niet allemaal gelijktijdig binnen, maar druppelen in min of meer willekeurige volgorde binnen. De interpretatie vindt bij binnenkomst van de informatie plaats. Op basis van de interpretatie van de onderzoeksresultaten vormt het onderzoeksteam onderzoeksrichtingen. Het begrip ‘onderzoeksrichting’ moet hier breed worden opgevat. Het kan iedere onderzoeksmogelijkheid zijn die het onderzoeksteam dicht bij de ‘ware’ toedracht van het incident kan brengen. Het kan gaan om allerlei zoekgebieden en zoeklijnen¹⁰ (De Poot e.a., 2004: 61-62), onderzoek naar een motief, naar een hypothese, een scenario of naar aanleiding van (technische) sporen, en ook om onderzoek naar bijvoorbeeld financiële of sociale achtergronden van het slachtoffer. In de casus beschreven in paragraaf 4.2 doet het team bijvoorbeeld (beperkt) onderzoek naar het mogelijke scenario dat de zoon van het slachtoffer heeft geschoten. Ook onderzoekt het team de financiële situatie van het slachtoffer, waar mogelijk een motief voor de aanslag gevonden zou kunnen worden.

De onderzoeksrichtingen komen niet allemaal tegelijkertijd tot stand. Telkens op basis van (de interpretatie van) binnengekomen informatie vormen zich één of meer onderzoeksrichtingen. Nadat (één of meer) onderzoeksrichtingen naar voren zijn gekomen, beslist het onderzoeksteam in welke onderzoeksrichtingen het team gaat Rechercheren. Het team stelt prioriteiten en bepaalt welke onderzoekshandelingen moeten worden verricht, zodat kan blijken of de onderzoeksrichting een mogelijke oplossing voor de zaak kan bieden. Deze stap in het proces vindt op verschillende momenten plaats. Het team wacht niet alle informatie en onderzoeksresultaten af, waarna het pas beslist in welke richting zal worden gerechercheerd. De (verschillende) onderzoeksrichtingen en opsporingshandelingen lopen daardoor sterk door elkaar heen en vormen geen eenvoudig lineair proces.¹¹ Het team kan in meerdere onderzoeksrichtingen tegelijkertijd rechercheren.

Er treedt in een TGO vaak wel een moment op waarop het team overzicht over de onderzoeksrichtingen creëert en prioriteiten stelt ten aanzien van de onderzoeksrichtin-

9 Waar hieronder wordt gesproken over TGO of onderzoeksteam, moet dit begrip ruim worden opgevat. Ook de officier van justitie (en eventueel de parketsecretaris) worden hieronder begrepen.

10 Zoekgebieden zijn de gebieden waar gezocht kan worden naar informatie over het misdrijf. De plaats delict levert bijvoorbeeld een aantal zoekgebieden op die informatie kunnen bevatten over het misdrijf. Ook zijn de familie-, kennissen- en werkkring van het slachtoffer zoekgebieden waar informatie over het misdrijf kan worden gevonden. Zoeklijnen zijn onderzoeksstappen die gezet worden om een koppeling te kunnen leggen tussen de informatie die in een bepaald zoekgebied wordt aangetroffen en de gebeurtenis die men onderzoekt, of om een koppeling te kunnen leggen tussen bekende en onbekende informatie over een misdrijf (De Poot e.a., 2004: 61-62).

11 Dit lijkt overeen te komen met het verloop van het proces dat zich afspeelt bij de behandeling van zogenaamde ‘cold cases’ (Innes & Clarke, 2009: 558).

gen (bijvoorbeeld tijdens een brainstormsessie). Maar afgezien van een dergelijk specifiek moment waarop min of meer systematisch overzicht over de richtingen wordt gecreëerd, reageert het team meestal direct op de informatie die door elkaar heen binnenkomt en besluit dan direct of daar al dan niet nader op moet worden gerechercheerd. Soms reageert het team ook direct met een aanpassing van de onderzoeksrichting en verandering van de onderzoeksmethode. De interpretatie van de resultaten van het onderzoek kan leiden tot vorming van een (nieuwe) onderzoeksrichting of tot aanpassing, bevestiging of beëindiging van de onderzoeksrichting. Resultaat in de ene onderzoeksrichting kan ook consequenties hebben voor de (geplande) opsporingshandelingen in andere onderzoeksrichtingen en de prioriteitstelling van onderzoeksrichtingen. Het team bepaalt in welke onderzoeksrichtingen gerechercheerd zal worden en welke opsporingsmethoden zich daarvoor lenen.

Dit cyclische proces kan telkens in zeer korte tijd worden doorlopen. Onderzoekresultaten kunnen immers snel worden vergaard. Er zijn echter ook onderzoekresultaten (zoals van een technisch onderzoek door het Nederlands Forensisch Instituut) die langer op zich laten wachten. Het onderzoeksteam wacht daar niet op (wat doet denken aan jumping to conclusions, zie hoofdstuk 1), maar gaat ondertussen door met rechercheren. Het onderzoeksteam kan ook niet anders omdat mogelijk waardevolle informatie door tijdsverloop verloren kan gaan.

Het cyclische proces gaat zo door tot een verdenking ontstaat die leidt tot vervolging. Het proces kan ook eindigen als zoveel mogelijk onderzoeksrichtingen zijn onderzocht, maar niet hebben geleid tot een concrete verdenking (de onderzoeksrichtingen ‘drogen dan op’) en besloten wordt de zaak ‘op te leggen’. Ten slotte kan het onderzoek om andere redenen worden beëindigd.

In de volgende vier paragrafen worden de afzonderlijke stappen van het opsporingsproces nader toegelicht. Per stap worden mechanismen beschreven die daarbij een rol spelen.

4.5 Aanvang van het onderzoek

De onderzochte TGO-onderzoeken vangen aan nadat de ‘blauwe politiediensten’ en/of eventueel de districtsrecherche al een aantal eerste (onderzoeks)handelingen hebben verricht. De (beschikbare) resultaten daarvan vormen het vertrekpunt voor het TGO-onderzoek. Het TGO-onderzoek start met een aantal standaard onderzoekshandelingen of projecten. Daarmee tracht het team inzicht te krijgen in de zaak. Dit zijn het onderzoek op en rond de plaats delict, onderzoek naar het slachtoffer, getuigenonderzoek en eventueel onderzoek naar verdachten.

De eerste categorie standaard onderzoekshandelingen of projecten bestaat uit (onder andere ‘technisch’ en ‘forensisch’) onderzoek van de plaats delict. De plaats delict (indien die op dat moment als zodanig wordt onderkend) wordt bijvoorbeeld afgezet en de

afdeling Forensische Opsporing wordt ingeschakeld om sporen veilig te stellen. Ook onderzoek in en aan het lichaam van het overleden slachtoffer, de sectie, is een belangrijk onderzoek voor het achterhalen van de toedracht. Nadat de (technische) sporen op de plaats delict zijn veiliggesteld, zoekt het team naar andere aanwijzingen over de toedracht. In één van de onderzochte TGO's speelt het incident zich af in een woning. Nadat het onderzoeksteam de woning heeft onderzocht op (technische) sporen zoekt het team naar andere aanwijzingen over de (mogelijke) toedracht van het incident, bijvoorbeeld over het aantal personen dat in de woning aanwezig was.

Daarnaast gaan onderzoeksteams na of in de omgeving van de plaats delict bijvoorbeeld camera's aanwezig zijn die mogelijk iets van het gebeuren hebben geregistreerd en doen zij eventueel een netwerkmeting om te bepalen welke zendmasten voor het gebruik van telefonie worden aangestraald, zodat gegevens daarvan kunnen worden opgevraagd. Dergelijke gegevens worden 'vluchtige gegevens' genoemd. Indien deze gegevens niet spoedig worden opgevraagd of veiliggesteld, kan het zijn dat de gegevens verloren gaan, omdat ze bijvoorbeeld maar korte tijd worden bewaard. Snel handelen is daarom in deze fase van belang.

Het onderzoek naar het slachtoffer vormt een ander belangrijk standaard project bij aanvang van een TGO. In het TGO-onderzoek waarbij het slachtoffer de poging tot moord heeft overleefd (de voorbeeldcasus), probeert het team (een deel van) die informatie te achterhalen via het slachtoffer zelf. Bij de andere onderzochte TGO-onderzoeken waarbij de slachtoffers zijn overleden, wordt onder andere via nabestaanden die informatie verkregen. Een andere belangrijke bron kan politie-informatie zijn. Het team gaat na of er bij de politie al iets bekend is over het slachtoffer. Dit kan mogelijk inzicht bieden in bijvoorbeeld een motief.

Getuigenonderzoek is eveneens een belangrijk standaard project bij aanvang van het onderzoek. Het team ondervraagt bijvoorbeeld getuigen die het slachtoffer hebben aangetroffen of die het delict hebben gezien. Daarnaast zoeken teams naar personen die mogelijk iets hebben gehoord of gezien (soms zonder zich te realiseren dat dit relevant kan zijn voor de politie) door middel van buurtonderzoek, passantenonderzoek of getuigenoproep.

Ook nabestaanden, vrienden en kennissen van het slachtoffer horen bij mogelijke getuigen. Zij kunnen bijvoorbeeld iets vertellen over de bezigheden van het slachtoffer voor het incident of over onder andere de financiële en sociale achtergronden van het slachtoffer.

Ten slotte verricht het team, indien bijvoorbeeld bij het slachtoffer een mogelijke verdachte wordt aangetroffen, direct bij aanvang onderzoek naar deze verdachte. In twee van de onderzochte TGO-onderzoeken, waaronder de voorbeeldcasus, houden agenten de personen die zij bij het slachtoffer aantreffen direct aan als verdachten. Van een concrete verdenking lijkt op dat moment nog geen sprake. De personen zijn aangehouden, omdat zij in aanwezigheid zijn van het slachtoffer en de toedracht op dat moment nog onbekend is. In de voorbeeldcasus zijn de verdachten onderworpen aan een

verhoor dat, samen met ander onderzoek, ertoe leidt dat het team hen uiteindelijk niet meer als verdachten, maar als getuigen ziet. In het andere TGO wordt de verdenking steeds sterker en blijft de persoon verdachte in het onderzoek.

Routine en gewoontes

Routine en gewoontes bepalen voor een groot deel de wijze waarop de beginfase van het onderzoek verloopt. De handelingen die het team verricht, lijken vrij automatisch te worden gedaan zonder dat het team deze expliciet onderbouwt of het besluit daartoe nader toelicht. De leden van het onderzoeksteam reflecteren nauwelijks op de gang van zaken en de eerste acties die het team neemt. Het team handelt snel en direct.

Het onderzoek richt zich bij aanvang direct op de plaats delict, het slachtoffer, getuigen en eventuele verdachten. De verwachting is dat onderzoek daarnaar inzicht kan verschaffen in de toedracht. De onderzoeks- en opsporingsmethoden die daarvoor worden gebruikt, zijn (in eerste instantie) ‘standaard methoden’. Voor de plaats delict is bijvoorbeeld een protocol beschikbaar waarnaar gehandeld dient te worden om zo goed mogelijk betrouwbare en volledige sporen veilig te stellen. Daarnaast gaat het team de geschiedenis van beschikbare telefoonnummers na om te bekijken wat de laatste contacten van het slachtoffer zijn geweest. Vluchtige gegevens worden veiliggesteld. Een teamleider deelt bijvoorbeeld in het eerste VKL-overleg mede: *‘Ik heb als eerste gekeken naar de vluchtige gegevens. Dat is het belangrijkste.’* (aantekeningen observaties VKL) De behoefte aan zekerheid of risicovermijding lijkt hierbij een rol te spelen. Zo kan het opvragen van de vluchtige gegevens uiteindelijk niets opleveren. Als vluchtige gegevens te laat of niet zijn op te vragen, heeft dat grote nadelen. Daarom vraagt het team de gegevens voor de zekerheid op.

Om de gangen van het slachtoffer na te gaan, raadpleegt het team familieleden, vrienden en kennissen. Het onderzoek naar het slachtoffer richt zich ook direct op de woning van het slachtoffer. Zo zegt een teamleider: *‘Ik ben gewend bij een dode, dat je dan naar zijn woning gaat.’* (aantekeningen observaties VKL) Ook doet het team in de buurt navraag wie wat van het incident heeft gezien of gehoord. Ten slotte lijkt in twee onderzochte TGO’s de beslissing tot direct aanhouden van de verdachten vooral routinematig te zijn genomen zonder dat er op dat moment sprake is van een concrete verdenking. Overigens is het in één van die onderzoeken wel zo dat een teamlid zich openlijk afvraagt waarom de aanhouding is verricht. Uit het antwoord daarop blijkt daarvoor geen concrete aanleiding. Het overlevende slachtoffer beschuldigt de aanwezige personen bijvoorbeeld niet. Maar onduidelijkheid over wat er precies is gebeurd en de mogelijkheid dat die personen wel de daders zouden kunnen zijn, brengen de aanwezige agenten ertoe de personen toch aan te houden.

4.6 Interpretatie van de onderzoeksresultaten

Na aanvang van het onderzoek komt een stroom van informatie op het onderzoeksteam af. De informatie komt ongeordend en door elkaar binnen en naar het lijkt vaak op willekeurige momenten. Het onderzoeksteam probeert overzicht te houden door tijdens de briefing de in hun ogen belangrijkste informatie met elkaar te delen.

Het onderzoeksteam moet op een of andere manier de binnengekomen onderzoeksresultaten interpreteren. Niet alleen de betekenis van de informatie wordt daarbij bepaald, maar ook de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de informatie. De interpretatie van de onderzoeksresultaten vindt plaats tijdens de verschillende overlegvormen in een TGO. De teamleden interpreteren de resultaten tijdens het VKL-overleg, de briefing en de brainstormsessie, maar ook tijdens informeel overleg bijvoorbeeld bij de koffieautomaat. Naast expliciete interpretaties door het team, kan de interpretatie ook blijken uit de manier waarop teamleden over de informatie spreken of uit wat zij in het vervolg met de informatie doen.

Interpretatie van de onderzoeksresultaten vindt zowel plaats direct na aanvang van het onderzoek bij de eerste informatie die binnenkomt als ook later in het proces als binnen gevormde onderzoeksrichtingen wordt opgespoord en de resultaten daarvan binnenkomen. Zoals hiervoor al is toegelicht, gaat het om een cyclisch proces van interpretatie, ontwikkelen van onderzoeksrichtingen en opsporen binnen de onderzoeksrichtingen.

Bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten speelt een aantal mechanismen een rol. Deze worden hieronder uiteengezet, ingedeeld naar mechanismen die zich op inhoudelijk vlak afspelen en mechanismen die een sociaal karakter hebben.

Inhoudelijke mechanismen

‘Puzzelen’

Een belangrijk mechanisme bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten is het ‘puzzelen’ door het onderzoeksteam. De informatie die binnenkomt naar aanleiding van onderzoek, behandelt het team als puzzelstukjes. Zowel tijdens de briefings als tijdens het VKL-overleg puzzelt het onderzoeksteam met de informatie die binnenkomt. Het team interpreteert hoe de informatie mogelijk in de puzzel past. Een voorbeeld hiervan is de informatie van een getuige dat hij exact op een bepaald tijdstip schoten heeft gehoord. Het tijdstip van de melding van het incident bij de politie ligt zeven minuten na het tijdstip dat door de getuige is doorgegeven. Het onderzoeksteam zoekt een verklaring voor dat tijdsverloop en probeert al puzzelend de waarde van de verklaring van de getuige te bepalen. Dit verloopt tijdens de briefing als volgt:

Ondersteuningscoördinator: 'De melding van het incident in de meldkamer is van (tijdstip).'

Teamleider: 'De getuige zegt dat hij exact om (tijdstip) schoten heeft gehoord.'

(...)

Teamlid: 'De getuige heeft gebeld naar 112 dan kom je altijd in Driebergen terecht en dan ga je eerst naar het Hoofdbureau en dan wordt de melding aangemaakt. De tijd van zeven minuten tussen het tijdstip van de schoten en het tijdstip van de melding is daarmee te verklaren.' (aantekeningen observaties briefing)

Bij het puzzelen spelen analisten die bij het onderzoek zijn betrokken een belangrijke rol. Zij stellen naar aanleiding van de informatie die binnenkomt een chronologische tijdlijn op van de gebeurtenissen. Daarnaast zetten zij alle informatie op een rij en geven daarbij aan welk bewijs er is voor een bepaalde interpretatie van die gegevens en welk tegenbewijs er is of welke informatie wijst op een andere interpretatie. Dit wordt bij de politie ook wel 'plussen en minnen' genoemd.

Er kan informatie binnenkomen die strijdig is met reeds bekende informatie en daardoor eigenlijk niet in de puzzel past. Deze tegenstrijdige informatie kan ertoe leiden dat het onderzoeksteam met meer onderzoeksrichtingen rekening houdt en in meerdere richtingen rechercheert (zie paragraaf 4.7). Het team kan echter ook (impliciet) een dergelijke afweging maken (dit kan in verband worden gebracht met het vermijden van cognitieve dissonantie, zie hoofdstuk 1).

In één van de TGO-onderzoeken verklaart de verdachte heel anders over het moment waarop de politie bij de woning aankomt na de melding dat er iemand zwaar gewond is geraakt, dan de ter plaatse komende politieagenten. De agenten hebben in hun proces-verbaal vastgelegd dat de voordeur op slot is en dat het klinkt alsof het van het nachtslot wordt gehaald, terwijl de verdachte verklaart dat de deur al open is geweest. In dit geval worden de agenten direct geloofd, vermoedelijk omdat zij bij de politie werken, zij waarschijnlijk geen belang hebben om daarover te liegen en zij met zijn tweeën zijn. In dit geval wordt dus voor de verklaring gekozen die het meest betrouwbaar wordt geacht.

Ook hechten teams bijvoorbeeld meer waarde aan technische sporen en aan harde gegevens (bijvoorbeeld telefoongegevens of cameragegevens) dan aan een enkele verklaring van een getuige of verdachte. Hierbij speelt ook het plussen en minnen een rol. Als er meer bewijsmiddelen zijn die dezelfde kant op wijzen, dan wordt daaraan meer waarde gehecht dan aan één tegenstrijdig bewijsmiddel. Daarbij houdt het team rekening met de aard van het bewijsmiddel (is het een getuigenverklaring of is het technisch bewijs) en van wie het bewijsmiddel afkomstig is (is het een betrouwbare getuige, is het een verdachte). Deze factoren komen in paragraaf 4.9 uitgebreider aan de orde.

Beelden over het incident

Bij de interpretatie van onderzoeksresultaten en het puzzelen zoals hiervoor beschreven, spelen beelden over het incident een belangrijke rol. Het gaat hierbij om een vaak

impliciete voorstelling van hoe het incident zou kunnen hebben plaatsgevonden. Een dergelijk beeld heeft in de regel een prereflexief karakter.¹² Beelden over het incident moeten worden onderscheiden van ‘scenario’s’ of ‘verhalen’. Scenario’s en verhalen hebben een explicieter karakter. Bij scenario’s gaat het om een vaak (achteraf) uitgeschreven of uitgedachte mogelijkheid van wat zich heeft afgespeeld. Een verhaal bestaat uit een complete beschrijving van wat zich heeft afgespeeld, van begin tot eind. Dit is bij beelden over het incident niet altijd het geval. Deze beelden zijn vaak al voorhanden. De beelden kunnen worden opgeroepen direct bij aanvang van het onderzoek, maar kunnen ook gevoed worden door informatie die in het onderzoek naar voren komt. Beelden over het incident spelen een rol bij de interpretatie van (nieuwe) onderzoeksresultaten en de wijze waarop de nieuwe informatie in het bestaand beeld wordt ingepast.

In één van de TGO-onderzoeken (de voorbeeldcasus) is het beeld ontstaan dat mogelijk de daders in een auto zijn gevlucht. Dit beeld ontstaat naar aanleiding van de getuigenverklaring van een buurtbewoner die mannen uit de woning van het slachtoffer heeft zien rennen, een auto instappen en weggrijpen. Het kenteken van de auto dat door die getuige is genoteerd, brengt het team bij mannen die gebruikmaken van die auto. Er zijn foto’s gemaakt van de mannen en de signaleringen die de getuigen hebben opgegeven worden door het team naast de foto’s gelegd. Geprobeerd wordt de foto’s en de signaleringen met elkaar te combineren. Eerst ontstaat er discussie binnen de VKL over de vraag of de signaleringen en de foto’s bij elkaar passen. In eerste instantie lijkt dat niet duidelijk te zijn en concludeert het team vrij snel dat één van de signaleringen niet overeenkomt met de foto’s. Toch interpreteert de VKL na wat discussiëren en puzzelen de foto’s zo dat ze toch overeenkomen met de signaleringen. Daar waar grote verschillen zijn tussen de foto’s en de signaleringen die zijn gegeven, zoeken teamleden verklaringen, zodat ze in de ogen van de VKL toch overeenkomen en de informatie past in de reeds daarvoor bestaande beelden over de zaak. Kortom, er bestaat een grote speelruimte (vrijheid) in dit creëren van beelden en de interpretaties op grond daarvan.

In een ander TGO-onderzoek treft het onderzoeksteam een dreigbrief aan in de woning van het slachtoffer. Het onderzoeksteam vraagt zich af hoe die dreigbrief daar terecht is gekomen. Een mogelijk (impliciet) beeld is dat iemand in de woning van het slachtoffer is geweest en die brief daar heeft achtergelaten. Volgens een getuige is de avond voor de moord iemand bij de woning geweest die op zoek was naar het slachtoffer. Die persoon is binnengelaten en in de woning van het slachtoffer geweest. Het team interpreteert deze informatie dat het die persoon zou kunnen zijn geweest die de brief heeft achtergelaten. Er zijn geen concrete aanwijzingen dat die persoon bijvoorbeeld een brief bij zich had of een motief had om het slachtoffer te bedreigen. Louter

12 Met het hier beschrijven van voorbeelden van beelden over het incident gaat dat impliciete en prereflexieve karakter direct verloren.

de aanwezigheid en het beeld dat het team zelf heeft over de brief maken dat het team de informatie interpreteert dat die persoon de brief mogelijk heeft achtergelaten.

Wegredeneren

Een enkele keer wordt in de onderzochte TGO-onderzoeken bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten bepaalde informatie of een bepaald resultaat weggeredeneerd (dat lijkt te passen bij confirmation bias en het vermijden van cognitieve dissonantie, zie hoofdstuk 1). Dat gebeurt bijvoorbeeld omdat de informatie niet past bij de verwachtingen of beelden over de zaak, onaannemelijk wordt geacht of als ongeloofwaardig terzijde wordt geschoven.

In één TGO houdt het team rekening met de mogelijkheid dat het slachtoffer is bedreigd voor de moordaanslag. De tactisch coördinator ziet daar echter weinig in:

‘Er zijn geen berichten dat hij werd bedreigd.’ De ambtelijk secretaris: ‘Hij heeft wel een kogelvrij vest.’ De tactisch coördinator wuift dat weg door eenvoudig te redeneren: ‘Ik blijf erbij dat het die praat van hem is, grootspraak, van het gezien willen worden.’ Daarmee redeneert hij de mogelijkheid dat het slachtoffer wel werd bedreigd weg. (aantekeningen observaties VKL)

In een ander TGO discussieert het team over de mogelijkheid dat het slachtoffer zelfmoord heeft gepleegd:

De officier van justitie: ‘(...) Op dit moment zijn er geen aanwijzingen voor het scenario. Als de patholoog zegt dat hij het niet uitsluit dat het zelfmoord is, dan moeten we daar over nadenken.’ De forensisch coördinator: ‘Hij sluit het niet uit in zijn rapport.’ (...) De informatiecoördinator redeneert het weg: ‘Maar er is ook niemand die spontaan zegt en (naam slachtoffer) zat niet lekker in zijn vel.’ (aantekeningen observaties VKL)

Sociale mechanismen

Presentatie van de onderzoeksresultaten

Hiervoor (paragraaf 4.3) is beschreven dat teamleden tijdens de briefing grotendeels zelf bepalen wat zij naar voren brengen van de onderzoeksresultaten. De teamleden presenteren de informatie ook op een bepaalde manier (bijvoorbeeld overeenkomstig de wijze waarop het teamlid de informatie zelf interpreteert) tijdens de briefing of het VKL-overleg en kunnen daarmee invloed uitoefenen op de interpretatie van de onderzoeksresultaten door het team. De interpretatie kan zowel impliciet als expliciet blijken als zij verslag doen van de onderzoeksresultaten.

In één van de TGO-onderzoeken wordt het slachtoffer van een poging tot moord ondervraagd door onderzoekers over wat er is gebeurd. De onderzoekers doen de volgende dag tijdens de briefing verslag van het verhoor. Uit de wijze waarop de recher-

cheurs verslag doen, blijkt dat zij het slachtoffer niet geloven en dat slaat over op de rest van het team:

Rechercheur 1: 'We confronteren hem dan met wat (namen getuigen) over hem gezegd hebben. Hij zegt dan dat hij het slachtoffer is en dat hij de waarheid vertelt. (...) We hebben hem ook geconfronteerd met het politieapparaat dat als hij liegt, dat hij dan een heel politieapparaat op de been houdt en dat de kosten daarvan op hem verhaald kunnen worden. Nou dat interesseert hem niet hoor. (...) Hij wil zelf op zoek naar een getuige. Hij zegt: "Ik heb een oudere man op de rotonde gezien, die moet mij gezien hebben en die kan mijn verhaal bevestigen." (...) Nee hij is de geweldigheid zelve! (...).'

Rechercheur 2: 'We hebben hem geconfronteerd met verklaringen en hij lult er maar om heen. Een hele woordenstroom weer.' (...)

Teamleider: 'Wel fijn als iemand meewerkt.' (aantekeningen observaties briefing)

Rechercheur 1 laat vooral uit de intonatie blijken dat het slachtoffer niet wordt geloofd. Het komt cynisch over. Daarnaast speelt ook de lichaamstaal een rol. De rechercheur schudt vaak het hoofd heen en weer. Rechercheur 2 laat explicieter blijken dat hij het slachtoffer niet gelooft. Het volgt immers direct uit wat hij zegt. Ten slotte blijkt de indruk die de rechercheurs op deze wijze hebben gegeven, over te zijn gekomen op de teamleider. Hij neemt de interpretatie over en zegt op cynische wijze dat het fijn is dat het slachtoffer meewerkt. Het slachtoffer werkt in hun ogen dus helemaal niet mee.

In een ander TGO-onderzoek voegen teamleden tijdens een briefing aan het eind van een verklaring vaak toe: '*Voor wat het waard is.*' Ook in een ander TGO-onderzoek komt dit een enkele keer voor. Uit die toevoeging aan het verslag blijkt dat teamleden de waarde van de verklaring of de betrouwbaarheid van de verklaring in twijfel trekken. Het teamlid is in ieder geval niet zonder meer overtuigd van de verklaring en laat dat op die manier blijken. In een ander onderzoek wordt soms geroepen: '*Ja en Sinterklaas bestaat.*'

Het presenteren van de onderzoeksresultaten gebeurt niet alleen tijdens briefings en in VKL-overleg, maar rechercheurs leggen hun bevindingen ook vast in een proces-verbaal. Teamleden werken de verklaringen niet altijd letterlijk uit, maar doen dat 'zakelijk weergegeven'. Daarbij wordt al een interpretatie gemaakt en die interpretatie wordt opgenomen in het proces-verbaal:

Twee rechercheurs komen terug van verhoor. Zij hebben zeven personen gehoord en bespreken of zij de verhoren gaan uitwerken en hoe zij dat gaan doen. De ene rechercheur stelt voor samenvattingen te maken en dan later de verklaringen letterlijk uit te werken. De andere rechercheur reageert met 'maar je hoeft het niet letterlijk uit te werken, dat staat nergens'. De ene rechercheur reageert dat het wel vraag en antwoord is op een gegeven moment. De andere rechercheur reageert daarop met: 'Ja ze verklaren zoveel. Als ze onzin verklaren dan hoef je dat niet allemaal uit te werken.' (Aantekeningen observaties informeel overleg)

Uit deze conversatie blijkt dat de rechercheurs bepalen wat onzin is en wat niet. Alleen dat wat zij relevant vinden, werken zij uit. Tijdsdruk speelt hierbij een rol. Het uitwer-

ken van de volledige gesprekken kost veel tijd. Daarom wordt ervoor gekozen een ‘zakelijke weergave’ van het verhoor uit te werken.

Omkleden van standpunten

In de onderzochte TGO-onderzoeken discussiëren teamleden over hoe bepaalde informatie moet worden geïnterpreteerd. Dit vindt plaats zowel tijdens de briefing, het VKL-overleg en de brainstormsessie als tijdens informeel overleg. De wijze waarop de discussie wordt gevoerd, kan de interpretatie beïnvloeden. Bij het voeren van deze discussies komt het voor dat (sommige) teamleden heel voorzichtig een standpunt innemen. Teamleden omkleden hun standpunt met woorden en zinnen als: ‘*Ik breng het gewoon even in*’, ‘*Ik wil het wel even besproken hebben*’, ‘*Ik heb voor mezelf even snel wat op papier gezet*’, ‘*Het is maar een ideetje*’, of ‘*Ik leg het even neer*’. Op deze manier omkleden zij hun standpunt met een soort voorbehoud uit zelfbescherming. Op het moment dat de andere teamleden het niet eens zijn met het standpunt en negatief reageren, herhalen teamleden nog eens ‘*Het was maar een ideetje*’ of ‘*Ik wilde het alleen even besproken hebben*’. Zij leggen zich op die manier neer bij het standpunt van de ander en benadrukken dat het standpunt ook niet echt serieus hoeft te worden genomen, maar dat het slechts een ‘ideetje’ was. Als andere teamleden positief reageren op het standpunt dan wordt het niet herhaald, maar wordt het wel als een serieus standpunt behandeld.

Dynamiek

De dynamiek tijdens de discussie kan van invloed zijn op de interpretatie van de onderzoeksresultaten. De dynamiek kan variëren en lijkt deels af te hangen van wie er tijdens de discussie aanwezig zijn. Als onderzoeksresultaten voor meerdere interpretaties vatbaar zijn, kan het verloop van de discussie invloed hebben op de uiteindelijke interpretatie. Dominante teamleden bijvoorbeeld kunnen de interpretatie van de onderzoeksresultaten beïnvloeden. De dominantie is terug te zien in de wijze waarop teamleden zich gedragen, hun lichaamstaal en hoe zij zich uitspreken. Zo is de informatiecoördinator in één van de TGO-onderzoeken tijdens de discussie overtuigend en dominant in zijn manier van doen en bij het naar voren brengen van zijn standpunt. Deze informatiecoördinator brengt zijn standpunten zo naar voren dat er nog moeilijk tegenin is te gaan. Op het moment dat er iemand tegenin gaat, lijkt de informatiecoördinator zich daaraan te ergeren en blijkt uit zijn lichaamstaal duidelijk dat hij het er niet mee eens is. Vaak voegt hij achter een standpunt toe: ‘*Ja toch?*’ De wijze waarop dit gebeurt, nodigt echter niet uit tot verdere discussie. Het gebeurt wel een aantal keer, maar dat levert in sommige gevallen spanningen op. Er wordt dan bijvoorbeeld hevig gediscussieerd waarbij de teamleden feller en met stemverheffing spreken, de houding verandert en het soms op de persoon lijken te spelen.

In veel gevallen heeft de officier van justitie een doorslaggevende stem of volgt het team vaak wat de officier van justitie voorstelt. Daarnaast is soms merkbaar dat bijvoorbeeld de teamleider op een minder overtuigende of dominante wijze discussieert als de officier van justitie ook aanwezig is en zich dan meer inhoudt. Bij afwezigheid van de officier van justitie is de dynamiek in het VKL-overleg soms voelbaar anders, wat de discussie beïnvloedt. VKL-leden gedragen zich rustiger in aanwezigheid van de officier van justitie dan wanneer de officier afwezig is. Ook lijkt het minder formeel te gaan en worden andere onderwerpen besproken dan wanneer de officier van justitie niet bij het overleg aanwezig is.

4.7 Onderzoeksrichtingen

Op basis van de interpretatie van de onderzoeksresultaten die na aanvang van het onderzoek binnenkomen, vormt het onderzoeksteam onderzoeksrichtingen. Onderzoeksresultaten die later binnenkomen, kunnen zorgen voor een nieuwe onderzoeksrichting, dan wel aanpassing, bevestiging of beëindiging van een onderzoeksrichting. Een nieuw onderzoeksresultaat kan bijvoorbeeld vragen om aanpassing van de interpretatie, waaruit de onderzoeksrichting wordt bijgesteld. In de onderzochte gevallen verloopt dit telkens als een geleidelijk proces. Radicale wendingen in de onderzoeken bleven uit. De informatie die willekeurig en door elkaar heen binnenkomt, zorgt vaak slechts voor kleine aanpassingen in de onderzoeksrichtingen en niet voor radicale wendingen. Belangrijke reden hiervoor is dat de teams vaak al in een eerder stadium met meer opties rekening houden. Naarmate het onderzoek vordert, komen uit de verschillende onderzoeksrichtingen langzaam één of meer onderzoeksrichtingen naar voren die leidend worden in het onderzoek. Dit geleidelijke proces waarbij onderzoeksrichtingen worden gevormd, aangepast, bevestigd of beëindigd, gaat zo door tot er één aannemelijk en tamelijk compleet ‘verhaal’ van het gebeurde overblijft.¹³ In drie van de onderzochte gevallen gebeurt dit en wordt een vervolgingsbeslissing genomen. In één van de onderzochte gevallen worden de onderzoeksrichtingen onvoldoende bevestigd en drogen de richtingen als het ware op. Er komt geen duidelijk verhaal naar voren en de zaak wordt vervolgens ‘opgelegd’ in afwachting van nieuwe informatie die de politie zou kunnen bereiken. Het team gaat niet meer actief op zoek naar nieuwe informatie.

De vorming van de onderzoeksrichtingen vindt plaats gedurende de verschillende overlegvormen in een TGO. In twee van de onderzochte gevallen wordt (onder andere) daartoe een brainstormsessie georganiseerd. Ook tijdens de briefing kan ruimte zijn om een onderzoeksrichting te opperen. In de voorbeeldcasus, beschreven in paragraaf 4.2,

¹³ Dit lijkt aan te sluiten bij de door De Poot e.a. (2004: 220-221) onderscheiden zoekstrategie ‘*breadth-first-search*’, waarmee wordt bedoeld dat de onderzoeksrichtingen worden uitgesloten, totdat er één aannemelijk en tamelijk compleet verhaal overblijft.

wordt dat gedaan door de wijkagent die oppert dat rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat de zoon van het slachtoffer iets met het incident te maken heeft. Het gehele team vormt onderzoeksrichtingen, maar vooral de VKL heeft daarin een belangrijk aandeel. De VKL zet de onderzoeksrichtingen tijdens het VKL-overleg vaak op een rij en bespreekt hypothesen en scenario's (al dan niet op voordracht van de analist(en) van het team).

Het team vormt de onderzoeksrichtingen niet alleen na verloop van tijd in het onderzoek. Richtingen kunnen al bij aanvang van het onderzoek ontstaan. Er hoeft niet altijd concrete informatie voorhanden te zijn om een onderzoeksrichting te vormen. De aangetroffen situatie roept beelden op die direct kunnen leiden tot de vorming van onderzoeksrichtingen. In één van de onderzochte TGO-onderzoeken presenteert de teamleider al een dag na het incident een aantal hypothesen en scenario's van wat er mogelijk gebeurd zou kunnen zijn. De hier gebruikte hypothesen zijn ontleend aan de 'standaard' hypothesen dat er sprake kan zijn van een natuurlijke dood, een misdrijf, zelfmoord of een ongeval. Gelet op de verwondingen van het slachtoffer is een natuurlijke dood in dit onderzoek direct uitgesloten. Met de andere drie hypothesen houdt het team vanaf het begin rekening. De scenario's die de teamleider presenteert, zijn wat gedetailleerder. Ze zijn gebaseerd op de eerste resultaten na aanvang van het onderzoek. In één van de scenario's behorende bij de hypothese 'misdrijf' suggereert de teamleider dat naast het slachtoffer twee andere personen in de woning aanwezig zijn geweest, zij de nacht met elkaar hebben doorgebracht en dat er tussen hen ruzie is ontstaan. De teamleider baseert dit op de constatering direct na het incident dat er drie gebruikte ontbijtborden zijn aangetroffen, dat één bed beslapen is en één van de aangetroffen personen geen kleding aan heeft. In een ander scenario gaat de teamleider uit van betrokkenheid van een familielid, omdat vrij snel bekend is geworden dat dit familielid psychotisch zou zijn.

Uit het voorgaande blijkt dat meer interpretaties mogelijk zijn van wat er is gebeurd. Zeker bij aanvang van het onderzoek is er soms nog weinig concreet bewijs voorhanden op basis waarvan een aantal onderzoeksrichtingen direct kan worden uitgesloten. In het onderzoek naar de brand in een woning bijvoorbeeld draait het onderzoek grotendeels om de vraag wat de oorzaak van de brand is. Pas als daarover duidelijkheid bestaat, kan worden beoordeeld of er sprake is van brandstichting (van binnen of buiten uit), van een ongeluk of van verwijtbare nalatigheid. Het vervolg van het onderzoek kan echter vaak niet wachten op de definitieve uitkomst van bijvoorbeeld een langdurig en uitgebreid technisch onderzoek. Het team start daarom daarnaast het tactische onderzoek en verricht daartoe opsporingshandelingen. Het onderzoeksteam houdt dan noodgedwongen rekening met meerdere onderzoeksrichtingen.

De capaciteit van een onderzoeksteam is meestal ontoereikend om direct alle mogelijke onderzoeksrichtingen te onderzoeken. De capaciteit van het team moet worden verdeeld over de onderzoeksrichtingen. Daartoe stelt de VKL prioriteiten. De VKL

heeft daarom overzicht over de verschillende onderzoeksrichtingen nodig. Aanvankelijk richt het team de prioriteiten op de standaard onderzoekshandelingen bij aanvang van het onderzoek (het onderzoek op en rond de plaats delict, onderzoek naar het slachtoffer, getuigenonderzoek en eventueel onderzoek naar verdachten) en reageert het team op de informatie die daaruit voortvloeit. Als er informatie binnenkomt die als interessant wordt gezien, kan dan al besloten worden daar nader onderzoek naar te doen. In de voorbeeldcasus vermoedt het onderzoeksteam vrij snel dat het slachtoffer niet de waarheid spreekt over wat hem is overkomen. Dit vraagt om nader onderzoek naar het slachtoffer en de mogelijke toedracht. In een ander TGO wordt door de aangehouden verdachte naar voren gebracht dat het slachtoffer wordt gezocht door drugsdealers. Het team merkt die informatie direct als onderzoeksrichting aan en verricht er meteen onderzoek naar.

Na verloop van tijd echter worden prioriteiten binnen de onderzoeksrichtingen gesteld. Het stellen van prioriteiten binnen de verschillende onderzoeksrichtingen gebeurt niet altijd expliciet per onderzoeksrichting. De prioriteitstelling kan ook impliciet volgen uit de opsporingshandelingen binnen de onderzoeksrichtingen en de discussies die daarover worden gevoerd. Ondanks dat in een onderzoek vaak rekening wordt gehouden met verschillende onderzoeksrichtingen, zoeken de teams vooral in enkele richtingen en in andere richtingen niet. Dit is een gevolg van prioriteiten die worden gesteld. In de voorbeeldcasus houdt het team de onderzoeksrichting naar de zoon van het slachtoffer wel open en het team verricht ook onderzoek in die richting door de telefoon af te tappen. Maar meer onderzoek verricht het team niet, met name omdat volgens de interpretatie van het team in de andere onderzoeksrichting interessantere informatie naar voren komt en daardoor de prioriteiten bij die onderzoeksrichting blijven liggen. Pas als één of meer richtingen worden beëindigd, omdat bijvoorbeeld informatie binnenkomt die zo wordt geïnterpreteerd dat die richting niet klopt of er interessantere informatie binnenkomt ter ondersteuning van een andere richting, wordt in andere (nieuwe) richtingen geïnvesteerd.¹⁴

Ook bij deze stap in het opsporingsproces spelen verschillende inhoudelijke en sociale mechanismen een rol. Deze worden hieronder beschreven.

Inhoudelijke mechanismen

‘Puzzelen’

Zoals ‘puzzelen’ bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten een rol speelt, is het mechanisme ook zichtbaar bij de vorming van de onderzoeksrichtingen. Onderzoeks-

¹⁴ De twee onderscheiden zoekstrategieën door De Poot e.a. (2004: 220-221), te weten een ‘*best-first-search-model*’ (zie noot 17) en een ‘*breadth-first-search-model*’ (zie noot 13), lijken beide werkzaam te zijn in dit proces.

teams puzzelen met de onderzoeksresultaten om na te gaan of het een nieuwe onderzoeksrichting, dan wel een bevestiging, verandering of beëindiging van een onderzoeksrichting kan opleveren.

In één van de TGO-onderzoeken verneemt het team van nabestaanden van het slachtoffer, dat hij zich bedreigd voelde. Op de tweede dag na de start van het onderzoek wordt in een woning waar het slachtoffer verbleef een kogelvrij vest aangetroffen. Het beeld dat het slachtoffer werd bedreigd, speelt een rol bij de interpretatie van het aantreffen van het vest en vormt voor het team een bevestiging van het beeld dat het slachtoffer werd bedreigd.¹⁵

In één van de onderzoeken ontstaat het beeld dat er mogelijk een tweede persoon bij de moord betrokken is. Er komt bij het team informatie binnen om wie dat mogelijk zou kunnen gaan. Het team onderzoekt die informatie. De betreffende persoon blijkt een alibi te hebben. Het beeld dat die persoon bij de moord betrokken zou kunnen zijn, acht het team daarmee onwaarschijnlijk. Het team beëindigt daarom de onderzoeksrichting.

Ten slotte kan nieuwe informatie leiden tot een aanpassing van de onderzoeksrichting. In één van de onderzoeken naar een moord heeft het team een verdachte op het oog. Er komt dan informatie binnen dat de verdachte eerder bij een soortgelijke zaak betrokken is geweest. Dit verandert voor het team het beeld dat het geen incident is, maar dat de verdachte vaker dit soort delicten pleegt. Dit levert overigens niet alleen een aanpassing van de onderzoeksrichting op, maar ook een bevestiging (namelijk dat de verdachte ook dit feit heeft gepleegd).

Beelden over het incident

De informatie die in het onderzoek binnenkomt en de interpretatie daarvan door het team, appelleert aan verschillende beelden over het incident. De beelden gaan in deze fase vaak over de mogelijke motieven voor het delict. Deze vormen mogelijke onderzoeksrichtingen.

In één van de onderzoeken komt veel informatie binnen over de achtergronden van het slachtoffer waarop verschillende mogelijke motieven kunnen worden gebaseerd. Zo zou het slachtoffer contacten hebben gehad met iemand die eerder al is geliquideerd en zou het slachtoffer dus ook geliquideerd kunnen zijn. Het slachtoffer zou zich bezig houden met fraude en zou in verband daarmee vermoord kunnen zijn. Het slachtoffer stond erom bekend dat hij een doorgewinterde crimineel was en zou ook daarom vermoord kunnen zijn. Het slachtoffer had met verschillende personen ruzie (gehad). Deze personen zouden mogelijk wraak hebben genomen op het slachtoffer. Het slachtoffer had dure sieraden, zodat er mogelijk sprake kan zijn geweest van een roofmoord.

¹⁵ In een later stadium van het onderzoek wordt dit weggeredeneerd door de tactisch coördinator (zie paragraaf 4.6 bij het mechanisme 'wegredeneren').

Tegenstrijdige informatie

Tegenstrijdige informatie, over bijvoorbeeld een bepaalde onderzoeksrichting, kan ertoe leiden dat er met meer onderzoeksrichtingen rekening wordt gehouden en dat in verschillende richtingen wordt gerechercheerd. Maar er kan ook een (eventueel impliciete) afweging plaatsvinden door middel van het zogenaamde plussen en minnen. Er wordt dan gepuzzeld hoe het stukje informatie een aanpassing, bevestiging of beëindiging van de onderzoeksrichting zou kunnen opleveren. Verschillende factoren spelen hierbij een rol. Deze factoren komen in paragraaf 4.9 aan de orde.

'Realistisch'

Bij het vormen van onderzoeksrichtingen vinden onderzoeksteams het belangrijk dat de onderzoeksrichtingen als 'realistisch' kunnen worden gezien. Onrealistische onderzoeksrichtingen zien onderzoeksteams als een alternatief dat 'buiten de werkelijkheid' staat. Een onderzoeksrichting die niet waarschijnlijk of aannemelijk is, mag wel worden gesuggereerd, maar een suggestie mag niet onrealistisch zijn. In een onderzoek werd geopperd dat het slachtoffer mogelijk gedwongen moest trouwen, terwijl het slachtoffer al een relatie had. De teamleider beschouwt dit niet als een reële optie: *'We moeten het wel realistisch houden.'* (aantekeningen observaties VKL) Een andere teamleider hamert daar ook op bij de analisten van het team en zegt als hij vindt dat een scenario onrealistisch is: *'Schrijf ook maar een scenario dat je het zelf hebt gedaan.'* (aantekeningen observaties informeel overleg)

Terugkerend argument

Teamleden in een TGO-onderzoek gebruiken bij de onderbouwing van een onderzoeksrichting wel eens argumenten die op bijvoorbeeld alle scenario's van toepassing kunnen zijn. Het argument wordt dan voor alle scenario's gebruikt. Zo worden in de voorbeeldcasus verschillende scenario's besproken tijdens de brainstormsessie. Er moeten argumenten voor en tegen de scenario's worden bedacht. Tijdens de bespreking van een scenario oppert één van de teamleden dat de omstandigheid dat het slachtoffer zijn mond houdt over de ware toedracht een argument is voor het scenario dat er sprake zou zijn van een drugsgerelateerde zaak. Vervolgens geeft een teamlid aan dat het ook een argument is voor andere scenario's, onder andere dat er sprake is van geldproblemen of een schuld. De teamleden noteren dit argument bij de verschillende scenario's. Soms gebeurt het ook dat het argument voor meer scenario's zou kunnen gelden, maar dat het team het argument maar bij één scenario opvoert. Het tegenovergestelde van het voorgaande voorbeeld vindt dan plaats.

Niet uitsluiten

Bij de discussie over onderzoeksrichtingen en prioriteitstelling wordt in sommige gevallen zichtbaar dat teams niets willen uitsluiten. Teamleden willen dan voorkomen dat een onderzoeksrichting wordt uitgesloten om te voorkomen dat zij iets over het hoofd

zien. In één onderzoek is er bijvoorbeeld discussie over de vraag of er sprake is van moord of van zelfmoord.

De teamleider: 'Zelfmoord is wel uit te sluiten. Daar hebben we het vorige week nog over gehad. Dat de wond mogelijk van boven naar beneden zou zijn gestoken, maar dat kan wel worden uitgesloten.'

Ambtelijk secretaris: 'Dat zou ik niet zeggen.'

Forensisch coördinator: 'Ja gelet op de sporen, het zou kunnen zelfmoord. Het is niet het meest aannemelijk misschien.'

De teamleider: 'Ja ik heb het even op papier gezet, daar kun je van alles van vinden, maar we zitten volgens mij nu niet op het punt dat we een zelfmoord moeten gaan onderzoeken.'

Ambtelijk secretaris: 'Nee, maar er zijn mogelijkheden (...)' (aantekeningen observaties VKL)

Dit mechanisme zorgt ervoor dat onderzoeksrichtingen die het team onwaarschijnlijk acht nog niet definitief worden afgeschreven of beëindigd (dit lijkt juist niet op confirmation bias of het vermijden van cognitieve dissonantie).

Sociale mechanismen

Bij de discussie over de vorming, aanpassing, bevestiging of beëindiging van onderzoeksrichtingen en de prioriteitstelling spelen de mechanismen 'omkleden van standpunten' en 'dynamiek' (zie hiervoor in paragraaf 4.6) ook een rol. Daarnaast zijn als sociale mechanismen 'streven naar consensus' en 'formeel of informeel overleg' van belang bij deze stap in het opsporingsproces.

Streven naar consensus

Bij de vorming, aanpassing, bevestiging of beëindiging van onderzoeksrichtingen en de prioriteitstelling daarbinnen streven onderzoeksteams vaak naar consensus (wat doet denken aan het groepsdenken, zie hoofdstuk 1). Dit is zichtbaar binnen de verschillende overlegvormen. Teamleden proberen elkaar te overtuigen van hun standpunt, zodat zij consensus bereiken. Volledige consensus is hierbij niet noodzakelijk. Soms laten teamleden hun standpunt los of conformeren zij zich aan een ander standpunt, ook als zij het daarmee oneens zijn. Vaak duurt de discussie in een team net zo lang totdat iedereen instemt met het besluit of in ieder geval de discussie niet meer aangaat en zich neerlegt bij het besluit. Dit streven naar en bereiken van 'consensus' lijkt om twee redenen voor een onderzoeksteam belangrijk te zijn. De eerste reden is van praktische aard. Het onderzoeksteam moet nu eenmaal beslissingen nemen in een onderzoek, anders gebeurt er niets. De tweede reden heeft te maken met het 'teamgevoel'. Het stimuleert het teamgevoel als er consensus is over de richting van het onderzoek. Als

bijvoorbeeld de meerderheid of dominante¹⁶ teamleden overtuigd zijn dat het team de goede kant op gaat en de zaak gaat oplossen, motiveert dat teamleden om gezamenlijk ‘de klus te klaren’, zo is het idee. In één van de onderzochte gevallen bijvoorbeeld speelt de brainstormsessie hierbij een belangrijke rol. Als het volledige team een bepaald scenario als belangrijkste acht, daarbij de onderzoeksmethoden worden besproken en daarover consensus is, wordt verondersteld dat dat de werksfeer ten goede komt. ‘*Allemaal met de neuzen dezelfde kant op*’ wordt in een TGO als belangrijk ervaren. Ook de briefing heeft dit tot doel. Aan iedereen wordt dezelfde informatie verstrekt, zodat op basis van die informatie consensus ontstaat over de onderzoeksrichtingen en de prioriteitstelling.

In sommige gevallen benoemen teamleden expliciet dat er sprake is van consensus over het beeld van de zaak en stellen dat ter discussie. In één van de onderzoeken bijvoorbeeld legt de verdachte een verklaring af die in de ogen van de teamleider een bekentenis oplevert. De teamleider en tactisch coördinator trakteren daarom tijdens de briefing de dag na de bekentenis op taart, hetgeen het team de indruk geeft dat de zaak zo goed als opgelost is. De ambtelijk secretaris van het team stelt de bekentenis ter discussie. Ook wijst de ambtelijk secretaris op het gevaar dat het team zich alleen gaat richten op bevestiging van de verklaring. Hierop reageren de teamleider en de tactisch coördinator dat het team de zaak niet als opgelost beschouwt en dat het team ook gaat zoeken naar falsificatie. Dit blijkt in het vervolg van het onderzoek echter niet, maar de discussie is daarmee op dat moment wel afgelopen.

Formeel of informeel overleg

Ten slotte is er een verschil waarneembaar in de discussie over onderzoeksrichtingen tijdens het formele overleg (VKL-overleg of briefing) en na afloop daarvan. Vooral na afloop van het overleg discussiëren en brainstormen teamleden vaak ruimer en vrijer. Het formele overleg zorgt in die zin voor een belemmering voor het discussiëren over alternatieve onderzoeksrichtingen. Hiervoor is al gewezen op het mechanisme dat onderzoeksrichtingen ‘realistisch’ moeten zijn. Na afloop van het overleg is er juist wel ruimte voor het bespreken van onderzoeksrichtingen die als minder realistisch worden gezien.

4.8 Opsporen binnen de onderzoeksrichtingen

Nadat de onderzoeksrichtingen en de prioriteiten zijn bepaald, rechercheert het onderzoeksteam binnen één of meer onderzoeksrichtingen. Overigens lopen de prioriteitstel-

¹⁶ Met dominantie wordt hier niet alleen het gedrag van bepaalde teamleden bedoeld. Het kan ook gaan om teamleden die bijvoorbeeld vanwege hun functie of verantwoordelijkheid een doorslaggevende stem hebben.

ling en het bepalen van de opsporingshandelingen binnen de onderzoeksrichtingen soms door elkaar. Deze stappen hangen namelijk nauw met elkaar samen.

Het opsporen bouwt vaak voort op de bestaande onderzoeksrichtingen. Nieuwe onderzoeksrichtingen kunnen wel naar voren komen door het onderzoek, maar er wordt vooral gezocht binnen de onderzoeksrichtingen die al zijn gevormd. Vaak zijn er meer onderzoeksrichtingen en is er een beperkte capaciteit. Het team moet daarom de capaciteit verdelen over de onderzoeksrichtingen. Aan de hand van de prioriteitstelling bepaalt het team welke opsporingshandelingen als eerste worden verricht. In sommige gevallen leidt dat ertoe dat het team vooral in één richting investeert. In één van de onderzochte gevallen bijvoorbeeld concentreert het onderzoek zich van meet af aan op de aangehouden verdachte. Vooral in die richting rechercheert het team. Slechts mondjesmaat wordt in andere richtingen gerechercheerd. In dat onderzoek komt één van de VKL-leden telkens terug op een bepaalde richting, maar het team onderzoekt die richting niet. De prioriteitstelling zorgt er telkens voor dat het team niet toekomt aan onderzoek naar de alternatieve richting. In één van de andere gevallen investeert het team wel tegelijkertijd in meer onderzoeksrichtingen. Niet alle richtingen kunnen gelijktijdig worden onderzocht, maar de capaciteit wordt verdeeld over meer onderzoeksrichtingen.

Binnen de onderzoeksrichtingen die over het incident ontstaan, zoekt het onderzoeksteam naar bewijs. Het team vraagt zich af welke bewijsmiddelen nodig zijn om een bepaalde richting te ontkrachten (falsificeren) of te bevestigen (verifiëren). Soms gebeurt dit impliciet en blijkt het alleen uit de opsporingshandelingen die worden verricht. Het zoeken naar bewijs kan een falsificatie opleveren van de richting en ervoor zorgen dat de onderzoeksrichting wordt beëindigd. In eerste instantie zoekt het onderzoeksteam echter naar bevestiging van de (belangrijkste) richting.

Bij het bepalen welke bewijsmiddelen nodig zijn voor de onderzoeksrichting(en), beslist het team welke opsporingsmethoden of -middelen het zal inzetten. Tijdens de briefing en de brainstormsessie krijgen teamleden de gelegenheid hierover ideeën en zienswijzen naar voren te brengen, maar vooral de VKL beïnvloedt deze stap in het proces. De VKL discussieert en beslist hierover. Regelmatig discussieert de VKL over het verloop of de volgorde van het onderzoek. Een deel daarvan heeft betrekking op de prioriteitstelling van de onderzoeksrichtingen, maar ook de opsporingsmethoden en de bijbehorende (juridische) formaliteiten zijn onderwerp van discussie. In twee van de onderzochte gevallen bijvoorbeeld voeren de teams een discussie over de vraag of een betrokkene in het onderzoek moet worden aangemerkt als verdachte of als getuige. In één van de onderzochte gevallen discussieert het team over de vraag of het team de verdachten direct moet aanhouden of eerst moet proberen de verdachten ‘*onder controle*’ te krijgen door eerst te rechercheren zonder ze aan te houden. Andere onderwerpen waarover wordt gediscussieerd, zijn bijvoorbeeld de vragen of een huiszoeking onder leiding van een rechter-commissaris moet worden gedaan of niet, welke opsporingsme-

thoden eerst moeten worden uitgevoerd alvorens andere opsporingsmethoden in te zetten of op basis van welk wetsartikel een vordering dient te worden gedaan.

De leden van de Vaste Kern Uitvoerenden krijgen op basis van de beslissingen van de VKL de werkopdrachten (door de tactisch coördinator) uitgedeeld. Zij verrichten de handelingen, bijvoorbeeld het uitluisteren van telefoontaps of het horen van getuigen. De resultaten van de opdrachten delen de teamleden met elkaar tijdens de briefing, waarna een interpretatie daarvan plaatsvindt en op basis daarvan eventueel (nieuwe) onderzoeksrichtingen worden gevormd, bevestigd, aangepast of beëindigd. Het team stelt (opnieuw) de prioriteiten, bepaalt de volgende opsporingshandelingen, waarna de rechercheurs op basis daarvan weer een (nieuwe) opdracht krijgen.

Ook bij deze stap in het opsporingsproces spelen verschillende inhoudelijke en sociale mechanismen een rol. Deze worden hieronder beschreven.

Inhoudelijke mechanismen

Zoeken naar bevestiging of ontkrachting

In de onderzochte gevallen zoeken de onderzoeksteams vaak naar bevestiging van de voor het team meest waarschijnlijke onderzoeksrichting. Het team zoekt naar bewijs voor die richting. Als het team een getuige of verdachte gelooft, dan wordt vaak gezocht naar bevestiging van de verklaring. Gelooft het team de getuige of verdachte niet, dan zoekt het team vaak naar bevestiging van de leugen. De bevestiging van een richting neemt het onderzoeksteam sneller en gemakkelijker aan dan een ontkrachting of falsificatie (dit past bij de confirmation bias, zie hoofdstuk 1). In één van de onderzochte gevallen beroept de verdachte zich op noodweer(exces). Het team gelooft echter niet dat daarvan sprake is. De tactisch coördinator zegt daarover: *‘De verdachte is slim, want de verdachte gooit het op noodweer. Dat gaan we proberen te ontkrachten.’* (aantekeningen observaties informeel overleg) Het verhaal dat de getuige of verdachte vertelt, vormt wel een mogelijke onderzoeksrichting voor het team, maar het team richt zich meer op het ontkrachten dan het bevestigen daarvan. Ondanks dat de tactisch coördinator het heeft over ontkrachten gaat het team vooral op zoek naar bevestiging van het eigen scenario van de zaak en probeert daarmee het verhaal van de verdachte onderuit te halen.

In sommige gevallen trachten teams echter ook te falsificeren. Teamleden denken overigens vaak dat wanneer een bepaalde onderzoekshandeling geen bevestiging oplevert, dat automatisch een ontkrachting oplevert. Daarom neemt een team vaak genoegen met het zoeken naar een bevestiging en op het moment dat het bevestigen niet lukt, ziet het team dat als een ontkrachting. Dat is echter niet altijd zo. In één van de onderzoeken bijvoorbeeld is een scenario een roofmoord van de sieraden van het slachtoffer. Rechercheurs vragen daarom aan getuigen of het slachtoffer op de dag van de moord die sieraden droeg. Als het slachtoffer de sieraden die dag heeft gedragen dan zou dat een mogelijke bevestiging opleveren van de roofmoord, omdat het slachtoffer bij aan-

treffen de sieraden niet droeg. De getuigen hebben niet gezien dat het slachtoffer de sieraden droeg. Het feit dat getuigen dat niet gezien hebben, levert echter niet een volledige ontkrachting van de roofmoord op. Het team probeert daarom de sieraden op te sporen. Het aantreffen van de sieraden, bijvoorbeeld in de woning van het slachtoffer, zou immers wel een ontkrachting opleveren van een roofmoord in verband met die sieraden. Uiteindelijk worden de sieraden niet aangetroffen en blijft in het midden of er sprake zou kunnen zijn van een roofmoord. Er zijn voor het team echter geen onderzoeksmogelijkheden meer om dit vast te stellen, zodat de richting uiteindelijk wordt beëindigd. De mogelijkheid dat sprake is van een roofmoord kan echter niet worden uitgesloten.

Kosten-batenafweging

Bij de beslissing welke onderzoekshandelingen het team in welke onderzoeksrichting(en) gaat verrichten, speelt ook een kosten-batenafweging een rol. In één van de onderzochte gevallen bijvoorbeeld brainstormt de VKL over mogelijkheden van onderzoek. De forensisch coördinator stelt voor satellietbeelden op te vragen. De officier van justitie reageert: *‘Oh nou niet geschoten is altijd mis.’* Hieruit blijkt dat de officier niet direct overtuigd is dat het wat zal gaan opleveren, maar wel een poging wil wagen. De forensisch coördinator geeft dan aan: *‘Ja het kost wel een bak geld.’* (aantekeningen observaties VKL) Daarmee is het idee meteen van de baan. De afweging tussen de kosten (bijvoorbeeld tijd of geld) van een onderzoekshandeling enerzijds en de baten (wat is de verwachting over de opbrengst) daarvan anderzijds, komen in deze stap van het opsporingsproces vaak terug. Hierin komt ook de nauwe samenhang tussen de prioriteitstelling en het bepalen welke opsporingshandelingen worden verricht duidelijk naar voren. In de meest kansrijke onderzoeksrichtingen wordt vaak eerder geïnvesteerd. Daarbij worden de kosten van de opsporingshandelingen afgewogen tegen de verwachting of de onderzoeksrichting tot de oplossing zal leiden (zie hierover ook de factor ‘verwachtingen’ in paragraaf 4.9).¹⁷

Routine

Sommige opsporingsmethoden worden routinematig ingezet. Dit blijkt al bij de aanvang van het onderzoek het geval te zijn (paragraaf 4.5), maar ook later in het onderzoek worden methoden soms routinematig ingezet. Een voorbeeld is de telefoontap. Als het team een telefoonnummer van een mogelijke betrokkene aantreft, wordt routinematig een tap aangevraagd. De afweging dat er niet te veel moet worden getapt speelt soms een rol, maar doorgaans wordt deze beslissing vrij gemakkelijk genomen.

¹⁷ Dergelijke afwegingen lijken op de door De Poot e.a. (2004: 220-221) onderscheiden zoekstrategie *‘best-first-search’*, waarmee wordt bedoeld dat wordt gekozen voor de meest kansrijke zoekwegen waarin kan worden gerechercheerd tegen de geringste kosten.

Ook het veroorzaken van ruis (bepaalde informatie verspreiden in de hoop dat er door betrokkenen telefonisch over wordt gesproken) bij het tappen wordt soms routinematig ingezet. Het team discussieert hier meestal wel wat diepgaander over, omdat de timing bij de methode belangrijk is, maar toepassing van de methode gebeurt vaak standaard.

Verstrekken van informatie

Bij het opsporen binnen de onderzoeksrichtingen speelt de wijze waarop het onderzoeksteam naar buiten toe (aan anderen dan teamleden) informatie verstrekt een rol. De informatie die de rechercheurs geven tijdens het verhoor aan een verdachte of getuige kan van belang zijn voor de onderzoeksresultaten die zij met het onderzoek verkrijgen. Een bekend voorbeeld van dit mechanisme is het al dan niet verstrekken van daderkenis door de politie. Het gaat echter verder dan dat. In één van de onderzochte gevallen bijvoorbeeld vertelt een forensisch medewerker tijdens de sectie van het lichaam aan de patholoog dat er mogelijk een bepaald soort sporen op het lichaam te zien zou zijn. In het rapport van de patholoog staat vervolgens ook dat de sporen op het lichaam kunnen duiden op die bepaalde soort sporen. Als de informatie over een bepaald soort sporen niet door de forensisch medewerker zou zijn gegeven, zou de patholoog misschien ook niet in het rapport hebben opgenomen dat het zou kunnen duiden op die bepaalde soort sporen. De informatie die rechercheurs aan buitenstaanders verstrekken kan dus invloed hebben op de onderzoeksresultaten.

Een ander voorbeeld betreft de uitzending van het incident op televisie waarbij een getuigenoproep wordt gedaan. Het onderzoeksteam is van mening dat het slachtoffer ergens moet zijn opgepikt, bijvoorbeeld door een auto of een scooter. Volgens het team is het namelijk niet mogelijk dat het slachtoffer zonder gebruik te maken van een voertuig op de plaats delict terecht zou zijn gekomen. In het televisieprogramma wordt vervolgens ook gepresenteerd dat het onmogelijk is voor het slachtoffer om in die korte tijd op de plaats delict te komen. Er wordt daarom gevraagd naar getuigen die mogelijk hebben gezien dat het slachtoffer bij iemand is in- of opgestapt. Door op deze wijze informatie te verstrekken en te vragen, presenteert het onderzoeksteam een bepaald beeld dat consequenties kan hebben voor de onderzoeksresultaten die daarmee (kunnen) worden vergaard. Getuigen die mogelijk iets anders hebben gezien, worden hierdoor niet geattendeerd of gevraagd naar wat zij gezien hebben. Getuigen besluiten daarom misschien zelf dat wat zij hebben gezien over iets anders gaat of niet relevant is. Alternatieven blijven daardoor wellicht onbelicht of onbekend.

Sociale mechanismen

Ook bij de discussie in deze stap van het opsporingsproces spelen de mechanismen ‘omkleden van standpunten’, ‘dynamiek’ en ‘streven naar consensus’ een belangrijke rol. Indien consensus niet haalbaar is, wordt toch een beslissing genomen. Eventueel

leggen teamleden zich neer bij een meerderheid of het dominante standpunt of gaan zij uiteindelijk akkoord met een andere beslissing. Indien het bij deze discussie bijvoorbeeld om een juridische beslissing gaat, heeft de officier van justitie doorslaggevende stem. De officier van justitie is immers degene die het onderzoek ter terechtzitting moet presenteren en ook verantwoordelijk is voor een juridisch correcte uitvoering van het onderzoek. Hier volgt een beschrijving van een dergelijke discussie in de praktijk, waarbij deze mechanismen naar voren komen.

Informatiecoördinator: 'Willen we een camera op de woning hebben om een beeld te krijgen wie wel en niet binnen komt. Ik zeg het maar gewoon.'

Tactisch coördinator (kalm, maar gedecideerd): 'Ja, maar technisch moet een camera op de deur geplaatst worden.'

Informatiecoördinator: 'Ja, nee het gaat om of je het wilt doen.' De informatiecoördinator praat hierbij vrij hard en nors, de spanning is voelbaar.

Tactisch coördinator (blijft rustig): 'Waarom dan? Wil je weten of de daders de woning in gaan of wie er in en uitgaan?'

Informatiecoördinator: 'De daders wil ik natuurlijk dat die terugkomen. Als we weten of we het willen doen dan zeggen we dat willen we en doe het maar. Dat is niet ons pakkie-an.'

Tactisch coördinator: 'Ja, dan zeg je dat en dan krijg je de vraag terug wat je wilt.'

Informatiecoördinator (hard en opgewonden): 'Dat is de vraag helder stellen en dan van dit is ons doel.'

Tactisch coördinator: 'Maar wat is ons doel?'

De officier grijpt dan in door te zeggen: 'Ik zie het niet zitten.' De officier legt vervolgens rustig uit waarom niet.

Informatiecoördinator: 'Volgens mij hoor ik hartstikke veel twijfels, dan gaan we het niet doen.'

Tactisch coördinator: 'Ja nee inderdaad dan doen we het niet.'

Informatiecoördinator: 'Ja maar daarom moeten we erover praten en nadenken.' Hiermee probeert de informatiecoördinator de schade te beperken in verband met het feit dat hij zijn standpunt net behoorlijk fel heeft verdedigd. De teamleider steunt hem daarin: 'Ja maar daarom zitten we hier ook bij elkaar, om het erover te hebben.' (aantekeningen observaties VKL)

4.9 Bevorderende en belemmerende factoren

TGO's hebben grote speelruimte of vrijheid bij het opsporingsproces. Het staat het onderzoeksteam in belangrijke mate vrij onderzoeksrichtingen te vormen en een keuze te maken tussen die onderzoeksrichtingen. Het team heeft ruimte om de onderzoeksresultaten te interpreteren. Gegeven de capaciteit die het beleidsoverleg of stuurpleg-overleg voor het TGO vrijmaakt, verdeelt het team deze zelf over de onderzoeksrichtingen en bepaalt het team zelf welke opsporingsmethoden het inzet. Onderzoeksteams hebben speelruimte en vrijheid om stil te staan bij afwijkende informatie of ruimte te bieden voor nieuwe en afwijkende zienswijzen, maar in de praktijk gebruiken de teams die ruimte niet altijd. Teams zoeken bijvoorbeeld vooral naar bevestiging of redeneren

alternatieven weg. Een aantal bevorderende en belemmerende factoren speelt hierbij een rol. Deze factoren staan verder van het proces dan de hiervoor beschreven mechanismen en maken geen onderdeel uit van dat proces. Deze beïnvloeden het opsporingsproces wel in belangrijke mate en kunnen tijdens meerdere stappen in het proces een rol spelen. Hieronder worden deze factoren beschreven, ingedeeld in vier categorieën, te weten organisatiegebonden factoren, inhoudelijke factoren, sociale factoren en politieculturele factoren. Daarbij wordt vermeld op welke stap(pen) in het opsporingsproces de factor van invloed is.

Organisatiegebonden factoren

(Tijds)druk

Tijdsdruk kan belemmeren dat onderzoeksteams stilstaan bij afwijkende informatie of alternatieven overwegen (dit past bij de oorzaken die kunnen bijdragen aan confirmation bias en een rol kunnen spelen bij groepsdenken, zie hoofdstuk 1). Tijdsdruk zorgt er bijvoorbeeld voor dat de briefing kort is (met uitzondering van één van de onderzochte gevallen) en er weinig ruimte wordt geboden voor discussie over (alternatieve) onderzoeksrichtingen of opsporingsmethoden. Discussie over onderzoeksrichtingen en prioriteitstelling vindt vooral plaats in het VKL-overleg en in een eventuele brainstormsessie. Overigens staat het VKL-overleg soms ook onder tijdsdruk, bijvoorbeeld doordat leden van de VKL weg moeten in verband met andere werkzaamheden of afspraken. Tijdsdruk kan er ook voor zorgen dat bijvoorbeeld vooral wordt geïnvesteerd in één (of enkele) onderzoeksrichting(en) en dat het veranderen van koers (zo lang mogelijk) wordt tegengehouden.

Met name bij aanvang van het onderzoek beperkt tijdsdruk de ruimte voor het team om af te wijken van standaardmethoden. Ondanks dat een groot deel van de onderzoekshandelingen bij aanvang van het onderzoek standaard en routinematig wordt gedaan, typeren rechercheurs juist de aanvang van het onderzoek als hectisch. Mogelijk kan dat verklaard worden door het tegelijkertijd opstarten van verschillende onderzoeken terwijl nog niet duidelijk is waarnaar precies gezocht moet worden, de grote hoeveelheid informatie die in de beginfase van het onderzoek binnenkomt en de snelheid waarmee moet worden gereageerd. Hiervoor is aangehaald dat vluchtige gegevens snel moeten worden opgevraagd. Het is ook van belang dat getuigen kort na het gebeurde worden gehoord, omdat naarmate de tijd verstrijkt het geheugen aan betrouwbaarheid kan inboeten. Daarnaast moeten sporen direct worden veiliggesteld om te voorkomen dat ze verdwijnen of worden vernietigd.

Naast de aard van het opsporingsonderzoek kan de organisatie (tijds)druk veroorzaken. Teamleiders geven soms aan dat zij moeite hebben met de personele invulling van het onderzoeksteam, bijvoorbeeld door vakanties of ziekte. Ook moet de teamleider waken over het aantal overuren dat teamleden maken. Indien zij te veel overuren maken, zijn zij later in het jaar niet meer inzetbaar. Juist in de beginfase moet in korte tijd

veel werk worden verzet en daarom wordt ervaren dat er met (te) weinig mensen zeer veel werk moet worden verricht, wat een gevoel van druk kan veroorzaken.

Niet alleen bij aanvang van het onderzoek kan de organisatie tijdsdruk veroorzaken. De leidinggevendenden op hoger niveau dan het TGO kunnen bijvoorbeeld in het beleids-overleg druk uitoefenen. Er moet in korte tijd veel werk verzet worden. Daarbij moeten ‘*slagen worden gemaakt*’. Een TGO wordt immers gezien als een onderzoek dat veel capaciteit in de regio opslokt. Daarom moeten prioriteiten worden gesteld en vooral de belangrijkste en meest kansrijke onderzoeksrichtingen worden uitgezocht. Vooral tijdens het beleidsoverleg blijkt in één van de onderzochte gevallen de invloed van het overleg op de prioriteitstelling in het onderzoek:

De rechercheofficier van justitie: ‘Dus nog één week flink schudden.’ Teamleider: ‘Ja en de week erna instappen en afronden.’ Divisiechef: ‘Ja het is wel één richting waar we op gaan.’ Rechercheofficier van justitie: ‘Ja beetje alles of niets.’ Divisiechef: ‘Maar ja er komen vakanties aan en ik zie alweer een nieuw TGO aankomen.’ Rechercheofficier van justitie: ‘Het lijkt me een goed plan.’ (aantekeningen observaties beleidsoverleg)

Druk om het misdrijf op te lossen kan hierbij ook een rol spelen. Zo heeft in één van de onderzochte gevallen de burgemeester in de media geuit dat hij binnen veertien dagen een oplossing van de politie verwacht. In dit geval komt de druk van de burgemeester, maar dergelijke druk kan ook worden uitgeoefend vanuit de eigen organisatie of vanuit het team.

Ten slotte speelt tijdsdruk een rol bij het opsporen binnen de onderzoeksrichtingen. De VKL maakt bij de beslissing welke opsporingsmethoden in welke onderzoeksrichtingen moeten worden ingezet, een kosten-batenafweging. De hoeveelheid tijd en werk die een methode kost speelt bij die afweging vaak een rol. Voor een methode die veel tijd en werk kost, wordt minder snel gekozen.

Doelstelling van het onderzoek

De stuurgroep of het beleidsoverleg bepaalt bij aanvang van het TGO de doelstelling van het onderzoek. De doelstelling kan ervoor zorgen dat beperkt binnen een bepaalde onderzoeksrichting wordt gerechercheerd. In één van de onderzoeken bijvoorbeeld is het team een mogelijke fraude op het spoor. Die fraude zou iets te maken kunnen hebben met de moord, maar dat is nog niet zeker. Eén van de teamleden stelt voor om in verband met die mogelijke fraude met banken contact te leggen. De VKL bespreekt dit tijdens het VKL-overleg. De teamleider overweegt:

‘(...) als we dat doen, dan moeten we het wel goed afbakenen, want je wilt niet verzeild raken in al die zaken’. (aantekeningen observaties VKL)

En in een ander onderzoek vertelt de teamleider:

‘We gaan (naam verdachte) alleen pakken voor dit feit (...). Niet de drugs, want dat ligt buiten de doelstelling van het onderzoek. Dan kom je in een bolletjes netwerk en dat wil je niet gelet op dit onderzoek. Er worden nog wel processen-verbaal opgemaakt, maar die komen niet in het procesdossier. Die gaan in het zwacri¹⁸-register waar de CIE dan bij kan komen en dan kunnen ze dat misschien linken aan onderzoeken waar ze mee bezig zijn. Zij kunnen het dan gebruiken als informatie voor hun onderzoek.’ (aantekeningen observaties informeel overleg)

De doelstelling van het onderzoek wordt gebruikt om het onderzoek af te bakenen en onderzoek in bepaalde richtingen te beperken. Dit kan een verandering van koers belemmeren. Een andere aanpak van het onderzoek, bijvoorbeeld waarbij niet alleen de doelstelling van het onderzoek wordt nagestreefd, maar ook andere strafbare feiten worden opgelost, wordt niet overwogen. Het beperkte onderzoek kan ervoor zorgen dat bepaalde alternatieven of andere informatie over het incident niet naar voren komen.

Inhoudelijke factoren

Kennis en ervaring

Kennis en ervaring die rechercheurs hebben opgedaan tijdens eerdere opsporingsonderzoeken of op andere momenten in hun opleiding en werkzame leven spelen een belangrijke rol in het opsporingsproces. De routines en gewoontes waarmee een onderzoek aanvangt, zijn grotendeels gebaseerd op kennis van en ervaring met eerdere opsporingsonderzoeken. Het kan gaan om meer algemene, onbewuste of impliciete kennis en ervaring die nauwelijks ter discussie wordt gesteld. Een teamleider licht bijvoorbeeld toe over de aanvang van het onderzoek:

‘Het slachtoffer, het delict en de plaats delict zijn de drie dingen waar je als eerste op acteert. Dat doe je op basis van kennis, ervaring en je moet up to date zijn op technisch gebied wat de mogelijkheden zijn.’ (aantekeningen informeel gesprek teamleider)

Het kan echter ook gaan om meer concrete kennis en ervaring opgedaan tijdens eerdere onderzoeken. In één van de onderzochte TGO's vertelt de forensisch coördinator dat hij kleding van het slachtoffer wil insturen naar het Nederlands Forensisch Instituut. De officier van justitie reageert daarop:

‘Ik weet nog uit een ander onderzoek dat ze kunnen zien aan de sporen bij de schotingang wat de afstand was tussen de schutter en het slachtoffer.’ De forensisch coördinator: ‘Oh ja, de wondomschrijving bedoel je. Dat ga ik nakijken (...).’ (aantekeningen observaties VKL)

18 Zwacri is de afkorting van ‘zware criminaliteit’.

Eerdere kennis en ervaring speelt dan meer een rol als argument of legitimatie om iets op een bepaalde manier te doen.

Niet alleen bij de aanvang van het onderzoek zijn kennis en ervaring relevant. Ook bij de andere stappen hebben kennis en ervaring invloed op het proces. In één van de onderzochte TGO-onderzoeken bijvoorbeeld signaleert het team dat iemand voertuigen op zijn naam heeft, maar die vervolgens overschrijft op naam van een vriendin. Voor de informatievoordrager van het TGO is dit een bekend fenomeen dat in eerdere onderzoeken ook aan de orde is geweest en interpreteert het daarom als volgt:

‘Dat zie je wel vaker dat mannen die vrouwen gebruiken om hun voertuig op haar naam te zetten, zodat zij er zelf niet verantwoordelijk voor zijn. (...) Ik moet nog uitzoeken wie het voertuig heeft opgehaald, maar dit is het eerste beeld.’ (aantekeningen observaties briefing)

De kennis uit en ervaring met eerdere opsporingsonderzoeken dragen hier bij aan de vorming van het beeld. De kennis uit en ervaring met eerder opsporingsonderzoek kunnen ervoor zorgen dat een scenario dat zich in een ander onderzoek heeft voorgedaan als mogelijk scenario wordt overgenomen. In één TGO bijvoorbeeld is onduidelijk hoe het slachtoffer op de plaats delict terecht heeft kunnen komen. Daarover is nog geen informatie voorhanden. Een onderzoeker draagt aan:

‘Ja of hij wordt opgepikt door een auto, want dat was in dat andere onderzoek ook gebeurd. Ze laten zich dan oppikken door een auto ergens.’ (aantekeningen observaties briefing)

Door deze suggestie ontstaat een onderzoeksrichting, namelijk onderzoek naar de vraag of er een auto is gesignaleerd rond de plaats delict waar het slachtoffer mogelijk in heeft gezeten.

Ook bij de beslissing over opsporen binnen de onderzoeksrichtingen spelen kennis van en ervaring met eerdere opsporingsonderzoeken vaak een rol. Een teamlid in één van de onderzochte TGO's heeft in een ander opsporingsonderzoek geleerd dat het mogelijk is dat verwondingen pas een aantal dagen na het intreden van de dood zichtbaar worden op een lichaam. Het teamlid oppert dit tijdens het VKL-overleg, waarna de VKL besluit het stoffelijk overschot nog niet vrij te geven, maar het na een paar dagen nog eens te onderzoeken op verwondingen.

Ten slotte kunnen teamleden bijvoorbeeld bij de interpretatie van onderzoeksresultaten putten uit kennis en ervaring die zij hebben opgedaan in de privésfeer en die niet direct werkgerelateerd zijn, bijvoorbeeld bekendheid met de omgeving van de plaats delict omdat een teamlid daar woont. Een ander voorbeeld is de reactie van een teamleider op de vraag waartoe een mens in staat is op het moment dat de keel wordt dichtgeknepen. Daarover ontstaat in het onderzoeksteam een discussie. De teamleider reageert in die discussie als volgt:

‘Maar ik heb karate gedaan en je reflex (op het moment dat de keel wordt dichtgeknepen) is dan naar de handen grijpen.’ (aantekeningen observaties VKL)

Kennis en ervaring kunnen zowel bevorderend als belemmerend werken voor het stilstaan bij afwijkende informatie of ruimte bieden voor nieuwe en afwijkende zienswijzen. Een teamlid kan het bijvoorbeeld gebruiken bij de onderbouwing van een afwijkend standpunt. Dit kan bevorderen dat de andere teamleden het standpunt overnemen, aangezien het teamlid op dat punt ervaring heeft. Kennis en ervaring kunnen echter ook belemmerend werken. Hiervoor is geconstateerd dat bij aanvang van het onderzoek en bij het opsporen binnen de onderzoeksrichtingen routine en gewoontes, ingegeven door kennis en ervaring, een belangrijke rol kunnen spelen. Het onderzoeksteam reflecteert daarbij nauwelijks op de gang van zaken, de acties die worden ondernomen en op de methoden die worden ingezet. Een gebrek aan reflectie zorgt voor een barrière om nieuwe zienswijzen te poneren over bijvoorbeeld een alternatieve opsporingsmethode. Teamleden gaan er ‘automatisch’ vanuit dat de juiste of beste aanpak wordt gevolgd. Alternatieven overweegt het team niet of nauwelijks.

Deskundigheid

Dichtbij kennis en ervaring ligt de factor deskundigheid. Deskundigheid kan op dezelfde manier als kennis en ervaring zowel bevorderend als belemmerend werken voor het stilstaan bij afwijkende informatie of ruimte bieden voor nieuwe en afwijkende zienswijzen.

Met name bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten speelt deskundigheid een rol. In het VKL-overleg bijvoorbeeld interpreteren de coördinatoren ieder vanuit hun eigen werkgebied of deskundigheid de onderzoeksresultaten. De VKL komt tijdens het overleg tot een gezamenlijke (voorlopige) interpretatie van de onderzoeksresultaten en beslist op basis daarvan over het vervolg van het onderzoek. Regelmatig doet het team daarbij een beroep op de deskundigheid van één van de coördinatoren. In één van de onderzochte gevallen legt de forensisch coördinator uit hoe de bloedsporen op schoenen van het slachtoffer geïnterpreteerd kunnen worden. In een ander onderzoek is sprake van een woningbrand en belegt het team een expertmeeting om achter de oorzaak van de brand te komen. Het onderzoeksteam nodigt daarbij brandexperts van de forensische afdeling uit om de sporen vanuit hun deskundigheid te interpreteren en toe te lichten.

Deskundigheid kan soms ook een rol spelen bij de vorming, aanpassing, bevestiging of beëindiging van onderzoeksrichtingen. De interpretatie van de sporen die zijn ontstaan bij de woningbrand door de brandexperts van de forensische afdeling, bieden mogelijk nieuwe onderzoeksrichtingen of een aanpassing, bevestiging of beëindiging van de onderzoeksrichtingen. De brandexperts geven bijvoorbeeld vanuit hun deskundigheid aan dat het belangrijk is te weten of een bepaald raam in de woning heeft open-

gestaan. Als daarover meer duidelijkheid komt, kan meer duidelijkheid ontstaan over de brand. Het team gaat daarom onderzoeken of het raam open of dicht was.

Ten slotte beïnvloedt deskundigheid ook het opsporen binnen de onderzoeksrichtingen. Onderzoeksteams zijn soms op zoek naar mogelijkheden om bepaalde sporen te onderzoeken. De forensisch coördinator kan op basis van zijn deskundigheid aangeven of een bepaald onderzoek mogelijk is en wat de risico's of gevolgen daarvan zijn voor het onderzochte materiaal. Daarnaast kunnen ook externe deskundigen worden bevraagd. In één van de onderzochte gevallen vraagt het team aan de patholoog of deze kan onderzoeken of het slachtoffer zich vlak voor zijn dood nog heeft ingespannen.

Verwachtingen

Teamleden laten verwachtingen die zij hebben over bijvoorbeeld mensen en gebeurtenissen een rol spelen in het opsporingsproces. Verwachtingen kunnen door verschillende factoren worden ingegeven, zoals kennis en ervaring, deskundigheid (zie hiervoor) of gevoel (zie hieronder). Voldoet een gebeurtenis niet aan de verwachting van wat normaal gesproken plaatsvindt, dan achten rechercheurs die gebeurtenis als onwaarschijnlijk. Voldoet de gebeurtenis daar wel aan, dan ziet het team de gebeurtenis als waarschijnlijk. Dit laatste gebeurt vaak impliciet, terwijl het onwaarschijnlijk achten van een gebeurtenis vaak expliciet gebeurt. In de onderzochte gevallen komt dit zeer vaak voor. Soms zien teamleden gebeurtenissen die niet aan de verwachtingen voldoen als 'vreemd' of 'opvallend'. Teamleden leggen daar dan juist de nadruk op en zeggen vaker dat zij die gebeurtenis vreemd of opvallend vinden. Het gaat hier vooral om discrepanties tussen feit en verwachting. Dit is zeer context gebonden.¹⁹

Verwachtingen beïnvloeden de interpretatie van onderzoeksresultaten. Een teamleider zegt bijvoorbeeld in een TGO:

'Als het een afstraffing of liquidatie zou zijn, dan zou niet op de borst geschoten zijn, maar op het hoofd.' (aantekeningen informeel gesprek teamleider)

De verwachting van de teamleider is kennelijk dat bij een liquidatie of afstraffing op het hoofd wordt geschoten en niet op de borst. Nu in dit onderzoek op de borst is geschoten, interpreteert het team de moordaanslag niet als een liquidatie. In een ander onderzoek is de portemonnee van het slachtoffer bekeken. Het slachtoffer heeft 190 euro in zijn portemonnee zitten. Het teamlid zegt hierover:

'Dat is best veel voor iemand die financiële problemen heeft.' (aantekeningen observaties briefing)

19 Dit is een manier van redeneren door politiemensen die aansluit bij constatering in andere onderzoeken. Zie Terpstra (2008: 171-184) en Çankaya (2011: 69; 79 e.v.).

Volgens het teamlid ligt het dus niet in de lijn der verwachting dat iemand met financiële problemen 190 euro contant in zijn portemonnee heeft zitten. Dit beïnvloedt de interpretatie van het aantreffen van het geld.

Op vergelijkbare wijze kunnen verwachtingen over personen en gebeurtenissen bij de vorming, aanpassing, bevestiging of beëindiging van een onderzoeksrichting en de prioriteitstelling een rol spelen. In de voorbeeldcasus beschreven in paragraaf 4.2 gaat het onderzoeksteam bij aanvang van het onderzoek (deels) uit van de verklaring van het slachtoffer over wat er is gebeurd. Tijdens het eerste verhoor van het slachtoffer ontstaat echter twijfel over diens verklaring. Het slachtoffer kan bijvoorbeeld geen achternamen noemen van de personen die de bewuste dag bij hem op bezoek waren en kan geen tijdstippen geven van relevante gebeurtenissen. Dit voldoet niet aan de verwachtingen van het onderzoeksteam. Zij verwachten dat als er iets is gebeurd en er naar waarheid wordt verklaard, doorgaans ook achternamen van bezoekers en tijdstippen kunnen worden opgegeven. Omdat het slachtoffer daaraan niet voldoet, houdt het team rekening met de mogelijkheid dat het slachtoffer liegt.

Bij bijvoorbeeld de vorming van onderzoeksrichtingen kunnen ‘opvallendheden’ van belang zijn. Zaken die niet voldoen aan de verwachtingen, en zodoende als opvallend worden benoemd, kunnen zorgen voor de vorming van een onderzoeksrichting. Zo treft een onderzoeksteam op een plaats delict allerlei sieraden aan. De teamleider vindt dit opvallend en gebruikt die constatering meteen bij de vorming van een scenario dat er sprake kan zijn van een roof of van ruzie om sieraden. In een ander onderzoek treft het team spullen van het slachtoffer aan op enige afstand van het lichaam van het slachtoffer. Dit valt buiten de verwachtingen en wordt daarom door teamleden als ‘raar’ bestempeld.

Verwachtingen spelen ook een rol bij de vier standaard hypothesen bij het aantreffen van een lijk. De standaard hypothesen zijn: ‘misdrijf’, ‘ongeluk’, ‘zelfmoord’ of ‘natuurlijke dood’. De verwachting is dat één van deze hypothesen altijd de juiste is.

Verwachtingen kunnen ook de prioriteitstelling beïnvloeden. Bijvoorbeeld de verwachting dat het zoeken in een bepaalde onderzoeksrichting heel moeilijk zal zijn of alleen mogelijk met bepaalde ingewikkelde onderzoeksmethoden, kan ervoor zorgen dat de prioriteiten niet bij die onderzoeksrichting komen liggen. De verwachting dat een bepaalde onderzoeksrichting weinig op zal leveren, zorgt voor lagere prioriteitstelling. Met name de onderzoeksrichtingen die het team als belangrijk beschouwt en/of waarin (gemakkelijk) resultaten te boeken zijn, krijgen een hogere prioriteit.

Bij de vraag welke onderzoeksrichtingen het team als realistisch of het meest waarschijnlijk ziet, spelen verwachtingen ook een rol. In één van de onderzochte TGO-onderzoeken bijvoorbeeld acht het team het onwaarschijnlijk dat sprake zou zijn van een ‘ripdeal’, omdat een ripdeal naar verwachting geen anderhalf uur duurt, maar korter. In dit geval zijn de verdachten anderhalf uur bij het slachtoffer geweest. De onderzoeksrichting ripdeal acht het team daarom niet waarschijnlijk, wat zorgt voor een lagere prioritering.

Ten slotte spelen verwachtingen een rol bij de stap opsporen binnen de onderzoeksrichtingen. Dit zijn bijvoorbeeld verwachtingen over wat een bepaalde opsporingsmethode zou kunnen opleveren en wat de verwachte risico's zouden kunnen zijn. In één van de onderzochte gevallen besluit het team snel een getuige te gaan horen, omdat de verwachting is dat er veel 'gekletst gaat worden' en de getuige daardoor beïnvloed kan worden. Ook kunnen zaken worden onderzocht, omdat deze niet voldoen aan de verwachtingen en daarom als bijzonder worden gezien. In één van de onderzochte gevallen bijvoorbeeld worden twee flesjes aangetroffen op een naar het oordeel van de forensisch medewerker bijzondere plek vlakbij de plaats delict. Blijkjes die de forensisch medewerker op de plaats delict heeft aangetroffen, zijn volgens de medewerker op een logische plek weggegooid. Twee flesjes liggen echter in de bosjes en dat is volgens de medewerker geen logische plek. Reden voor de forensisch medewerker om ze op sporen te onderzoeken. Ook een getapte telefoon waarop sinds de tapaansluiting maar vijftien telefoontjes zijn gepleegd, vindt het team bijzonder. De telefoon wordt daarom nader onderzocht.

Als een gebeurtenis niet aan de verwachting voldoet, kan dat de aandacht vestigen op die gebeurtenis. Dit kan een alternatieve lezing van die gebeurtenis bevorderen. Verwachtingen van het onderzoeksteam kunnen echter ook belemmerend werken. Een alternatieve opsporingsmethode of interpretatie voldoet dan niet aan de verwachtingen van het onderzoeksteam. Een alternatief scenario dat niet overeenkomt met de verwachtingen kan het team daardoor buiten beschouwing laten. Het team ziet het alternatief dan als onmogelijk, onwaarschijnlijk of onrealistisch. In de onderzochte TGO-onderzoeken redeneren onderzoeksteams een aantal keer die onwaarschijnlijke informatie of onderzoeksresultaten weg. Het wegedeneren draagt eraan bij dat een alternatieve lezing van een gebeurtenis wordt belemmerd.

'Gevoel' en beeldvorming

Het 'gevoel' van teamleden over een gebeurtenis of persoon is bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten soms van belang. In één van de TGO-onderzoeken vraagt het team zich af of de verdachte een profiel op 'Facebook' heeft. Het profiel is nog niet gevonden. Het team interpreteert dat niet als dat de verdachte er geen heeft, want de teamleider denkt zeker te weten dat de verdachte er één heeft: '(naam verdachte) staat erop is mijn gevoel. Ja (naam verdachte) is er het typetje voor. (...).' (aantekeningen observaties VKL) In een ander TGO-onderzoek hebben de teamleider en de tactisch coördinator van het team een verhoor afgenomen bij een betrokkene in het onderzoek. De teamleider en de tactisch coördinator hebben er 'geen goed gevoel bij' en vertrouwen de uitspraken van de betrokkene niet.

De teamleider en tactisch coördinator hoeven dit 'gevoel' niet nader toe te lichten of te beargumenteren. Het wordt gezien als iets vanzelfsprekends en heeft daarmee een prereflexief karakter. Teamleden hoeven dus niet altijd alle standpunten of overwegin-

gen te expliciteren, maar kunnen volstaan met een ‘gevoel’. Nauw verwant aan het gevoel van teamleden is de beeldvorming door teamleden. Zo kan beeldvorming het ‘gevoel’ bepalen. De teamleider die het gevoel heeft dat de verdachte op Facebook staat, laat zich leiden door de indruk die hij heeft van de verdachte. Rechercheurs proberen op deze manier gedrag, gebeurtenissen of situaties te interpreteren en van betekenis te voorzien door ‘typificaties’ (Berger en Luckmann, 1966) te gebruiken of door te categoriseren.²⁰ Deze typificaties lijken gebaseerd te zijn op eerdere kennis en ervaring met mensen in een opsporingsonderzoek (zie hiervoor). In één van de gevallen speelt de beeldvorming over een bepaalde getuige een rol bij het plaatsen van diens verklaring. In dat geval gaat het niet zozeer om de persoon, maar meer om het type waartoe hij behoort. De getuige heeft op een bepaald moment knallen gehoord en weet te vertellen dat de knallen afkomstig zijn van een bepaald wapen. In eerste instantie lijkt hieraan geen waarde te worden gehecht, maar op het moment dat daarbij wordt verteld dat het gaat om een lid van een schietvereniging, begrijpen de teamleden waarom deze getuige dat heeft verklaard. Kennelijk roept het feit dat iemand lid is van een schietvereniging een bepaald type op bij de teamleden, waardoor zij begrijpen waarom hij dat heeft verklaard of zijn verklaring kunnen plaatsen.

De beeldvorming kan eveneens een rol spelen bij de interpretatie van een verhoor. Tijdens het verhoor van een verdachte in een onderzoek krijgen de verhoorders de indruk dat de verdachte oprecht is. De verdachte heeft ontkend iets met het delict te maken te hebben. De verhoorders en het onderzoeksteam interpreteren die ontkenning derhalve als de waarheid en geloven deze verdachte.

Daarnaast kunnen ‘gevoel’ en beeldvorming bij de vorming van onderzoeksrichtingen een rol spelen. In de voorbeeldcasus heeft de wijkagent het ‘gevoel’ dat de zoon van het slachtoffer bij het incident betrokken zou kunnen zijn en oppert daarom die mogelijkheid als onderzoeksrichting. Ook tijdens informeel overleg bespreken rechercheurs hun gevoel over de zaak. Zo wordt bij de koffieautomaat gesproken over het ‘onderbuikgevoel’ dat de poging tot moord te maken heeft met handel in verdovende middelen. Het lijken soms intuïtieve vermoedens te zijn. Hierbij ontbreekt een nadere expliciete toelichting en reflectie op waarom dat gevoel ontstaat.

In één van de andere onderzoeken vormt het onderzoeksteam op basis van politie-informatie en andere resultaten van het onderzoek het beeld dat het slachtoffer tot het type ‘doorgewinterde crimineel’ behoort. De beeldvorming ontstaat op basis van politiekennis over het slachtoffer. Deze beeldvorming speelt een rol bij de vorming, aanpassing, bevestiging en beëindiging van de onderzoeksrichtingen. De oorzaak van de moord wordt (onder andere) gezocht in het criminele circuit. Er worden meerdere scenario’s benoemd die zich afspelen in het criminele circuit.

20 Dit sluit aan bij constatering in andere onderzoeken. Zie bijvoorbeeld Terpstra (2008: 175-181), Reiner (2010: 122-125) en Çankaya (2011: 45, 177).

Ook bij het stellen van de prioriteiten speelt bij het onderzoeksteam ‘gevoel’ soms een rol. Zo wordt aan de tactisch coördinator in een onderzoek gevraagd welk scenario hij het meest aannemelijk vindt. Tactisch coördinator:

‘Voor mijn gevoel is dat (naam), want hij liegt aantoonbaar. (Naam slachtoffer) heeft een opdracht van hem gekregen. (...) Maar het is een gevoel.’ (aantekeningen observaties brainstormsessie)

Ten slotte speelt in beperkte mate bij het opsporen het ‘gevoel’ een rol, bijvoorbeeld bij de beslissing een bepaalde onderzoeksmethode te hanteren. Dit is op een andere manier dan hiervoor. In één van de onderzochte gevallen discussieert het team over de vraag of heimelijk communicatie tussen betrokkenen zou moeten worden opgenomen of niet. De teamleider aarzelt:

‘We zien hem niet meer als verdachte. Is het dan wel verstandig om er een OVC²¹ op te zetten?’ De officier van justitie reageert: ‘Ja ik heb daar ook wel een raar gevoel over. (...)’ (aantekeningen observaties VKL)

Als een onderzoeksteam een verdachte of getuige niet gelooft, bijvoorbeeld door de beeldvorming van het team over de betreffende persoon, kan dat belemmeren dat de alternatieven die deze aandraagt, serieus worden genomen. Het ‘gevoel’ van teamleden kan er echter ook voor zorgen dat naar alternatieven wordt gezocht, bijvoorbeeld als het team een ‘onderbuikgevoel’ heeft dat iets niet klopt.

Aard van het bewijs

De aard van het bewijs speelt eveneens een rol bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten en de vorming, aanpassing, bevestiging en beëindiging van onderzoeksrichtingen. Teamleden hechten doorgaans meer waarde aan een technisch bewijsmiddel, bijvoorbeeld een DNA-match dan aan de verklaring van bijvoorbeeld een verdachte of een getuige. Als een verdachte ontkent op een bepaalde locatie te zijn geweest, maar er wordt wel DNA-materiaal van de verdachte aangetroffen op die locatie, dan zal het team meer waarde hechten aan het forensisch bewijsmiddel dan aan de verklaring van de verdachte. Het forensisch bewijs zorgt juist voor wantrouwen ten opzichte van de verdachte. Het forensisch bewijs moet echter wel worden geïnterpreteerd. Het is bijvoorbeeld de vraag hoe het DNA van de verdachte op de locatie terecht is gekomen en in hoeverre het iets zegt over de betrokkenheid van de verdachte bij het misdrijf. De waarde die het team dan hecht aan het forensisch bewijs kan verhinderen dat een alternatief wordt overwogen of dat afwijkende informatie afkomstig van bijvoorbeeld een verdachte serieus wordt genomen.

21 OVC staat voor Opname Vertrouwelijke Communicatie.

‘Ankerpunten’

‘Ankerpunten’ kunnen belangrijk zijn bij de waardering van bijvoorbeeld een getuigenverklaring. Met een ankerpunt wordt hier bedoeld het deel van een (getuigen)verklaring dat kan worden gestaafd met ander bewijs. Bij de waardering van een verklaring biedt een ankerpunt houvast waarom die (getuigen)verklaring zou kunnen kloppen. Een verklaring met ankerpunten wordt door het team betrouwbaarder of geloofwaardiger geacht dan een verklaring waarin geen ankerpunten zitten. In één van de TGO-onderzoeken wordt bijvoorbeeld een getuige gehoord die mogelijk iets heeft gezien van het incident. De getuige noemt daarbij een tijdstip waarop de waarneming heeft plaatsgevonden. Belangrijk voor het team is waarom de getuige weet dat het op dat tijdstip is geweest. In dit geval geeft de getuige aan altijd op die dag om dat tijdstip op die plek te zijn. Een ander voorbeeld is de ondersteuning van bijvoorbeeld een tijdstip in een verklaring met registratie van telefoonverkeer. De waardering van een bewijsmiddel kan doorwerken in de interpretatie van de onderzoeksresultaten, de vorming, aanpassing, bevestiging of beëindiging van onderzoeksrichtingen en de prioriteitstelling daarvan.

Een ankerpunt kan een alternatief scenario versterken. Op het moment dat een verankerd bewijsmiddel het scenario bevestigt, kan het team daaraan meer waarde hechten. Als een afwijkende getuigenverklaring kan worden verankerd aan de hand van andere bewijsmiddelen dan kan dat het afwijkende standpunt versterken en ervoor zorgen dat het wordt gezien als een nieuwe of andere onderzoeksrichting. Het (nog) ontbreken van verankering zorgt echter voor het tegenovergestelde en belemmert het formuleren van een alternatief scenario of een alternatieve verklaring.

Verlies van overzicht over informatie

Soms speelt ook het verlies van overzicht over het onderzoek een rol bij de discussie over de onderzoeksrichtingen en de prioriteitstelling (dit kan te maken hebben met beperkte informatieverwerkingscapaciteit, zie hoofdstuk 1). In één van de onderzoeken bijvoorbeeld raakt een rechercheur het overzicht kwijt over de verschillende onderzoeksrichtingen en vraagt waar bepaalde informatie thuishoort. De analist reageert dat de VKL keuzes heeft moeten maken. De rechercheur begrijpt dat wel, maar wil graag het overzicht houden en vraagt daarom om toegang tot die documenten van de analist. Tijdens de verschillende overlegvormen wordt getracht het overzicht te behouden, maar dat lukt niet altijd. Door een teamleider wordt dat bijvoorbeeld ook geconstateerd. Hij zegt:

‘We missen echt een lezer (...) en een administratief coördinator (...). Je ziet in deze zaak dat het overstroomt aan informatie en dan gaan we dingen missen.’ (aantekeningen observaties briefing)

Afwijkende informatie kunnen teamleden door dit verlies van overzicht over het hoofd zien, waardoor zij die alternatieve lezing mogelijk vergeten of niet naar voren brengen. Wil een alternatief kans maken dan moet het goed onderbouwd naar voren worden gebracht. Een teamlid heeft daarvoor kennis van de beschikbare informatie in het onderzoek nodig. Indien het teamlid dat overzicht niet heeft of verliest, kunnen alternatieven niet naar voren worden gebracht of niet serieus worden genomen.

Sociale factoren

Invloed op het opsporingsproces

Bij de verschillende stappen in het opsporingsproces voeren de teams discussies. Teamleden discussiëren met elkaar over de interpretatie van de onderzoeksresultaten, de vorming, aanpassing, bevestiging of beëindiging van onderzoeksrichtingen, de prioriteitstelling en het opsporen binnen de richtingen. Bij deze discussies gaan teamleden vaak spanningen uit de weg. Dat doen zij door bijvoorbeeld hun standpunt te omkleeden, zodat zij hun standpunt snel als iets onbelangrijks kunnen afdoen en de spanning daarmee verdwijnt. Om spanningen te vermijden worden alternatieven niet aangedragen of worden minderheidsstandpunten losgelaten. Dit streven naar consensus (of eigenlijk het vermijden van confrontatie) kan belemmeren dat van koers wordt veranderd of dat nieuwe onderzoeksrichtingen worden gevormd (zie ook groepsdenken, hoofdstuk 1). De meerderheid of dominante leden van het onderzoeksteam kunnen alternatieve scenario's of interpretaties aan de kant schuiven. Alternatieven kunnen nog wel naar voren worden gebracht, maar delven het onderspit als een meerderheid of dominante leden van het onderzoeksteam deze niet zien zitten. Dit kan zelfs zover gaan dat teamleden helemaal geen afwijkende standpunten inbrengen, omdat er met de alternatieve lezing toch niets wordt gedaan. Het doel dat iedereen 'met de neus dezelfde kant op staat' is dan belangrijker dan het serieus luisteren naar afwijkende standpunten.

De mate waarin teamleden in staat zijn invloed uit te oefenen op die discussie verschilt. Sommige teamleden stellen zich dominanter op en zijn beter in staat de discussie te beïnvloeden dan anderen. Voor een deel blijkt dat te maken te hebben met de hiërarchische relaties in het opsporingsteam.

Geconstateerd is dat de officier van justitie in de discussie van de VKL vaak een doorslaggevende stem heeft. Dit is niet verwonderlijk gelet op het feit dat de officier van justitie het gezag heeft over het TGO-onderzoek. De officier van justitie neemt de strategische beslissingen die voor de teamleider het kader vormen waarbinnen hij verantwoordelijk is voor de uitvoering daarvan (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2005: 14-15). De officier van justitie kan invloed uitoefenen met behulp van (de dreiging met) een sanctiemogelijkheid. De officier van justitie heeft hierdoor een machtspositie ten opzichte van de teamleider (zie Zijdeveld, 1985: 13; Ellemers, 1981: 277, 283). Het PVOV bepaalt immers dat de officier van justitie de

teamleider kan aanspreken op de kwaliteit van de voorstellen, aanvragen of uitvoering van opsporingshandelingen. Indien er blijvend verschil van inzicht bestaat hierover, beslist de rechercheofficier samen met de divisiechef recherche (deze laatste is de leidinggevende van de teamleider) over te treffen maatregelen (Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut, 2005: 15). In hoeverre dit alleen een sanctiemogelijkheid van de officier is of ook van de teamleider is niet duidelijk. In de onderzochte gevallen is dit niet aan de orde geweest.

De teamleider heeft een machtspositie in het opsporingsproces ten opzichte van de andere teamleden. Dit hangt vooral samen met de hiërarchische relatie. De teamleider is de feitelijk leidinggevende van het onderzoeksteam. Hij kan bijvoorbeeld het teamlid een slechte beoordeling geven of daarmee dreigen. De teamleider hoeft dat overigens niet altijd feitelijk te doen. De omstandigheid dat hij die mogelijkheid heeft, kan voldoende zijn om invloed uit te oefenen op het opsporingsproces. In één van de onderzochte TGO-onderzoeken stelt een forensisch coördinator zich wat onzeker en ondergeschikt op tegenover met name de teamleider en de officier van justitie, die sterk en standvastig overkomen. Deze forensisch coördinator omkleedt regelmatig zijn standpunt op de hiervoor (paragraaf 4.6) beschreven voorzichtige manier. Het lijkt daardoor alsof de forensisch coördinator zijn standpunten niet zomaar aan de orde durft te stellen in aanwezigheid van de hoger in de hiërarchie staande teamleider en officier van justitie.

De invloed die teamleden kunnen uitoefenen op het opsporingsproces, is niet alleen afhankelijk van hiërarchische relaties. Uit dit onderzoek blijkt dat teamleden die minder hoog in de hiërarchie staan, ook invloed kunnen uitoefenen. Dit kan (uitgaande van Mechanic, 1962) te maken hebben met de toegang en controle over hulpbronnen. De officier van justitie is bijvoorbeeld afhankelijk van de teamleider, doordat de teamleider de (toegang tot de) informatie die de officier nodig heeft, controleert en beheerst. De officier van justitie heeft vaak meerdere taken dan alleen het TGO-onderzoek en moet daardoor tussen andere werkzaamheden door de informatie over het opsporingsonderzoek tot zich nemen. De teamleider beschikt daardoor vaak over een informatievoorsprong. Daarbij is de officier van justitie afhankelijk van de (presentatie van de) informatie door de teamleider en van de voorstellen die de teamleider doet ten aanzien van de onderzoeksrichtingen, te hanteren tactieken en toe te passen opsporingsbevoegdheden en dwangmiddelen. Daarnaast is de teamleider degene die feitelijk leiding geeft aan het team en daardoor over belangrijke hulpmiddelen beschikt. Ook staat de teamleider door de dagelijkse leiding die hij voert over het opsporingsteam dicht bij de personen die de taken moeten uitvoeren.

De teamleider is echter ook afhankelijk van de andere VKL-leden en van de leden (VKU) van het onderzoeksteam. Hierdoor kunnen ook de leden van de VKL en de VKU invloed uitoefenen. De teamleden voeren het feitelijke werk uit en hebben daarmee de controle over en toegang tot informatie en verslaglegging daarvan. De teamleider is afhankelijk van de uitvoering door de VKL-leden en VKU. Daarbij speelt een rol

dat teamleden de informatie zo kunnen presenteren dat de informatie op een bepaalde manier wordt geïnterpreteerd.

Daarnaast blijken de onderlinge verhoudingen van belang te kunnen zijn bij de mate waarin teamleden invloed kunnen uitoefenen op het opsporingsproces. In één van de TGO-onderzoeken is de ambtelijk secretaris een recherchekundige. De ambtelijk secretaris zou, volgens de invulling die het korps aan die functie geeft, de rol van ‘luis in de pels’ moeten hebben in de VKL. De ambtelijk secretaris in dit onderzoek houdt zich tijdens de verschillende overlegvormen echter enigszins op de vlakte. De ambtelijk secretaris is niet overheersend aanwezig en laat weinig van zich horen. Bij de vragenronde maakt hij wel eens gebruik van de gelegenheid om een kritische vraag te stellen of kritiek te uiten. De wijze waarop de andere VKL-leden met hem omgaan, maakt dat echter lastig. Zo wordt de ambtelijk secretaris (in tegenstelling tot de andere aanwezigen) niet bij naam genoemd, maar aangesproken met ‘kundige’. Soms wordt er geïrriteerd of met gelach gereageerd als de ambtelijk secretaris reageert dat hij nog een kritische vraag wil stellen of ergens tegenin wil gaan. In het concrete onderzoek probeert de ambtelijk secretaris het soms nog wel, maar vermoedelijk houdt hij zich meestal in. Hij geeft tijdens een gesprek met de onderzoekster aan dat hij pessimistisch is over de kans dat er iets gaat veranderen indien hij kritiek geeft of kritisch is. Hij is van mening dat hij er toch niet tussenkomt.²²

Hierbij lijken overigens niet alleen de onderlinge verhoudingen een rol te spelen, maar mogelijk ook persoonsgebonden factoren en de functie die het teamlid in het team heeft. In datzelfde onderzoek levert de tactisch coördinator namelijk vaak kritiek of stelt kritische vragen. Hij geeft ook alternatieve overwegingen en gaat tegen de standpunten van de anderen in. Op hem wordt vaak geïrriteerd gereageerd, maar de tactisch coördinator houdt vol. Ook als er soms niet naar hem wordt geluisterd, blijft hij zijn punt herhalen totdat hij wordt gehoord en er op hem wordt gereageerd, ondanks dat de spanning daarbij soms voelbaar aanwezig is. De reputatie, persoonlijkheid, deskundigheid, kennis, ervaring en ook persoonsgebonden kenmerken zoals sociale vaardigheden of de mate waarin iemand aardig wordt gevonden kunnen er voor zorgen dat de teamleden invloed op het opsporingsproces kunnen hebben (vgl. Mechanic, 1962; Zijderfeld, 1985; Ellemers, 1981). Dit stelt teamleden bijvoorbeeld in staat zich dominant op te stellen. Dit geldt overigens ook voor de officier van justitie en de teamleider. Zij kunnen de mate waarin zij invloed kunnen uitoefenen op het opsporingsproces ook daaraan ontlelen.

Ten slotte proberen teamleden tijdens informeel overleg invloed uit te oefenen. Tijdens informeel overleg blijken hiërarchische relaties een minder belangrijke rol te spe-

²² Het beeld dat deze ambtelijk secretaris schetst, wordt bevestigd in enkele aanvullende interviews met onder andere ambtelijk secretarissen die in het kader van het onderzoek naar tegenspraak zijn gehouden, maar die hier verder buiten beschouwing zijn gelaten. Zie hierover Salet & Terpstra (2012: 62-63).

len. Hiërarchische relaties kunnen dan ook worden omzeild door tijdens informeel overleg discussies te voeren en daarmee invloed uit te oefenen op het proces. Dit kan ook verklaren waarom tijdens informeel overleg vrijer wordt gediscussieerd of meningsverschillen juist daar worden besproken.

Politieculturele factoren

Enkele factoren die van invloed kunnen zijn op de mate van openheid ten aanzien van nieuwe of afwijkende informatie of zienswijzen, hangen mogelijk samen met politiecultuur. Met deze studie is niet onderzocht of deze factoren werkelijk voortkomen uit de politiecultuur, maar zij passen wel bij enkele elementen daarvan (zie voor de elementen van de politiecultuur hoofdstuk 1). Deze factoren worden hieronder beschreven.

Wantrouwen

Het kan gebeuren dat een getuige of een verdachte niet wordt geloofd. Het beeld dat de getuige of verdachte schetst, vormt wel een mogelijke onderzoeksrichting voor het team, maar het team is dan meer gericht op het ontkrachten van dat beeld dan het bevestigen ervan. In één van de onderzoeken beroept de verdachte zich op noodweer of noodweerexces. De verdachte geeft aan gehandeld te hebben vanuit noodweer, omdat hij werd aangevallen door het slachtoffer. De tactisch coördinator van het onderzoek laat direct blijken de verdachte niet te geloven. Dit zou kunnen passen bij het wantrouwen dat politiemensen vaak zouden hebben tegenover buitenstaanders. Verdachten of getuigen hoeven niet naar waarheid te verklaren en politiemensen gaan daarvan ook uit.²³ Daarbij kunnen ook vanzelfsprekende indelingen van burgers naar de mate waarin zij worden beschouwd als ‘respectabel’ of als ‘probleemvolk’ een rol spelen (vgl. Terpstra, 2009). Verdachten of getuigen die als ‘probleemvolk’ worden gezien, worden bijvoorbeeld minder snel vertrouwd. In één van de onderzochte gevallen bijvoorbeeld gaan twee teamleden een mogelijke getuige horen. Tijdens de briefing doen zij daarvan verslag. Uit de wijze van presenteren blijkt al dat zij de getuige niet geloven. Een ander teamlid neemt die interpretatie over en uit zijn wantrouwen met: ‘Jaaa’. Daarop reageert één van de teamleden die de getuige heeft gehoord met: ‘Ja ik vertrouw die (bevolkingsgroep) ook niet.’ (aantekeningen observaties briefing) Het wantrouwen van politiemensen kan zowel bevorderen als belemmeren dat het team stilstaat bij afwijkende informatie en nieuwe of afwijkende zienswijzen.

23 Bij de politie is een getuige niet verplicht naar waarheid te verklaren. Een getuige staat bij de politie niet onder ede.

Actiegerichtheid

Eerder is geconstateerd dat de onderzoeksrichtingen niet allemaal tegelijkertijd tot stand komen. Telkens op basis van (de interpretatie van) binnengekomen informatie vormen de teamleden één of meer onderzoeksrichtingen. Nadat de onderzoeksrichtingen naar voren zijn gekomen, beslist het onderzoeksteam in welke onderzoeksrichtingen het gaat rechercheren. Het team stelt prioriteiten en bepaalt welke onderzoekshandelingen moeten worden verricht, zodat kan blijken of de onderzoeksrichting een mogelijke oplossing voor de zaak kan bieden. Deze stap in het proces vindt op verschillende momenten plaats. Het team wacht niet alle informatie en onderzoeksresultaten af, waarna het pas beslist in welke richting zal worden gerechercheerd. De (verschillende) onderzoeksrichtingen en opsporingshandelingen lopen sterk door elkaar heen en vormen geen eenvoudig lineair proces.²⁴ Het proces bestaat er voornamelijk uit dat het team direct reageert op de informatie die door elkaar binnenkomt en telkens besluit of daar al dan niet nader op moet worden gerechercheerd (dit lijkt ook te passen bij jumping to conclusions, zie hoofdstuk 1). Voor een deel heeft dat te maken met de vluchtigheid van de informatie waarmee in de opsporing vaak gewerkt moet worden. Maar dit element in de opsporing past ook bij de actiegerichtheid van politiemensen. Rechercheurs willen niet afwachten totdat alle onderzoeksrichtingen zijn gevormd en daarbinnen prioriteiten zijn gesteld, maar gaan liever direct over tot actie. Deze actiegerichtheid kan ertoe leiden dat alternatieve onderzoeksrichtingen worden genegeerd of dat daarin niet wordt geïnvesteerd.

De actiegerichtheid blijkt in de onderzochte gevallen bijvoorbeeld als er een telefoonnummer van een betrokkene in het onderzoek naar voren komt. Het team sluit dan, ondanks dat nog niet duidelijk is welke rol die betrokkene speelt, direct een tap aan. De actiegerichtheid in een TGO blijkt ook uit de volgende gebeurtenis tijdens een teambriefing. Het TGO loopt een kleine maand. Het team heeft nog geen duidelijk scenario van wat er gebeurd is en ook nog geen verdachte op het oog.

Teamleider: 'Missen jullie de actie niet in dit onderzoek?'

Teamlid: 'Nee er is allemaal actie hier.' (Het teamlid maakt daarbij een gebaar naar zijn hoofd.)

Teamleider: 'Ja maar ik had het daar gisteren met (naam teamlid) over. Het is een heel apart onderzoek, een heel administratief geheel.'

Teamlid: 'Er is één en al actie hier hoor. Het is niet zo dat we vastlopen.' (aantekeningen observaties briefing)

Ten slotte is in de voorbeeldcasus (paragraaf 4.2) beschreven dat de agenten die het slachtoffer aantreffen, direct de twee aanwezige mannen aanhouden. In een ander on-

²⁴ Dit lijkt overeen te komen met het verloop van het proces dat zich afspeelt bij de behandeling van zogenaamde 'cold cases' (Innes & Clarke, 2009: 558).

derzocht geval gebeurt hetzelfde. Nog voordat duidelijk is wat er aan de hand is, gaan de agenten over tot aanhouding van de persoon die bij het slachtoffer aanwezig is. De agenten willen niet afwachten totdat de rol van de persoon duidelijk is, maar gaan direct over op actie. Niet alleen de dwang der omstandigheden, maar behoefte aan actie lijkt hier een rol te spelen. Dit laatste hangt mogelijk samen met de vaak beschreven behoefte tot actie in de politiecultuur.

4.10 Framing, deframing en reframing TGO's

Hiervoor is het opsporingsproces zoals dat in de praktijk in grootschalige opsporingsonderzoeken verloopt, beschreven. In deze paragraaf wordt het opsporingsproces geanalyseerd in de termen van Goffman, namelijk framing, deframing en reframing (hoofdstuk 2). Het gaat daarbij om de vraag hoe framing, deframing en reframing in de opsporing plaatsvinden. Daarnaast wordt ingegaan op de risico's die aan het framingproces zijn verbonden. De eerste subparagraaf gaat in op de inhoudelijke kant van het proces. Vervolgens wordt in de tweede subparagraaf de sociale dimensie van het opsporingsproces geanalyseerd aan de hand van Goffmans interactietheorie.

4.10.1 Inhoudelijke dimensie

Framing in TGO's

Tijdens een grootschalig opsporingsonderzoek vindt framing plaats. Al voor de start van het TGO is sprake van framing. Bij vervolgstappen wordt op die eerste frames voortgebouwd. Het opsporingsproces vangt immers aan met bijvoorbeeld (zoals in de voorbeeldcasus het geval was) de mededeling aan de meldkamer van de politie dat een zwaar gewond persoon is aangetroffen. De medewerker van de meldkamer definieert die melding als een beroep op de hulpverlenende taak van de politie en stuurt daarop de 'blauwe politiediensten' af. De ter plaatse komende politieagenten definiëren vervolgens de situatie die zij aantreffen. Daartoe hebben zij frameworks (interpretatieschema's) ter beschikking, waarmee zij een eerste betekenis geven aan de aangetroffen situatie. De situatie dat een dode man wordt aangetroffen, kunnen de agenten definiëren of interpreteren als een natuurlijke dood (het primaire natuurlijke framework). Zij kunnen het echter ook interpreteren als een misdrijf of zelfmoord (het primaire sociale framework). Ten slotte kan er sprake zijn van een ongeluk of in termen van Goffman 'toeval'. De interpretaties van de situatie door wat Goffman noemt primaire frameworks, worden in de opsporing 'hypothesen' genoemd.²⁵

²⁵ Overigens bestaat over de invulling van hypothesen en scenario's in de researchpraktijk de nodige discussie en wordt niet overal vastgehouden aan deze vier hypothesen, maar worden de hypothesen al nader ingekleurd. Zie hierover Snijders (2011: 141 e.v.).

Het frame biedt vervolgens een bepaalde structuur waarbinnen de politieagenten handelen. Als de agenten de aangetroffen situatie framen als een mogelijk misdrijf, zijn de handelingen anders dan wanneer zij uitgaan van een natuurlijke dood. Indien mogelijk sprake is van een misdrijf, zullen zij bijvoorbeeld besluiten de situatie te ‘bevriezen’ in afwachting van de recherche die een dergelijke zaak in onderzoek neemt. Als vervolgens het bevoegde overlegorgaan de zaak definieert als een (mogelijk) TGO-waardig delict, neemt het TGO de zaak in onderzoek. Het TGO-kader biedt een structuur voor het onderzoeksteam en hoe het team daarbinnen moet handelen. Het frame bepaalt dat het onderzoeksteam bij aanvang van het TGO onderzoek verricht op en rond de plaats delict, naar het slachtoffer, naar getuigen en naar (eventuele) verdachten. Deze routines en gewoontes worden ingegeven door het frame ‘TGO-onderzoek naar een mogelijke moord’. Dit gebeurt niet alleen in de beginfase van het opsporingsonderzoek, maar ook bij de daaropvolgende onderzoekshandelingen. Daarbij spelen ideeën over hoe opsporing zou moeten plaatsvinden een rol. Er bestaan frames voor hoe het onderzoeksteam kan opsporen. Het frame ‘moord’ vertelt het onderzoeksteam bijvoorbeeld dat er een motief moet zijn voor de moord. Het onderzoeksteam gaat daarnaar op zoek, omdat het motief het team dichterbij de dader kan brengen. Het frame dat volgens het team van toepassing is of kan zijn, vertelt het team hoe te handelen. Is de dode man bijvoorbeeld om het leven gebracht met een mes, dan gaat het team op zoek naar dat mes. Als een mes met bloedsporen wordt aangetroffen, kan het team met voorhanden zijnde methoden onderzoeken of dat mes het moordwapen is. Er kan bijvoorbeeld ook onderzocht worden wie het wapen heeft aangeraakt. Het team interpreteert de daaruit voortkomende onderzoeksresultaten binnen de bestaande frames. De persoon die het mes heeft aangeraakt kan daardoor direct verdacht worden van de moord. Onderzocht kan worden of die persoon een motief had voor de moord, bijvoorbeeld of er sprake was van een ruzie tussen die persoon en het slachtoffer. Een ruzie zou immers kunnen leiden tot een moord. De frameworks zijn de beelden die rechercheurs hebben over hoe het incident zou kunnen hebben plaatsgevonden.

Uit het voorgaande blijkt dat framing op meer dimensies in de opsporing plaatsvindt. Allereerst speelt het framingproces ten aanzien van de opsporing. Het frame dat er mogelijk sprake is van een TGO-waardig misdrijf, biedt een structuur hoe de opsporing plaats zou moeten vinden. Het biedt een structuur hoe te werk te gaan in de opsporing, bijvoorbeeld hoe het team moet worden samengesteld, maar ook welke onderzoekshandelingen moeten worden verricht. Daarnaast vindt framing plaats bij de reconstructie van het misdrijf. Frameworks over hoe mensen met elkaar omgaan en hoe een misdrijf kan worden gepleegd, bieden het onderzoeksteam verschillende interpretatiemogelijkheden van wat zich heeft afgespeeld. Beide dimensies beïnvloeden elkaar.

Keyings en fabrications in TGO's

Het team geeft betekenis aan de onderzoeksresultaten met behulp van frameworks. Een situatie of onderzoeksresultaat kan al betekenis hebben in de zin van een primair framework (zie hiervoor). Een situatie of onderzoeksresultaat kan echter ook getransformeerd zijn. Er kan dan sprake zijn van wat Goffman noemt keying of fabrication. Keyings en fabrications komen ook in de opsporing voor. Een voorbeeld van een keying is de volgende situatie in een opsporingsonderzoek. De situatie dat iemand wordt neergeschoten door een persoon, maar de aanslag overleeft, heeft betekenis in de zin van een sociaal framework. Er is dan sprake van een misdrijf. Het misdrijf zou echter op twee manieren kunnen worden geïnterpreteerd. Alleen het motief (Goffman heeft het over *regroundings*) is hierbij anders. In het ene geval kan er sprake zijn van een poging tot moord. De persoon probeerde het slachtoffer te vermoorden, maar dat mislukte. In het andere geval kan er sprake zijn van een waarschuwing. De persoon probeerde het slachtoffer niet te vermoorden, maar wilde alleen een waarschuwing geven. Deze mogelijke interpretaties noemen de onderzoeksteams 'scenario's'.

Een voorbeeld van een fabrication in de opsporing is de volgende. De situatie dat een onderzoeksteam een dode man aantreft, kan het team interpreteren als een zelfmoord. Het onderzoeksteam moet er echter ook rekening mee houden dat er sprake kan zijn van een fabrication. De zelfmoord kan immers in scene zijn gezet, terwijl eigenlijk sprake is van moord.

Ambigüiteit en out-of-frame activity in TGO's

De hiervoor gegeven voorbeelden duiden erop dat er in de opsporing meerdere interpretaties van dezelfde situatie mogelijk zijn. Het onderzoeksteam kan twijfelen over welke interpretatie de juiste is. Volgens Goffman kan deze ambigüiteit zowel voorkomen ten aanzien van primaire frameworks als ten aanzien van transformaties (keyings en fabrications). Hiervoor zijn al voorbeelden gegeven van ambigüiteit in de opsporing van zowel primaire frameworks als keyings en fabrications. Ambigüiteit ten aanzien van primaire frameworks is volgens Goffman doorgaans van korte duur, omdat de frameworks fundamenteel zijn voor de organisatie van de activiteit. Ambigüiteit kan volgens Goffman echter wel langere tijd voortduren. Dat kan in situaties waarin bijvoorbeeld de intentie van de actoren een belangrijke rol speelt, maar die actor niet meer in staat is daarover informatie te verstrekken. In het geval van een overleden persoon is daarvan sprake. Aangezien veel TGO-onderzoeken starten naar aanleiding van een overleden persoon, kan in de opsporing langdurig ambigüiteit voorkomen. Goffman biedt nog een verklaring voor het voortbestaan van ambigüiteit, met name bij gebeurtenissen die worden gedefinieerd vanuit een sociaal framework. Volgens Goffman is er in die gevallen vaak geen effectieve check beschikbaar om de validiteit van een framework vast te stellen. Dit komt ook voor in de opsporing. In één van de onderzochte TGO-onderzoeken kan bijvoorbeeld het scenario roofmoord niet worden uitgesloten.

Het team kan ook niet met zekerheid zeggen dat er wel sprake is van een roofmoord. Een effectieve check om de validiteit vast te stellen, ontbreekt.

Als er meerdere interpretaties (naast elkaar) mogelijk zijn, levert dat verschillende onderzoeksrichtingen op. In de onderzochte TGO-onderzoeken kregen de onderzoeksteams met deze ambiguïteit te maken. De teams zijn echter in staat activiteiten buiten het gehanteerde frame waar te nemen, dus meerdere onderzoeksrichtingen tegelijkertijd waar te nemen en te onderzoeken. Goffman noemt dat *out-of-frame activity*. Volgens Goffman zijn mensen in staat meerdere verhaallijnen waar te nemen, maar wordt één verhaallijn als de definitie van de situatie gezien. Dit kan verklaren waarom onderzoeksteams bij een TGO-onderzoek vaak één onderzoeksrichting als belangrijkste zien.²⁶ Die onderzoeksrichting hanteert het onderzoeksteam als definitie van de situatie, maar daarnaast is het team in staat onderzoek te verrichten in andere richtingen. Door framing zijn teamleden in staat veranderingen te accepteren en betekenis te geven aan gebeurtenissen die buiten het kader vallen. Dit verklaart waarom er meerdere onderzoeksrichtingen gelijktijdig kunnen worden onderzocht en verandering van koers, aanpassing of beëindiging van onderzoeksrichtingen, of vorming van nieuwe onderzoeksrichtingen (deframing en reframing) in de opsporingspraktijk mogelijk is.

Misframing in TGO's

In een framingproces kunnen fouten gemaakt worden. Dat gebeurt wanneer een situatie verkeerd wordt geïnterpreteerd. Een ambigue situatie kan verkeerd worden geïnterpreteerd en daarmee tot een fout leiden. Goffman noemt dat *misframing*. Een frame vertelt hoe iemand moet handelen, maar als de situatie verkeerd is geframed, zal volgens Goffman uit het gedrag blijken dat er sprake is van *misframing*. Omdat bij *misframing* foutief gedrag ontstaat, zal een fout volgens Goffman niet lang voortduren. Ook in de opsporing kan *misframing* van korte duur zijn.²⁷ Een situatie kan voor meerdere interpretaties vatbaar zijn. Het team heeft daarom vaak meerdere richtingen in onderzoek. De resultaten van het onderzoek kunnen zorgen voor een aanpassing, bevestiging of beëindiging van een onderzoeksrichting. Als het team de situatie verkeerd heeft geframed, zou dat uit het vervolgonderzoek moeten blijken en zou het team het frame moeten aanpassen of beëindigen. In één van de onderzochte moordonderzoeken hoort het team in een tapgesprek: '(naam) *zou van tevoren al weten wat er zou gebeuren.*' (aantekeningen observaties briefing) Het team interpreteert dit fragment uit een tapgesprek dat die persoon mogelijk bij de moord betrokken is. Het team gaat daarom op zoek naar deze persoon. Deze persoon blijkt een sluitend alibi te hebben voor de dag van de moord, waarmee het team zijn betrokkenheid uitsluit. Met dit onderzoek wordt

26 Die belangrijkste onderzoeksrichting kan gedurende het onderzoek wel veranderen. Het ene moment kan een onderzoeksrichting de belangrijkste zijn, terwijl het andere moment een andere onderzoeksrichting het belangrijkste is.

27 Verderop zal echter blijken dat juist in de opsporing langdurige fouten kunnen bestaan.

het frame dat deze persoon mogelijk bij de moord is betrokken doorbroken en blijkt dat het team de situatie heeft gemisframed.

Deframing en reframing in TGO's

Het doorbreken van een frame gebeurt wanneer informatie niet kan worden genegeerd en duidelijk of onontkoombaar wordt dat het frame hierop niet van toepassing is. Door betrokkenen wordt dan geconcludeerd dat het eerdere frame onjuist was. Er is dus sprake geweest van misframing. De toepassing van het frame moet dan worden doorbroken (deframing). Het toepassen van het onjuiste frame moet worden beëindigd en een nieuw frame moet worden toegepast (reframing). Voor deframing moet het bestaande frame doorbroken worden. Voor reframing hoeft niet noodzakelijkerwijs eerst sprake te zijn van deframing. Er kan immers ook naast een frame een ander frame van toepassing zijn (ambigüiteit). Er is dan onduidelijkheid over welk frame van toepassing is en daarom wordt rekening gehouden met beide frames, totdat eventueel duidelijk wordt welk frame van toepassing is.

In de opsporing vinden deframing en reframing ook plaats. Binnen de onderzoeksrichtingen verricht het onderzoeksteam diverse onderzoekshandelingen. De resultaten die daaruit voortvloeien worden geïnterpreteerd. Daaruit kan volgen dat een onderzoeksrichting moet worden aangepast of beëindigd. In het voorgaande voorbeeld van misframing wordt de betrokkenheid van een persoon uitgesloten. Deframing vindt dan plaats, omdat blijkt dat het verkeerde frame is toegepast. Iemand anders moet bij de moord betrokken zijn en een nieuw frame moet dus worden toegepast (reframing).

Volgens Goffman kan een frame worden doorbroken door bijvoorbeeld een interactionele verstoring of door het verschuiven van een key. Het is ook mogelijk dat een primair framework wordt doorbroken, waardoor een radicaal ander framework van toepassing wordt. In de onderzochte gevallen is een dergelijke radicale wending ten aanzien van bijvoorbeeld hypothesen niet aangetroffen. Het is niet zo dat het team denkt dat het om moord gaat en het uiteindelijk om zelfmoord blijkt te gaan of andersom. Het opsporingsproces verloopt in de onderzochte gevallen geleidelijk en niet met grote sprongen van het ene naar het andere frame. Dit zou overigens wel denkbaar zijn in de opsporing.²⁸

Dat dit in de onderzochte gevallen niet is gebeurd, kan te maken hebben met de omstandigheid dat volgens Goffman ondergeschikte of minder ingrijpende breuken met het frame makkelijker worden toegestaan dan radicale breuken. Dit komt doordat ondergeschikte breuken de continuïteit en de toepassing van het heersende frame in stand laten. Dit kan ook verklaren waarom het makkelijker is in een onderzoeksteam een

28 In het Belgische Beveren is een dergelijk geval bekend geworden. Zie hierover bijvoorbeeld <http://nieuws.vtm.be/binnenland/2013021537728-zelfmoord-blijkt-moord-te-zijn> (geraadpleegd 23-7-2014).

nuance aan te brengen in de gehanteerde scenario's dan een alternatief scenario in te brengen en dat een bevestiging van een onderzoeksrichting sneller en gemakkelijker wordt aangenomen dan een ontkrachting of falsificatie. Dit verklaart ook waarom het opsporingsproces verloopt als een geleidelijk proces en niet met schokken en grote wendingen.

Ook ambiguïteit kan hierbij een rol spelen. Als het team rekening houdt met verschillende interpretaties dan levert dat minder grote schokken en radicale wendingen op dan wanneer het team daarmee geen rekening houdt.

Volgens Goffman zullen fouten in het framingproces worden opgehelderd. Bijvoorbeeld door de context kunnen verkeerde interpretaties worden uitgesloten of er kan bewijs worden gevonden dat aantoont dat een verkeerd frame wordt toegepast. Deze optimistische visie blijkt in de opsporing niet altijd op te gaan. Het komt immers voor dat onderzoeksrichtingen niet kunnen worden uitgesloten of dat fouten niet worden opgemerkt (denk bijvoorbeeld aan de Schiedammer Parkmoord). Goffman onderkent overigens wel dat deframing en reframing niet altijd zullen plaatsvinden. In zijn opvatting hangt dat samen met de risico's die het framingproces kent en die de- en/of reframing kunnen belemmeren.

Risico's van framing in een TGO

Hoewel misframing volgens Goffman doorgaans van korte duur is, kunnen zich situaties voordoen waarin daarvan langere tijd sprake is. Zeker in de opsporing kan zich langdurige misframing voordoen. In de opsporing gaat het om een reconstructie van een gebeurtenis in het verleden die zich in veel gevallen in afzondering heeft afgespeeld. De rechercheurs van het onderzoeksteam zijn doorgaans geen getuige geweest van de gebeurtenis en moeten vertrouwen op soms één of enkele getuigen. Daarbij komt dat niet alle informatie gelijktijdig beschikbaar is. In de opsporing gaat het vaak ook om gebeurtenissen die gedefinieerd worden in de zin van een sociaal framework. Juist in die gevallen is er volgens Goffman soms geen effectieve check beschikbaar om de validiteit daarvan vast te stellen. Dit kan volgens Goffman doordat er weinig interesse is om op zoek te gaan naar alternatieven of er weinig aandacht is voor alternatieven die worden gepresenteerd. Dit was het geval in één van de onderzochte opsporingsonderzoeken waarbij het onderzoeksteam niet geïnteresseerd was in de mogelijke onschuld van de verdachte, maar alleen in het bewijs dat hij schuldig was.

Het kan ook zijn dat een doorslaggevend bewijsmiddel voor de vaststelling van de validiteit van een framework ontbreekt en een specifieke confrontatie tussen concurrerende frames niet mogelijk is. Hierdoor kan misframing niet altijd worden uitgesloten in de opsporing en kan ambiguïteit blijven voortbestaan. Dit is in één van de onderzochte gevallen ook aan de hand. Verschillende onderzoeksrichtingen kunnen niet definitief worden uitgesloten, maar onderzoeksmogelijkheden zijn er niet meer. Het team gaat daarom niet meer actief op zoek naar onderzoeksrichtingen. De ambiguïteit blijft

daarom voortbestaan totdat zich nieuwe informatie aandient en nader onderzoek de ambiguïteit opheft.

Voor het doorbreken van de toepassing van een frame is volgens Goffman een negatieve ervaring nodig. De ervaring is negatief omdat op dat moment wordt gedefinieerd wat de situatie niet is, in plaats van wat de situatie wel is. Niet iedere handeling of gebeurtenis die niet past bij het frame hoeft er echter toe te leiden dat een frame wordt doorbroken. Een handeling kan er bijvoorbeeld alleen voor zorgen dat de interpretatie verschuift, maar dat de organisatie blijft behouden. Dit is in het geval hetzelfde scenario van toepassing is, maar in de invulling daarvan een andere verdachte een rol speelt (overigens kan dit, afhankelijk van de fase van het opsporingsonderzoek, ook juist een radicale breuk opleveren). Daarnaast kan een handeling ook niet leiden tot een breuk met het frame als de handeling door het onderzoeksteam kan worden genegeerd. Dit komt volgens Goffman doordat mensen hun aandacht kunnen onttrekken aan concurrerende gebeurtenissen, kort gezegd ze kunnen ze negeren. In het geval dat er bijvoorbeeld sprake is van ambiguïteit, zou een mogelijke andere interpretatie kunnen worden genegeerd. Dit is ook waarneembaar in de onderzochte TGO-onderzoeken. Onderzoeksteams zijn bijvoorbeeld in staat onderzoeksresultaten die niet binnen het gehanteerde frame vallen weg te redeneren en daarmee te negeren. Ook een scenario dat het team als niet ‘realistisch’ ziet, kan het onderzoeksteam negeren. Het scenario wordt dan als ‘buiten de werkelijkheid’ beschouwd, als vallend buiten het frame. Framing kan op deze manier in de opsporing datgene beperken wat als betekenisvol wordt gezien. Onderzoeksresultaten die bijvoorbeeld niet binnen het frame passen, vallen buiten de definitie van de situatie en ‘bestaan’ daardoor niet.

Als iemand de definitie van de situatie in twijfel trekt en zich afvraagt of de situatie verkeerd wordt geïnterpreteerd, zal men volgens Goffman op zoek gaan naar bevestigend bewijs. Hoe achterdochtiger iemand is, des te meer gezocht zal worden naar bevestigend bewijs. Volgens Goffman wordt men dan kwetsbaar voor vals of misleidend bewijs, omdat hij/zij op het bewijs moet vertrouwen en daarvan afhankelijk is. Mensen zijn dus afhankelijk van dat bewijs en langdurige productie daarvan of twijfel over de vraag welke van de mogelijke interpretaties de juiste is, wordt niet getolereerd. In de onderzochte gevallen zoeken de onderzoeksteams vooral naar bevestiging van de onderzoeksrichting of het scenario waarvan het team uitgaat. Dit kan een belemmering zijn voor deframing en reframing. Daarnaast blijkt dat de onderzoeksteams bevestiging van een onderzoeksrichting sneller en gemakkelijker aannemen dan een ontkrachting of falsificatie daarvan. Hieruit blijkt dat deframing en reframing moeizaam tot stand kunnen komen. Hierbij kunnen ook de door Goffman genoemde frame traps een rol spelen. Goffman gaat er vanuit dat een verkeerd frame doorgaans wordt opgehelderd, omdat er tegenbewijs zal komen. Het kan echter zijn dat het frame zo wordt gepresenteerd dat er op geen enkele wijze aan kan worden ontkomen. Wat daarbij gebeurt, is dat iedere actie die verkeerd wordt geïnterpreteerd, wordt opgevolgd door een andere actie die ook verkeerd wordt geïnterpreteerd, zodat alles wat daarop volgt het misverstand

bevestigt. Het voorgaande kan verklaren waarom door onderzoeksteams wordt gezocht naar bevestiging en bevestiging eerder wordt aangenomen dan ontkrachting, maar ook hoe fouten door framing kunnen ontstaan en blijven voortbestaan. Dit komt ook terug in de onderzochte TGO-onderzoeken, bijvoorbeeld bij het verstrekken van informatie buiten het team. De wijze waarop het onderzoeksteam informatie presenteert bij een getuigenoproep, beïnvloedt de (mogelijke) onderzoeksresultaten die daarmee kunnen worden verkregen. Presenteert het onderzoeksteam bijvoorbeeld een foutieve aanname, dan kan dat consequenties hebben voor de getuigen die daarop reageren. Doordat daardoor andere getuigen niet reageren, kan dat voor de politie een bevestiging opleveren dat de aanname correct was, terwijl dit in werkelijkheid niet zo hoeft te zijn.

In de onderzochte TGO-onderzoeken vinden vaak discussies plaats over de definitie van de situatie, bijvoorbeeld over de interpretatie van de onderzoeksresultaten, de onderzoeksrichtingen, de volgorde of het verloop van het onderzoek en de te hanteren opsporingsmethoden (afgezien van de methoden die routinematig worden ingezet en waarop niet of nauwelijks wordt gereflecteerd). Als teamleden het oneens zijn met elkaar over bijvoorbeeld de wijze waarop zij onderzoeksresultaten moeten interpreteren, kunnen teamleden openlijk twisten met elkaar over de definitie van de situatie. Dit kan resulteren in wat Goffman noemt een frame conflict. In de onderzochte gevallen wordt dan gediscussieerd totdat het frame conflict is opgelost of partijen zich neerleggen bij de interpretatie van de anderen. Goffman wijst hierbij op het belang van de meerderheid van het onderzoeksteam. Als de meerderheid van het onderzoeksteam overtuigd is van een bepaalde interpretatie, zal getracht worden de anderen daaraan te laten conformeren. Dit streven naar consensus kan echter belemmeren dat de definitie van de situatie in twijfel wordt getrokken en ervoor zorgen dat deframing en reframing niet plaatsvinden.

Volgens Goffman is framing ook kwetsbaar door bepaalde soorten 'macht'.²⁹ Hij heeft het over de macht ervoor te zorgen dat een bepaald frame wordt toegepast, dat de situatie op een bepaalde manier wordt gedefinieerd. Het ontbreken van deze 'definitie-macht' kan het tegenovergestelde bewerkstelligen. Zo kan een getuige of verdachte die wordt geloofd in zijn verklaring, invloed uitoefenen op de toegepaste frames in een onderzoek. Indien deze getuige of verdachte misleidt (door bijvoorbeeld te liegen, een valse verklaring af te leggen of door ten onrechte een bekentenis af te leggen), kan langere tijd sprake zijn van misframing. De hiervoor beschreven frame traps kunnen daarbij ook een rol spelen en belemmeren dat deframing of reframing plaatsvinden. Een getuige of verdachte die niet wordt geloofd, kan geen invloed uitoefenen op het framing-proces in het opsporingsonderzoek.

²⁹ Goffman gebruikt het begrip 'power'. In Engelstalige literatuur wordt het concept 'power' vaak voor zowel macht, invloed als gezag gebruikt (zie bijvoorbeeld Mechanic, 1962; Kaplan, 1964; Giddens, 2006: 845-847; Lukes, 2011) (zie uitgebreider Lukes, 2005). Dit thema komt nader aan de orde in hoofdstuk 10.

Het framingproces is volgens Goffman vooral kwetsbaar als er sprake is van misleidende omstandigheden. In de opsporing is de kans groot dat die misleidende omstandigheden en fabrications aanwezig zijn. Verdachten en getuigen hoeven immers niet naar waarheid te verklaren, terwijl zij er belang bij kunnen hebben de rechercheurs wel de indruk te geven dat zij naar waarheid verklaren.³⁰

4.10.2 Sociale dimensie

Volgens Goffman proberen mensen in directe interactie een gemeenschappelijke definitie van de situatie te bereiken. De inhoudelijke kant van dit framing-, deframing- en reframingproces in de opsporing is in de vorige paragraaf beschreven. Dit proces speelt zich af in directe interactie, tijdens de verschillende overlegvormen, binnen het opsporingsteam. Het framing-, deframing- en reframingproces is afhankelijk van deze sociale dimensie. Het gaat daarbij om de vraag hoe teamleden met elkaar omgaan en hoe zij met elkaar discussiëren tijdens de verschillende overlegvormen. Goffmans interactietheorie helpt begrijpen wat zich tijdens het framing-, deframing- en reframingproces binnen het opsporingsteam afspeelt op sociaal gebied en hoe dit framing, deframing en reframing beïnvloedt.

Working consensus in TGO's

Tijdens de verschillende overlegvormen in een TGO is sprake van wat Goffman noemt 'working consensus'. Deze sociale orde vloeit voort uit het eerste overlegmoment van het opsporingsteam, uit andere opsporingsonderzoeken of eerdere ervaringen met vergelijkbare vormen van overleg. Voor de meeste teamleden van het onderzoeksteam is vooraf al duidelijk wat zij kunnen verwachten van bijvoorbeeld een briefing. Veel afspraken of regels over de definitie van de situatie en hoe met elkaar om te gaan in het overleg, bespreken zij niet meer expliciet, maar worden als bekend verondersteld. De teamleden werken immers al langere tijd bij de politie (eventueel in hetzelfde team) en hebben dagelijks een briefing. Het is voor teamleden duidelijk dat zij tijdens de briefing mededelingen doen over hun bevindingen van de vorige dag. Daarbij beperken teamleden zich voornamelijk tot bijzonderheden die zich hebben voorgedaan. Als iemand van de afspraken afwijkt, grijpt meestal de teamleider³¹ (de 'director') in om de working consensus te behouden.

30 Een verdachte hoeft niet mee te werken aan zijn eigen veroordeling. Maar ook een getuige is bij de politie niet verplicht naar waarheid te verklaren. Bij de politie staat een getuige tijdens een verhoor ook niet onder ede.

31 Meestal is dat de teamleider van het onderzoeksteam, maar het kan ook iemand zijn die niet formeel, maar informeel de leiding over het team heeft. Een dominant teamlid kan die rol bijvoorbeeld ook vervullen.

Working consensus wordt niet alleen bereikt in de manier waarop met elkaar wordt omgegaan en hoe bijvoorbeeld wordt gediscussieerd tijdens de overlegvormen. De working consensus heeft ook inhoudelijke gevolgen voor de opsporing. Van absolute consensus hoeft geen sprake te zijn. Het frame van de meerderheid van het onderzoeksteam of van bepaalde leden van het team geldt.

De working consensus tijdens overlegvormen beïnvloedt het framing-, deframing- en reframingproces. Tijdens een briefing is bijvoorbeeld geen ruimte voor een uitvoerige beschrijving van de bevindingen. Het gaat vaak om korte mededelingen en bijzonderheden. Hierdoor wordt een beperkte hoeveelheid informatie verstrekt en kan relevante informatie om tot een alternatieve interpretatie te komen, worden gemist. Informatie die kan zorgen voor deframing en reframing (Goffman noemt dat destructieve informatie, omdat het de definitie van de situatie aantast) wordt hierdoor gecontroleerd. Daarnaast kan de working consensus gevolgen hebben voor de wijze waarop de discussie wordt gevoerd. Het moet immers kort worden gehouden en er is geen tijd voor het bespreken van ‘onrealistische’ onderzoeksrichtingen. Een vrije discussie kan hierdoor worden beperkt, waardoor mogelijke alternatieven niet aan de orde komen. Ten slotte kan het streven naar consensus deframing en reframing belemmeren omdat minderheidsstandpunten niet worden onderzocht.

De personal front in TGO's

De rechercheurs van een onderzoeksteam oefenen al dan niet bewust invloed uit op het framing-, deframing- en reframingproces. Dit doen zij tijdens de verschillende overlegvormen in een TGO. De verschillende overlegvormen in een opsporingsonderzoek kunnen worden gezien als performances, dat wil zeggen ‘optredens’ in een interactie binnen een bepaalde setting. Dit optreden kan het framingproces beïnvloeden. De teamleden treden tijdens de overlegvormen op en beïnvloeden daarmee het framingproces. Met hun optreden geven zij een bepaalde indruk waaruit anderen afleiden wat de definitie van de situatie is. Dit doen zij onder andere bij het presenteren van de onderzoeksresultaten tijdens de briefing, waarbij zij gebruikmaken van hun ‘personal front’. De presentatie door de teamleden geeft uiteenlopende indicaties hoe de gepresenteerde resultaten moeten worden geïnterpreteerd. In één van de onderzochte gevallen laat één van de rechercheurs door middel van gezichtsuitdrukking, lichaamstaal en intonatie duidelijk merken dat hij de verklaring van het slachtoffer niet gelooft. De andere rechercheur spreekt op directere wijze zijn twijfel uit. Samen geven zij op die manier een optreden voor het team. Het optreden beïnvloedt de definitie van de situatie, hetgeen blijkt uit het feit dat de teamleider deze interpretatie overneemt. Eerst gaat het team er nog van uit dat het slachtoffer naar waarheid verklaart. Vanaf dat moment echter definieert het team de situatie dat het slachtoffer liegt. Op deze manier hebben de rechercheurs het framingproces in het TGO beïnvloed. Dit levert wel een risico op. De definitie van de situatie wordt immers al gepresenteerd. Dit beperkt teamleden om

zelfstandig de onderzoeksresultaten te interpreteren. Alternatieve interpretaties worden daardoor mogelijk niet overwogen. Ook kan een slechtere presentatie ervoor zorgen dat er geen aandacht of interesse is voor het punt (een mogelijk alternatieve interpretatie) dat wordt gemaakt. Overigens is de presentatie van de onderzoeksresultaten niet alleen relevant tijdens de overlegvormen. Ook als geen woordelijk verslag wordt gemaakt van een verhoor, maar slechts een (samengevatte) selectie daarvan wordt opgenomen, dan wordt enkel de interpretatie van het verhoor door de rechercheurs weergegeven.

Daarnaast speelt de personal front een rol bij de discussies die het onderzoeksteam tijdens de overlegvormen voert. Teamleden kunnen zich dominant opstellen door bijvoorbeeld hard en fel te praten, door zich zelfverzekerd voor te doen in hun 'voorkomen' en 'manieren' wanneer zij met anderen de discussie aangaan. Op die manier beïnvloeden zij de definitie van de situatie. Dit kan zowel bevorderend als belemmerend werken voor deframing en reframing in de opsporing. Een dominant teamlid kan bijvoorbeeld ervoor zorgen dat een alternatieve interpretatie wordt overgenomen door het team, maar hij kan dit juist ook belemmeren. Of iemand zich dominant opstelt, kan te maken hebben met de verhoudingen tussen de aanwezigen. Volgens Goffman blijkt immers uit de 'manieren' van mensen hoe hun onderlinge relatie is. Als de relatie asymmetrisch is, proberen de mensen die lager zijn in status op afstand te blijven. Dit doen zij door bijvoorbeeld niet te beginnen over een onderwerp, tenzij degene er zelf over begint, bepaalde vragen niet te stellen, niet zomaar binnen te komen, maar alleen als wordt geroepen, niet te gaan zitten, tenzij wordt aangegeven dat iemand mag gaan zitten. Hieruit kan worden afgeleid dat degene met een lagere status in het opsporings-team zich dus minder snel dominant zal opstellen in de discussies.

Front- en backstage in TGO's

Goffman maakt onderscheid tussen de front region of frontstage en de back region of backstage. Op verschillende momenten in de onderzochte TGO-onderzoeken is dit onderscheid zichtbaar en blijken de gedragingen van teamleden te verschillen al naar gelang zij op de frontstage of op de backstage worden uitgevoerd. Teamleden gedragen zich anders tijdens de formele overlegvormen dan tijdens de informele overlegvormen. Dit komt op verschillende manieren naar voren.

Ten eerste valt op dat teamleden vooral na afloop van de formele overlegvormen ruimer en vrijer discussiëren en brainstormen dan tijdens het formele overleg. Het overleg zorgt in die zin voor een beperking in de wijze waarop gediscussieerd en gebrainstormd mag worden over alternatieve onderzoeksrichtingen. Onderzoeksrichtingen moeten bijvoorbeeld 'realistisch' zijn. Na afloop van het overleg (tijdens informeel overleg) is er juist wel ruimte voor het bedenken van onderzoeksrichtingen die minder 'realistisch' zijn. Hiervoor is al beschreven dat dit te maken heeft met de working consensus. De regels en afspraken van het formeel overleg bepalen dat alleen over realistische onderzoeksrichtingen mag worden gesproken. Het aandragen van onrealistische onderzoeksrichtingen tast op dat moment de definitie van de situatie of de orde van het

overleg aan. Het formele overleg kan op deze manier worden gezien als wat Goffman noemt de front region of frontstage. Op de back region of backstage gelden andere regels en vindt informeel overleg plaats. Het formele overleg kan op deze manier deframing en reframing in de opsporing belemmeren. Informeel overleg kan deframing en reframing juist bevorderen.

Ten tweede valt op dat teamleden tijdens informeel overleg bijvoorbeeld overtuigender spreken dan wanneer zij het woord voeren tijdens formeel overleg.³² De personal front van de teamleden kan dus verschillen. Soms gaan zij de discussie uit de weg om te voorkomen dat er verstoringen ontstaan tijdens het overleg. Daarmee proberen zij de definitie van de situatie tijdens het formele overleg te behouden. Het kan ook zijn dat teamleden de working consensus in stand laten in de frontstage, maar dat zij het meningsverschil uiten in de backstage. Ook het geven van complimenten of openlijk beamen van een standpunt vindt soms plaats in de backstage in plaats van in de frontstage.

In één van de onderzochte gevallen is een duidelijke scheiding tussen de frontstage en de backstage zichtbaar tijdens het VKL-overleg. De VKL voert buiten aanwezigheid van de officier van justitie vooroverleg. Pas bij het eigenlijke VKL-overleg is de officier van justitie aanwezig. Op die manier wordt al een discussie gevoerd tijdens het vooroverleg en wordt tijdens het VKL-overleg, de frontstage, alleen nog de conclusie van die discussie gepresenteerd aan de officier van justitie. De officier van justitie kan daar vervolgens mee instemmen of niet. De discussie wordt op deze manier buiten het zicht van de officier van justitie gehouden in de back region. Geconstateerd is dat de aanwezigheid van de officier van justitie invloed heeft op de wijze waarop wordt gediscussieerd tijdens het overleg. Op deze manier wordt het framingproces beïnvloed door de discussie in de backstage te voeren.

Impressiemanagement in TGO's

Tijdens de overlegvormen in de onderzochte TGO-onderzoeken voeren teamleden regelmatig discussies. Soms is tijdens die discussies spanning voelbaar. Als twee of meer teamleden het niet met elkaar eens zijn, kan dat soms tot irritatie leiden. Als de discussie hoog oploopt, er met stemverheffing wordt gesproken en er stekelige opmerkingen worden gemaakt, is er spanning voelbaar. Toch wordt telkens de discussie opgelost en ontstaat er overeenstemming over de definitie van de situatie. De spanningen zijn niet uit de hand gelopen. Er is bijvoorbeeld geen ruzie ontstaan tijdens de discussies. Soms wordt een ruzie voorkomen of beëindigd doordat bijvoorbeeld de teamleider of de officier van justitie ingrijpt en de discussie beëindigt. De teamleider of officier van justitie grijpen dan in als een director. Dat de discussies niet hebben geleid tot een ruzie kan ook verklaard worden met behulp van verschillende technieken voor impres-

32 Dit geldt niet alleen voor teamleden laag in de hiërarchie.

siemanagement. Met die technieken proberen teamleden te voorkomen dat zij ‘gezichtsverlies lijden’ of ‘uit hun rol vallen’, zodat het optreden en de definitie van de situatie in stand blijft. Verstoringen van de orde worden voorkomen, vermeden of beperkt. Dit heeft gevolgen voor de inhoudelijke kant van het framingproces en kan deframing en reframing belemmeren.

Goffman onderscheidt drie verdedigende maatregelen. Eén van de verdedigende maatregelen is zorgen voor grote solidariteit binnen het team om zo te voorkomen dat teamleden deloyaal zijn. Dit kan verklaren waarom teamleden zich neerleggen bij standpunten van de meerderheid of dominante leden van het team en er sprake is van working consensus. Een andere maatregel is het disciplineren van de teamleden. De teamleden zullen dan zorgen dat er geen verstoring optreedt en als die wel optreedt, zullen zij er adequaat op reageren. In de onderzochte TGO-onderzoeken komt dit bijvoorbeeld voor doordat een teamlid in de discussie rustig blijft en zich bijvoorbeeld niet laat forceren of uitdagen door een teamlid dat wel op een heftige manier de discussie voert. De laatste verdedigende maatregel die Goffman onderscheidt is behoedzaamheid. De teamleden zullen voorzichtigheid moeten betrachten. Dit komt in de onderzochte gevallen vaak voor in discussies. Teamleden betrachten voorzichtigheid door bijvoorbeeld het alternatief dat zij willen aandragen in te kleden met woorden en zinnen als: *‘Ik breng het gewoon even in’*, *‘Ik heb voor mezelf even snel wat op papier gezet’*, of *‘Ik leg het even neer’*. Op deze manier omkleden zij hun standpunt met een soort zelfbescherming. Op het moment dat de andere teamleden het niet eens zijn met het standpunt en negatief reageren, herhalen teamleden nog eens *‘Het was maar een ideetje’*, of *‘Ik wilde het alleen even besproken hebben’*. Zij leggen zich op die manier neer bij het standpunt van de ander en benadrukken dat het standpunt ook niet echt serieus hoefde te worden genomen. Op deze manier beperken of voorkomen zij gezichtsverlies. Dit lijkt overigens ook op wat Goffman noemt het begrenzen van een frame. Er wordt hiermee aangekondigd hoe iets moet worden geïnterpreteerd. Goffman meent dat de beginpresentatie van belang is, omdat ze moet laten zien dat er een andere episode begint en welke soort transformatie daarvoor moet worden gemaakt. Een krachtige beginpresentatie maakt het makkelijker om een bepaald frame van toepassing te laten zijn. Een zwakke beginpresentatie, waarvan hier sprake is, maakt framing moeilijker en belemmert deframing en reframing, omdat de definitiemacht beperkt is of ontbreekt.

Ten slotte wordt in TGO’s het lijden van gezichtsverlies voorkomen door het contact waarbij gezichtsverlies geleden kan worden, te vermijden. Dit kan door bijvoorbeeld bepaalde onderwerpen of activiteiten te vermijden of van onderwerp te veranderen. In de onderzochte TGO-onderzoeken gebeurt dit doordat bijvoorbeeld een ambtelijk secretaris soms de discussie niet aangaat en een poging tot deframing of reframing achterwege laat.

4.11 Tot slot

In dit hoofdstuk is een gedetailleerd beeld geschetst van de tot op heden voor wetenschappelijk onderzoek grotendeels gesloten wereld van grootschalige opsporingsonderzoeken. Dit hoofdstuk laat zien dat interpretatie van onderzoeksresultaten, vorming (bevestiging, aanpassing of beëindiging) van onderzoeksrichtingen en het opsporen binnen de onderzoeksrichtingen elkaar afwisselen. Een duidelijk onderscheid tussen een informatiefase en een trechterfase is op basis van dit onderzoek in de praktijk minder scherp te maken dan naar voren komt in het onderzoek van De Poot e.a. (2004: 220, zie ook hoofdstuk 2). De informatiefase en trechterfase lopen door elkaar heen tijdens een voortdurend cyclisch proces van interpretatie, vorming (bevestiging, aanpassing of beëindiging) van onderzoeksrichtingen en opsporen binnen de onderzoeksrichtingen. De (verschillende) onderzoeksrichtingen en opsporingshandelingen lopen sterk door elkaar heen en vormen geen eenvoudig lineair proces. Het opsporingsteam laat zich vooral leiden door de aanwijzingen die worden gevonden of aangetroffen. Het opsporingsproces heeft daardoor een overwegend inductief karakter. Alleen bij een brainstormsessie of andere momenten waarop overzicht over het onderzoek wordt gecreëerd, wordt getracht deductiever te werken. Toch wordt ook daarna vaak weer inductief te werk gegaan.

In dit hoofdstuk is het opsporingsproces geanalyseerd in termen van framing, deframing en reframing. Die analyse levert belangrijke inzichten op voor tegenspraak. Tegensprekers staan voor de opgave de hiervoor beschreven risico's van framing te voorkomen of te doorbreken en deframing- en reframingprocessen op gang te brengen. Het conceptueel-theoretisch kader dat Goffman aanreikt, blijkt belangrijke aanknopingspunten te bieden om inzicht te krijgen in deze processen. Goffman beperkt zich echter vooral tot het inhoudelijke en sociale proces, maar heeft nauwelijks oog voor verschillende onderliggende factoren die daarbij een rol spelen. Hij heeft het bijvoorbeeld niet over organisatorische factoren die het framingproces kunnen beïnvloeden. Daarnaast heeft hij nauwelijks aandacht voor inhoudelijke factoren zoals kennis, deskundigheid en verwachtingen die een rol spelen bij het ontstaan van frameworks. Ook gaat Goffman niet in op bijvoorbeeld hiërarchische relaties en factoren die mogelijk uit de politiecultuur kunnen voortkomen, en die een rol kunnen spelen bij de discussies die worden gevoerd. Hierop wordt uitgebreid teruggekomen in het concluderende hoofdstuk (hoofdstuk 10). Zicht op dergelijke factoren die mogelijk deframing en reframing kunnen bevorderen of belemmeren is voor tegensprekers essentieel. In dit onderzoek komen verschillende factoren naar voren die zowel de inhoudelijke als sociale dimensie van het framing-, deframing- en reframingproces beïnvloeden. Hoe tegensprekers hiermee omgaan en in hoeverre zij in staat zijn de risico's van framing te voorkomen of te doorbreken en deframing- en reframingprocessen in TGO's te bevorderen, staat in de volgende hoofdstukken centraal.

5. Tegenspraak bij een onderzoek naar een zedendelict

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de uitvoering van tegenspraak bij de politie aan de hand van een concreet geval dat in deze studie is geobserveerd. Deze beschrijving dient om een eerste beeld te schetsen van tegenspraak in de praktijk. Deze casus biedt inzicht in de verschillende aspecten daarvan. In de volgende vier hoofdstukken wordt dieper ingegaan op de afzonderlijke thema's die in de uitvoering van tegenspraak aan bod komen. Deze casus geeft zowel een goed beeld van de werkwijze die tegensprekers hanteren (hoofdstuk 6) als de onderwerpen die tegensprekers aan de orde stellen (hoofdstuk 7). Daarnaast blijkt uit deze casus hoe de tegenspraak wordt gebracht en hoe voorzichtig tegensprekers soms zijn met het maken van 'hun punt'. Deze laat bovendien zien dat de tegenspraaksessie verschillende fasen kent (van voorbereiding tot afronding), waarin telkens andere onderwerpen worden besproken. Veel van wat tegensprekers en teamleider tijdens de sessie met elkaar bespreken, blijft tamelijk impliciet en is daarom (voor een buitenstaander) soms moeilijk te begrijpen (hoofdstuk 8). Ook blijkt hoe de teamleider reageert op de tegensprekers en hoe tegenspraak in het opsporingsonderzoek doorwerkt (hoofdstuk 9). Ten slotte laat deze casus zien hoe abrupt tegenspraak kan eindigen op het moment dat een verdachte wordt aangehouden.

Bij de eerste twee tegenspraaksessies (dat zijn de bijeenkomsten waarin de tegenspreker de teamleider tegenspreekt) kon niet vanaf het begin observatie door de onderzoekster plaatsvinden, omdat zij te laat bij het onderzoek betrokken werd. Van die tegenspraaksessies wordt daarom een beschrijving gegeven op basis van alleen het tegenspraakjournaal. De derde tegenspraaksessie is wel door onderzoekster geobserveerd en leent zich daarom voor een gedetailleerder beschrijving ervan.

5.1 Aanvang opsporingsonderzoek en tegenspraak

Op klaarlichte dag wordt door een onbekende man op straat een ernstig zedendelict gepleegd. Zodra dit bij de politie bekend wordt, start een TGO (Team Grootschalige Opsporing). Het team staat voor een moeilijke zaak. Afgezien van getuigen die het slachtoffer in de omgeving van de plaats delict hebben gezien, zijn er geen getuigen van het delict bekend. Het team beschikt slechts over de verklaring van het slachtoffer en DNA-materiaal van een onbekende persoon dat bij het slachtoffer is aangetroffen.

Twee rechercheurs hebben van de divisiechef van de recherche de opdracht gekregen om tegen te spreken in dit TGO-onderzoek. De opdracht is niet nader gespecificeerd, maar bestaat uit een standaardformulier met daarin opgenomen de opdracht:

- ‘Het ter discussie stellen van oordelen die aan het formuleren van hypothesen en het nemen van beslissing(en) ten grondslag hebben gelegen;
- Het voorbereiden en het stellen van goed gefundeerde vragen die uitnodigen tot zelfreflectie;
- Het falsifiëren van door het onderzoeksteam gebruikte argumenten c.q. onderbouwing van hypothesen en beslissingen;
- Het structureel aanreiken van alternatieve hypothesen en onderzoeksrichtingen.’¹

Beide tegensprekers komen uit het korps waar het TGO-onderzoek plaatsvindt. De ene tegenspreker (tegenspreker 1) heeft al vaker tegengesproken, terwijl het voor de ander (tegenspreker 2) de eerste keer is dat hij dit in een TGO-onderzoek doet. De tegenspraaksessies vinden plaats met de teamleider van het onderzoek. Deze teamleider heeft ruime ervaring met tegenspraak. Bij de tegenspraaksessies is ook de ambtelijk secretaris van het onderzoek, eveneens een rechercheur, aanwezig. De tegensprekers, de teamleider en de ambtelijk secretaris kennen elkaar al langer. De tegensprekers hebben echter niet eerder met deze teamleider gewerkt.

In totaal vinden drie tegenspraaksessies in het onderzoek plaats. Hiervan is één tegenspraakjournaal opgemaakt. In het tegenspraakjournaal zijn de onderwerpen die tijdens de sessie aan de orde zijn geweest, genoteerd, waarbij de opmerking of vraag van de tegensprekers en de reactie van de teamleider daarop zijn weergegeven. Het journaal bevat verder geen informatie over de aan de conclusie ten grondslag liggende discussie. Naast de tegenspraaksessies hebben de tegensprekers regelmatig telefonisch contact gehad met de teamleider, waarbij zij op de hoogte zijn gehouden van belangrijke ontwikkelingen in het onderzoek.

5.2 De eerste tegenspraaksessie

De verklaring van het slachtoffer en het zoeken naar getuigen staan de eerste dagen centraal in dit TGO-onderzoek. Uit het tegenspraakjournaal blijkt dat de tegensprekers zich tijdens de eerste tegenspraaksessie (vijf dagen na aanvang van het onderzoek) met name op deze onderwerpen hebben gericht. De tegensprekers kaarten bijvoorbeeld aan dat in de verklaring van het slachtoffer is opgenomen dat tussen het moment van de contactlegging van de dader met het slachtoffer en het delict een geschatte tijd zit van

¹ Deze tekst komt letterlijk uit het Protocol tegenspraak politie (2006: 29). De tekst komt ook overeen met de tekst uit het aangepaste Protocol tegenspraak politie (Centrum Versterking Opsporing, 2011), maar daarin is het laatste punt niet opgenomen.

20 minuten. In het verhoor wordt daar echter niet veel over verteld. De tegensprekers adviseren de teamleider te overwegen het slachtoffer daarover nader te horen. Uit het tegenspraakjournaal blijkt dat dit reeds in het VKL-overleg is besproken en dat de voorbereidingen voor een tweede verhoor plaatsvinden. Daarnaast geven de tegensprekers aan dat er diverse verklaringen van getuigen zijn die mogelijk betrekking hebben op het slachtoffer, maar dat er verschillende signalementen, tijdstippen en locaties zijn gegeven. De tegensprekers vragen zich af wat wordt gedaan om helder te krijgen of de verklaringen over het slachtoffer of mogelijk over andere personen gaan. Daarnaast vragen zij in hoeverre wordt overwogen een fotoconfrontatie te organiseren met de getuigen die het slachtoffer zouden hebben gezien. De teamleider reageert daarop dat er nog geen compleet beeld is van het aantal personen dat is gezien en van hun identiteit, maar dat er aan wordt gewerkt. Daarnaast merkt de teamleider op dat een foto zal worden getoond van een persoon bij 'Opsporing Verzocht' met aan hem de oproep zich als getuige te melden.

De hiervoor besproken punten eindigen met de beschreven reactie van de teamleider. Er zijn echter ook twee punten die de tegensprekers tijdens deze sessie naar voren brengen en die het team overneemt. Het onderzoeksteam heeft een gesprek gepland met gedragdeskundigen van het KLPD (Korps Landelijke Politiediensten). De tegensprekers hebben een aantal vragen voor de gedragdeskundigen. De teamleider reageert dat het team een lijst met allerlei vragen gaat maken en dat daar waar nodig de tegensprekers de vragenlijst mogen aanvullen. Dat doen de tegensprekers ook. Een ander punt dat in het onderzoek wordt overgenomen, heeft betrekking op de vraag of met de uitkomsten van het DNA-onderzoek de betrokkenheid van familieleden (inclusief de tweede en derde bloedlijn) bij het delict kan worden uitgesloten. De teamleider heeft deze vraag uitgezet bij de forensisch coördinator. De tegensprekers lezen het antwoord van de forensisch coördinator uiteindelijk terug in zijn journaal.

5.3 De tweede tegenspraaksessie

Voorafgaand aan de tweede tegenspraaksessie (een week na de eerste) beschikt het onderzoeksteam over camerabeelden waarop een persoon te zien is die mogelijk de dader zou kunnen zijn. De tegensprekers concentreren zich in de tweede sessie op die camerabeelden. Zij vragen zich af of het team al een concrete afweging heeft gemaakt over de status (verdachte of getuige) van de persoon op de camerabeelden. De teamleider antwoordt dat dit is besproken in het zaaksoverleg en dat de persoon voor het team een getuige is. De tegensprekers stellen vervolgens aan de orde welke scenario's mogelijk zijn als deze getuige zich bij de politie zou komen melden. Ook vragen zij zich af of in een later stadium nog een foto bewijsconfrontatie (door middel van het tonen van foto's) met het slachtoffer wordt overwogen. De teamleider is van oordeel dat een foto bewijsconfrontatie niet nodig is omdat er DNA-materiaal van de dader bij het slachtof-

fer is aangetroffen. Naast deze en andere inhoudelijke onderwerpen stellen de tegensprekers nog enkele personele aangelegenheden aan de orde in deze sessie. Zij vragen naar de stand van zaken met betrekking tot de invulling van (cruciale) TGO-rollen gedurende de vakantieperiode. De teamleider reageert dat de komende week op basis van een actueel overzicht wordt vastgesteld hoe daarmee verder gegaan kan worden.

Naar aanleiding van deze sessie worden twee punten door het team overgenomen. Het eerste punt is dat de tegensprekers naar aanleiding van de vorige sessie een vraag hadden doorgegeven aan het team om aan de gedragdeskundigen van het KLDP te stellen. De tegensprekers zijn echter niet tevreden, omdat uit het verslag van het gesprek met de gedragdeskundigen niet direct een antwoord blijkt. De teamleider geeft te kennen dat het punt niet uitdrukkelijk is besproken, waarop hij besluit de vraag alsnog uitdrukkelijk per e-mail te stellen aan de gedragdeskundige. Hierop volgt later een antwoord van de gedragdeskundige, maar dat leidt niet tot andere onderzoeksactiviteiten. Daarnaast hebben de tegensprekers nog een vraag gesteld over het DNA-onderzoek. De teamleider heeft die vraag toen direct uitgezet bij de informatiecoördinator van het onderzoek.

5.4 De derde tegenspraaksessie

Drie weken na aanvang van het TGO-onderzoek vindt de derde tegenspraaksessie plaats. De tegensprekers hebben een klein uur voor aanvang van deze sessie op het bureau waar het team het onderzoek doet, met elkaar afgesproken ter voorbereiding. De tegensprekers zoeken een lege ruimte op om te kunnen overleggen. Na ongeveer vijf minuten blijkt echter dat de ruimte bezet is. De tegensprekers kunnen geen andere ruimte vinden waar zij ongestoord kunnen overleggen en zijn genooddaakt op een muurtje buiten op de parkeerplaats van het bureau hun voorbereidingen te treffen.

De tegensprekers hebben zich vooraf ingelezen (in de verslagen van het VKL-overleg, de verslagen van de briefings en de verklaringen uit het onderzoek). Zij wonen geen briefings of andere overleggen van het onderzoeksteam bij, omdat zij vinden dat zij buiten het onderzoek moeten staan om zo buiten de ‘groepsdynamiek’ te blijven. Tegenspreker 1 heeft al een aantal vraag- en/of kritiekpunten opgeschreven. De tegensprekers nemen die punten door en tegenspreker 2 vult deze waar nodig aan.

Gedurende de derde tegenspraaksessie staan de camerabeelden waarop de mogelijke dader te zien is centraal. Het onderzoeksteam heeft, ondanks het eerdere oordeel van de teamleider dat een confrontatie met het slachtoffer niet nodig zou zijn, de beelden laten zien aan het slachtoffer, in de hoop dat deze de persoon op de beelden herkent als de dader. Het team had voor het verhoor de persoon nog aangemerkt als getuige. Na het tonen van de beelden aan het slachtoffer is echter besloten de persoon op de beelden toch als verdachte aan te merken. De tegensprekers bespreken tijdens de voorbereiding op de tegenspraaksessie de waarde van de verklaring van het slachtoffer tijdens

de confrontatie. Zij letten daarbij onder meer op de beoordeling van die verklaring door gedragdeskundigen. Deze gedragdeskundigen zijn in verband met de aard van de zaak² ingeschakeld om te adviseren over de verklaring van het slachtoffer. In dit geval hebben de gedragdeskundigen opgemerkt dat aan de herkenning door het slachtoffer niet veel waarde kan worden gehecht vanwege suggestibiliteit:

Tegenspreker 2: 'Hoe gaat het team om met het signaal van (de gedragdeskundigen)? Het slachtoffer verklaart over de verdachte, maar hij zegt niets over een herkenning. Dat is niet betrouwbaar kan ik me voorstellen. (...) Het is in ieder geval geen bewijsmiddel. (...) Ik wil weten: Hoe gaat het team hiermee om?'

Tegenspreker 1: 'Met het signaal van (de gedragdeskundigen) houd je een laag plusje.'

Tegenspreker 2: 'Ja ik wil niet al te veel invullen voor het team. Ik wil gewoon weten hoe ze met het signaal omgaan.'

Tegenspreker 1 noteert het punt en ze gaan verder met de bespreking van het volgende punt. Dat gaat over de onderzoeksrichting dat de verdachte na het misdrijf op een fiets is vertrokken.

Tegenspreker 2: 'Wat als de verdachte helemaal niet op een fiets was?'

Tegenspreker 1: 'Ik vind dat ze daar wel aandacht voor moeten houden. De focus op de fiets is prima.'

Tegenspreker 2: 'Maar het kan zijn dat de verdachte in een auto is gestapt. Als dat zo is dan is de actieradius groter.'

Tegenspreker 1: 'Ja, want ze gaan uit van een fiets.' Tegenspreker 1 maakt hiervan ondertussen aantekeningen.

Tegenspreker 2 richt zich tot onderzoeker: 'Ja we zijn een beetje aan het oefenen met de formulering. Dit is de eerste keer dat ik tegensprek, dus ik ben wel bezig met hoe ik het moet formuleren.' (aantekeningen observatie voorbereiding)

De tegensprekers bespreken op deze manier nog meer punten. Als zij klaar zijn met de voorbereidingen, is het bijna tijd voor de tegenspraaksessie en gaan zij op zoek naar de teamleider en ambtelijk secretaris.

Als ze de teamleider en ambtelijk secretaris hebben gevonden, gaan zij gezamenlijk op weg naar de ruimte waar de sessie gaat plaatsvinden. De teamleider heeft bepaald dat de tegenspraaksessie plaatsvindt in de kantine (die tevens dient als briefingruimte). Onderweg lopen zij langs de koffieautomaat. Er wordt over van alles gesproken, maar nog niet over het onderzoek. De teamleider maakt in dit gezelschap ook wat grapjes over één van de tegensprekers. Aangekomen in de kantine nemen de tegensprekers plaats aan een grote vierkante tafel tegenover de teamleider en de ambtelijk secretaris. De kantineruimte is een grote, afgesloten ruimte met veel tafels en stoelen. De kantine is op het moment van de sessie niet door anderen in gebruik.

2 Onderzoeksteams benaderen gedragdeskundigen voor advisering in bijvoorbeeld zedenzaken, maar ook in zaken waarbij bijvoorbeeld sprake is van een verdachte of getuige met een gedragsstoornis.

Tijdens deze sessie is ook een andere teamleider aanwezig die de teamleider tijdens zijn aanstaande vakantie zal vervangen. De vaste teamleider vangt de sessie aan met een toelichting op de stand van zaken van het onderzoek en vertelt waar het team de tijd na de vorige tegenspraaksessie mee bezig is geweest. De tegensprekers laten de teamleider aan het woord, knikken regelmatig en maken soms instemmende geluiden ('*hmm*'). Af en toe onderbreken de tegensprekers de teamleider voor het stellen van een verduidelijkende vraag. Na ongeveer tien minuten vraagt de teamleider de tegensprekers of het zo voldoende is voor het beeld van de zaak. De tegensprekers geven aan dat het voldoende is. Vervolgens stellen zij hun vragen en geven zij hun kritiekpunten, waarop de teamleider en ambtelijk secretaris reageren. De tegensprekers snijden als tweede het vooraf besproken punt aan met betrekking tot het signaal van de gedragdeskundigen over de verklaring van het slachtoffer:

(...)

Tegenspreker 1: 'En die suggestibiliteit hè wat (de gedragsdeskundige) dan op wijst.'

Teamleider: 'Ja.'

Tegenspreker 1: 'Uhm (...) Maar is er nog iets bijzonder waar zij nog op duidt, van ik zie het echt heel sterk.'

Teamleider: 'Nee, niet dat ze echt zeggen, maar kijk nou daar zit het. Het is veel meer in zijn algemeenheid.' Tegenspreker 1 knikt terwijl de teamleider dit zegt.

Tegenspreker 2: 'Hmhm.'

Teamleider: 'En (...) dat je wel specifiek vragen moet stellen. Dat is nu ook gebeurd (...) of (slachtoffer) (...) de verdachte kent of niet.'

Tegenspreker 2: 'Hmhm.'

Teamleider: 'Uh dat soort zaken.'

Tegenspreker 2: 'Want even voor mijn beeld, want als ik het journaal lees dan krijg ik de indruk dat de status (van de persoon op de camerabeelden) van getuige naar verdachte uh, uh, voor een groot deel bepaald is door de herkenning die (slachtoffer) heeft van uh, van de (persoon op de camerabeelden).'

Teamleider: 'Nee ja.'

Tegenspreker 2: 'Of ga ik dan te kort door de bocht?'

Teamleider: 'Dan ga je te kort door de bocht.'

De tegenspreker maakt dan zijn punt op een directe wijze, ondanks dat hij zich tijdens de voorbereiding had voorgenomen niet te veel te willen sturen. Tegenspreker 2: 'Okay, want omdat het hè, als dat de stap maakt en tegelijkertijd is er een (gedragsdeskundige) die aangeeft van ja maar je moet heel voorzichtig zijn met uh met zijn verklaring uh, vanwege uh, de suggestibiliteit. Dat kan wel wringen.'

Teamleider: 'Hm, ja. Nee klopt. Wat je ziet is dat een aantal aspecten in de verklaring van (slachtoffer), (...) daar blijft (slachtoffer) redelijk authentiek in. Als het gaat om waar het gebeurd is, als we kijken welke sporen we vervolgens op die plek vinden, uh, de tijdstippen (...), dat uh, dat zit allemaal redelijk vast.' De teamleider straalt hierbij zekerheid en stelligheid uit door beide handen met de pinkse kant van de hand op de tafel te slaan.

(...)

Tegenspreker 2 reageert daarop nog wat directer: 'Ja ik benoem het ook, omdat we vorige week natuurlijk met elkaar gesproken hebben over zou je (de persoon op de beelden) niet al als verdachte al kunnen aanmerken op basis van wat we toen wisten.' (...) 'Toen was de conclusie van nou ja (de persoon op de beelden) is nog steeds getuige.' (...) 'Nu zijn we een

week verder en nu is (de persoon op de beelden) wel verdachte, maar is er wezenlijk uh, met name vooral de herkenning, van was (de persoon op de beelden) daar, veranderd is, met misschien dan nog een aantal puntjes die ik nog niet helemaal scherp heb.' Eerder zat tegenspreker 2 nog wat onderuit gezakt, maar terwijl hij dit punt maakt, zit hij rechtop waardoor hij zich geïnteresseerd toont. Hij maakt daarbij ook ondersteunende gebaren met zijn handen.

Ambtelijk secretaris: '(Tegenspreker 2) heeft wel gelijk, zoals het in het afsprakenjournaal staat, zo is het ook door (naam teamlid) gecommuniceerd aan de officier.' De ambtelijk secretaris kijkt hierbij naar de teamleider. Nu de ambtelijk secretaris uitlegt aan de teamleider welke vraag de tegenspreker heeft, lijkt het punt dat de tegenspreker wil maken pas duidelijk te worden voor de teamleider.

Teamleider: 'Ja.'

Ambtelijk secretaris: 'Dus het waren plusjes ten aanzien van de vorige keer. Dat waren dezelfde plusjes als vorige week.'

Teamleider: 'Ja.'

Ambtelijk secretaris: 'En dezelfde minnetjes en toen vorige week donderdag, als woensdag (slachtoffer) herkent.' (...) 'Ja dan verdachte. Dus de doorslag ligt wel bij de herkenning.'

Tegenspreker 2: 'Ja daarom'.

Ambtelijk secretaris (richt zich hierbij tot tegenspreker 2): 'Dat was jouw vraag.'

De ambtelijk secretaris en teamleider praten vervolgens door elkaar.

Teamleider: 'Dat was jouw vraag van hoe rijm je dat dan met de opmerking van (de gedragsdeskundigen)?'

Tegenspreker 2: 'Precies hoe interpreteer je dan dat signaal wat (de gedragsdeskundige) (...) blijkbaar afgeeft.' (...) 'en hoe sterk is dat signaal?' (...) 'Dat is mijn vraag.'

Teamleider: 'Dat interpreteren we niet. Dat hebben we alleen maar dat we dat goed meenemen in de manier waarop wij uh, met deze persoon naar buiten gaan. Uh, het verhaal van (de gedragsdeskundigen) hebben we heel nadrukkelijk in de discussie, van hoe zetten we de man op de foto als verdachte of als getuige neer, laten meespelen.' Op dat moment gaat de telefoon van de teamleider. Hij beantwoordt de telefoon. Terwijl de teamleider aan de telefoon zit, neuriet de ambtelijk secretaris wat. Nadat de teamleider het telefoongesprek heeft beëindigd, gaat hij verder. Maar door deze telefonische onderbreking is de interactie even verstoord en moet het punt weer opnieuw worden opgepakt, wat even wat moeite kost.

Teamleider: 'Dus dus dat blijft een lastig punt vind ik.'

Tegenspreker 1: 'Ja.'

Teamleider: 'Dat is met getuigen altijd hè?'

Tegenspreker 2: 'Ja.'

Teamleider: 'Van hoeveel waarde kun je er aan hechten. Maar ... anders dan zijn verklaring hebben we ook niet. Zo basaal is het ook.'

Tegenspreker 2: 'Hmhm.'

(...)

Teamleider: 'Dat zegt de officier ook nog van, dat zei ze letterlijk straks toen we het VKL-overleg hadden. Ik wil dat hij als 27 wordt aangemerkt, maar als we gaan aanhouden buiten heterdaad dan wil ik daar nog even apart over nadenken.' Met 27 wordt in dit geval bedoeld: artikel 27 van het Wetboek van Strafvordering waarin is bepaald wanneer iemand als verdachte kan worden aangemerkt. Dit wordt niet uitgesproken, maar wordt als bekend verondersteld.

Tegenspreker 2: 'Okay.'

Tegenspreker 1: 'Okay.'

(...)

Ambtelijk secretaris: ‘ (...) Voor de 27 qua feiten en omstandigheden heb je niet zo heel veel nodig.’

Tegenspreker 2: ‘Nee.’

Tegenspreker 1: ‘Nee je kunt op zich vrij snel.’

Ambtelijk secretaris: ‘Dus daar lag die doorslag. En dan vind ik het wel mooi wat (naam teamleider) zegt wat de officier wel vanmiddag zei van: Voor die volgende stap wil ik wel overleggen.’

(...)

Teamleider: ‘Ja want gisteren hadden we de casuïstiek van stel nou dat de persoon op de (beelden) (...) zichzelf hier meldt.’

Tegenspreker 1: ‘Precies en dan zit je.’

Teamleider: ‘Ja wat dan. Jaaaaa dan kun je niet zeggen van kom er maar in en een bak koffie.’ Er wordt dan door verschillende aanwezigen onverstaanbaar door elkaar gepraat.

Teamleider: ‘Dan moet je toch zeggen van je bent toch wel als verdachte aangemerkt, dus cautie, salduz enzovoort enzovoort.’

(...)

Tegenspreker 1: ‘Wij zitten ook inderdaad van ja je moet inderdaad wel die waarborg geven bij het verhoor als het zover komt maar inderdaad wel in de voorzichtigheid met betrekking tot andere acties.’ Terwijl tegenspreker 1 dit zegt, kijkt hij naar de andere tegenspreker voor bevestiging van het punt dat hij maakt. De andere tegenspreker reageert daar echter niet op.

Teamleider: ‘Ja we hebben ook geformuleerd, volgens mij staat dat ook in het journaal nu aangevuld wat jullie dan strakjes te zien krijgen. (...) Dat we gezegd hebben van ja kijk nog even naar het protocol van opsporingsberichtgeving enzovoort, nou wat staat daar nou op.’

Tegenspreker 2: ‘Hmhm.’

Teamleider: ‘Aanwijzen als verdachte, aanwijzen als getuige.’

Tegenspreker 1: ‘Ja.’

Teamleider: ‘Eigenlijk zie je daar vooral in dat het vooral gaat om privacy bescherming.’

Tegenspreker 1: ‘Ja.’

Tegenspreker 2: ‘Okay, dat is de grootste overweging.’

Teamleider: ‘Joah we zitten wel veel breder, maar onze lijn was vooral te voorkomen dat er een stigma plaatsvindt. Want iemand als getuige aanmerken die later verdachte blijkt te zijn, nou daar ligt niemand wakker van.’ De teamleider klinkt lichtelijk geïrriteerd, terwijl hij dit zegt.

Tegenspreker 2: ‘Okay.’

Teamleider: ‘Maar omgekeerd. (...) Als (iemand) als verdachte wordt geafficheerd terwijl hij het niet gedaan heeft nou dan hebben we daar al behoorlijk (onverstaanbaar).’

(...)

Teamleider: ‘Hij is dus 27 (artikel 27 van het Wetboek van Strafvordering wordt bedoeld), maar...’

(...)

Tegenspreker 1: ‘Dan weten we een beetje het gevoel, waar die staat.’

Teamleider: ‘Ja.’

Tegenspreker 1: ‘Uuuuuuuuuhm, okay dat over de (persoon op de beelden) denk ik.’

Tegenspreker 2: ‘Uhm, nou een andere vraag.’

(...) (uitwerking opnamen en observatie tegenspraaksessie)

Op deze wijze bespreken de tegensprekers met de teamleider en de ambtelijk secretaris gedurende een half uur nog meer punten, waaronder het punt dat vooraf is besproken over de onderzoeksrichting dat de verdachte na het misdrijf op een fiets is vertrokken.

Er is één punt dat wordt overgenomen in het onderzoek. De tegensprekers geven aan dat familieleden van het slachtoffer gebruikmaken van het sociale medium 'Facebook'. Zij stellen dat de dader mogelijk een 'Facebook-contact' zou kunnen zijn van de familieleden. De teamleider reageert hierop, na er eerst een tijdje over te hebben gesproken met de tegensprekers en de ambtelijk secretaris, dat dit punt zal worden besproken binnen het VKL-overleg.

Na een tijdje geeft tegenspreker 1 dan aan dat zij door hun vragen en punten heen zijn:

Tegenspreker 1: 'Uhm. Dit waren op zich volgens mij wel onze...'

Tegenspreker 2: 'Ja.'

Tegenspreker 1: '...punten en vragen die wij hadden inderdaad. Verder hebben we nog, iets gewoon ter overweging, dat is meer dat ik aan het meedenken ben. Ik kreeg de indruk uit het (...) verhoor van (slachtoffer), uh, dat het om een linkshandige dader gaat. Ik weet even niet meer waaruit ik dat opgemaakt heb.' (...) (aantekeningen observatie tegenspraaksessie)

Hierover wordt nog even gesproken, waarna nog wat wordt nagepraat over het onderzoek. Vervolgens wordt een nieuwe afspraak voor een volgende tegenspraaksessie gemaakt.

5.5 Afronding van het tegenspraakproces

De afspraak voor de volgende tegenspraaksessie blijkt uiteindelijk niet door te gaan, omdat het onderzoeksteam een verdachte heeft aangehouden. Er is nog wel telefonisch contact geweest tussen de tegensprekers en de teamleider van het onderzoek. Opmerkingen hadden de tegensprekers echter niet meer, zodat in gezamenlijk overleg is besloten de afspraak te annuleren. Ook een nieuwe tegenspraaksessie wordt niet meer afgesproken. De tegensprekers lezen nog wel mee met het onderzoek; tegenspreken doen zij niet meer. De aangehouden verdachte is voor deze zaak vervolgd en zowel in eerste aanleg als in hoger beroep veroordeeld.

6. De werkwijze van tegensprekers in de opsporing

6.1 Inleiding

Het opsporingsproces is in hoofdstuk vier geanalyseerd als een framing-, deframing- en reframingproces. Aan framing in de opsporing zijn risico's verbonden. Bezien vanuit dit perspectief staan tegensprekers voor de opgave die risico's te voorkomen of te doorbreken en deframing- en reframingprocessen op gang te brengen. In dit hoofdstuk en de daarop volgende drie hoofdstukken wordt ingegaan op de vragen hoe tegenspraak als maatregel binnen de opsporing wordt uitgevoerd en hoe het bijdraagt aan het voorkomen of doorbreken van de risico's van framing en aan deframing- en reframingprocessen.

De uitvoering van tegenspraak valt uiteen in drie thema's. De drie thema's zijn de werkwijze, de inhoudelijke aspecten en de sociale aspecten van tegenspraak. De inhoudelijke en sociale aspecten van de uitvoering van tegenspraak komen aan de orde in de hoofdstukken 7 respectievelijk 8. Dit hoofdstuk gaat over de werkwijze bij tegenspraak.

De werkwijze betreft het gehele tegenspraakproces in een opsporingsonderzoek. Dat wil zeggen: vanaf het besluit tot tegenspraak tot en met de afronding van tegenspraak. In de casusbeschrijving (hoofdstuk 5) is onder andere beschreven dat de tegensprekers in de regel geen teambriefings en andere overleggen van het onderzoeksteam bijwonen. Tegensprekers bereiden zich voor op de tegenspraaksessie door de verslagen van het VKL-overleg, de verslagen van de briefings en de verklaringen die in het onderzoek zijn afgelegd te bestuderen. Eens per week spreken zij de teamleider en de ambtelijk secretaris van het onderzoek tegen. Onder andere deze onderwerpen staan in dit hoofdstuk centraal. Daarbij wordt ingegaan op de overwegingen en eventuele dilemma's die bij de keuze voor de gehanteerde werkwijze een rol spelen.

Voordat dieper op de werkwijze van de tegensprekers wordt ingegaan, komt de uitvoering van tegenspraak op hoofdlijnen aan de orde (paragraaf 6.2). Deze beschrijving is gebaseerd op de telefonische interviews met vertegenwoordigers van 25 regionale politiekorpsen, het dossieronderzoek en de interviews met de betrokken teamleiders en tegensprekers. De uitvoering wordt beschreven tegen de achtergrond van het Protocol tegenspraak politie (2006) en het Landelijk kader inzet en toepassing tegenspraak (2006). Vervolgens wordt op basis van het dossieronderzoek, de interviews met de betrokken teamleiders en tegensprekers, en de observaties van de tegenspraaksessies de werkwijze van de tegensprekers behandeld (paragraaf 6.3). Daarbij worden twee tegenspraakstrategieën onderscheiden die in de praktijk worden gehanteerd. De keuze voor (één van) beide strategieën stelt de tegenspreker voor een fundamenteel dilemma (pa-

paragraaf 6.4). Paragraaf 6.5 beantwoordt de vraag hoe tegensprekers met dit dilemma omgaan en de factoren die bij de keuze en realisatie van de strategieën een rol spelen. Of dit dilemma wordt onderkend, komt in paragraaf 6.6 aan de orde. Ten slotte wordt aan de hand van het framingproces in de opsporing nagegaan wat de voor- en nadelen van de twee tegenspraakstrategieën zijn (paragraaf 6.7).

6.2 Uitvoering van tegenspraak op hoofdlijnen

Deze paragraaf beschrijft aan de hand van zes onderwerpen de uitvoering van tegenspraak op hoofdlijnen. Achtereenvolgens komen aan de orde: de beslissing tegenspraak in te zetten, het moment van inzet, het gebruik van één of twee tegensprekers, de keuze voor een interne of externe tegenspreker, de positie van de opdrachtgever en sturing van de tegenspraak.¹ Hierbij wordt telkens aangegeven waar de praktijk afwijkt van het Protocol tegenspraak politie (2006)² en het Landelijk kader inzet en toepassing tegenspraak (2006). Ten slotte wordt in deze paragraaf stilgestaan bij de diversiteit in de uitvoering van tegenspraak.

De beslissing

Formeel neemt een lid van de korpsleiding in overleg met de hoofdofficier van justitie de beslissing tot tegenspraak. Feitelijk neemt in de regel de divisiechef of de stuurploeg (de divisiechef en/of een lid van de korpsleiding en het Openbaar Ministerie maken daarvan vaak deel uit) de beslissing.

De meeste korpsen (15 van de 25) hanteren formeel, conform het aangepaste protocol, de regel dat bij een TGO altijd tegenspraak wordt ingesteld. Drie korpsen hanteren het criterium dat tegenspraak wordt ingesteld bij een TGO, tenzij er een reden is dat niet te doen, bijvoorbeeld wanneer geen sprake is van een geschokte rechtsorde of de maatschappelijke impact en media-aandacht beperkt zijn. Vijf korpsen hanteren het tegenovergestelde criterium. Zij stellen in beginsel geen tegenspraak in bij een TGO, tenzij daartoe aanleiding is. Twee korpsen stellen helemaal geen tegenspraak in de opsporing in.

Gelet op het criterium dat tegenspraak verplicht is bij een TGO, is de inzet van tegenspraak afhankelijk van het aantal TGO's. Het aantal TGO's per jaar verschilt sterk

1 Voor een gedetailleerdere beschrijving van het beleid, de organisatie en deze onderwerpen met betrekking tot de uitvoering van tegenspraak wordt verwezen naar Salet & Terpstra (2012: 53-64 en 77-84).

2 Omdat het aangepaste Protocol tegenspraak politie (Centrum Versterking Opsporing, 2011) pas geldt sinds 2011 wordt de praktijk hier afgezet tegen het oorspronkelijke Protocol tegenspraak politie uit 2006. Het deel van deze studie waarop deze paragraaf is gebaseerd, is immers uitgevoerd in 2011.

per korps. Sommige korpsen hebben er wel twintig per jaar, andere niet meer dan gemiddeld één.

In de praktijk blijkt het aantal TGO's toch niet altijd indicatief voor het aantal tegenspraakgevallen. Van de vijf korpsen waar het dossieronderzoek heeft plaatsgevonden, zijn er drie korpsen die formeel het criterium 'TGO = tegenspraak' hanteren. In werkelijkheid blijkt slechts één van die drie korpsen het criterium ook in praktijk te brengen. Het landelijk vastgestelde criterium wordt in de praktijk dus niet standaard overgenomen. Als het criterium wel formeel wordt overgenomen, betekent dat nog niet dat het criterium ook feitelijk wordt gehanteerd.

Het moment van inzet

Bijna alle korpsen streven ernaar de tegenspreker zo snel mogelijk in te zetten in het opsporingsproces. Dit komt overeen met het landelijk kader inzet en toepassing tegenspraak. De reden die hiervoor wordt gegeven, is dat vooral in de hectische beginfase van het opsporingsproces belangrijke beslissingen worden genomen die vaak grote gevolgen hebben voor het vervolg van het onderzoek. Het wordt daarom als noodzakelijk gezien de tegenspreker zo snel mogelijk in te zetten. Bovendien staat een tegenspreker op grote informatieachterstand als hij pas op een later moment wordt ingezet. Slechts één korps geeft expliciet aan dat tegenspraak niet eerder dan *na* de hectische fase moet worden ingezet, omdat het onderzoek dan in rustiger vaarwater komt. Pas dan zou de tegenspreker goed kunnen terugkijken op de ingezette lijn. In de praktijk blijkt het moment waarop korpsen tegenspraak inzetten sterk te variëren: soms wordt de tegenspraak nog dezelfde dag of de volgende dag ingezet, soms pas na weken of zelfs maanden.

Aantal tegensprekers

Volgens het protocol voert in principe één tegenspreker per onderzoek de tegenspraak uit. De helft van de korpsen werkt echter in principe met twee tegensprekers per onderzoek. De meeste korpsen hebben daartoe een pool van tegensprekers samengesteld waarin tot wel acht tegensprekers zijn opgenomen. De tegensprekers zijn vaak ervaren rechercheurs (als TGO-teamleider of als leidinggevende). Soms is er een gezamenlijke pool met andere korpsen waarmee wordt samengewerkt.

In de praktijk blijkt de afspraak dat het korps twee tegensprekers inzet per onderzoek niet hard te zijn. Capaciteitsoverwegingen leiden er in de praktijk soms toe dat in plaats van twee, één tegenspreker wordt ingezet, wat weer in overeenstemming is met het Protocol tegenspraak politie.

Interne of externe tegenspreker

Het protocol gaat ervan uit dat de tegenspreker in beginsel uit het eigen korps afkomstig is. Van de dertien korpsen die werken met twee tegensprekers per onderzoek, doen

zes dat met een koppel bestaande uit één interne tegenspreker (afkomstig uit het eigen korps) en één externe uit een ander korps. Er is bovendien één korps waar twee tegensprekers worden ingezet die beiden van buiten de eigen regio komen. De korpsen die per opsporingsonderzoek met één tegenspreker werken, doen in de meeste gevallen een beroep op een tegenspreker uit een ander korps.

Ook deze afspraken blijken in de praktijk niet altijd te worden nageleefd. In één geval bijvoorbeeld heeft de opdrachtgever besloten in plaats van één interne en één externe tegenspreker (vanuit een samenwerkingsverband), twee interne tegensprekers in te zetten. Om te voorkomen dat het korps tegensprekers moet leveren aan korpsen van het samenwerkingsverband (en daarmee misschien meer tegensprekers moet leveren dan het korps zelf inzet), zet de opdrachtgever twee interne tegensprekers in. Door als korps zelf geen beroep te doen op een tegenspreker uit het samenwerkingsverband, kan een eventueel beroep vanuit het samenwerkingsverband gemakkelijker worden geweigerd.

De opdracht(gever)

De divisiechef³ of (een lid of leden van) de stuurgroep zijn vaak opdrachtgever. Sommige korpsen wijken daarvan af in de praktijk. Hierna wordt telkens verwezen naar 'de opdrachtgever', maar in de praktijk is dat niet altijd dezelfde functionaris.

Hoewel in het protocol en ook in de korpsen is afgesproken dat de opdracht tot tegenspraak schriftelijk moet worden gegeven, wordt dat niet in alle gevallen gedaan. In elf van 26 gevallen waarbij het dossieronderzoek heeft plaatsgevonden, is geen schriftelijke opdracht verstrekt. Als er wel een schriftelijke opdracht is gegeven (zoals het geval is in de casusbeschrijving van hoofdstuk 5), stellen de opdrachten meestal inhoudelijk weinig voor. Op enkele uitzonderingen na wordt dan volstaan met een standaardformulering afkomstig uit het protocol. Het heeft daardoor vaak deels een ritueel karakter.

Sturing

Met het begrip 'sturing' wordt hier bedoeld de (pogingen tot) beïnvloeding van de uitvoering van tegenspraak opdat de beoogde doeleinden (beter) worden bereikt en/of daarin meer wordt gehandeld in overeenstemming met gestelde normen (Terpstra, 2002: 21). De volgende elementen van sturing kunnen worden onderscheiden:

- Het stellen van doeleinden (ook wel prioriteiten of normen);
- Gerichte beïnvloeding van de wijze waarop de uitvoering van het werk plaatsvindt;
- Het vergaren van informatie over de uitvoering ter controle en verantwoording daarvan;

3 Of een soortgelijke functionaris.

- Het verantwoorden, controleren en beoordelen van de wijze van uitvoering en de daarin geleverde prestaties tegen de achtergrond van de gestelde doeleinden of normen (Terpstra, 2002: 21-22).

De hiervoor besproken onderwerpen van de uitvoering van tegenspraak kunnen worden gezien als vijf kernonderdelen binnen de (operationele) sturing van tegenspraak. Met deze thema's kan de opdrachtgever de uitvoering van tegenspraak proberen te beïnvloeden. De (operationele) sturing van tegenspraak door de opdrachtgever beperkt zich in de praktijk van de onderzochte gevallen, op enkele uitzonderingen na, geheel tot de aanvangsfase. In de latere fasen van de tegenspraak blijft de rol van de opdrachtgever beperkt en laat de opdrachtgever de tegenspreker grotendeels vrij in de uitvoering van tegenspraak. Dit blijkt onder meer uit de wijze van verslaglegging en rapportage, de beperkte rol die de opdrachtgever daarbij speelt en uit de wijze waarop tegenspraak wordt afgerond. Ondanks (landelijke en/of regionale) afspraken daarover komt de rapportage aan de opdrachtgever vaak moeizaam van de grond en neemt de opdrachtgever nauwelijks initiatief om van tegenspraak op de hoogte te raken.⁴ Daarnaast sterft tegenspraak in de praktijk vaak een 'zachte dood' en ontbreekt een duidelijke afronding, bijvoorbeeld in de vorm van een afsluitend gesprek of een evaluatie.

Geconcludeerd kan worden dat de sturing bij tegenspraak beperkt is en dat de onderscheiden elementen van sturing grotendeels achterwege blijven. Doeleinden worden in algemene zin gesteld, maar niet op het specifieke geval toegespitst. Gericht beïnvloeding van de uitvoering van tegenspraak is vrijwel geheel beperkt tot de aanvangsfase van tegenspraak. Het vergaren van informatie over de uitvoering ter controle en verantwoording daarvan en het verantwoorden, controleren en beoordelen van de wijze van uitvoering en de daarin geleverde prestaties tegen de achtergrond van de gestelde doeleinden of normen, worden ook slechts mondjesmaat gedaan door de opdrachtgever.

Diversiteit

De uitvoering van tegenspraak kent in de praktijk een grotere variëteit en complexiteit dan het landelijk kader inzet en toepassing tegenspraak en het protocol doen vermoeden. De wijze waarop de tegenspraak feitelijk vorm krijgt, is in sterke mate afhankelijk van de invulling die daaraan wordt gegeven door de tegenspreker. Deze beschikt daarbij over een grote mate van autonomie. Deze autonomie is een gevolg van uiteenlopende factoren. Hiervoor is geconstateerd dat de sturing op tegenspraak (afgezien van de opdrachtverlening bij de start) gering is. Het wordt daarmee in belangrijke mate aan tegensprekers overgelaten zelf een invulling te vinden voor hun taak. Daarnaast wordt

⁴ De contacten tussen tegensprekers en opdrachtgever verlopen vaak op informele en min of meer toevallige wijze, waarbij het initiatief soms ook alleen bij de tegenspreker ligt. Van sturing tijdens die contacten door de opdrachtgever blijkt niet.

de autonomie voor tegensprekers ingegeven doordat de beschikbare regelingen, waaronder het protocol, slechts beperkte handvatten bieden voor de uitvoering. Ten slotte speelt bij tegenspraak een rol de noodzaak met een beperkte hoeveelheid middelen (zoals tijd, maar ook ervaring of opleiding) een antwoord te vinden op de druk in het werk van alledag (Lipsky, 1980; Terpstra, 2011). Onder andere deze autonomie draagt bij aan een aanzienlijke diversiteit in de praktijk van de tegenspraak. In het vervolg van dit hoofdstuk en de daaropvolgende hoofdstukken 7 en 8, zal deze diversiteit verder blijken en worden andere factoren die daarbij een rol spelen beschreven.

6.3 Tegenspraakstrategieën

Deze paragraaf gaat over de werkwijze van tegensprekers bij de uitvoering van tegenspraak. Deze wordt beschreven aan de hand van de volgende thema's: contact met teamleden, moment van tegenspraak, de verantwoordelijkheid van de tegenspreker, de voorbereiding en ten slotte de frequentie van tegenspraak. In de praktijk blijken de tegensprekers binnen deze thema's twee strategieën te hanteren. De eerste strategie kenmerkt zich door een tegenspreker die dicht op het onderzoek(steam) gaat staan. De tweede strategie houdt in dat de tegenspreker op afstand probeert te blijven van het onderzoek en het team.

Strategie 1: tegenspraak nabij

Contact met het team

Door zelf bij de briefings aanwezig te zijn en contacten met teamleden te onderhouden, positioneren deze tegensprekers zich dicht bij het opsporingsonderzoek. Een tegenspreker zegt hierover:

'Ik heb ook verteld dat ik wel af en toe bij de briefings wilde zijn. (...) Ik heb de briefings ook bijgewoond. (...) In het begin bij de hectische fase was het wel dagelijks. (...) maar later werd dat minder. Ik weet dat het weer wat meer is geworden toen ze op het punt stonden van de aanhoudingen.' (interview tegenspreker)

In één van de geobserveerde gevallen woont de tegenspreker ook enkele briefings en de brainstormsessies van het team bij. Ondanks dat het protocol voorschrijft dat de tegenspreker dan de rol van toehoorder heeft, blijkt dat de tegenspreker tijdens de briefings en brainstormsessies actief in de discussies wordt betrokken en zich daarvan niet distantieert.

Moment van tegenspraak

Tegensprekers die dicht bij het opsporingsonderzoek willen staan, spreken op een eerder moment tegen dan tegensprekers die op afstand blijven:

‘Volgens mij zijn er twee of drie momenten geweest dat (naam teamleider) heeft gezegd van goh we gaan naar een belangrijke beslissing toe, wil je hier voor die tijd komen om mee te denken. Want er speelt iets in het onderzoek en ik wil er nu met jullie over nadenken, brainstormen, hoe je het noemt. Er werden dus beslissingen op voorhand voorgelegd. En geef feedback. Op zich is dat de plek waar ik het liefst zit. Want na die tijd is vervelend, want dat betekent dat je dingen moet corrigeren en dat het veel moeilijker wordt. Als je vooraf zit is het veel prettiger. In dit onderzoek zijn bijvoorbeeld beslissingen aan ons voorgelegd over de kroongetuige en de impact daarvan op het onderzoek. Dat bespraken we dan vooraf.’ (interview tegenspreker)

Verantwoordelijkheid

Tegensprekers met deze strategie benadrukken hun verantwoordelijkheid voor het opsporingsonderzoek. Zo zegt een tegenspreker:

‘Als je als tegenspreker ziet dat er dingen misgaan, dan moet je daar wel een punt van maken. (...) Ik vind het wel mijn rol. Als een zaak bij de rechter komt en het wordt een Schiedammer parkmoord, dan zou ik me daar zeker verantwoordelijk voor voelen, want het is mijn job om dat te voorkomen natuurlijk. Ik vind zeker dat je een zware verantwoording hebt en dat je het heel serieus moet nemen. En als het mis gaat ja, dan is het ook op mijn conto. Dan is het ook ik afzonderlijk, want ik ben daarvoor aangesteld dat dat soort dingen worden voorkomen.’ (interview tegenspreker)

Een andere tegenspreker zegt:

‘Volgens mij doe je tegenspraak om samen, want we zijn alle twee politiemensen (...), om samen te voorkomen dat er iets mis gaat in het onderzoek of dat er tunnelvisie komt.’ (interview tegenspreker)

Het verantwoordelijkheidsgevoel van deze tegensprekers kan zover gaan dat zij zich ook verantwoordelijk voelen voor het ‘oplossen van de zaak’:

‘Je doet tegenspraak om de oplossing te vinden. Daarvoor doe je het.’ (interview tegenspreker)

Voorbereiding

Ook de wijze waarop deze tegensprekers zich voorbereiden op de tegenspraaksessies draagt ertoe bij dat deze nabij het opsporingsonderzoek komen te staan. Zij lezen (bijna) alle stukken van het onderzoek. Daar bovenop kan de tegenspreker bijvoorbeeld audiovisuele registraties van verhoren bekijken en de plaats delict bezoeken. Een tegenspreker zegt bijvoorbeeld:

‘In dit onderzoek heb ik ook de verhoren op DVD bekeken.’ (interview tegenspreker)

En een andere tegenspreker:

‘Ik ga kijken op de PD om een goede inschatting te kunnen maken waar het onderzoek rekening mee zou moeten houden. (...) Ik weet niet of ik het (tegenspraak) zou kunnen zonder dat ik op de PD kijk, want ik heb het bij allemaal nog gedaan (...).’ (interview tegenspreker)

Frequentie

Ook door vaker tegen te spreken kan de afstand tot het onderzoeksteam worden verkleind. In de meeste onderzoeken is de frequentie beperkt tot hooguit tien tegenspraaksessies. Er zijn echter ook tegensprekers die in kortere tijd vaker tegenspreken. Er is bijvoorbeeld een onderzoek waarbij in ongeveer een half jaar tijd twintig tegenspraaksessies hebben plaatsgevonden.

Strategie 2: tegenspraak op afstand

Contact met het team

Een belangrijk kenmerk van de strategie waarbij tegensprekers afstand proberen te bewaren, is dat zij geen (formele) contacten hebben met teamleden en geen briefings of andere overlegvormen van het team bijwonen. Zo ook de tegensprekers uit de casusbeschrijving (hoofdstuk 5). Zij geven aan geen briefings bij te wonen, omdat zij vinden dat zij buiten het onderzoek moeten staan om zo buiten de groepsdynamiek te blijven. De teamleider en de tegenspreker maken daarover in de praktijk soms afspraken. Ook in gevallen dat daarover niets is afgesproken, blijkt de tegenspreker geen contact op te nemen of briefings bij te wonen:

‘We hadden niet echt concrete afspraken gemaakt over contact met teamleden. Ik heb praktisch geen contact gehad met teamleden. Inhoudelijk hebben we geen contact gehad (...). Ja wel informeel. We spraken eigenlijk ook niet zo vaak over het onderzoek (...).’ (interview tegenspreker)

Moment van tegenspraak

Tegensprekers die op afstand opereren van het onderzoeksteam, spreken achteraf tegen, dat wil zeggen op het moment dat beslissingen in het onderzoeksteam al zijn genomen. Een tegenspreker zegt hierover:

‘(...) meestal ga je ook over de beslissingen die genomen zijn. In principe niet over de voorgenomen beslissingen. Anders zou mijn rol niet goed gaan worden, want die besluitvorming moeten ze vooral zelf doen. (...) ik moet niet van invloed gaan zijn op de besluitvorming, dan krijg ik een te zware rol en dat wil ik niet. (...) omdat je dan medeverantwoordelijk wordt voor zo’n beslissing.’ (interview tegenspreker)

Verantwoordelijkheid

De tegenspreker die op afstand van het onderzoeksteam wil blijven, benadrukt dat het opsporingsonderzoek niet zijn verantwoordelijkheid is. Door te benadrukken dat het onderzoek niet zijn verantwoordelijkheid is, maar dat het de teamleider is die beslist,

beperkt de tegenspreker zijn bemoeienis tot de tegenspraak. De tegenspreker is er om advies te geven en moet geen schaduwonderzoek uitvoeren of op de stoel van de teamleider gaan zitten. Bijvoorbeeld een tegenspreker:

‘Je bent natuurlijk wel afhankelijk van wat de teamleider beslist, want het is zijn beslissing, ik ga daar niet over. (...) als hij zegt het kan niet, dan houdt het op. (...) Hij is uiteindelijk verantwoordelijk voor het onderzoek.’ (interview tegenspreker)

Een andere tegenspreker:

‘Volgens mij hebben wij (...) een advies- en signaalfunctie vanuit tegenspraak. Uiteindelijk is een officier en een teamleider, die gaan over het onderzoek. Wij gaan niet over het onderzoek.’ (interview tegenspreker)

En weer een andere tegenspreker:

‘Het is tegenspreken om de teamleider scherp te houden op afstand en niet als betrokkene.’ (interview tegenspreker)

Om die reden ook spreken tegensprekers achteraf tegen en zijn zij niet bij het team aanwezig.

Vorbereiding

Tegensprekers die zich op enige afstand van het opsporingsonderzoek positioneren, stemmen daarop hun voorbereiding op de tegenspraaksessies af. Zij beperken zich tot het lezen van de stukken die alleen gaan over de hoofdlijnen van het onderzoek, zoals afsprakenjournaals, operationele journaals en voortgangsverslagen. De details van het onderzoek laten zij over aan het team.

Frequentie

Deze tegenspreker bewaart ook afstand tot het onderzoek door niet dagelijks met de tegenspraak bezig te zijn, maar de werkzaamheden te beperken tot bijvoorbeeld één dag per week. Hij kan dit zelf bepalen of zijn eigen agenda beperkt hem daarin (tegenspraak is immers in de meeste gevallen een nevenfunctie). Daarnaast zal een lagere frequentie van tegenspraaksessies meestal meer afstand tot het onderzoek (steam) creëren.

6.4 Een dilemma: distantie versus nabijheid

Bij de uitvoering van tegenspraak wordt de tegenspreker geconfronteerd met twee kernproblemen. Het eerste gaat over de vraag hoe de tegenspreker kan voorkomen dat

tunnelvisie ontstaat of voortbestaat bij het onderzoeksteam. Het tweede gaat over de vraag hoe hij tunnelvisie bij zichzelf kan voorkomen. Bij de keuze voor één van de twee tegenspraakstrategieën (op afstand of dicht bij blijven) blijken deze kernproblemen een grote rol te spelen. In deze paragraaf wordt ingegaan op de overwegingen die bij deze keuze een rol spelen.

Keuze voor de strategie: tegenspraak dichtbij

De keuze om tegenspraak op korte afstand van het opsporingsteam uit te voeren, wordt vooral ingegeven door de wens tunnelvisie in het team te voorkomen of aan te pakken. De tegenspreker die dicht op het onderzoeksteam staat, is in staat tunnelvisie bij het team (eerder) te herkennen en daarop actie te ondernemen:

‘Er was daarover in het begin wel discussie (...) binnen tegenspraak. Moet je dat dan wel, want dan word je te dicht bij het team betrokken. Maar ik had tijdens mijn opleiding ook wat psychologische theorieën meegekregen van risicofactoren. Heb je een dominant figuur in de groep, hebben andere mensen nog wel de ruimte om daar tegenin te gaan? Dat wilde ik voor mezelf ook wel proeven tijdens briefingen. Hoe gaat het in de briefing? Hebben de mensen ruimte en tijd om te vertellen (...). Hebben ze allemaal hetzelfde kennisniveau? (...) Hebben ze de beschikking over alle informatie? Kunnen ze wel volwaardig mee discussiëren? (...) En wordt er af en toe wel kritisch naar elkaar gekeken?’ (interview tegenspreker)

En een andere tegenspreker zegt:

‘Er zijn er die zeggen van niet bij de briefings aanwezig zijn, afstand bewaren, dat staat in het protocol. Maar ik vind dat het om het doel gaat dat je een boef moet vangen en als ik denk dat ik daarvoor van het protocol moet afwijken dan doe ik dat.’ (interview tegenspreker)

Ook is de tegenspreker die op korte termijn na de genomen beslissing tegensprekt, beter in staat invloed uit te oefenen op een beslissing waar nog niet of weinig in is geïnvesteerd. Hoe langer geleden de beslissing is genomen en hoe meer al in de beslissing is geïnvesteerd, hoe moeilijker het voor de tegenspreker is daaraan nog iets te veranderen (dit sluit aan bij belief perseverance, het sunk-costs-effect en de status quo bias). Dit wordt door een enkele tegenspreker herkend:

‘Als je vooraan de beslissing zit, kun je heel veel (...). Hoe verder je naar achter zit, hoe vervelender het wordt. (...) Terwijl als je vooraan zit (...), dat is psychologisch een veel betere plek om te zitten.’ (interview tegenspreker)

Keuze voor de strategie: tegenspraak op afstand

De meeste tegensprekers kiezen voor de strategie ‘tegenspraak op afstand’, omdat zij tunnelvisie bij zichzelf willen voorkomen. Het meest gebruikte argument daarvoor is het gevaar ‘meegezogen’ te worden in het groepsdenken, één van de oorzaken van

tunnelvisie. Tegensprekers zijn erop gebrand op afstand te blijven van het onderzoek(team) om te voorkomen dat zij met het team ‘meegaan’. Als de tegenspreker wel met het team zou meegaan, zou dat tunnelvisie bij de tegenspreker zelf kunnen veroorzaken. Een tegenspreker zegt bijvoorbeeld:

‘Een tegenspreker moet meekijken met het onderzoek, maar wel op afstand blijven, want je moet je dus niet mee laten zuigen het onderzoek in, voordat je het weet zit je in het onderzoek.’ (interview tegenspreker)

En een andere tegenspreker:

‘We spraken eigenlijk ook niet zo vaak over het onderzoek, dat is het voordeel dat je echt feitelijk buiten die afdeling staat. Je bent daar gewoon objectief in. Dat brengt (...) met zich mee, als je kijkt naar de oorzaak van tunnelvisie, (...) onder andere groupthinking (...), dat jij geen deel uit maakt van de groep. Ik probeer dat te vermijden door ook geen contact met ze te hebben.’ (interview tegenspreker)

Soms gaat het zover dat tegensprekers (in eerste instantie) aarzelen of ze informele contacten met leden van het opsporingsteam niet beter kunnen vermijden:

‘Ik sta dagelijks bij de bushalte en toen kwamen er eens collega’s, teamleden van het onderzoek waarbij ik tegensprak, langs. Zij vroegen of ze mij een lift konden geven. Ik moest daar eerst over nadenken, maar uiteindelijk ben ik gewoon ingestapt. (...) Als ze het over de teamleider gaan hebben, dan wil ik daar ook niets van weten.’ (interview tegenspreker)

En een andere tegenspreker:

‘We zaten in hetzelfde gebouw als het onderzoeksteam, dus dan kom je elkaar tegen. In het begin deed ik daar krampachtig over, maar later niet meer. (...) Ik sprak niet met ze over het onderzoek. Dat probeerde ik te vermijden.’ (interview tegenspreker)

Deze tegensprekers zijn ook huiverig voor het zogenaamde ‘meerechercheren’. De tegensprekers, zelf vaak ervaren rechercheurs, lopen bij een te dicht contact net als de rechercheurs in het onderzoeksteam het risico op tunnelvisie, omdat ook zij gedreven worden door de wens het misdrijf op te lossen. Deze tegensprekers willen daarom voorkomen dat zij zelf op zoek gaan naar de oplossing. Een tegenspreker zegt bijvoorbeeld over het niet bijwonen van briefings:

‘Dat hebben we bewust niet gedaan, omdat je niet wilt dat het team je gaat beïnvloeden (met) wat er op het team leeft. Het gevaar is dan dat je gaat meerechercheren.’ (interview tegenspreker)

En een andere tegenspreker:

‘Adviserend, maar met afstand. En ja even geen rechercheur meer zijn. Dat is eigenlijk het moeilijkste. Het gevaar is dat je meegaat in, dat je toch gaat speuren zelf als je kansen ziet.’
(interview tegenspreker)

Dilemma

Uit de afwegingen die tegensprekers maken bij de keuze voor één van de strategieën, blijkt dat zij voor een fundamenteel dilemma staan. Tegensprekers die kiezen voor de nabijheidstrategie menen daardoor beter in staat te zijn een aantal oorzaken van tunnelvisie bij het opsporingsteam aan te pakken. Zo zegt de tegenspreker die dicht bij het opsporingsteam staat, beter in staat te zijn groepsdenken in het onderzoeksteam te herkennen, te voorkomen of aan te pakken. Ook kan de tegenspreker dicht bij het onderzoeksteam, invloed uitoefenen op de belief perseverance of cognitieve dissonantie. Hoe eerder de tegenspreker bij de besluitvorming betrokken is, des te makkelijker zijn het sunk-costs-effect en de status quo bias te voorkomen. Door vroeg bij het besluitvormingsproces betrokken te zijn, kan de tegenspreker proberen te voorkomen dat het team (verkeerde) beslissingen neemt onder invloed van onvolledige informatie (sequentiële informatieacquisitie, jumping to conclusions, primacy-effect en recency-effect). Als de tegenspreker zich zeer verantwoordelijk voelt voor het voorkomen van tunnelvisie en het vinden van de waarheid, zal de tegenspreker zich daarvoor meer inspannen door de oorzaken van tunnelvisie aan te pakken. Ten slotte kan het lezen van de details van een onderzoek het voordeel hebben dat ook ontlastend materiaal onder de aandacht komt en de tegenspreker niet alleen afgaat op de interpretatie van de informatie door het onderzoeksteam.

Tegenover deze voordelen van de nabijheidstrategie staat echter een groot nadeel. Hoe dichter de tegenspreker staat bij het onderzoeksteam, des te groter het gevaar dat de tegenspreker zelf ten prooi valt aan de verschillende genoemde psychologische mechanismen. De tegenspreker die dicht bij het onderzoeksteam staat, loopt het risico ‘meegezogen’ te worden in het groepsdenken en zelf te gaan meerechercheren.

De tegenspreker die voor de afstandelijke strategie kiest, vermindert het risico dat hij zelf ten prooi valt aan de genoemde psychologische mechanismen. Door minder frequent bezig te zijn met tegenspraak bijvoorbeeld, neemt de tegenspreker de informatie minder versnipperd tot zich dan de tegenspreker die dagelijks bezig is met het bijlezen van het onderzoek. Ook loopt de tegenspreker minder risico meegenomen te worden in het groepsproces van het team. Nadeel van de afstandelijke strategie is dat hij minder goed in staat lijkt te zijn tunnelvisie bij het onderzoeksteam te herkennen en/of aan te pakken.

Dit dilemma waar tegensprekers voor staan bij de keuze voor distantie of nabijheid, is een klassiek dilemma waarvoor vele andere beroepsgroepen (waaronder sociaal-wetenschappelijke onderzoekers) zich vaak geplaatst zien. Wetenschappers kunnen zich voor dit dilemma gesteld zien en moeten een balans zien te vinden tussen nabijheid en distantie (o.a. Terlouw, 2009). Ook bij bepaalde onderzoeksmethoden (zie

bijvoorbeeld Gold, 1958; Zaitch, Mortelmans & Decorte, 2009) lopen wetenschappers het risico te betrokken te raken bij het onderzoeksveld, waardoor zij objectiviteit verliezen ('*going native*', Gold, 1958). Zij dienen daarom afstand te bewaren, maar te grote afstand kan leiden tot het niet begrijpen van het onderzoeksobject ('*ethnocentrism*', Gold, 1958). Ook wijkagenten (zie Terpstra, 2008), artsen en zorgverleners (zie bijvoorbeeld Parsons, 1964: 428-479; Carmack, 1997) ervaren een dergelijke spanning tussen betrokkenheid en distantie bij de uitoefening van hun beroep.

Uitvoerende medewerkers die tijdens de uitvoering van hun werk geconfronteerd worden met tegenstrijdige eisen en dilemma's, zoals bij de werkwijze van de tegensprekers het geval is, ontwikkelen aanpassingsstrategieën om met die tegenstrijdige eisen en dilemma's om te gaan (Lipsky, 1980). In de volgende twee paragrafen wordt ingegaan op de vraag hoe tegensprekers in de praktijk met dit fundamentele dilemma omgaan.

6.5 Tegenspraakstrategieën in de praktijk

De keuze van de tegenspreker

Twee tegensprekers in de onderzochte gevallen kiezen in de praktijk overwegend voor de nabijheidstrategie. Een ruime meerderheid van de tegensprekers neigt in de praktijk naar de afstandelijke strategie. Deze tegensprekers zeggen zich te beperken tot de hoofdlijnen van het onderzoek en de beslissingen die daarbij worden genomen. De meeste tegensprekers benadrukken dat het onderzoek niet hun verantwoordelijkheid is, maar dat de teamleider de beslissingen neemt. De tegenspraak vindt over het algemeen plaats nadat beslissingen zijn genomen. Bij aanvang van de tegenspraak ligt de frequentie van de tegenspraaksessies vaak wat hoger, maar na verloop van tijd neemt de frequentie af tot eens per twee tot zes weken. De meeste tegensprekers wonen geen briefings van het team bij, met uitzondering van één briefing. Zij wonen dan één briefing bij om zichzelf voor te stellen en uit te leggen wat zij komen doen.

Voor een aantal tegensprekers is bekeken hoe zij bij verschillende onderzoeken de tegenspraak hebben uitgevoerd. Daaruit blijkt dat tegensprekers overwegend kiezen voor één strategie. Ook de tegensprekers van wie één onderzoek is bekeken, maar die vaker hebben tegengesproken, beamen telkens overwegend voor dezelfde strategie te kiezen.

Aanpassing van de strategie

Tegensprekers die overwegend voor de afstandelijke strategie kiezen, blijken hun strategie op onderdelen of tijdelijk aan te passen om nadelen van de strategie te compense-

ren.⁵ Daarom kiezen veel tegensprekers ervoor op onderdelen dichter bij het onderzoek(steam) te gaan staan. Een tegenspreker die neigt naar de afstandelijke strategie, blijkt zich bijvoorbeeld niet helemaal aan deze strategie te kunnen houden. Deze tegenspreker is van mening dat het ook voor tegenspraak op hoofdlijnen noodzakelijk is de details van het onderzoek te kennen. In de praktijk verdiept hij zich daarom wel in de details, ondanks het risico dat hij afstand tot het onderzoek(steam) kan verliezen. In de onderzochte gevallen komt het vaak voor dat een tegenspreker met hoofdzakelijk een afstandelijke strategie zich toch ook in (een aantal) details van het onderzoek verdiept. Een ander voorbeeld is een tegenspreker die met name in de beginfase van het opsporingsonderzoek geregeld tegensprekt, omdat dan de meest belangrijke beslissingen worden genomen. Hoe eerder na de beslissing wordt tegengesproken, des te gemakkelijker het is de beslissingen nog te beïnvloeden. Naarmate het onderzoek vordert, spreekt hij minder vaak tegen om afstand te bewaren.

Daarnaast blijken tegensprekers hun strategie soms aan te passen aan de ontwikkelingen in het onderzoek. In één onderzoek bijvoorbeeld heeft de tegenspreker aangegeven dat hij de teamleider al goed kent en weet dat de teamleider kordaat is in zijn optreden, veel weet en ruimte voor inbreng geeft aan het team. De tegenspreker is daarom niet bij de briefings geweest. In een ander onderzoek heeft diezelfde tegenspreker dat echter wel gedaan. In dat team is er namelijk *'gedoe'*. De tegenspreker vangt signalen op dat de sfeer in het team niet helemaal goed is. Hij is daarom bij een aantal briefings geweest. Daarnaast is hij bij een tussenpresentatie geweest in het onderzoek. Hij doet dit, omdat hij tijdens de tegenspraaksessies een vraag heeft gesteld waarop hij van de teamleider geen bevredigend antwoord krijgt.

Soms zoekt de tegenspreker naar een middenweg. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat een aantal tegensprekers wel één briefing bijwoont. Dat doen ze niet alleen om zich voor te stellen en uit te leggen wat ze komen doen, maar ook om *'de sfeer in het team te proeven, te kijken hoe de teamleider zich opstelt en hoe de teamleider communiceert.'* Daarin kan vervolgens aanleiding worden gevonden de strategie aan te passen:

'Ik ben ook bij de briefings aanwezig geweest. (...) Ik merkte dat de journaals niet allemaal helemaal goed werden bijgehouden. Niet alle onderzoeksrichtingen en beslissingen werden vastgelegd. Als je alleen maar leest, krijg je dat niet mee. Ik kon in de briefings zien wat de beweegredenen waren.' (interview tegenspreker)

En:

5 Opvallend hierbij is dat alleen tegensprekers die de afstandelijke strategie hanteren hun strategie zeggen aan te passen richting de nabijheidstrategie. De tegensprekers die dicht bij het onderzoek staan, hebben hun strategie niet aangepast.

‘Ik zat wel de briefing erbij. Van ja weet je hoe open is het. Wordt er wel open gediscussieerd? Zijn er wel kritische noten? Is er wel een soort luis in de pels die de boel een beetje scherp houdt? Of is het een jaknikkerclub. Als het een jaknikkerclub is dan moet je je ook zorgen gaan maken, dan moet je als tegenspreker wel wat scherper zijn.’ (interview tegenspreker)

In plaats van de briefing kan ook het VKL-overleg worden bijgewoond:

‘Ik woon geen briefings bij. Dat doe ik bewust niet omdat ik als tegenspreker buiten het onderzoek moet staan om zo buiten de groepsdynamiek te blijven. In één onderzoek heb ik wel bij het VKL-overleg gezeten en dat was toen wel verhelderend. De forensisch coördinator wilde toen geen bemoeienis met zijn werk. Daardoor ben ik daar wel extra scherp op geweest.’ (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

Factoren

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de tegenspreker bij zijn keuzes volledig autonoom is, zelf bepaalt welke strategie hij in de praktijk hanteert en in staat is die strategie ook te realiseren. Er zijn echter factoren die de keuze voor een strategie en de realisatie daarvan kunnen beïnvloeden.

Sturing, organisatie en gehanteerde procedure

Ten eerste kunnen keuzen die bij de (operationele) sturing (paragraaf 6.2), de organisatie en gehanteerde procedures zijn gemaakt, de uitvoering van de strategie beïnvloeden. Een voorbeeld hiervan is de keuze voor een interne of externe tegenspreker. Een externe tegenspreker staat vaak op grotere afstand van het team, omdat hij de teamleden niet kent en te maken heeft met een fysieke (reis)afstand. Om dichterbij het onderzoeksteam te komen, kan de tegenspreker bijvoorbeeld vaker briefings bijwonen en met teamleden spreken. De interne tegenspreker die dichterbij staat, hoeft minder moeite te doen om de afstand kleiner te maken. Hij zal daarentegen voor een afstandelijke strategie meer moeite moeten doen.

Ook het moment waarop wordt besloten tot tegenspraak kan van invloed zijn. Een aantal tegensprekers wil graag zo dicht mogelijk na de beslissing tegenspreken (of zelfs bij de besluitvorming betrokken zijn) om zo gemakkelijker invloed uit te kunnen oefenen. Indien de opdrachtgever pas na één of twee maanden de beslissing tot het instellen van tegenspraak neemt, betekent dat automatisch dat de tegenspreker meer moeite moet doen om beslissingen die op dat moment al zijn genomen, nog te beïnvloeden. Ook de noodzaak om tegenspraak als nevenfunctie uit te voeren, kan hierbij een rol spelen. Veel tegensprekers ervaren tijdsdruk, doordat zij moeten tegenspreken naast hun dagelijkse werkzaamheden. Tegensprekers zijn daardoor niet in staat bijvoorbeeld briefings bij te wonen of de details van een onderzoek te lezen, terwijl zij dat misschien wel noodzakelijk achten voor ‘goede’ tegenspraak. In een aantal onderzochte casus hebben de late start van tegenspraak en tijdgebrek ertoe geleid dat de tegenspreker voor

zijn gevoel gedurende het (gehele) onderzoek ‘*achter de feiten aanliep*.’ De tegenspreker geeft dan soms advies op een punt dat al achterhaald is.

De opstelling van de teamleider

De tegenspreker heeft bij de uitvoering van tegenspraak niet alleen te maken met het kader dat op sturingsniveau voor hem wordt bepaald, maar ook met de teamleider. Het moment van tegenspraak wordt bijvoorbeeld niet alleen door de tegenspreker bepaald. De teamleider speelt daarin ook een grote rol. De teamleiders kunnen immers voorafgaand aan een beslissing de tegensprekers om advies vragen of bij de besluitvorming betrekken. Teamleiders gaan daar verschillend mee om, zo merkt een tegenspreker op:

‘Je hebt ook onzekere teamleiders die meer gaan vragen aan de tegenspreker: wat zou jij doen?’ (interview tegenspreker)

Een teamleider zegt bijvoorbeeld:

‘Je bent TGO-teamleider, je neemt uiteindelijk je eigen beslissingen. Het gaat tot dat niveau. Primair is het (...) geen dwingend, maar wel een dringend advies. (...) Het komt echt dicht bij, maar uiteindelijk moet je als teamleider wel zo stevig in je schoenen staan dat je niet twee sturingsmechanismen krijgt. Of drie dat je de officier hebt, de VKL en tegenspraak. Je wordt beïnvloed door de tegensprekers. Dat moet een gezonde invloed blijven. Het gaat wel ver. Maar het gaat zover als je dat zelf toelaat. De factor leiderschap is belangrijk.’ (interview teamleider)

De meeste teamleiders zijn voorstander van het achteraf voorleggen van de beslissingen aan de tegenspreker.

Ook voor de frequentie van de tegenspraaksessies is de tegenspreker afhankelijk van de agenda van de teamleider. De behoeften of wensen van de teamleider hebben daarop invloed. Een teamleider zegt bijvoorbeeld:

‘De frequentie is denk ik om de vier tot zes weken geweest. Dat vind ik prima, dat is ook mijn eigen frequentie. Ik heb geen behoefte aan vaker.’ (interview teamleider)

De teamleider (of tactisch coördinator) kan ook voorkomen dat tegensprekers dicht bij het opsporingsonderzoek komen staan door de toegang tot de briefing te weigeren. In één van de geobserveerde gevallen weigert de tactisch coördinator, die in dat onderzoek verantwoordelijk is voor de briefings, de tegensprekers de toegang. De tegensprekers krijgen daardoor niet de kans de briefing bij te wonen. Eén van de tegensprekers zegt hierover:

‘Het heeft afstand opgeleverd. Je loopt als tegenspreker niet zo even het team op, denk je dan, want dan komen we misschien (naam tactisch coördinator) tegen en dan hebben we

misschien weer zo'n clash. Daar heb ik geen zin in.' (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

Ten slotte kan het voorkomen dat een tegenspreker de verantwoordelijkheid van zich afhoudt door zich te beperken tot de hoofdlijnen van het onderzoek, terwijl de teamleider wel een verantwoordelijkheid ziet voor de tegenspreker:

'De tegenspreker heeft ook een verantwoordelijkheid. Hij moet voldoende op de hoogte zijn van het onderzoek en bewust zijn dat hij sturing kan geven aan het onderzoek. Dat is daarom ook zijn verantwoordelijkheid.' (interview teamleider)

Dit betekent dat volgens de teamleider de tegenspreker niet altijd kan volstaan met het bestuderen van de stukken op hoofdlijnen. Overigens bepalen teamleiders en ambtelijk secretarissen welke stukken de tegensprekers tot hun beschikking krijgen. In één van de geobserveerde gevallen bijvoorbeeld bepaalt de ambtelijk secretaris welke mappen de tegensprekers krijgen. Zij krijgen daardoor niet ongelimiteerd toegang tot het volledige onderzoeksdossier.

Ontwikkelingen in het opsporingsonderzoek

Bij de keuze en realisatie van de strategie spelen ontwikkelingen in het opsporingsonderzoek soms een rol. In één van de geobserveerde gevallen bijvoorbeeld (zie de casusbeschrijving in hoofdstuk 5) raakt het onderzoek in een stroomversnelling en wordt heel snel een verdachte aangehouden. De tegensprekers worden daarvan telefonisch op de hoogte gehouden, maar het team neemt de beslissing snel en verricht direct de aanhouding. De tegensprekers hebben echter wel behoefte om met het team mee te denken en het team advies te geven over die beslissing. Door de snelheid in het onderzoek krijgen de tegensprekers niet de gelegenheid zich vooraf over deze in hun ogen cruciale beslissing uit te laten.

6.6 Compenserende strategieën

Tegensprekers worden geconfronteerd met een dilemma tussen nabijheid en afstandelijkheid. In de praktijk blijken de meeste tegensprekers de nadelen van de keuze voor één van beide te compenseren door op onderdelen of tijdelijk hun strategie aan te passen. Hieronder wordt nagegaan of dit dilemma op beleids- en sturingsniveau is onderkend en of andere compenserende strategieën worden aangereikt aan de tegenspreker.

Het Protocol tegenspraak politie

Het Protocol tegenspraak politie (2006) onderkent bovenstaand dilemma.⁶ Er is daarin een keuze gemaakt voor de afstandelijke strategie. Het protocol spreekt van een ‘bewust aangebrachte distantie’. Ondanks dat het protocol ervan uitgaat dat tegenspraak intern wordt georganiseerd, hetgeen kan impliceren dat de tegenspreker op minder grote afstand staat, overheerst in het protocol de afstandelijke strategie. In het protocol is echter ook rekening gehouden met de consequenties die de keuze voor de afstandelijke strategie heeft voor de mate waarin de tegenspreker in staat is tunnelvisie bij het onderzoek(steam) te voorkomen of aan te pakken. Om het nadeel te compenseren dat de tegenspreker minder goed in staat is tunnelvisie bij het team te voorkomen of aan te pakken, wordt door het protocol de tegenspreker (in overleg met de teamleider) ruimte gegeven briefings bij te wonen: ‘De tegenspreker woont de briefings en besprekingen van de teamleiding in principe niet bij, tenzij teamleider of de tegenspreker dit in het belang van een effectieve tegenspraak wenselijk achten’ (Protocol tegenspraak politie, 2006: 30). De voorkeur in het protocol ligt bij de afstandelijke strategie, maar tegensprekers kunnen er volgens dit protocol voor kiezen dicht bij het team te gaan staan door een briefing bij te wonen.

Beleid en sturing binnen de korpsen

De meeste korpsen zoeken aansluiting bij het protocol en kiezen voor een afstandelijke strategie, waarbij de tegenspreker vrijheid heeft zijn strategie op onderdelen of aan het onderzoek aan te passen. Een aantal van de onderzochte korpsen biedt echter een compenserende strategie voor de tegenspreker die dicht bij het onderzoek(steam) gaat staan. Die korpsen onderkennen dat tegensprekers om tunnelvisie bij het team te voorkomen of aan te pakken, moeten kiezen voor de nabijheidstrategie, maar dat zij daarbij het risico lopen zelf een tunnelvisie te ontwikkelen. Eén van die korpsen heeft tegenspraak zo georganiseerd dat de tegenspreker zich kan laten bijstaan door een coach. De coach vertelt over zijn rol:

‘Als tegenspreker loop je ook het risico of bestaat het gevaar dat je wordt meegesleurd met het onderzoek en in het verhaal dat het team heeft. (...) Ik heb als coach geprobeerd tunnelvisie bij de tegenspreker te voorkomen.’ (interview tegenspreker coach)

De coach vervult daarbij een adviserende rol voor de tegenspreker. De tegenspreker ‘duikt helemaal in het onderzoek’ en leest alles. De coach daarentegen leest alleen enkele verslagen en de verslagen die de tegenspreker maakt. De tegenspreker houdt geregeld ruggespraak met de coach. De coach is ook aanwezig bij de tegenspraaksessies, maar de tegenspreker voert daar in principe het woord. De coach staat hiermee op een

6 Het aangepaste protocol (Centrum Versterking Opsporing, 2011) komt op deze punten overeen met het eerste protocol.

grotere afstand van het onderzoek dan de ‘echte’ tegenspreker en kan zodoende adviezen geven ter voorkoming van tunnelvisie bij de tegenspreker:

‘Ik heb daarbij gezegd dat hij moest opletten dat het gaat om het bewaken van het proces in het onderzoek, maar dat het niet gaat om het oplossen van de zaak.’ (interview tegenspreker coach)

Een dergelijke rolverdeling bereiken andere korpsen met de inzet van een interne tegenspreker en een externe tegenspreker. De externe tegenspreker bevindt zich niet alleen fysiek gezien op afstand, maar vaak ook in zijn relaties met de medewerkers van het korps. Deze tegenspreker kent de teamleiders en de teams vooraf vaak niet en heeft op die manier een wat natuurlijker afstand dan een interne tegenspreker die doorgaans al heeft samengewerkt met de teamleider of teamleden. Een tegenspreker bevestigt dat:

‘Voordeel van intern is dat je makkelijker de weg weet, dat je het beter weet te duiden (...) lokale bekendheid is wel een voordeel. Je snapt de setting waar de dingen gebeuren. (...) Het geeft je makkelijker entree misschien in het team. Als je extern komt dan heb je toch meer afstand. Dat voel je ook.’ (interview tegenspreker)

Op deze manier wordt het risico dat de interne tegenspreker die dicht(er) bij het onderzoek(steam) staat zelf een tunnelvisie ontwikkelt, gecompenseerd door een tweede tegenspreker aan te wijzen die van buiten het korps komt. Tegelijkertijd compenseert de interne tegenspreker het nadeel van de externe tegenspreker die door de afstand minder goed in staat is tunnelvisie bij het onderzoek(steam) te herkennen en aan te pakken. Overigens is het voordeel van de externe tegenspreker na verloop van tijd beperkt. De externe tegenspreker kan dicht(er) bij het team komen staan als hij vaker tegensprekt bij dezelfde teamleider en hetzelfde team. Zo merkt een tegenspreker daarover op:

‘(Ik) had (...) twee keer bij (naam teamleider) het koppeltje samen met (naam tegenspreker) (...). Ja dan op een gegeven moment ga je samen op de automatische piloot en dan brengt het je ook niets nieuws. Na (naam onderzoek) (...) hebben we ook gezegd: de volgende tegenspraak klus wil ik met een ander. (...) Niet dat het niet goed liep. Maar dan brengt het je wat nieuws. En als het even kan wil ik niet weer in deze regio en dan als het even kan niet bij (naam teamleider). Want anders dan hoor je gewoon bij het team en wat ben je dan nog met je distantie?’ (interview tegenspreker)

Uit het voorgaande blijkt dat een aantal korpsen de voor- en nadelen van de nabijheid- en afstandelijke strategie onderkennen en soms compenserende strategieën aanreiken. Toch komen de compenserende strategieën in de praktijk niet altijd van de grond. De tegenspreker is immers afhankelijk van de beslissing over bijvoorbeeld de inzet van een externe tegenspreker. Zo is in het korps waar het beleid luidt dat in een onderzoek één interne en één externe tegenspreker moeten zijn, slechts bij twee van de vijf onder-

zochte gevallen daadwerkelijk besloten tot de inzet van beide. Daarbij spelen vooral capaciteitsoverwegingen een rol.

6.7 Inhoudelijke en sociale voor- en nadelen van tegenspraakstrategieën

Tegensprekers geven over hun keuze voor een tegenspraakstrategie redenen op die te maken hebben met de oorzaken van tunnelvisie. Het dilemma wordt daarmee in termen van tunnelvisie gegeven. De wijze waarop het framing-, deframing- en reframingproces in de opsporing (hoofdstuk 4) verloopt en de risico's die daaraan verbonden zijn, biedt verklaringen voor de genoemde voor- en nadelen van de tegenspraakstrategieën, ongeacht of er sprake zou zijn van tunnelvisie. Zowel de inhoudelijke als de sociale kant van het proces spelen hierbij een rol.

Inhoudelijke voor- en nadelen

Allereerst stelt de nabijheidstrategie door het onderhouden van (informele) contacten met het onderzoeksteam (door briefings en brainstormsessies bij te wonen) de tegenspreker in staat goed en gedetailleerd zicht te krijgen op de discussies die binnen het team worden gevoerd. Ook de interpretaties en onderzoeksrichtingen waarvan het team uitgaat en de factoren die bij de interpretatie en de onderzoeksrichtingen een rol spelen, worden daardoor inzichtelijk.

Daarnaast geeft de nabijheidstrategie de tegenspreker de mogelijkheid zich in het opsporingsproces te mengen voordat beslissingen zijn genomen. De tegenspreker kan zich dan uitlaten over mogelijke ambiguïteit ten aanzien van frames, wijzen op gebeurtenissen die zich buiten het frame van het team afspelen en voorkomen dat het team die wegredeneert, voordat de beslissing is genomen. De nabijheidstrategie stelt de tegenspreker in staat het framingproces te beïnvloeden voordat beslissingen zijn genomen. Ten slotte is de tegenspreker die de details van het opsporingsonderzoek bekijkt, beter in staat zelf te framen wat hij leest. Hij is niet afhankelijk van de interpretaties van het team. Dit levert de tegenspreker mogelijk een ander frame op dan het framework (interpretatie) dat het onderzoeksteam toepast. Hier staat tegenover dat teamleden tijdens een briefing een frame presenteren. De tegenspreker die de briefing bijwoont kan door dat frame worden beïnvloed en geneigd zijn de interpretatie van het team over te nemen.

De afstandelijke strategie legt meer de nadruk op het beïnvloeden van het opsporingsproces nadat het team de beslissing heeft genomen. De tegenspreker staat daarvoor niet alleen voor de opgave een (nieuw) frame te vestigen, maar zal eerst de toepassing van het frame moeten doorbreken. Daarvoor is het noodzakelijk dat hetgeen de tegenspreker aanvoert, laat zien dat er sprake is van misframing dat het team niet kan negeren of in ieder geval laat zien dat er sprake is van ambiguïteit ten aanzien van het frame.

Daarnaast zijn deze tegensprekers die enkel de hoofdlijnen van het opsporingsonderzoek bestuderen in grotere mate afhankelijk van het framework van het opsporings-team. Het afsprakenjournaal bijvoorbeeld is een weergave van de interpretatie van het onderzoeksteam.

Daar staat tegenover dat enkel bestudering van de hoofdlijnen de tegenspreker overzicht kan opleveren. Het opsporingsproces wordt immers gekenmerkt door gelijktijdige opsporing in diverse opsporingsrichtingen en vaak door ad hoc reacties op nieuw binnengekomen informatie. Met de afstandelijke strategie heeft de tegenspreker meer overzicht. Met meer overzicht lijkt de mogelijkheid om het opsporingsproces te beïnvloeden groter dan wanneer de tegenspreker zich mee laat voeren in het geleidelijke proces, zoals bij de nabijheidstrategie meer het geval is.

Sociale voor- en nadelen

Gelet op de inhoudelijke kant van het opsporingsproces hebben zowel de nabijheidstrategie als de afstandelijke strategie een aantal nadelen, maar lijkt het met de afstandelijke strategie voor de tegenspreker moeilijker het framingproces te beïnvloeden, omdat eerst de toepassing van het frame moet worden doorbroken. De sociale kant van het opsporingsproces biedt echter zicht op nadelen van de nabijheidstrategie die de afstandelijke strategie niet heeft. De nabijheidstrategie zorgt er voor dat de tegenspreker min of meer onderdeel wordt van het onderzoeksteam. De tegenspreker neigt dan meer naar de rol van teamlid. Het onderzoeksteam streeft tijdens de overlegmomenten working consensus na, waarbij het team tracht verstoringen van de orde te voorkomen. De tegenspreker die deelneemt aan een briefing, een brainstormsessie of VKL-overleg zal, in verband met het streven naar één definitie van de situatie, geneigd zijn zich aan te passen aan de working consensus om verstoring van de orde te voorkomen of daartoe door het team worden verleid. Hij moet binnen die sociale context het team inhoudelijk zien te beïnvloeden.

Daarnaast vormt de tegenspreker die de overlegmomenten in een onderzoek wil bijwonen een bedreiging voor de definitie van de situatie tijdens dat overlegmoment. Dit kan weerstand en wantrouwen bij het onderzoeksteam oproepen. Om de definitie van de situatie tijdens het overlegmoment in stand te houden of te voorkomen dat de teamleider of een teamlid gezichtsverlies lijdt tijdens dat overleg, gaat de tegenspreker spanningen uit de weg. Met behulp van impressiemanagement en technieken voor het voorkomen van gezichtsverlies vermijdt de tegenspreker spanningen of conflicten. Dit kan echter ten koste gaan van de inhoud van de tegenspraak. Het is de vraag of de tegenspreker op deze manier iets toevoegt met tegenspraak dicht bij het onderzoeksteam. De tegenspreker die op meer afstand staat, heeft daarvan minder last, aangezien de tegenspreker na afloop van de beslissing alleen de teamleider tegenspreekt, geen bedreiging vormt tijdens de overlegmomenten van het team en zich niet hoeft aan te passen aan de working consensus in het team.

6.8 Tot slot

Hoewel aan het begin van dit hoofdstuk is geconstateerd dat tegensprekers in grote mate autonoom zijn bij de uitvoering van tegenspraak (onder meer vanwege de beperkte sturing op tegenspraak), blijken tegensprekers toch in hun werkwijze te worden beperkt. De tegenspreker blijkt bij de keuze en realisatie van de tegenspraakstrategie te moeten opereren binnen de door de opdrachtgever geschetste kaders. Nog belangrijker is dat de tegenspreker daarbij afhankelijk is van de teamleider. De teamleider beïnvloedt de keuze en realisatie van de tegenspraakstrategie in belangrijke mate. De teamleider is in staat deze invloed uit te oefenen doordat hij, ondanks dat het protocol iets anders voorschrijft, de toegang tot bepaalde informatie en hulpmiddelen beheerst (vgl. Mechanic, 1962). Zo heeft de teamleider een informatievoorsprong ten opzichte van de tegenspreker. Daarnaast kan de teamleider in de praktijk de tegenspreker toegang tot de briefings, brainstormsessies en het VKL-overleg weigeren, ondanks dat volgens het protocol de tegenspreker de toegang heeft als de tegenspreker of teamleider dit in het belang van een effectieve tegenspraak wenselijk achten. Daarnaast bepaalt de teamleider in sommige gevallen de toegang van de tegenspreker tot het onderzoeksdossier. Volgens het protocol moet de tegenspreker echter toegang hebben tot het volledige onderzoeksdossier. De praktijk leert dat die toegang er niet altijd is. Ook is de tegenspreker bij het maken van een afspraak voor tegenspraak afhankelijk van de agenda van de teamleider en speelt de teamleider een belangrijke rol bij de vraag wanneer de eerste tegenspraaksessie plaatsvindt. De tegenspreker die hierbij belemmeringen ondervindt, beschikt over beperkte mogelijkheden daar wat aan te doen. Dit komt mede door de beperkte sturing door de opdrachtgever. De tegenspreker heeft buiten zijn eigen mogelijkheden om de teamleider te bewegen de belemmeringen weg te nemen, wel de mogelijkheid naar de opdrachtgever te stappen en deze te laten ingrijpen. De stap naar de opdrachtgever is echter een grote stap die niet zomaar wordt gezet. De thema's die hiervoor aan bod zijn gekomen, komen in de volgende hoofdstukken uitgebreider aan de orde.

7. De inhoudelijke dimensie van tegenspraak

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de inhoudelijke kant van tegenspraak centraal. Het gaat om de vraag wat tegensprekers inbrengen om het framingproces of het bestaande frame te beïnvloeden en deframing en reframing op gang te brengen. Het Protocol tegenspraak politie (2006) biedt daarvoor enige aanknopingspunten. Dit protocol omschrijft concrete activiteiten die de tegenspreker moet uitvoeren. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen tegenspraak in de identificatiefase en tegenspraak in de bewijsfase:¹

‘Tegenspraak richt zich in de identificatiefase op de hypothesen en beslissingen die hebben geleid tot de kwalificatie “onderzoeksrichting”, “onderzoekssubject” en “verdachte”. Daarbij zal de aandacht van de tegenspreker er specifiek op gericht zijn of:

- hypothesen en beslissingen voldoende worden ondersteund door onderliggende tactische en technische informatie;
- alle potentieel relevante onderzoeksrichtingen en -subjecten zijn onderkend en benoemd;
- gedurende het onderzoek de aandacht voor de diverse potentiële onderzoeksrichtingen en -subjecten voldoende in balans is (gehouden);
- onderzoeksrichtingen en -subjecten op verantwoorde wijze terzijde zijn gelaten of uitgesloten zijn.

In de bewijsfase richt tegenspraak zich op de kwaliteit (incl. de rechtmatigheid) van het verzamelde bewijs en de kwaliteit van het dossier door te onderzoeken of:

- het ten laste van de verdachte(n) verzamelde bewijs dat in het procesdossier wordt gepresenteerd in voldoende mate is onderbouwd;
- voor de verdachte(n) ontlastende informatie in het procesdossier is opgenomen en in voldoende mate is weerlegd of verklaard’ (Protocol tegenspraak politie, 2006: 28).²

Deze richtlijnen geven de tegenspreker bij de inhoudelijke aspecten van tegenspraak enig houvast. Zoals reeds is geconstateerd (zie hoofdstuk 6), ontbreekt sturing op de uitvoering grotendeels. Tegensprekers bepalen in de praktijk vaak zelf wat zij tijdens de tegenspraaksessie aan de orde stellen. Dit blijkt ook uit de eerder gegeven casusbeschrijving (hoofdstuk 5). De tegensprekers overleggen onderling wat zij aan de orde stellen. Zij worden daarbij nauwelijks gestuurd. De onderwerpen die zij aan de orde stellen variëren, zowel wat betreft thematiek, diepgang als doelstelling. In de casusbeschrijving eindigt de tegenspraak nadat er een verdachte wordt aangehouden. Dit bete-

1 Kort gezegd betreft de identificatiefase de fase waarin gezocht wordt naar de dader en betreft de bewijsfase de fase waarin de zitting voor de rechter wordt voorbereid (Posthumus, 2005: 28).

2 Het aangepaste protocol (Centrum Versterking Opsporing, 2011) wijkt hiervan niet af.

kent dat tegenspraak eindigt op het moment dat de bewijsfase aanvangt. Dit hoofdstuk gaat op het voorgaande nader in.

De vragen welke onderwerpen tegensprekers aan de orde stellen tijdens tegenspraaksessies en in welke fase zij dat doen, komen aan de orde in paragraaf 7.2. Vervolgens wordt ingegaan op de niveaus waarop wordt tegengesproken (paragraaf 7.3). De onderwerpen die door de tegensprekers aan de orde worden gesteld en de niveaus waarop zij dat doen, blijken in de praktijk met elkaar samen te hangen. Op basis daarvan worden vijf tegenspraakrollen onderscheiden (paragraaf 7.4). In paragraaf 7.5 wordt stilgestaan bij de vraag hoe die rollen in de praktijk worden ingevuld en welke factoren daarop van invloed zijn. Ten slotte wordt de vraag beantwoord op welke wijze de verschillende rollen die tegensprekers vervullen het framing-, deframing- en re-framingproces kunnen beïnvloeden (paragraaf 7.6).

Dit hoofdstuk is gebaseerd op het dossieronderzoek, de interviews met de betrokken tegensprekers en teamleiders en de observaties van de tegenspraaksessies. Deze observaties leidden niet tot andere inzichten met betrekking tot de inhoudelijke kant van tegenspraak dan die reeds waren ontstaan naar aanleiding van het dossieronderzoek en de interviews. De observaties zorgden wel voor bevestiging en boden meer en andere voorbeelden.

7.2 Thema's

Uit de onderzochte gevallen blijkt dat door tegensprekers per onderzoek meestal verschillende onderwerpen aan de orde worden gesteld. Deze onderwerpen kunnen worden ingedeeld naar drie hoofdthema's, namelijk de procedurele kant van het opsporingsonderzoek, de inhoud van het onderzoek en de sociale processen in het onderzoeksteam. In deze paragraaf wordt op deze thema's ingegaan. De paragraaf wordt afgesloten met het onderscheid tussen tegenspraak in de identificatiefase en de bewijsfase.

Thema 1: procedures

De onderwerpen die tegensprekers aan de orde stellen, gaan deels over de gehanteerde procedures en regels binnen het betreffende korps of het opsporingsonderzoek. De procedures kunnen betrekking hebben op onder andere de inrichting van het onderzoeksteam, het verbaliseren en de verslaglegging, de werkwijze en/of (de rechtmatigheid van) het bewijs. Hieronder volgen twee voorbeelden van wat door tegensprekers op dit punt is ingebracht.

Ten aanzien van de verslaglegging in één van de bestudeerde onderzoeken is door de tegenspreker ingebracht dat de hypothesen in het onderzoek moeten worden benoemd en uitgeschreven. Afspraken in het korps schrijven voor dat dit in een opspo-

ringsonderzoek wordt gedaan. Het team deed dat niet en daarom heeft de tegenspreker dit onderwerp besproken tijdens tegenspraaksessies.

In een ander onderzoek maakt een tegenspreker zich ten aanzien van de bewijsmiddelen zorgen over de status van een getuigenverhoor. De persoonsgerichte vragen zijn volgens de tegenspreker erg uitgebreid voor een getuigenverhoor en de druk op de getuige wordt nogal opgevoerd. Volgens de tegenspreker is dit *'op het randje van het toelaatbare'* en daarom stelt de tegenspreker dit tijdens een tegenspraaksessie aan de orde.

Thema 2: inhoud

Veel onderwerpen in de tegenspraak hebben betrekking op de inhoudelijke kant van het opsporingsonderzoek. Het gaat hierbij onder andere om wat in hoofdstuk 4 werd genoemd de onderzoeksrichtingen.³ Tot de meest besproken onderwerpen tijdens tegenspraaksessies behoren de hypothesen en scenario's. Dit moet breed worden opgevat. De tegenspraak heeft niet alleen betrekking op de hypothesen en de scenario's die door het onderzoeksteam zijn opgesteld, maar ook op de prioriteiten die daarbinnen worden gesteld en de personen die daarbij een rol spelen. Daarnaast wordt door tegensprekers binnen dit thema gesproken over onder andere onderzoeks- of opsporingsmethoden, onderzoekslijnen en –gebieden,⁴ de doelstelling van het onderzoek, bewijsmiddelen of aanknopingspunten en/of de inzet van bepaalde specialismen.

Ten aanzien van de hypothesen en scenario's wordt in een tegenspraakverslag bijvoorbeeld opgemerkt:

'Bij het gesprek (de tegenspraaksessie) zijn de diverse hypothesen en scenario's besproken en zijn de keuzes van dit moment toegelicht. Vanuit het tegenspreken is geadviseerd om de rol van (naam verdachte) nader uit te zoeken en te prioriteren. Dit omdat hij ogenschijnlijk de spin in het web is en met regelmaat wordt genoemd in verklaringen als oorzaak van de moorden. Hierbij dient ook dieper te worden ingegaan op de breuk in de familie, dus nader horen familie. (Naam verdachte) past mogelijk in diverse scenario's.' (aantekeningen dossieronderzoek)

3 Iedere onderzoeksmogelijkheid die het onderzoeksteam dichterbij de 'ware' toedracht van het incident kan brengen.

4 Zie hierover De Poot e.a. (2004): Zoekgebieden zijn de gebieden waar gezocht kan worden naar informatie over het misdrijf. De plaats delict levert bijvoorbeeld een aantal zoekgebieden op die informatie kunnen bevatten over het misdrijf. Ook zijn de familie-, kennissen- en werkkring van het slachtoffer zoekgebieden waar informatie over het misdrijf kan worden gevonden. Zoeklijnen zijn onderzoeksstappen die gezet worden om een koppeling te kunnen leggen tussen de informatie die in een bepaald zoekgebied wordt aangetroffen en de gebeurtenis die men onderzoekt, of om een koppeling te kunnen leggen tussen bekende en onbekende informatie over een misdrijf.

Een voorbeeld van tegenspraak met betrekking tot de gehanteerde onderzoeksmethoden is de vraag van de tegensprekers in een onderzoek of het stooktraject⁵ ‘scherper’ kan en of wel alle mogelijkheden tot ‘informatieverwerving’ worden benut. Tijdens één van de geobserveerde gevallen herhaalt de tegenspreker een aantal keer dat ‘*de ervaring leert dat het goed is om vanaf de plaats delict terug te rechercheren*’. (aantekeningen observaties tegenspraaksessies) De casusbeschrijving (hoofdstuk 5) geeft ten slotte een goed voorbeeld van tegenspraak ten aanzien van de betrouwbaarheid van bewijsmiddelen in de identificatiefase. Dat zijn de vragen naar aanleiding van de opmerkingen van de gedragdeskundigen dat de verklaring van het slachtoffer niet betrouwbaar is ten aanzien van de herkenning van de dader.

Thema 3: sociale processen

Ook de sociale processen in het onderzoek(steam) kunnen door de tegenspreker aan de orde worden gesteld. Hieronder vallen onder andere de wijze van leidinggeven, de sfeer in het team en/of de omgang met betrokkenen in het onderzoek.

In een onderzoek bijvoorbeeld is een teamleider aangewezen die een andere functie heeft en al geruime tijd geen TGO-onderzoeken meer heeft geleid. De teamleider heeft de tegensprekers daarom gevraagd om advies over het uitoefenen van zijn functie als TGO-teamleider. De tegensprekers zijn daarop ingegaan. In hetzelfde onderzoek hebben zij ook geadviseerd over de sfeer in het team. De tegensprekers hebben via ‘het informele circuit’ en van de teamleider zelf vernomen dat de sfeer in het team wat minder is geworden. Dit heeft te maken met het verloop van het onderzoek. De teamleden zitten niet allemaal op één lijn over het in- en uitsluiten van onderzoeksrichtingen en keuzen die worden gemaakt. De tegensprekers hebben daarover met de teamleider gesproken en advies gegeven over hoe de teamleider de sfeer kan verbeteren.

Identificatiefase - bewijsfase

Ondanks dat tegenspraak zowel in de identificatiefase als de bewijsfase zou moeten plaatsvinden, komen onderwerpen die in de bewijsfase slechts in zeer beperkte mate aan de orde. Als de onderwerpen ‘de rechtmatigheid van het bewijs’ of ‘bewijsmiddelen of aanknopingspunten’ al door tegensprekers worden besproken, hebben deze in de praktijk meestal betrekking op de identificatiefase en niet op de bewijsfase.

Tegenspraak blijkt vaak te eindigen bij aanvang van de bewijsfase. Dit was ook het geval in de casusbeschrijving (hoofdstuk 5). Op het moment dat een serieuze verdachte is aangehouden, eindigt de tegenspraak. De verslaglegging van tegenspraak (maar ook

5 Een stooktraject is een methode waarbij informatie wordt gegeven in de hoop dat betrokkenen in het onderzoek daarover gaan praten en daarover informatie prijsgeven (bijvoorbeeld in een telefoongesprek) die de politie nog niet heeft.

van het opsporingsonderzoek) stopt in veel gevallen op dat moment vrij plotseling. Een ervaren tegenspreker zegt hierover:

‘Een rol van tegenspraak in de bewijsfase bij de politie is er niet of nauwelijks. Tenzij er ontwikkelingen zijn in het onderzoek, nieuwe ontwikkelingen maar dat betekent dat je weer van de bewijsfase naar de identificatiefase terugschiet. Maar in de bewijsfase is de rol van politietegenspraak vrijwel uitgesloten.’ (interview tegenspreker)

In sommige van de onderzochte casus blijkt uit de verslaglegging dat er in zeer beperkte mate na aanhouding van de verdachte nog wel eens wordt tegengesproken. Dit is door de geïnterviewden ook bevestigd:

‘Na de aanhouding van de verdachte zit nog wel een fase in. Dan komt er nog veel informatie en zijn de verhoren. Dat is nog wel dat je als tegenspreker nadrukkelijk in beeld bent, maar daarna houdt het ook wel een keer op. Dan gaat de verdachte in verzekering of in bewaring. Als de zaak één keer op zitting is geweest of voor de RC is geweest, dan nadert het einde ook wel.’ (interview tegenspreker)

Een andere tegenspreker geeft aan dat hij alleen tegenspreekt in de bewijsfase als hij dat vooraf met de teamleider heeft afgesproken. Hij doet dat zelden, omdat tegenspraak in de bewijsfase erg veel tijd kost. Slechts in twee onderzoeken (waarin dezelfde tegenspreker actief was) werd door de tegenspreker (ook in de verslaglegging) een helder onderscheid gemaakt tussen de tegenspraak in de identificatiefase en tegenspraak in de bewijsfase. In beide fasen werd tegengesproken.

De tegensprekers van de politie menen dat de verantwoordelijkheid voor de bewijsfase vooral bij het Openbaar Ministerie (OM) ligt en dat tegenspraak daar in die fase ook meer thuishoort. Bijvoorbeeld een tegenspreker:

‘Zeker als je met zijn allen denkt oké, je zit bij de goede, dan gaat het nog wel om heb je wel voldoende wettig en overtuigend bewijs. Alleen dat is de fase dat tegenspraak bij het OM wat meer om de hoek komt kijken. In de echte opsporingsfase, dus de identificatiefase, is het veelal de nadruk op politieonderzoek (...). Maar zodra je een verdachte op het oog hebt waarvan wij ook toen hebben gevonden het zit wel goed, dan gaat het meer om heb je nu voldoende of niet. De vraag heb je voldoende of niet om het voor de rechter te brengen, dat is meer des OM's. Dat is hun professie. (...) Het is dan vaak de zaaksofficier die met zijn eigen collega gaat sparren. (...) Als ze bij het OM al tegenspraak hebben, (...) dan zijn ze een stuk terughoudender in de identificatiefase. Net als dat wij een stuk terughoudender zijn in de bewijsfase.’ (interview tegenspreker)

Vanuit de politie bestaat echter niet of nauwelijks zicht op tegenspraak bij het OM. Van afstemming of samenwerking tussen tegenspraak bij de politie en tegenspraak bij het OM is nauwelijks sprake.

7.3 Niveaus

Wat de tegensprekers binnen de hiervoor beschreven thema's aan de orde stellen, kan variëren in thematiek, diepgang en/of doelstelling. De tegenspraak loopt uiteen van opmerkingen over schrijffouten, organisatorische thema's, de kwaliteit van het onderzoek, vragen om verduidelijking, vragen om explicatie, meedenken met het onderzoek tot het aandragen van alternatieven. De verschillende niveaus worden hier achtereenvolgens beschreven.

Schrijffouten

Soms is de tegenspraak erg gericht op details. In enkele onderzochte gevallen maken tegensprekers opmerkingen over bijvoorbeeld schrijffouten in stukken van het team.

Organisatorische thema's

In de praktijk komt het bij herhaling voor dat tegensprekers organisatorische thema's aan de orde stellen, zoals de organisatie van het onderzoek of het team. Het kan bijvoorbeeld gaan over de vervulling van alle noodzakelijke functies in het team.

Kwaliteit van het onderzoek

Daarnaast proberen tegensprekers de kwaliteit van het onderzoek te bewaken. De kwaliteit van het onderzoek kan betrekking hebben op onder andere de verslaglegging in het onderzoek. Een tegenspreker heeft bijvoorbeeld aandacht gevraagd voor de verwerking van de uiteindelijke onderzoeksresultaten in BVO (basisvoorziening opsporing, een ICT-systeem van de politie). De onderzoeken zijn dan wel uitgevoerd, maar de resultaten daarvan worden niet goed vastgelegd.

Vragen om verduidelijking

Tegensprekers stellen vragen aan teamleiders om verduidelijking te krijgen of bijvoorbeeld onderzoeksopdrachten zijn uitgevoerd, sporen zijn veiliggesteld of onderzoeksresultaten al binnen zijn. De tegenspreker is voor een groot deel afhankelijk van de verslaglegging door het onderzoeksteam. Niet alles wat relevant is, wordt altijd vastgelegd. Daarnaast is er in de praktijk soms ook sprake van vertraging in de verslaglegging. Dat wil zeggen dat onderdelen van het onderzoek al zijn uitgevoerd, maar dat het team de resultaten daarvan nog niet heeft vastgelegd. Ook kan het voorkomen dat de tegenspreker de resultaten van het onderzoek onduidelijk vindt. Deze vragen kunnen verduidelijking voor de tegenspreker opleveren, maar ook de teamleider attenderen op onvolledigheid, onduidelijkheid of nieuwe mogelijkheden voor onderzoek.

Meedenken

Het komt vaak voor dat tegensprekers met teamleiders of onderzoeksteams 'meedenken'. De tegenspreker zoekt binnen de gekozen richtingen van het onderzoek naar an-

dere of nieuwe onderzoeksmogelijkheden. Hij denkt bijvoorbeeld met het onderzoeksteam mee hoe de zaak kan worden opgelost of bedenkt waar mogelijkheden liggen voor nader onderzoek:

‘Briefing (naam onderzoek) bijgewoond. (...) Bij het gesprek was ook (naam medewerker) aanwezig ivm vragen mbt kogelbanen (...). Tijdens het falsifiëren van de theorieën vroeg ik of het mogelijk was dat de verdachte achter de deur zou kunnen hebben gestaan. (...) Op die plek is niet naar dacty (dactyloscopische sporen) gezocht. (Naam teamleider) gevraagd aan te dringen op alsnog afnemen van sporen.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Vragen om explicatie

Tegensprekers proberen teamleiders ook vaak te laten expliciteren wat de argumenten zijn om tot bepaalde beslissingen te komen. Niet alleen de argumenten die pleiten voor de beslissing worden door de tegensprekers gevraagd, maar ook tegenargumenten. Zo wordt door een tegenspreker in zijn tegenspraakjournaal genoteerd:

‘Aanleiding: het team heeft besloten om (naam betrokkene) voorlopig niet te tappen of op een andere manier onder controle te houden na zijn vrijlating op (datum). (...)

Vragen:

- Waarom laat het team (naam betrokkene) voorlopig lopen?
- Hoe wordt de rol van (naam betrokkene) gezien (...)?
- Welke kansen mist het onderzoek mogelijk door deze keuze?’

(aantekeningen dossieronderzoek)

De tegenspreker probeert hiermee de teamleider na te laten denken over voor- en tegenargumenten en deze te laten expliciteren. Deze explicatiestrategie kan ook een manier zijn om de kwaliteit van het onderzoek te verhogen:

‘Aandachtspunt is de argumentatie die heeft geleid tot een beslissing. Deze ontbreekt regelmatig of is zeer beperkt qua inhoud. Vooral de beslissingen om iets niet te doen of iets te beëindigen worden niet vermeld.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Aandragen van alternatieven

Ten slotte proberen tegensprekers soms alternatieven aan te dragen. Dit gaat verder dan het meedenken, omdat ook buiten de gehanteerde onderzoeksrichtingen wordt gezocht naar andere of nieuwe onderzoeksmogelijkheden. Een voorbeeld hiervan is een alternatief scenario dat door de tegenspreker is aangedragen, zoals uit het tegenspraakjournaal blijkt:

‘Stevig gediscussieerd over de rol van (naam betrokkene). Mijn scenario is dat (naam betrokkene) mogelijk opdrachtgever tot de moord is.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Ook kunnen tegensprekers alternatieve onderzoeksmethoden opperen. In één van de geobserveerde gevallen stelde een tegenspreker voor gebruik te maken van een informant of infiltrant.

Tegenspraak blijkt aldus uiteen te lopen van opmerkingen over details in het onderzoek van ondergeschikt belang tot opmerkingen die betrekking hebben op fundamentele beslissingen in een opsporingsonderzoek. Beide inhoudelijke kanten komen in de praktijk voor. Tegensprekers stellen het minst schrijffouten aan de orde. De overige niveaus komen allemaal vaker aan de orde.

7.4 Rollen

De niveaus waarop tegenspraak plaatsvindt, hangen samen met de thema's die tegensprekers aan de orde stellen. Op basis daarvan kunnen vijf rollen⁶ in de tegenspraak worden onderscheiden, die hier worden beschreven.

Rol I: De 'ritualist'

De eerste rol die een tegenspreker kan vervullen, is die van de 'ritualist'. De 'ritualist' is een tegenspreker die eigenlijk alleen zijn werk doet, omdat hij nu eenmaal de opdracht daartoe heeft gekregen. De 'ritualist' is niet kritisch over het opsporingsonderzoek en stelt slechts enkele vragen ter verduidelijking of merkt alleen schrijffouten op, omdat hij toch 'iets moet opmerken'. Deze tegenspreker heeft over de procedures, inhoud en processen in het opsporingsonderzoek weinig kritische opmerkingen. Voor zover hij opmerkingen heeft, richten deze zich vooral op het verbaliseren en de verslaglegging in het onderzoek. Iedere tegenspreker spreekt wel eens tegen op het niveau van verduidelijking, maar de 'ritualist' gaat niet veel verder dan dat. De 'ritualist' blijft hangen in punten van ondergeschikt belang en snijdt geen fundamentele beslissingen in het onderzoek aan. Deze tegenspreker lijkt niet te geloven in het nut van tegenspraak en voert daarom de tegenspraak minimaal of ritualistisch uit (vgl. Merton, 1967: 149-153).

Tabel 7.1 'Ritualist'

<i>Rol</i>	<i>Niveau(s)</i>	<i>Thema</i>	<i>Onderwerpen</i>
<i>'Ritualist'</i>	Schrijffouten Verduidelijking	-	Verbaliseren en verslaglegging

⁶ Met rol wordt in dit verband niet bedoeld de (normatieve) verwachtingen en voorschriften over het gedrag, handelen en de houding die horen bij een bepaalde sociale positie. Hier worden verschillende (inhoudelijke) stijlen die tegensprekers kunnen hanteren of typen tegensprekers bedoeld. Het begrip 'stijl' komt echter in het volgende hoofdstuk nog aan de orde. Daarom is hier gekozen voor het begrip 'rol'.

Een voorbeeld van de ‘ritualist’ is de tegenspreker die de teamleider op schrijffouten in het onderzoek wijst. Zo is in een tegenspraakjournaal opgenomen:

‘Enkele verschrijvingen of inconsistentie in informatie zal met toestemming van de teamleider worden doorgegeven aan de ambtelijk secretaris.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Voorbeelden van verduidelijkende vragen of opmerkingen zijn:

- ‘Ik kon uit het dossier niet lezen dat de interpretaties van de (...) gesprekken, zoals die door de tolk zijn gemaakt ook als zodanig bij de vertaling zijn weergegeven.’
- ‘Is er forensische en tactische doorzoeking gedaan in de bijgebouwen?’
(aantekeningen dossieronderzoek)

Rol II: De ‘proceduralist’

De tweede rol die tegensprekers op zich kunnen nemen, is die van ‘proceduralist’. Een tegenspreker als ‘proceduralist’ beoordeelt het opsporingsonderzoek vooral op basis van procedures. Hij bekijkt de regels en afspraken die er in het korps en het onderzoek gelden en beoordeelt of het onderzoek(steam) daaraan voldoet. Hij doet dit door vooral op thema’s met betrekking tot de organisatie en de kwaliteit van het onderzoek (procedureel opgevat) tegen te spreken. De tegenspreker houdt zich amper bezig met de inhoud van het onderzoek.

Tabel 7.2 ‘Proceduralist’

<i>Rol</i>	<i>Niveau(s)</i>	<i>Thema</i>	<i>Onderwerpen</i>
‘Proceduralist’	Organisatorische thema’s Kwaliteit van het onderzoek	Procedures	Inrichting van het onderzoek(steam) Verbaliseren en verslaglegging Werkwijze Rechtmatigheid van de bewijsmiddelen

In één van de onderzochte gevallen heeft de tegenspreker in een onderzoek gecontroleerd of een bestand waaraan mogelijk bewijs kan worden ontleend, rechtmatig is verkregen. Volgens de tegenspreker moet het betreffende bestand bij geen resultaat na 24 uur vernietigd worden. Dit is niet gebeurd. Indien een onderdeel van dit bestand zou worden gebruikt, zou dat kunnen leiden tot niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie. In een ander geval heeft een tegenspreker geconstateerd dat de functie van ondersteuningscoördinator binnen het TGO niet is vervuld. De tegenspreker heeft dit bij de teamleider aangekaart, omdat de tactisch coördinator bij het ontbreken van een ondersteuningscoördinator onder druk komt te staan. Taken van de ondersteuningscoördinator komen bij de tactisch coördinator terecht, waardoor deze overvraagd wordt en niet aan zijn eigen taken toekomt. Ook heeft in twee andere onderzoeken een tegen-

spreker geadviseerd een tijdlijn van het misdrijf op te stellen. Een tijdlijn is een hulpmiddel in een opsporingsonderzoek waarmee overzicht over de gebeurtenis kan worden gecreëerd.

Rol III: De ‘rechercheur’

De volgende te onderscheiden rol is die van ‘rechercheur’. De ‘rechercheur’ houdt zich voornamelijk bezig met inhoudelijke aspecten van het opsporingsonderzoek. Hij is niet zo geïnteresseerd in het naleven van procedures, maar concentreert zich op de inhoudelijke kant. De ‘rechercheur’ laat zich daarbij voornamelijk leiden door het opsporingsonderzoek. De ‘rechercheur’ denkt mee en rechercheert mee met het onderzoek. Het doel van de ‘rechercheur’ is waarheidsvinding. Hij wil helpen de zaak op te lossen. Hij doet dat voornamelijk door mee te denken met het onderzoeksteam. De ‘rechercheur’ bekijkt, al puttend uit zijn eigen ervaring, of de keuzes in het onderzoek ook zijn keuzes zouden zijn. Hij kijkt naar het onderzoek alsof het zijn eigen onderzoek is. Binnen de bevindingen van het team zoekt hij naar de dader. Als de tegenspreker een alternatief bedenkt, zal hij dat alternatief aandragen. Maar in eerste instantie denkt de ‘rechercheur’ binnen de kaders van het opsporingsonderzoek en laat hij zich leiden door de kennis die hij als rechercheur heeft opgedaan.

Tabel 7.3 ‘Rechercheur’

Rol	Niveau(s)	Thema	Onderwerpen
‘Rechercheur’	Meedenken (Aandragen alternatieven)	Inhoud	Hypothesen en scenario’s Onderzoeks-/opsporingsmethoden Doelstelling van het onderzoek Bewijsmiddelen of aanknopingspunten Inzet van specialismen

Een tegenspreker die de rol van ‘rechercheur’ heeft, vraagt zich af of er sprake kan zijn geweest van een noodweersituatie. Het tegenspraakrapport luidt daarover als volgt:

‘Of verdachte met succes een beroep kan doen op noodweer is in mijn optiek onzeker. De verklaring van (naam getuige), een getuige die voor zover duidelijk niet in enige relatie staat tot verdachte, wijst duidelijk niet op een noodweersituatie. Het feit dat verdachte al in het bezit was van een vuurwapen wijst ook niet direct op noodweer. De CIE informatie gaf ook aanleiding om te twijfelen aan de noodweersituatie. Deze informatie is na onderzoek niet bevestigd en geeft niet meer duidelijkheid. Wat ook niet in het voordeel pleit van verdachte is dat hij in het verleden vaker bij geweldsincidenten betrokken is geweest en zelfs mogelijk al eerder (...) heeft geschoten.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Ook kan een tegenspreker met deze rol ‘meedenktips’ geven. De opmerking van de tegenspreker uit de casusbeschrijving (hoofdstuk 5) dat hij op basis van het verhoor

van het slachtoffer de indruk kreeg dat de dader linkshandig is, is een voorbeeld van een dergelijke opmerking in de rol van 'rechercheur'.

Rol IV: De 'coach'

De tegenspreker die werkt als 'coach' spreekt op dezelfde niveaus tegen als de 'rechercheur'. De onderwerpen waar de 'coach' zich op richt zijn echter anders. De 'coach' richt zich vooral op de sociale processen in het onderzoek en probeert daarbij de teamleider in het opsporingsonderzoek te coachen of te begeleiden. Hij denkt bijvoorbeeld mee met de teamleider over hoe hij leiding zou kunnen geven, hoe de sfeer in het team kan worden beïnvloed of hoe de teamleider met betrokkenen (bijvoorbeeld nabestaanden) in het onderzoek kan omgaan. De 'coach' put daarbij uit zijn eigen ervaringen. Hij bekijkt of bijvoorbeeld de stijl van leidinggeven ook zijn stijl is en geeft de teamleider tips indien hij denkt dat het beter of anders kan.

Tabel 7.4 'Coach'

<i>Rol</i>	<i>Niveau(s)</i>	<i>Thema</i>	<i>Onderwerpen</i>
'Coach'	Meedenken	Sociale processen	Leidinggeven
	Aandragen alternatieven		Sfeer in het team
			Omgang met betrokkenen in het onderzoek

Een voorbeeld is een tegenspreker die met de teamleider spreekt over de sfeer in het team. Uit het tegenspraakjournaal blijkt dat de tegensprekers de vraag hebben gesteld of er een brainstormsessie wordt gehouden met het team. Eén van de tegensprekers geeft de volgende uitleg:

'Het gevoel dat het op een gegeven moment vastliep in het onderzoeksteam, dat de sfeer onderling (...) niet open was, dat de motivatie weg was, dat kwam na een paar maanden wel. (...) Als je dan als rechercheur, die niet over al die informatie beschikt waar een VKL wel over beschikt, (...) op pad wordt gestuurd naar de zoveelste getuige die je voor de zoveelste keer eenzelfde verhaal gaat vertellen (...). Ja dan is het af en toe handig dat je als teamleiding (...) gewoon een benen op tafelsessie belegt, waarin je de hele club weer eens even goed bijpraat, iedereen ook persoonlijk weer even wat extra aandacht geeft en ze ook stimuleert om het hele plaatje te blijven zien. Ja uiteindelijk hebben we daarop aangestuurd.' (interview tegenspreker)

Coachende tegensprekers kunnen ook proberen de motivatie in het team te verbeteren. De tegensprekers weten op basis van hun recherche-ervaring dat een onderzoeksteam vaak enthousiast is en hard aan de slag gaat, maar dat het een week later heel anders kan zijn, bijvoorbeeld als teamleden geen mogelijkheden meer zien. Om dat te doorbreken hebben de tegensprekers de teamleider onder meer geadviseerd nieuwe mogelijkheden te zoeken, met het team in discussie te gaan en andere scenario's concreet te maken. Tijdens een geobserveerde tegenspraaksessie proberen tegensprekers de team-

leider te coachen nadat een belangrijke gebeurtenis het onderzoek een zware klap toebracht. Zij proberen de teamleider te coachen bij zijn omgang met betrokkenen in het onderzoek, zoals het team en externe partijen als de (massa)media.

Rol V: De 'luis in de pels'

De 'luis in de pels' houdt zich voornamelijk bezig met inhoudelijke aspecten van het opsporingsonderzoek. Kenmerkend voor de 'luis in de pels' is dat hij de aandacht vestigt op alternatieven, ook als hij het eens is met de beslissingen van het team. Hij kan dat doen door te vragen om alternatieven of zelf alternatieven aan te dragen, maar ook door juist het tegenovergestelde van wat het team doet te benadrukken. Daarnaast probeert de tegenspreker als 'luis in de pels' de teamleider of het team overwegingen te laten expliciteren. De tegenspreker kan dat doen door bijvoorbeeld te vragen waarom bepaalde beslissingen worden genomen en waarom niet voor een alternatief wordt gekozen. Belangrijk verschil met de 'rechercheur' is dat de 'luis in de pels' buiten de kaders van het betreffende opsporingsonderzoek kijkt en probeert vernieuwende impulsen te geven aan het onderzoek.

Tabel 7.5 'Luis in de pels'

<i>Rol</i>	<i>Niveau(s)</i>	<i>Thema</i>	<i>Onderwerpen</i>
<i>'Luis in de pels'</i>	Aandragen alternatieven Vragen om explicatie	Inhoud	Hypothesen en scenario's Onderzoeks-/opsporingsmethoden Doelstelling van het onderzoek Bewijsmiddelen of aanknopingspunten Inzet van specialismen

Een voor de hand liggend voorbeeld is een tegenspreker die een alternatief scenario onder de aandacht van het team brengt. Maar een tegenspreker kan ook een andere zienswijze binnen de gekozen richting van het team naar voren brengen. Illustratief hiervoor is de tegenspreker die op ethische aspecten van een bepaalde beslissing wees. Het tegenspraakjournaal bevat daarover het volgende:

'Om reacties te provoceren zal een stooktraject worden ingezet. De tegensprekers vragen zich af: Welke ethische grenzen zijn er aan een stooktraject?' (aantekeningen dossieronderzoek)

De tegenspreker dwingt op deze manier het team na te denken over de ethische kant van de gehanteerde onderzoeksmethode en verlangt dat het team de beslissing op dat punt motiveert. Een tegenspreker als 'luis in de pels' kan ook proberen telkens de andere kant van het onderzoek te benadrukken. Als het team bijvoorbeeld kiest voor het uitrecheren van scenario A, zal hij de aandacht proberen te vestigen op andere scenario's. Zo zegt een tegenspreker over een onderzoek:

‘Op het moment dat je ziet dat de oplossingsrichting zichtbaar is en als ze die gaan onderzoeken, dat je zegt; ja wacht even. Want dat is ook je rol hè, om het onderzoek breed te houden. Terwijl als ze het te breed houden dan dring je aan op concretisering van één van de lijnen. (...) Het gevoel was dat ze goed zaten, maar (...) je rol is om te zorgen dat ze niet gaan tunnelen. (...) Daarvoor moet je echt gaan zoeken (naar) andere onderzoeksrichtingen en hypotheses en scenario’s. (...) je moet stimuleren dat die gezocht worden. Dat doe je door het bespreekbaar te maken en voorbeelden aan te dragen.’ En: ‘Als een team rechtsaf gaat, dan roepen wij linksaf.’ (interview tegenspreker)

In een ander onderzoek constateren tegensprekers dat na de verhoren van een persoon bij het team de overtuiging is ontstaan dat die persoon onschuldig is en niets weet van de moord. De tegensprekers vragen de teamleider vervolgens de voor- en tegenargumenten van deze wijziging te expliciteren:

‘Is nagegaan waarom het team eerst wel die overtuiging had? Welke informatie zorgt nu voor deze verandering? Wat betekent dit voor (het belang van) de scenario’s en voor de toe te passen recherchestrategieën?’ (interview tegenspreker)

In weer een ander onderzoek adviseert de tegenspreker op zoek te gaan naar aanwijzingen in het onderzoek dat de mogelijke verdachte het misdrijf niet heeft gepleegd. Het team is namelijk vooral bezig met het bevestigen en bewijzen dat de verdachte het misdrijf heeft gepleegd en lijkt nauwelijks rekening te houden met de mogelijkheid dat hij het niet heeft gedaan. Daarom adviseert de tegenspreker een ‘*falsificatiedocument*’ op te stellen.

7.5 Rollen in de praktijk

Nu verschillende rollen van tegenspraak zijn onderscheiden, dringt de vraag zich op hoe de tegensprekers die rollen in de praktijk vervullen. Heeft de tegenspreker gedurende het gehele onderzoek dezelfde rol? Heeft de tegenspreker meerdere rollen tegelijk? Daarnaast is de vraag van belang waarom tegensprekers bepaalde rollen kiezen. Is de vervulling van de rol een eigen keuze of is het vooral afhankelijk van externe factoren?

Variatie in rollen

Met name de rollen ‘proceduralist’ en ‘rechercheur’ komen in bijna ieder onderzocht geval voor. Ook de ‘luis in de pels’ komt vaak voor. De rollen ‘coach’ en ‘ritualist’ blijken minder voor te komen. In de meeste onderzochte gevallen is één rol nadrukkelijker aanwezig dan de andere rollen. Dat zijn met name de ‘proceduralist’, de ‘rechercheur’ en de ‘luis in de pels’. De ‘coach’ en ‘ritualist’ komen tijdens de onderzoeken een enkele keer naar voren, maar zijn meestal niet overheersend aanwezig. Daarop zijn twee uitzonderingen gevonden. In één onderzocht geval is de tegenspreker grotendeels

‘ritualist’. In een ander geval nemen de tegensprekers de rol van ‘coach’ op zich. Overigens gebeurt dat pas na de evaluatie van de eerdere tegenspraaksessies. De teamleider gaf tijdens de evaluatie aan dat hij had verwacht dat de tegensprekers zich als ‘coaches’ zouden opstellen, maar dat zij in zijn beleving vooral ‘tegensprekers’ waren. De volgende sessie stellen de tegensprekers zich daarom in plaats van als ‘luis in de pels’ overwegend als ‘coach’ op.

Tegensprekers vervullen in de onderzochte gevallen altijd meer dan één rol tijdens een onderzoek. Zij hebben de beschikking over wat een ‘role-set’ (Goffman, 1972: 76) genoemd kan worden. Zij combineren rollen of wisselen deze af. De rollen sluiten elkaar ook niet uit, maar kunnen elkaar aanvullen. Hier worden enkele voorbeelden gegeven van variaties in rollen.

De rol van ‘rechercheur’ en de rol van ‘coach’ lijken sterk op elkaar. Het verschil zit in het thema waarop zij tegenspreken. De tegenspreker die de rol van ‘rechercheur’ vervult, kan daarnaast ook ‘coach’ zijn voor de teamleider. In één onderzoek bijvoorbeeld ontstond het vermoeden dat de daders de verkeerde persoon om het leven hadden gebracht en dat de moordaanslag eigenlijk voor een ander bedoeld was. De tegensprekers hebben daarom geadviseerd te onderzoeken in hoeverre het slachtoffer en de persoon op wie de moord vermoedelijk was gericht op elkaar lijken. Diezelfde tegensprekers hebben in dat onderzoek ook de teamleider gecoacht over de sfeer in het team en hoe de teamleider met de media zou kunnen omspringen. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat ook de rollen van ‘rechercheur’ en ‘luis in de pels’ dicht bij elkaar liggen. De tegensprekers hebben in eerste instantie geadviseerd te onderzoeken in hoeverre het slachtoffer en de persoon op wie de moord was gericht op elkaar lijken. Tijdens diezelfde sessie waarschuwen de tegensprekers ervoor niet alleen ervan uit te gaan dat de verkeerde persoon is vermoord.

Uit de casusbeschrijving (hoofdstuk 5) blijkt dat tegensprekers eerst de rol van ‘luis in de pels’ op zich kunnen nemen, om na afloop daarvan nog ‘meedenktips’ te geven. De opmerking van de tegenspreker dat hij het vermoeden heeft dat het om een linkshandige dader gaat, is een voorbeeld daarvan.

Het is ook niet uitgesloten dat een ‘luis in de pels’, een ‘rechercheur’ of een ‘coach’ ook de rol van ‘proceduralist’ op zich neemt. Zo vraagt een tegenspreker zich af in zijn rol van ‘rechercheur’ of er sprake is van een noodweersituatie (zie ook paragraaf 7.4). Die tegenspreker adviseert in datzelfde onderzoek direct een bewijsmiddelenoverzicht te maken. Het advies een bewijsmiddelenoverzicht te maken heeft betrekking op de werkwijze van het team en daarmee op de kwaliteit van het onderzoek. De tegenspreker komt daarmee meer in de rol als ‘proceduralist’.

Rolopvatting

Het voorgaande wekt mogelijk de suggestie dat tegensprekers zelf kiezen welke rol zij in het onderzoek vervullen, afhankelijk van hun rolopvatting. Sturing op de uitvoering van de inhoudelijke kant van tegenspraak ontbreekt grotendeels. Dit wijst op een grote

mate van autonomie. Toch komen de rollen die de tegensprekers in de praktijk vervullen niet altijd overeen met de verwachtingen die zij zelf of de teamleiders hebben. Hiervoor is al het voorbeeld aangehaald dat de teamleider ‘coaches’ had verwacht, maar dat door de tegensprekers meer werd ‘tegengesproken’. Er zijn ook teamleiders die verwachten dat de tegenspreker als ‘rechercheur’ de zaak komt oplossen. Dit kan leiden tot een teleurstelling als de tegenspreker de zaak ook niet blijkt te kunnen oplossen (zie hierover paragraaf 8.2 en 8.4).

Ook tegensprekers kunnen andere verwachtingen hebben. Een tegenspreker voldoet in een onderzoek bijvoorbeeld niet aan zijn eigen verwachting zich te concentreren op de ‘*cruciale beslistmomenten*’ in het onderzoek. Deze tegenspreker blijkt in de onderzoeken vaak de rol van ‘ritualist’ of ‘proceduralist’ op zich te nemen. Een andere tegenspreker is van mening dat een tegenspreker moet ‘*falsifiëren*’ en dat hij het onderzoek ‘*op hoofdlijnen, de hypothesen en scenario’s kritisch moet volgen*’. De tegenspreker moet kijken ‘*of die besluitvorming volledig is en plaatsvindt op basis van valide argumenten*’. De tegenspreker vervult die rol in de praktijk ook, maar spreekt in de praktijk ook tegen als ‘proceduralist’ door te controleren op de kwaliteit van het onderzoek en daarover adviezen te geven. Weer een andere tegenspreker is van mening dat een tegenspreker niet moet ‘*meerechercheren*’ om de ‘*boef te vinden*’. Toch neemt deze tegenspreker in de onderzoeken meermalen de rol van ‘rechercheur’ op zich.

Hoe kan het dat een tegenspreker die bepaalde verwachtingen heeft van zijn rol als tegenspreker er niet in slaagt die rol in de praktijk te realiseren? De keuze voor en realisatie van de rol die de tegenspreker voor ogen heeft, blijken te worden beïnvloed door verschillende factoren.

Kennis en ervaring van de tegenspreker

Een eerste belangrijke factor is de kennis en ervaring van de tegenspreker. Hiermee worden bedoeld de onderzoekskennis en -ervaring, de kennis van en ervaring met tegenspraak en de kennis van de tegenspreker over het opsporingsonderzoek.

Een zeer ervaren teamleider die is aangewezen als tegenspreker, zal makkelijker de rol van ‘coach’ op zich kunnen nemen dan een tegenspreker die zelf nauwelijks ervaring heeft als teamleider. Voor een tegenspreker die zelf weinig onderzoekskennis en -ervaring heeft, kan de rol van ‘proceduralist’ houvast bieden. De tegenspreker concentreert zich immers op de procedures en controleert of het onderzoek(steam) daaraan voldoet. Tegensprekers die nog weinig ervaring hebben met tegenspraak kunnen daarin ook houvast vinden. Het komt in de praktijk ook (een heel enkele keer) voor dat de onervaren tegenspreker niet goed weet wat hij moet inbrengen en zich daarom richt op de verslaglegging en het verbaliseren, tegenspreekt op schrijffouten of alleen vraagt om verduidelijking. In een onderzochte casus groeide de tegenspreker naarmate het onderzoek vorderde, naar andere rollen toe. Ook in latere onderzoeken groeide de tegenspre-

ker steeds meer naar de rol van ‘rechercheur’ en ‘luis in de pels’ toe. De tegenspreker zegt daarover:

‘We waren echt zoekende in alle drie de onderzoeken. Waar moeten we ons nou precies op focussen zonder dat ik een extra lezer ben voor het onderzoek. (...) Daar hebben we in het begin heel erg mee geworsteld. (...) Dat we ook echt een checklistje afliepen van: is het raamwerk TGO gevolgd, is de VKL netjes opgezet? Is iedereen op tijd, weet je wel. Dus heel erg procedureel gekeken. Voorkom je dan tunnelvisie? Nu probeer ik daar breder naar te kijken. Zeker ook na die training.’ (interview tegenspreker)⁷

Hoewel onervaren tegensprekers nog erg zoekende kunnen zijn naar een goede invulling van hun taak als tegenspreker, schuilt er in veel ervaring met tegenspraak ook een risico. In één van de geobserveerde gevallen is een zeer ervaren tegenspreker aan het werk. De tegenspreker heeft eigenlijk weinig tijd om zich goed voor te bereiden en vaart daarom op zijn routine. Hierin schuilt het gevaar dat de tegenspraak een ritualistisch karakter krijgt en de tegenspreker minder goed in staat is als ‘luis in de pels’ tegen te spreken. Dit blijkt bijvoorbeeld tijdens een sessie waarin de tegenspreker nauwelijks kritisch is. De sessie lijkt meer op bijpraten dan dat de tegenspreker de teamleider van tegenspraak voorziet.

Naast recherchekennis en -ervaring en kennis van en ervaring met tegenspraak, speelt ook de kennis over het opsporingsonderzoek mee bij de keuze en realisatie van de tegenspraakrollen. Gedetailleerde kennis over het opsporingsonderzoek kan de tegenspreker tot andere inhoudelijke opmerkingen brengen dan kennis over alleen de hoofdlijnen van het onderzoek. De kennis die de tegenspreker heeft van het opsporingsonderzoek is allereerst afhankelijk van de toegang die de tegenspreker heeft tot de informatie in het opsporingsonderzoek. In de meeste onderzochte gevallen heeft de tegenspreker met de teamleider afgesproken dat de tegenspreker toegang heeft tot alle stukken van het dossier, op grond van de overweging dat de tegenspreker dezelfde kennis moet hebben als de teamleider. In de praktijk wordt die volledige toegang in de meeste gevallen verstrekt. Soms krijgt de tegenspreker echter te maken met problemen van praktische aard. Zo is het voor een tegenspreker uit een ander korps of een tegenspreker van een andere afdeling niet altijd mogelijk om vanaf de werkplek in het eigen korps het dossier te bekijken. De stukken moeten dan op een andere manier worden toegezonden, wat soms betekent dat de tegenspreker (slechts) eens in de week of twee weken in de gelegenheid is het onderzoek bij te lezen.

⁷ Hoewel de meeste korpsen formeel eisen dat een tegenspreker de opleiding tegenspraak van de Politieacademie en/of de Tactisch Leidinggeven Leergang Recherche (TLL-R) heeft gevolgd, blijkt in de praktijk niet iedere tegenspreker daaraan te voldoen (voor de uitvoering van de eerste tegenspraakopdracht). De vraag welke opleiding (bijvoorbeeld de opleiding tegenspraak) de tegenspreker heeft gevolgd, zegt ook niet altijd iets over welke rol de tegenspreker op zich neemt.

De informatie die de tegenspreker krijgt uit een opsporingsonderzoek kan afhankelijk zijn van wat de teamleider mag verstrekken aan de tegenspreker. Soms mag de teamleider informatie, bijvoorbeeld zogenaamde sturingsinformatie (van de CIE), niet meedelen aan het onderzoeksteam en/of tegenspreker. In een paar onderzochte gevallen heeft dat tot vragen geleid bij de tegenspreker, omdat hij het idee heeft niet overal van op de hoogte te zijn. Beslissingen die door de teamleider worden genomen, kunnen dan als een verrassing komen voor de tegenspreker. In een tegenspraakrapport is daarover het volgende opgenomen door een tegenspreker:

‘Een ander punt dat ik onder de aandacht wil brengen is om na te denken over hoe er omgegaan moet worden met zogenaamde sturingsinformatie. Ik kreeg in het begin van het onderzoek een moment het idee dat de teamleiding sturingsinformatie had gekregen die invloed had op het besluitvormingsproces. Na overleg met de teamleider bleek dit echter niet het geval te zijn. Wel bleek hij informatie gekregen te hebben die hij niet met het team kon delen. Om later als er naar gevraagd wordt open en transparant te kunnen aangeven wanneer hij over welke informatie beschikte, is het zinvol als de teamleider de sturingsinformatie in een afzonderlijk journaal gaat vastleggen.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Ten slotte is de kennis die de tegenspreker van het opsporingsonderzoek heeft, afhankelijk van de vraag welke stukken van het opsporingsonderzoek de tegenspreker leest en hoe hij die bestudeert. Dit kan samenhangen met de gekozen werkwijze van de tegenspreker, maar ook met zijn beschikbare tijd. Omdat tegenspraak een nevenfunctie is en de tegenspreker de taak moet verrichten naast zijn dagelijkse werkzaamheden, komt het in de praktijk regelmatig voor dat de tegenspreker onvoldoende tijd heeft voor tegenspraak. Een tegenspreker zegt bijvoorbeeld:

‘Als ik meer tijd zou hebben, had ik me meer verdiept in het onderzoek dan alleen het richten op de hypothesen en scenario’s.’ (interview tegenspreker)

Overigens kan bijvoorbeeld de gedetailleerde bestudering van het onderzoek door de tegenspreker ertoe leiden dat hij punten opmerkt die hij eigenlijk niet bij zijn rol als tegenspreker vindt horen. Hij geeft die punten dan toch mee, omdat ze hem nu eenmaal zijn opgevallen.

Werkwijze en ontwikkelingen in het opsporingsonderzoek

De rol die de tegenspreker vervult, kan afhankelijk zijn van de werkwijze en ontwikkelingen in het opsporingsonderzoek. De tegenspreker kan zijn rol bijvoorbeeld als die van ‘luis in de pels’ zien. De werkwijze van het team kan realisatie van die rol belemmeren. In een onderzoek verzuimt het team de hypothesen nader uit te werken. De tegenspreker heeft daardoor geen gereedschap om tegen te spreken als een ‘luis in de pels’. Hij wordt daardoor gedwongen te kiezen voor een rol als ‘proceduralist’ en ‘researcher’. De tegenspreker richt zich als ‘proceduralist’ op de werkwijze van het

team, opdat hij wel gereedschap zou krijgen om tegen te kunnen spreken als ‘luis in de pels’. Daartoe heeft de tegenspreker onder andere geadviseerd conform de afgesproken werkwijze hypothesen uit te werken. Daarnaast heeft de tegenspreker als ‘rechercheur’ meegedacht met het onderzoek door met de teamleider te sparren over mogelijke onderzoeksmethoden en aanknopingspunten voor nader onderzoek. Dit is echter niet de rol die de tegenspreker eigenlijk voor ogen heeft:

‘Ik moet niet meerecheren. Ik heb het wel gedaan.’ (interview tegenspreker)

In één van de geobserveerde gevallen ontbreekt in het afsprakenjournaal van het onderzoek vaak een argumentatie voor een genomen beslissing. Alleen de beslissing wordt vermeld. Ondanks dat de tegensprekers in dat geval als ‘luis in de pels’ kunnen optreden en vragen om explicatie, ervaren de tegensprekers het ontbreken van de argumentatie als een belemmering om tegen te spreken. De tegensprekers wensen zich namelijk meer als ‘coach’ op te stellen en vinden het moeilijker als de argumentatie ontbreekt.

De teamleider

De teamleider kan op verschillende manieren de keuze en realisatie van de rol van de tegenspreker beïnvloeden. De kennis en ervaring van een teamleider kunnen daarbij een rol spelen. Bij onervaren teamleiders kan door een tegenspreker meer worden gecoacht dan bij ervaren teamleiders. Eén van de tegensprekers gaf aan dat, omdat de tegensprekers de teamleider nog niet kenden, zij hebben geprobeerd te achterhalen wat voor ‘vlees ze in de kuip hadden’. Ze waren niet op de hoogte van de ervaring van de teamleider en probeerden dat af te tasten door vragen te stellen. De tegensprekers maakten uit de antwoorden van de teamleider op hoeveel ervaring hij had. Op die manier konden zij hun tegenspraak daarop aanpassen. In dit geval bleek dat de teamleider veel ervaring had en vonden de tegensprekers het niet nodig de teamleider te coachen. In één van de geobserveerde gevallen blijkt de reputatie van de teamleider ook een rol te spelen bij de keuze en realisatie van de rol:

‘De teamleider (naam teamleider) staat bekend om zijn goede onderzoeken. Het is een goede teamleider die goed doordacht beslissingen neemt. Ik vind het daarom moeilijk om hem tegen te spreken. Moeilijk in de zin van weinig punten die ze laten liggen. Als een team veel punten laat liggen dan heb je het als tegenspreker makkelijker.’ (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

Onder andere dit heeft een rol gespeeld bij de tegenspreker om te varen op zijn routine. Eén tegenspraaksessie kreeg daardoor echter een sterk ritualistisch karakter.

Ook de houding van de teamleider kan een rol spelen. Hoe de teamleider met de tegenspreker omgaat, kan gevolgen hebben voor de rol die de tegenspreker vervult. Een

teamleider kan bijvoorbeeld van de tegenspreker vragen als ‘luis in de pels’ te fungeren. Zo zegt een teamleider:

‘Al ben je het met me eens, dan toch proberen (...) de luis in de pels te zijn. Dus altijd kritisch te zijn (...) in de opbouwende sfeer.’ (interview teamleider)

Een andere teamleider is wat meer afhoudend ten opzichte van de tegenspreker en ziet tegenspraak meer als een ritueel:

‘Er (worden) natuurlijk door een tegenspreker die aan de zijlijn staat, dingen geroepen, maar de praktijk is dan gewoon anders. (...) Op dat moment doe je dat niet (...). Het is nu eenmaal de taak van de tegenspreker om tegen te spreken (...).’ (interview teamleider)

Sommige tegensprekers en teamleiders vinden het een risico als dezelfde tegenspreker vaak tegenspreekt bij dezelfde teamleider. Volgens een aantal geïnterviewde teamleiders en tegensprekers ontstaat dan het risico dat zij minder kritisch worden tegenover elkaar, hetgeen van invloed kan zijn op de rol die de tegenspreker vervult. Zo zegt een teamleider:

‘Ik denk wel dat doordat we vaker samenwerken dat we dus wat liever voor elkaar zijn en dat daarmee het gevaar ontstaat dat je minder kritisch naar elkaar toe bent.’ (interview teamleider)

Op de houding van de teamleider en de relatie tussen tegenspreker en teamleider wordt in het volgende hoofdstuk verder ingegaan.

De werkwijze van de tegenspreker

Een andere factor is de werkwijze van de tegenspreker (zie hoofdstuk 6). De nabijheids- of afstandelijke strategie die de tegensprekers bij hun werkwijze hanteren, heeft gevolgen voor de rollen die zij vervullen. Bijvoorbeeld de tegenspreker die dicht bij het onderzoek(steam) staat, kan makkelijker de rol van ‘rechercheur’ en ‘coach’ vervullen dan de tegenspreker die op grote afstand van het onderzoek(steam) gaat staan. Dit is goed zichtbaar in één van de geobserveerde gevallen. Hier is de tegenspreker tijdens het onderzoek aanwezig bij de brainstormsessie. De tegenspreker rechercheert tijdens die sessie met de teamleden mee. Ook woont hij een paar briefings bij, waardoor hij zelf de sfeer proeft in het team en daarop kan tegenspreken.

De tegenspreker die zich verantwoordelijk voelt voor het oplossen van het onderzoek, is eerder geneigd mee te rechercheren dan de tegenspreker die zich daarvoor niet verantwoordelijk voelt. Veel tegensprekers (en ook teamleiders) hopen of verwachten dat de tegenspreker het ontbrekende puzzelstukje in het onderzoek zal vinden. Zij zeggen in eerste instantie die verwachting niet te hebben, maar blijken dat toch te hopen of daarmee bezig te zijn. Bijvoorbeeld een tegenspreker:

‘Ik dacht van het zou heel mooi zijn als ik nu uit al die stukken de boef kan vinden.’ (interview tegenspreker)

7.6 Deframing en reframing door tegenspraak

Het opsporingsproces is beschreven als een framing-, deframing- en reframingproces (hoofdstuk 4). Aan framing in de opsporing zijn risico's verbonden. Tegensprekers staan voor de opgave de risico's van framing te voorkomen of te doorbreken en deframing- en reframingprocessen op gang te brengen. In deze paragraaf staat de vraag centraal in hoeverre tegensprekers daarop gericht zijn met de hiervoor beschreven inhoudelijke uitvoering en welke bevorderende en belemmerende factoren daarbij een rol spelen.

Uit de risico's van het framingproces en de factoren die deframing en reframing in de opsporing kunnen belemmeren, kan worden afgeleid waarop een tegenspreker zich inhoudelijk zou kunnen richten om risico's tegen te gaan en om deframing en reframing op gang te brengen. Tegensprekers zouden routines en gewoontes kunnen doorbreken, de aandacht vestigen op afwijkende informatie en alternatieven kunnen inbrengen of benadrukken. Daarnaast zouden tegensprekers met zicht op de verhoudingen in het team daarop invloed kunnen uitoefenen. Ook zouden tegensprekers het inbrengen van alternatieven door teamleden kunnen bevorderen, discussie en afwijkende standpunten stimuleren en falsificatie benadrukken. Ten slotte zouden tegensprekers overzicht over het onderzoek kunnen creëren, de druk op het team kunnen verminderen en invloed kunnen uitoefenen op de informatieverstrekking buiten het team.

Het voorgaande in ogenschouw nemende is de 'ritualist' niet gericht op het vermijden van de risico's van framing of het bevorderen van deframing en reframing. De 'ritualist' levert hieraan geen bijdrage, sterker nog, de 'ritualist' zou de risico's van framing juist kunnen versterken. Gebrek aan kritiek levert mogelijk een bevestiging op van het frame dat het team al hanteert. Het laat de risico's van een gevestigd frame ongemoeid en draagt niet bij aan deframing of reframing.

Ook de 'proceduralist' is onvoldoende gericht op het aanpakken van de risico's van framing of het op gang brengen van deframing en reframing. Slechts op indirecte wijze draagt de 'proceduralist' hieraan bij. Deze tegenspreker is gericht op organisatorische thema's en het verbeteren van de kwaliteit (procedureel opgevat) van het onderzoek. De procedures en regels kunnen diverse doelen dienen. Naleving van sommige procedures en regels kan bijdragen aan bijvoorbeeld reframing en deframing. Ter verduidelijking wordt hiervan een voorbeeld gegeven. In twee onderzochte gevallen heeft een tegenspreker geadviseerd een tijdlijn rondom het misdrijf op te stellen. Een tijdlijn is een hulpmiddel in een opsporingsonderzoek waarmee overzicht over de gebeurtenissen kan worden gecreëerd. Met een tijdlijn kunnen bevindingen in het onderzoek worden geverifieerd en gefalsifieerd. Eventueel onwaarschijnlijke verklaringen van bijvoor-

beeld verdachten of getuigen kunnen met behulp van die tijdlijn aan het licht komen. Dit kan op indirecte wijze bijdragen aan deframing en reframing in het opsporingsonderzoek.

De ‘rechercheur’ kan bijdragen aan het vermijden van risico’s van framing en aan het op gang brengen van deframing en reframing, omdat hij op zoek is naar de ‘waarheid’. Daarbij kan hij op fouten in het framingproces stuiten en trachten deframing en reframing te stimuleren. De bijdrage van de ‘rechercheur’ is echter toch beperkt, omdat de ‘rechercheur’ binnen het frame van het onderzoeksteam blijft. De nadruk ligt in deze rol niet op bijvoorbeeld het doorbreken van routines of het stimuleren van afwijkende standpunten. De ‘rechercheur’ beperkt zich vooral tot het meedenken met het team binnen de kaders van het opsporingsonderzoek.

De ‘coach’ richt zich op een beperkt deel van de risico’s van framing en bevordert deframing en reframing alleen door middel van de sociale kant van het opsporingsproces. De inhoudelijke kant van het opsporingsonderzoek blijft bij de ‘coach’ buiten beschouwing. Daarbij komt dat in de praktijk de ‘coach’ doorgaans via de teamleider zijn invloed op het team probeert uit te oefenen en niet rechtstreeks in contact staat met het team. Gelet op de werkwijze van de meeste tegensprekers om afstand te bewaren tot het onderzoeksteam, stimuleert hij slechts op indirecte wijze discussies en afwijkende standpunten in het team.

Ten slotte is de ‘luis in de pels’ het beste in staat risico’s van framing te vermijden en deframing en reframing op gang te brengen. Dit doet de ‘luis in de pels’ door telkens de andere kant van wat het team doet of denkt te benadrukken. Hij wijst daardoor op alternatieven en brengt deze ook actief in. Daarnaast probeert hij door middel van explicatie afwijkende informatie en alternatieven onder de aandacht te brengen en routines en gewoontes te doorbreken. De ‘luis in de pels’ is de beste rol voor een tegenspreker om deframing en reframing op gang te brengen, doordat hij dan wijst op alternatieve frames en probeert daarmee discussie, alternatieve standpunten en falsificatie te stimuleren en benadrukken. Hij probeert het team buiten het eigen frame van het onderzoek te laten denken. De ‘luis in de pels’ doet dit gelet op de werkwijze van de meeste tegensprekers die op afstand blijven, op indirecte wijze. De tegenspreker brengt de tegenspraak in bij de teamleider en deze dient de boodschap door te geven aan het onderzoeksteam. De ‘luis in de pels’ is vooral gericht op de inhoudelijke kant van het opsporingsonderzoek en laat de sociale processen in het onderzoeksteam vaak buiten beschouwing.

Geconcludeerd kan worden dat een combinatie van de rollen ‘coach’ en ‘luis in de pels’ het meest gericht is op het doorbreken van de risico’s van framing in de opsporing en het stimuleren van deframing en reframing. Eerder werd echter duidelijk dat niet alle tegensprekers erin slagen zich tijdens de tegenspraak op te stellen als een ‘luis in de pels’, ondanks dat zij dat wel van zichzelf en hun taak verwachten. De rol van ‘coach’ komt slechts in één van de onderzochte gevallen overwegend voor. Verschil-

lende factoren spelen daarbij een rol die uitgebreid aan de orde zijn gekomen in de vorige paragraaf. De framingtheorie van Goffman biedt verklaringen hiervoor.

Een belangrijke verklaring heeft te maken met de achtergronden van de tegensprekers. De meeste tegensprekers zijn zelf ervaren rechercheurs of ervaren teamleiders. Dit betekent dat zij voor een deel dezelfde frameworks hanteren als het onderzoeksteam en daardoor de voor alle betrokkenen bekende rol van 'rechercheur' op zich nemen. Voor een deel heeft de tegenspreker dezelfde ervaringen, verwachtingen, routines en gewoontes als de leden van het onderzoeksteam. Om de risico's van framing te vermijden en deframing en reframing te bevorderen, zullen de tegensprekers zelf in staat moeten zijn alternatieve interpretaties, onderzoeksrichtingen en opsporingsmethoden te zien en onder de aandacht van het team te brengen. Gelet op de omstandigheid dat tegensprekers voor een deel dezelfde frameworks hebben, kan dat lastig zijn en zijn tegensprekers in de praktijk daarop slechts deels of beperkt gericht.

De werkwijze die tegensprekers hanteren, kan het ook moeilijker maken. Het klassieke dilemma tussen distantie en nabijheid speelt hierbij een rol (zie ook hoofdstuk 6). De tegenspreker die dicht op het onderzoek staat, heeft mogelijk meer moeite de frames van het team los te laten, zelf een (alternatief) frame te vormen en deframing en reframing te stimuleren. Het direct stimuleren van deframing en reframing in het team (bijvoorbeeld door de sociale processen in het team te beïnvloeden) vergt een nabijheidstrategie. Hierbij speelt echter ook weer dat tegensprekers zelf ervaring hebben opgebouwd in soortgelijke onderzoeksteams en mogelijk niet in staat zijn die sociale processen in het team te beïnvloeden.

Naast deze inhoudelijke belemmeringen voor tegensprekers om risico's van framing te vermijden en deframing en reframing op gang te brengen, speelt ook de sociale dimensie een rol. Een tegenspreker zegt bijvoorbeeld:

'Ik heb een keer een onderzoek gehad waarbij ik vond dat ze bij de verkeerde verdachte zaten. Dan krijg je vechtgesprekken. Ik begin dan de hele tijd daarover, want dat is het enige wat ik kan doen, telkens het onderwerp op de agenda zetten. Dan merk je meteen irritatie en ontstaan er vechtgesprekken.' (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

Hieruit volgt dat het aanbieden van een alternatief frame (een alternatieve onderzoeksrichting) sociaal gezien lastig kan zijn. Denkbaar is dat dit ook geldt voor het aanbieden van alternatieve interpretaties of opsporingsmethoden. Deze sociale kant van tegenspraak komt in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan bod. Hier wordt slechts geconcludeerd dat een tegenspreker inhoudelijk gezien wel gericht kan zijn op het beperken van de risico's van framing of het stimuleren van een deframing- en reframingproces, maar dat de tegenspreker daarbij ook afhankelijk is van de relatie met de teamleider, het team en overige sociale aspecten.

7.7 Tot slot

In hoofdstuk 6 is geconstateerd dat de uitvoering van tegenspraak in de praktijk een grotere variëteit en complexiteit kent dan het protocol doet vermoeden en dat de tegenspreker bij de invulling van zijn taak beschikt over een grote mate van autonomie. Dit hoofdstuk bevestigt die autonomie ook ten aanzien van de inhoudelijke invulling van de taak van de tegenspreker. Er is bijvoorbeeld geconstateerd dat tegenspraak bij de politie zich grotendeels beperkt tot de identificatiefase van het opsporingsonderzoek. Tegensprekers kunnen uiteenlopende rollen op zich nemen, waaronder de minimalistische rol van ‘ritualist’. Tegensprekers geven daarmee soms een beperktere invulling aan hun taak als tegenspreker dan het protocol voorschrijft. Denkbaar is dat die beperktere invulling kan leiden tot (schijn)zekerheid of bevestiging, terwijl een onderzoeksteam vaak al op zoek is naar bevestiging. Op een ander punt blijkt juist sprake te zijn van doelverbreding. De ‘proceduralist’ richt zich immers voornamelijk op de kwaliteit van het opsporingsonderzoek.

De verwachtingen die tegensprekers hebben van hun rol als tegenspreker passen grotendeels bij de concrete taken en activiteiten die in het protocol zijn beschreven. De rollen die de tegensprekers in de praktijk op zich nemen, voldoen daaraan echter niet altijd. In het voorgaande is geconstateerd dat daarbij verschillende factoren een rol kunnen spelen. Eén factor is nog niet aan de orde gekomen. Deze factor is van belang bij de rol van ‘rechercheur’. Tegensprekers geven aan de zaak te willen oplossen of te willen meehelpen de boef te vangen. Zij hebben de drang het misdrijf snel op te lossen en zijn daarom op actie gericht. Tegensprekers zijn daardoor geneigd mee te gaan rechercheren in de hoop de dader op het spoor te komen en zijn slechts in beperkte mate gericht op het voorkomen van risico’s van framing en het bevorderen van deframing en reframing. Vermoed kan worden dat deze actiegerichtheid voortkomt uit de uit onderzoek bekend geworden politiecultuur (Reiner, 2010; zie ook hoofdstuk 1).

8. De sociale dimensie van tegenspraak

8.1 Inleiding

Om met behulp van tegenspraak deframing en reframing in de opsporing te bewerkstelligen, is niet alleen de inhoudelijke inbreng van de tegenspreker van belang, maar ook de sociale relatie waarbinnen tegenspraak plaatsvindt. Met name de relatie met de teamleider van het opsporingsonderzoek is daarbij van belang. Dit wordt ook in het Protocol tegenspraak politie (2006) onderkend. Volgens het protocol is effectieve tegenspraak gebaat bij een basis van vertrouwen en collegialiteit tussen teamleider en tegenspreker (Protocol tegenspraak politie, 2006: 30). Datzelfde protocol onderkent daarnaast ‘dat tegenspraak door de aard van het instrument een zeker conflicterend element in zich draagt en dat de zienswijzen van teamleiding en tegenspreker uiteen kunnen lopen’.

Bij de uitvoering van tegenspraak is sprake van een potentieel spanningsveld. Enerzijds moet de tegenspreker het vertrouwen van de teamleider winnen en moet er sprake zijn van collegialiteit om effectief te kunnen tegenspreken. Anderzijds kan tegenspraak tot conflicten leiden.

Dit hoofdstuk gaat over sociale aspecten van het tegenspraakproces. De aandacht richt zich allereerst op de wijze waarop een tegenspraaksessie vanuit sociaal perspectief verloopt (paragraaf 8.2). Vervolgens wordt de vraag beantwoord hoe de tegenspreker de relatie met de teamleider vormgeeft (paragraaf 8.3). In paragraaf 8.4 staat de vraag centraal hoe de teamleider zich opstelt ten opzichte van de tegenspreker. Hoe tegenspreker en teamleider op elkaar reageren tijdens een tegenspraaksessie komt aan de orde in paragraaf 8.5. Daarna wordt ingegaan op de samenhang tussen de inhoudelijke rol van de tegenspreker en de sociale strategieën en stijlen van tegensprekers (paragraaf 8.6). Aan de hand van een gedetailleerde beschrijving van de sociale dimensie van het tegenspraakproces worden bevorderende en belemmerende factoren beschreven die bij dat tegenspraakproces een rol spelen (paragraaf 8.7). Vervolgens wordt de interactietheorie van Goffman gebruikt om verklaringen te zoeken voor het verloop van de sociale processen binnen tegenspraak (paragraaf 8.8). Ten slotte wordt ingegaan op de vraag waarom tegensprekers wel of niet in staat zijn invloed uit te oefenen op de teamleider (paragraaf 8.9).

Dit hoofdstuk is gebaseerd op het empirisch materiaal dat met twee verschillende onderzoeksmethoden is verzameld. De paragrafen 8.3, 8.4, 8.5 en 8.7 zijn voor een groot deel gebaseerd op interviews met teamleiders en tegensprekers die betrokken waren bij de tegenspraakgevallen waarvan het dossier is bestudeerd. Met de interviews is slechts op indirecte wijze zicht verkregen op deze sociale aspecten van tegenspraak.

Daarom is aanvullend onderzoek verricht door tegenspraaksessies te observeren. De waarnemingen die daarbij zijn gedaan, vullen de interviewgegevens aan en bieden meer gedetailleerde informatie. De paragrafen 8.2 en 8.6 zijn grotendeels op deze observaties gebaseerd.

8.2 De tegenspraaksessie

Tegenspraak krijgt in de praktijk vooral vorm tijdens zogenaamde ‘tegenspraaksessies’. Uit de eerder gegeven casusbeschrijving (hoofdstuk 5) blijkt dat tegensprekers buiten de tegenspraaksessies om ook contact met de teamleider kunnen hebben over tegenspraak. Zo brengen teamleiders tegensprekers soms (telefonisch) op de hoogte van belangrijke ontwikkelingen in het onderzoek. Daarop kan dan door de tegensprekers direct worden gereageerd. Het zwaartepunt van de tegenspraak ligt echter bij de sessies. In deze paragraaf staan de tegenspraaksessies en het verloop daarvan centraal, waarbij vooral wordt gericht op de sociale dimensie daarvan. Dit gebeurt aan de hand van vier onderwerpen:

1. Hoe verloopt de tegenspraaksessie?
2. Hoe stellen tegensprekers zich naar teamleiders op?
3. Hoe verloopt de communicatie tijdens een tegenspraaksessie?
4. Welke verschillen zijn er tussen de voorbereiding, de hoofdfase en de afsluiting van de tegenspraaksessie?

8.2.1 Verloop van de tegenspraaksessie

Een tegenspraaksessie behelst drie fases. De eerste fase bestaat uit de ontvangst van de tegenspreker, de eventuele voorbereiding door de tegenspreker en het gereedmaken voor de tegenspraaksessie in de bestemde ruimte (hierna voorbereidende fase). Tegenspraak vindt plaats op de werkplek of het politiebureau van de teamleider of het TGO-team. Als de tegenspreker zijn werkplek niet op diezelfde locatie heeft, reist de tegenspreker af naar het politiebureau van de teamleider. De tegenspreker is daarmee ‘te gast’ bij de teamleider. Dit uit zich onder meer bij het begin van de tegenspraaksessie. De teamleider (of, in opdracht van de teamleider, de ambtelijk secretaris) zorgt er doorgaans voor dat de tegenspreker wordt ontvangen (bijvoorbeeld in de TGO-ruimte) en in de gelegenheid wordt gesteld zich (indien nodig) voor te bereiden op de sessie. De tegenspreker krijgt een ruimte waar hij zich kan voorbereiden en krijgt toegang tot het onderzoeksdossier. Het vinden van een geschikte ruimte om zich voor te bereiden, is voor tegensprekers soms lastig. Dat is vooral als twee tegensprekers met elkaar willen overleggen voorafgaand aan de tegenspraaksessie. Tijdens de voorbereiding van één van de geobserveerde tegenspraaksessies bijvoorbeeld krijgen de tegensprekers een werkplekje op de kamer van de ambtelijk secretaris en de teamleider. Zij voelen zich

daardoor niet vrij te overleggen en zoeken daarom na enige tijd een andere ruimte op. In één ander geval is er, nadat de tegensprekers eerst een ruimte moeten verlaten omdat deze toch bezet blijkt te zijn, geen ruimte voor hen vrij en zijn zij genoodzaakt zich buiten op een muurtje voor te bereiden.

Na de voorbereiding op de tegenspraaksessie maken de tegenspreker(s) en teamleider (en evt. ook de ambtelijk secretaris¹) zich klaar voor de sessie en gaan op weg naar de ruimte waar deze zal plaatsvinden. Het initiatief hiervoor kan zowel bij de teamleider als bij de tegenspreker liggen. In de meeste geobserveerde gevallen wordt een aparte ruimte gezocht waar de tegenspraaksessie kan plaatsvinden. Eenmaal is daarvan afgeweken. De sessie vindt plaats in de TGO-ruimte waar ook andere VKL-leden en teamleden aan het werk zijn. Hierdoor is het in dit geval geen gesprek tussen alleen een teamleider en een tegenspreker. Andere aanwezigen mengen zich in het gesprek, waardoor de sessie anders verloopt. Bepaalde onderwerpen worden niet besproken en er wordt meer gebrainstormd over wat zich in die zaak mogelijk heeft afgespeeld.

Tijdens deze eerste fase, nog voor de tegenspraaksessie begint, vangt de interactie tussen de teamleider en de tegenspreker al aan. Soms wordt al kort gesproken over ontwikkelingen in het onderzoek en is er ruimte voor een 'praatje pot'. Er wordt bijvoorbeeld geïnformeerd hoe het met de ander gaat en gesproken over ontwikkelingen op het werk, collega's, vakanties en andere niet op het TGO en de tegenspraak betrekking hebbende zaken. Wat precies wordt besproken (bijvoorbeeld of over privé zaken wordt gesproken of voornamelijk over werkgerelateerde zaken), hangt voor een groot deel af van de vraag of de tegenspreker en teamleider elkaar al langer kennen en de reeds bestaande relatie tussen hen. In deze fase voor de tegenspraaksessie is ook ruimte voor het maken van grappen. Voor één van de geobserveerde tegenspraaksessies (voorbeeldcasus hoofdstuk 5) bijvoorbeeld maakt de teamleider bij de koffieautomaat een grap over één van de tegensprekers en even later als zij klaar zijn om de sessie te starten, wordt door de teamleider weer een grap gemaakt over diezelfde tegenspreker.

Het tweede onderdeel van de tegenspraaksessie is de eigenlijke tegenspraakfase. Deze hoofdfase kan aanvangen zonder dat dat expliciet wordt benoemd. De aanvang vloeit dan voort uit een natuurlijk rustmoment of de eerste fase vloeit geruisloos over in de hoofdfase. De hoofdfase kan echter ook een duidelijk begin hebben. In één van de geobserveerde sessies nemen de teamleider en de ambtelijk secretaris plaats tegenover de twee tegensprekers en kijken hen zwijgend aan. Na een moment van stilte zegt de ambtelijk secretaris: '*Ja, jullie zijn de tegensprekers.*' (aantekeningen observaties tegenspraaksessie) Daarop begint één van de tegensprekers het gesprek. In dit geval

1 Meestal vindt tegenspraak plaats tussen tegenspreker en teamleider, maar soms is ook de ambtelijk secretaris aanwezig. In enkele onderzochte gevallen zijn ook andere teamleden (zoals een tactisch coördinator en ondersteuningscoördinator) bij de tegenspraaksessies aanwezig. Bij de geobserveerde tegenspraaksessies was dat niet het geval. Daarbij waren alleen de teamleider en eventueel de ambtelijk secretaris aanwezig.

wordt het initiatief voor deze fase bij de tegensprekers gelegd. In de andere geobserveerde sessies nemen de tegensprekers zelf het initiatief. De leiding en het initiatief over het gesprek liggen bij de tegensprekers en de stand van zaken van het opsporingsonderzoek komt aan de orde door de vragen van de tegensprekers. Eén tegenspraaksessie wijkt hiervan af. Tijdens die sessie neemt juist de teamleider het initiatief. De teamleider geeft een toelichting op de stand van zaken en pas daarna ligt de leiding over het gesprek bij de tegensprekers.

De sessie gaat meestal voor het grootste deel over het betreffende TGO-onderzoek en over tegenspraak, maar er is soms ook ruimte voor grappen en andere onderwerpen, bijvoorbeeld andere onderzoeken, anekdotes, andere werkgerelateerde zaken en collega's. Dit kan gebeuren naar aanleiding van het onderwerp dat op dat moment wordt besproken, maar ook een (van buiten komende) onderbreking kan die ruimte creëren. Eén van de geobserveerde tegenspraaksessies wordt onderbroken doordat de ruimte waar de tegenspraak plaatsvindt, bezet is en de tegenspraak dus moet verhuizen naar een andere ruimte. Dit zorgt voor een onderbreking, waardoor tijdens die onderbreking wordt gesproken over lief en leed van collega's.

Het verloop van een tegenspraaksessie staat vaak niet vast. Er wordt meestal geen expliciete agenda gehanteerd. De opmerkingen van de tegensprekers zijn vaak leidend voor wat op welk moment wordt besproken.

De tegensprekers hanteren in de geobserveerde gevallen (in eerste instantie) een indirecte stijl van tegenspreken. Dat houdt in dat de tegensprekers vooral vragen stellen en op die manier trachten de teamleider zijn beslissingen te laten heroverwegen. De tegensprekers geven (in eerste instantie) niet direct hun mening of oordeel over een beslissing of ontwikkeling in het onderzoek. Gedurende het gesprek verandert dat soms. Dit is bijvoorbeeld het geval als de teamleider geen bevredigend antwoord geeft op de vraag van de tegenspreker. De tegenspreker herhaalt dan soms de vraag, soms met andere woorden, stelt een verdiepende vraag of uit zich steeds directer over het punt dat hij wil maken. Dat laatste doet hij door zijn mening te geven of op directe wijze te zeggen wat hij bedoelt. Een tegenspraaksessie is daarom meestal geen kort vraag-en-antwoordspel, maar meer een langer durende dialoog waarbij de tegenspreker vragen stelt en de teamleider antwoordt.

De tegenspreker komt met vragen en opmerkingen die hij deels van te voren heeft voorbereid en deels ter plekke bedenkt. Als de tegenspreker door zijn opmerkingen heen is, eindigt deze de tweede fase door opmerkingen als *'Op dit moment heb ik geen vragen'*, of *'Dit waren op zich volgens mij wel onze (...) punten en vragen die wij hadden inderdaad.'* Met een dergelijke afsluitende opmerking wordt dan de derde fase van de tegenspraaksessie begonnen, de afronding en het afscheid. In de geobserveerde gevallen eindigt de sessie niet direct met de afsluitende opmerking van de tegenspreker. Er is nog ruimte voor het bespreken van verschillende onderwerpen. Zo wordt na één van de sessies nog geruime tijd doorgepraat over het onderzoek en over zaken die de voorbereiding door de tegensprekers betreffen. Na een andere sessie wordt uitge-

breid de tijd genomen voor een ‘praatje pot’ over andere lopende opsporingsonderzoeken en ontwikkelingen met betrekking tot de lopende reorganisatie bij de politie. De afsluiting duurde in dat geval zelfs langer dan de hoofdfase.

Slechts in één van de geobserveerde gevallen wordt na afloop van de tegenspraakssessies telkens de tegenspraak geëvalueerd. Daarnaast wordt het maken van een afspraak voor een nieuwe tegenspraakssessie besproken. Ten slotte nemen de tegenspreker(s) en de teamleider (en ambtelijk secretaris) afscheid van elkaar. Soms gaat een tegenspreker nog even mee met de teamleider naar de TGO-ruimte of worden andere collega’s opgezocht. Dit hoort echter niet meer bij de tegenspraakssessie. Na afloop van één van de onderzochte sessies gaat de tegenspreker nog afzonderlijk in gesprek met de ambtelijk secretaris die ook bij de tegenspraakssessie aanwezig is. De tegenspreker is namelijk niet tevreden over de wijze waarop de ambtelijk secretaris reageert tijdens de sessie. De tegenspreker vindt dat de ambtelijk secretaris telkens te defensief reageert door te zeggen dat de tegenspreker het niet goed ziet, dat het team er wel rekening mee houdt of dat het team het goed ziet. De tegenspreker besluit de ambtelijk secretaris daar na afloop van de sessie over aan te spreken in een ‘*minder bedreigende setting*’ om te vertellen dat hij beter niet zo kan reageren.

8.2.2 Opstelling van tegensprekers

De tegenspreker is ‘op bezoek’ bij de teamleider. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de beperkte toegang van de tegenspreker tot het gebouw, dat de teamleider voor de tegenspreker een ruimte regelt om zich voor te bereiden of dat de teamleider de tegenspreker koffie aanbiedt. Soms leidt dit tot een wat meer afstandelijke of afwachtende houding van de tegenspreker voor en na de sessie. Dat geldt voor externe tegensprekers sterker dan voor interne tegensprekers. Dit kan overigens afnemen naarmate de tegenspreker vaker op die locatie of bij dezelfde teamleider tegenspreekt.

Bij de wijze waarop tegensprekers zich opstellen naar de teamleider kan onderscheid worden gemaakt tussen een afstandelijke houding en een houding die meer nabijheid of betrokkenheid uitstraalt. Dit geldt zowel voor de setting als voor de sociale aspecten. Met de ruimtelijke positie ten opzichte van de teamleider (en ambtelijk secretaris) kan een bepaalde sfeer worden gecreëerd. Tegenover elkaar met een (ruime) tafel ertussen creëert meer afstand dan wanneer de tegenspreker naast de teamleider gaat zitten of er geen tafel tussen beiden staat. Tegensprekers zijn soms ook bewust bezig met de positie die zij innemen in de fysieke ruimte. Zo zegt een tegenspreker: ‘*Dat is altijd een punt waar je gaat zitten als tegenspreker. Ga je naast de teamleider zitten of tegenover?*’ (interview tegenspreker) Bij de geobserveerde gevallen blijkt de plek die de tegenspreker inneemt, min of meer aan te sluiten bij diens stijl.² De tegensprekers

² Zie over de tegenspraakstijl paragraaf 8.3.

die wat meer afstand bewaren ten opzichte van de teamleider en op meer afstandelijke wijze tegenspreken, nemen tegenover of op meer afstand van de teamleider plaats. De tegenspreker die zich soms vriendschappelijk naar de teamleider opstelt, gaat dichterbij de teamleider zitten en niet recht tegenover hem.

Ook met betrekking tot de sociale houding kan onderscheid worden gemaakt tussen tegensprekers die zich wat meer op afstand houden en zij die meer betrokkenheid tonen. Daarbij speelt de fase van de tegenspraakssessie een rol. De houding van de tegenspreker ten opzichte van de teamleider tijdens de voorbereiding en afsluiting van de sessie kan afwijken van de houding in de hoofdfase. Tegensprekers die zich tijdens de voorbereiding en afsluiting betrokken en nabij tonen, nemen tijdens de tegenspraakssessie (in eerste instantie) soms een iets afstandelijker houding aan. Dit verschil kan verklaard worden door de verschillen tussen de fases. De eerste en derde fase zijn wat meer ontspannen en lossen, terwijl de hoofdfase zelf vaak een andere, meer zakelijke sfeer kent en tegensprekers daarom ook een andere houding aannemen.

Bij de houding van tegensprekers tijdens de voorbereidende en afsluitende fase is vooral van belang of de tegenspreker de teamleider al langer kent. Zo stelt de tegenspreker die al langer een goede relatie met de teamleider heeft, zich wat minder afstandelijk op dan de tegenspreker die de teamleider voor het eerst ontmoet. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de informele en vriendschappelijke gesprekken die tegenspreker en teamleider met elkaar hebben.

Bij de houding van tegensprekers tijdens de tegenspraakfase spelen daarnaast andere factoren, zoals de achtergronden van de tegenspreker (ervaring en opleiding), de hiërarchische relatie tussen tegenspreker en teamleider en het (inhoudelijke) verloop van de tegenspraakssessie een rol. Een andere houding is bijvoorbeeld zichtbaar bij tegensprekers die veel ervaring hebben met tegenspraak en al lang bij de politie werken, in vergelijking met tegensprekers die weinig ervaring hebben en bijvoorbeeld als recherchekundige (eventueel 'zij-instromer') worden ingezet als tegenspreker bij een ervaren teamleider. De ervaren tegenspreker stelt zich dominanter op dan de onervaren tegenspreker die afwachtender en afstandelijker blijft. Ten slotte speelt ook de houding van de teamleider hierbij een rol.³

In het geval er sprake is van twee tegensprekers kunnen deze verschillen in houding. Dit is vooral het geval tijdens de voorbereiding en afsluiting van tegenspraak. De relatie met de teamleider speelt daarbij een rol. Tijdens de hoofdfase nemen tegensprekers eerder een elkaar ondersteunende of complementaire houding aan.

³ Zie ook paragraaf 8.4 en 8.5.

8.2.3 *Communicatie*

Tegensprekers blijken tijdens de tegenspraaksessie vaak bewust bezig te zijn met de wijze waarop zij hun vragen en opmerkingen presenteren en formuleren. Het verschil is op dit punt groot met de teamleider. Dit blijkt zowel uit de verbale als non-verbale communicatie. Tegensprekers die op indirecte, niet-sturende wijze werken, zijn telkens bezig met de formulering van hun vraag, kleden hun standpunt voorzichtig in of proberen (directe of sterke) oordelen te vermijden. In de eerder gegeven casusbeschrijving (hoofdstuk 5) komt dat terug met betrekking tot het punt van de tegensprekers over de camerabeelden waarop de mogelijke dader van het zedendelict te zien is. Het onderzoeksteam heeft, ondanks het eerdere oordeel van de teamleider dat een confrontatie met het slachtoffer niet nodig zou zijn, de beelden laten zien aan het slachtoffer in de hoop dat deze de persoon op de beelden herkent als de dader. Het team merkte voor het verhoor de persoon nog aan als getuige. Na het tonen van de beelden aan het slachtoffer is echter besloten de persoon op de beelden toch als verdachte aan te merken. Gedragdeskundigen geven echter aan dat de verklaring van het slachtoffer niet betrouwbaar is:

Tegenspreker 2: ‘Want even voor mijn beeld, want als ik het journaal lees, dan krijg ik de indruk dat de status (van persoon op de camerabeelden) van getuige naar verdachte uh, uh, voor een groot deel bepaald is door de herkenning die (slachtoffer) heeft van uh, van de (persoon op de camerabeelden).’

Teamleider: ‘Nee ja.’

Tegenspreker 2: ‘Of ga ik dan te kort door de bocht?’

Teamleider: ‘Dan ga je te kort door de bocht.’

Tegenspreker 2: ‘Okay, want omdat het hè, als dat de stap maakt en tegelijkertijd is er een (gedragdeskundige) die aangeeft van ja maar je moet heel voorzichtig zijn met uh met zijn verklaring uh, vanwege uh, de suggestibiliteit. Dat kan wel wringen.’ (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

Uit dit fragment komt naar voren dat tegensprekers soms aarzelen of voorzichtig zijn bij het formuleren van hun opmerkingen. De zinnen van tegensprekers lopen vaker minder goed en er wordt veel ‘uh’ of ‘uhm’ gezegd. Dit wordt soms ondersteund door de non-verbale communicatie van de tegenspreker. Tijdens één van de geobserveerde sessies bijvoorbeeld blijkt uit de intonatie, de zinsopbouw en het gebruik van ‘uh’ dat de tegenspreker aarzelt over hoe zijn opmerkingen te formuleren. Dit wordt ondersteund door diens non-verbale communicatie. De tegenspreker schuift op de stoel, gebaart met zijn handen en kijkt onzeker of twijfelend naar de andere tegenspreker.

In vergelijking daarmee is het voor de teamleider en ambtelijk secretaris gemakkelijker te reageren op de tegenspraak. Dit blijkt zowel uit de verbale als non-verbale communicatie van de teamleider en ambtelijk secretaris tijdens de sessies. De teamleiders en ambtelijk secretarissen spreken vaak zelfverzekerder, duidelijker en overtuigender. Dat blijkt uit hun intonatie, zinsopbouw, het beperkte gebruik van ‘uh’, de

handgebaren die hun antwoorden ondersteunen en hun zelfverzekerde houding. Vermoedelijk speelt het feit dat de teamleider (in samenspraak met de VKL) de beslissingen zelf heeft genomen en goed op de hoogte is van het TGO-onderzoek hierbij een rol.⁴ Hierdoor lijken zij een voorsprong te hebben op de tegensprekers en is het eenvoudiger een antwoord te formuleren.

De non-verbale communicatie is tijdens een tegenspraaksessie vaak in overeenstemming met of ondersteunend aan de verbale communicatie. Tijdens één van de geobserveerde tegenspraaksessies bijvoorbeeld loopt de spanning tussen de tegensprekers en de teamleider op. Eén van de tegensprekers herhaalt een aantal keer een kritiekpunt en de teamleider verdedigt zich daar tegen. De teamleider lijkt wat geïrriteerd te zijn, omdat de tegensprekers het al vaker met de teamleider over dat punt hebben gehad. De tegenspreker haalt op dat moment de spanning weg bij de teamleider door aan te geven dat hij het de teamleider niet moeilijk wil maken en dat hij met de teamleider meedenkt. Terwijl hij dit zegt, legt de tegenspreker een hand op de schouder van de teamleider.

Soms echter komt de non-verbale communicatie niet overeen met de verbale communicatie. Tijdens een geobserveerde tegenspraaksessie zit de ambtelijk secretaris soms verveeld voor zich uit te staren of maakt tekeningetjes op zijn notitieblok. Dit straalt desinteresse uit. Toch is de ambtelijk secretaris heel geïnteresseerd en aandachtig bezig met de tegenspraak. Telkens wanneer de ambtelijk secretaris iets opvalt of er iets wordt gezegd wat hem interesseert, reageert hij daar direct op met een scherpte waaruit blijkt dat hij aandachtig heeft geluisterd. Hetzelfde geldt voor een tegenspreker. Tijdens de sessie zit hij wat onderuitgezakt in zijn stoel en neemt een passieve houding aan. Inhoudelijk gezien is ook deze tegenspreker echter zeer geïnteresseerd en scherp. Voor wat betreft de tegensprekers zou dit verklaard kunnen worden door de houding die zij willen innemen tijdens de sessie. Uit de non-verbale communicatie blijkt welke houding zij aannemen. De tegenspreker die zijn hand op de schouder van de teamleider legt, doet dit mogelijk om een betrokken of nabije houding uit te stralen. De tegenspreker die wat onderuitgezakt zit, wenst daarmee mogelijk een afstandelijke houding aan te nemen, terwijl hij eigenlijk attent en betrokken is.

Ten slotte blijken tegensprekers tijdens de sessies als de teamleider aan het woord is vaak bevestigende geluiden en bewegingen te maken. Tegensprekers reageren wanneer de teamleider iets zegt door te knikken, 'ja' te zeggen of instemmende geluiden als 'hmm' te maken. De tegensprekers lijken hiermee aan te geven dat zij aandachtig luisteren naar de teamleider en dat zij zijn verhaal begrijpen of kunnen volgen. Andersom doen teamleiders dat maar in beperkte mate als de tegenspreker wat zegt.

4 Vermoedelijk is de tegenspreker minder goed op de hoogte, aangezien hij niet dagelijks bezig is met het onderzoek en niet het volledige onderzoek tot zich neemt. De teamleider daarentegen is dagelijks met het onderzoek bezig en is daardoor mogelijk beter op de hoogte van de details dan een tegenspreker.

8.2.4 Verschillen tussen de drie fasen

In paragraaf 7.5 is aan de orde gekomen dat tegensprekers en teamleiders (soms tegengestelde) verwachtingen hebben over de inhoudelijke rol van de tegenspreker. Deze verwachtingen spreken tegensprekers en teamleiders bij aanvang van de tegenspraak niet altijd tegenover elkaar uit. Verschillen in of het niet uitkomen van verwachtingen komen dan pas aan het licht tijdens of na afloop van de sessie bijvoorbeeld bij een (informele) evaluatie. In één van de geobserveerde tegenspraaksessies wordt na afloop van de sessie een korte evaluatie gehouden. Daarbij blijkt de teamleider teleurgesteld over de rol die de tegensprekers op zich hebben genomen. De teamleider had ‘coaches’ verwacht, maar de tegensprekers waren volgens hem te veel ‘tegenspreker’. De verschillen kunnen ook verborgen blijven, omdat de tegensprekers of teamleiders de verschillen of hun teleurstellingen daarover niet altijd uiten. Zo wordt na afloop van een sessie door de tegenspreker aan de onderzoekster verteld dat hij teleurgesteld is over de reactie van de ambtelijk secretaris. Tijdens de sessie heeft hij dat niet naar voren gebracht.

De verwachtingen van tegensprekers over de invulling van hun taak vormen het uitgangspunt bij de voorbereiding op de sessie. Tegensprekers lezen stukken uit het onderzoeksdossier en noteren daarbij punten die zij met de teamleider willen bespreken. In het geval van twee tegensprekers overleggen zij vooraf met elkaar welke punten zij gaan bespreken met de teamleider. Bij de voorbereiding laten tegensprekers zich bovendien leiden door de ontwikkelingen in het onderzoek en wat zij tegenkomen in het dossier. Dat kan ertoe leiden dat een tegenspreker die bijvoorbeeld als ‘luis in de pels’ wil tegenspreken, ook ‘meedenktips’ geeft. Die laatste opmerkingen passen echter meer bij een tegenspreker als ‘rechercheur’.

Tegensprekers hebben niet alleen verwachtingen over hun eigen inhoudelijke rol, maar ook over de inhoudelijke reacties van de teamleider. Zo verwachten tegensprekers dat de teamleider ‘*wat doet met de opmerkingen*’, dat de opmerkingen van de tegensprekers worden besproken in het VKL-overleg of dat de teamleider ‘*beter gaat nadenken over de punten van de tegenspreker en er ook wat mee doet*’.

Naast inhoudelijke verwachtingen hebben tegensprekers verwachtingen over de opstelling van de teamleider en de interactie tijdens de komende sessie(s). De tegensprekers bereiden zich daarop voor en maken (in het geval van twee tegensprekers) afspraken over hoe zij de tegenspraak gaan brengen en met de teamleider om zullen gaan. In één geval zijn de tegensprekers van mening dat de teamleider ‘*heel wollig praat*’. Zij bedenken daarom van tevoren dat ze discussie met de teamleider moeten vermijden en dat zij hem vooral vragen moeten stellen. Ook besluiten ze dat ze de teamleider eerst zullen ‘*laten vertellen*’ en dat ze pas daarna gaan tegenspreken. Ze gaan er vanuit dat ze dan wel een half uur verliezen, maar dat accepteren ze.

De twee tegensprekers uit de gegeven casusbeschrijving (hoofdstuk 5) zijn op basis van hun verwachtingen over de teamleider, het team en hun taak als tegenspreker tij-

dens de voorbereiding ook bezig met de vraag hoe zij de tegenspraak moeten brengen. De tegensprekers willen niet te veel de teamleider sturen door hun mening of oordeel te ventileren, terwijl zij die tijdens de voorbereiding wel met elkaar bespreken. Zij besluiten daarom een vooral indirecte wijze van tegenspreken te hanteren. Ook houden deze tegensprekers zich bezig met hun woordkeuze, zodat de tegenspraak zo goed mogelijk overkomt tijdens de sessie.

De observaties laten zien dat de sessies in de praktijk anders kunnen lopen dan tegensprekers verwachten of waarop zij zich hebben voorbereid. Tijdens de voorbereiding op de tegenspraaksessie bijvoorbeeld laten tegensprekers zich soms veel krachtiger en directer uit over een kritiekpunt, terwijl zij dat tijdens de sessie afzwakken door niet direct de kritiek uit te spreken, maar er slechts vragen over te stellen. Ook andersom is mogelijk. Dat gebeurt bijvoorbeeld tijdens een sessie uit de casusbeschrijving (hoofdstuk 5). Tegenspreker 2 neemt zich tijdens de voorbereiding voor niet te veel in te willen vullen voor het team met betrekking tot de verklaring van het slachtoffer, gelet op de kanttekeningen die worden gemaakt door de gedragdeskundigen. De tegenspreker wil alleen weten hoe het team met dat signaal omgaat. Tijdens de sessie slaagt de tegenspreker er echter niet in het punt op die manier aan de orde te stellen. Uiteindelijk geeft hij toch zijn mening.

Daarnaast zijn er verschillen zichtbaar tussen wat tijdens de tegenspraakfase wordt besproken en wat na afloop van de sessie wordt gezegd. Soms wordt ter afsluiting van de sessie nog nagepraat over de tegenspraak, het onderzoek of andere zaken. Eerder is het voorbeeld gegeven dat een tegenspreker niet tijdens de sessie de ambtelijk secretaris op zijn gedrag aanspreekt, maar pas na afloop. Andere tegensprekers nemen na de hoofdfase nog een andere tegenspraakrol op zich door na eerst als 'luis in de pels' te hebben tegengesproken nog opmerkingen te maken die passen bij de 'rechercheur'. Opvallend is dat deze buiten de tegenspraakfase worden geplaatst en dat deze opmerkingen niet terugkomen in het tegenspraakjournaal dat door de tegensprekers wordt opgesteld.

Ten slotte blijken tijdens de sessie zelf de partijen vaak op een andere manier te praten en met elkaar om te gaan dan daarvoor, daarna of als er even wordt afgeweken van het gespreksthema. In één van de geobserveerde sessies bijvoorbeeld is de tegenspreker bezig met de wijze waarop hij de opmerkingen het beste kan formuleren en aarzelt hij daar soms over. Op de momenten dat het over andere zaken gaat, spreekt de tegenspreker veel meer ontspannen, vloeiender en zonder aarzeling. Hieruit blijkt dat het geven van kritiek tijdens de hoofdfase lastiger is dan de meer informele gesprekken voor, tijdens of na de sessie.

8.3 Strategieën

In de vorige paragraaf is de tegenspraaksessie ingedeeld in drie fases. Daarnaast is onderscheid gemaakt tussen afstandelijke en meer betrokken of nabije houdingen van tegensprekers ten opzichte van de teamleider. De houding van de tegenspreker tijdens de voorbereiding en afsluiting van de sessie kan afwijken van diens houding tijdens de eigenlijke tegenspraakfase. Tijdens de hoofdfase zijn tegensprekers bewust bezig met de wijze waarop zij hun opmerkingen en vragen kunnen verwoorden en de relatie met de teamleider vormgeven. Drie strategieën kunnen worden onderscheiden in de wijze waarop tegensprekers de teamleider benaderen tijdens de hoofdfase, namelijk de vriendschappelijke, de zakelijk-neutrale en de confronterende strategie.

Strategie I: vriendschappelijk

De eerste strategie die kan worden onderscheiden, is de vriendschappelijke. De tegenspreker die deze strategie hanteert, is gericht op een harmonieuze vertrouwensrelatie met de teamleider en stelt zich betrokken of dicht bij de teamleider op. De vriendschappelijke strategie kenmerkt zich door een collegiale, soms (bijna) amicale benadering van de teamleider door de tegenspreker. De verwachting van de tegenspreker is dat de teamleider zich gemakkelijker laat overtuigen of gemakkelijker iets aanneemt indien er een collegiale of amicale relatie is. Investeren in de relatie met de teamleider wordt daarom als belangrijk gezien. Een tegenspreker zegt hierover:

‘Het begint natuurlijk bij de relatie. Dat je daarop investeert en dat je niet binnenkomt van ik ga jou even vertellen hoe het wel moet. Dus dat begint bij die relatie. (...) Als de relatie goed is, dan maakt (...) dat het zenden en ontvangen wat soepeler (...).’ (interview tegenspreker)

De tegensprekers proberen op verschillende manieren die goede relatie met de teamleider op te bouwen of (als ze elkaar al kennen en een goede relatie hebben) te behouden. Allereerst doen tegensprekers dat door teamleiders ‘gerust te stellen’. Tegensprekers maken (bij aanvang van de tegenspraak of gedurende een tegenspraaksessie) duidelijk dat zij er zijn om de teamleider te helpen bij het opsporingsonderzoek en niet om de teamleider te beoordelen. Tegensprekers met deze strategie zijn bewust bezig te voorkomen dat tegenspraak als aanval of bedreiging wordt gezien. Een tegenspreker zegt hierover:

‘(...) het leveren van kritiek op elkaar was toch niet echt dagelijks werk. Dat betekent dat we op de verstandhouding met de teamleider en de teamleden, moesten we toch wel (...) wat omzichtig te werk gaan, om in ieder geval een vertrouwensband te creëren, zodat men ook niet het gevoel had dat wij daar als de betweters zaten. Dat deden we door goed uitleg te geven wat ons doel was en onze taak was en wat onze insteek was. En ook goed afspraken maken (...), we hebben best geïnvesteerd op in ieder geval de collega’s het gevoel te geven dat ze ons niet als bedreiging moesten zien. (...) Daar liepen wij in het begin best mee te worste-

len. We moeten het wel vertellen, maar we moeten wel zorgen dat we de teamleider niet kwijtraken, dat de teamleider zich niet aangevallen voelt, maar dat hij daar vanuit zijn professie wel wat mee doet.’ (interview tegenspreker)

Uitgaande van deze strategie positioneren tegensprekers zich zoveel mogelijk als gelijkwaardige partner van de teamleider. Een tegenspreker zegt hierover het volgende:

‘Er zit een verschil tussen divisieleiding en teamleiding. Dat zijn andere werelden, (...) andere culturen ook. Als je daar komt als vriend van de divisieleiding of degene die door de divisieleiding heel nadrukkelijk gestuurd wordt, dan ben je een veel bedreigender factor dan iemand die collegiaal komt en toevallig ook rapporteert aan de divisieleiding. Daar zit een onmiskenbaar verschil in. Hoe meer afstand tot de divisieleiding, hoe beter het is voor je positie.’ (interview tegenspreker)

Sommige tegensprekers behouden tegenspraak exclusief voor aan de teamleider en proberen te voorkomen dat er andere VKL-leden of teamleden bij aanwezig zijn. Dit om een vertrouwelijke setting te kunnen creëren. Ook een gemoedelijke sfeer kan daarbij horen:

‘De manier van tegenspreken pas je wel aan, aan hoe de teamleider op dat moment erin zit. Je probeert een andere sfeer te creëren. Ik nam bijvoorbeeld kersen mee naar de tegenspraakssessie.’ (interview tegenspreker)

Een andere mogelijkheid om vertrouwen te winnen is zich (eerst) positief uitlaten over het onderzoek. Door positieve uitspraken te doen over het onderzoek kan de teamleider het gevoel krijgen dat hij niet wordt aangevallen:

‘Het heet wel tegenspreken, maar je kunt ook rustig in je rapport aangeven dat bepaalde dingen best goed zijn gegaan.’ (interview tegenspreker)

Voor teamleiders kan dat vertrouwen opwekken.

Tegensprekers die de vriendschappelijke strategie hanteren, passen overwegend een indirecte stijl van tegenspreken toe. Dat wil zeggen dat zij niet sturend tegenspreken door bijvoorbeeld direct hun mening of standpunt te geven of werk van het team op zich te nemen, maar voornamelijk de teamleider tot nadenken, heroverwegen of actie trachten te bewegen. Dit doen tegensprekers door bijvoorbeeld vragen te stellen aan de teamleider of door de teamleider een spiegel voor te houden (door bijvoorbeeld te laten zien welke consequenties een beslissing heeft). Een tegenspreker zegt bijvoorbeeld:

‘Het is hun onderzoek, maar ik probeer op die manier te spiegelen. Naar mijn idee helpt confronteren niet echt, maar is het beter om vragen te stellen. Met een mening kom je dan ook niet verder.’ (interview tegenspreker)

Ze proberen de teamleider op vriendelijke wijze te bewegen de aanbeveling over te nemen. Zo zegt een tegenspreker:

‘Als je door een menigte wilt en je duwt mensen zacht op de rug, dan heb je meer kans dat je erdoor komt dan dat je gaat duwen.’ (interview tegenspreker)

Dit benadrukt het vriendschappelijke en op harmonie gerichte doel van de vriendschappelijke strategie.

Strategie II: zakelijk-neutraal

De zakelijk-neutrale strategie kenmerkt zich in vergelijking met de vriendschappelijke strategie door een meer afstandelijke houding van de tegenspreker tegenover de teamleider. Hij neemt die houding aan door argumenten op zakelijke en neutrale wijze te brengen, ongeacht (de persoon van) de teamleider:

‘Ik probeer niet op een andere manier tegen te spreken. De manier van tegenspraak zoals ik die heb, ik ga dat niet situationeel anders doen.’ En: ‘Bij de manier waarop ik het zeg, houd ik daar ook niet echt rekening mee. Het zijn wel allemaal verschillende mensen (...) er zit een wereld van verschil tussen de mensen. Als het over de zaak gaat, maakt het voor mij geen verschil. Ik doe dat telkens op dezelfde manier.’ (interview tegenspreker)

De tegenspreker brengt de inhoudelijke aspecten van de tegenspraak zonder daarbij speciale aandacht te schenken aan de relatie met de teamleider. Zo zegt een tegenspreker:

‘Je gaat de discussie aan en dan kom je (...) met argumenten (...). Als de een zegt het is waar en de ander zegt het is niet waar. Dan komen er vanzelf argumenten boven tafel en ontstaat er een hele discussie (...) waardoor je gezamenlijk tot een ander niveau komt.’ (interview tegenspreker)

De teamleider moet overtuigd raken door de kracht van de argumenten en niet door de confrontatie met de tegenspreker. Tegensprekers die deze strategie hanteren, schromen niet hun mening of standpunt te geven, maar willen die op zakelijke en neutrale wijze presenteren. De tegenspreker kan de tegenspraak binnen deze strategie op zowel indirecte als directe wijze onder de aandacht van de teamleider brengen. De indirecte manier wordt hier om een andere reden gebruikt dan bij de vriendschappelijke strategie. Niet om de teamleider te redden en pijnlijke gevoelens of conflicten te vermijden, maar omdat indirect effectiever zou zijn. Het gaat de zakelijk-neutrale tegenspreker om de discussie en de argumenten die daarbij naar voren komen.

Strategie III: confrontatie

De tegenspreker die voor de ‘confrontatie’ kiest, gaat verder dan de zakelijk-neutrale tegenspreker die vooral tracht met argumenten te overtuigen. De relatie tussen de tegenspreker en de teamleider staat hier evenmin centraal. In tegendeel, de relatie mag onder druk komen staan als dat nodig is om de effectiviteit van tegenspraak te vergroten.

Deze tegensprekers schromen niet de confrontatie met de teamleider op te zoeken om hem te overtuigen van hun standpunt. Zij brengen de argumenten onder de aandacht op confronterende wijze, waarbij ook hun mening en oordeel belangrijk zijn. Een tegenspreker werkt met een andere tegenspreker samen die op confronterende wijze zijn werk doet:

‘(Naam tegenspreker) is nogal van de confrontatie. (...) (Naam tegenspreker) stelt vragen als een advocaat op zitting. (Naam tegenspreker) gaat veel meer oordelen.’ (interview tegenspreker)

De tegenspreker die de confrontatie aangaat, stelt zich afstandelijker op en spreekt tegen op een ‘hardere’ manier dan tegensprekers die vriendschappelijk of zakelijk-neutraal tegenspreken:

‘Je probeert ze naar een hoger niveau te brengen. Dat doe je dan toch door een beetje pijn te doen.’ (interview tegenspreker)

Tegensprekers die volgens de confrontatiestrategie tegenspreken, hebben een directieve stijl van tegenspreken. Ze zijn meer sturend en oordelend. De tegenspreker gaat de confrontatie aan door op directe wijze kritiek te geven.

Uit de interviews met de tegensprekers volgt dat de meeste tegensprekers (in eerste instantie) de vriendschappelijke of zakelijk-neutrale strategie hanteren. De tegensprekers bij de geobserveerde tegenspraaksessies hanteren in eerste instantie de zakelijk-neutrale strategie. Uit de interviews komt slechts één tegenspreker naar voren die van meet af aan de ‘confrontatiestrategie’ hanteert. Bij de observaties was geen enkele tegenspreker die direct de confrontatie opzocht. In de praktijk kunnen mengvormen van verschillende strategieën voorkomen. Tegensprekers die in een koppel werken, kunnen elk een eigen strategie hanteren. In de geobserveerde gevallen ondersteunen de tegensprekers elkaar of vullen zij elkaar aan.

8.4 De teamleider

De relatie tussen teamleider en tegenspreker tijdens de tegenspraaksessie is niet alleen afhankelijk van de wijze waarop de tegenspreker deze relatie probeert vorm te geven. De opstelling van de teamleider is net zo belangrijk. Er kunnen twee dimensies worden

onderscheiden bij de wijze waarop de teamleider met de tegenspreker omgaat. De eerste dimensie is de houding die de teamleider aanneemt tegenover de tegenspreker. Het kan hier gaan om de houding van de teamleider bij de eerste kennismaking en bij werkafspraken die tegenspreker en teamleider met elkaar maken, bijvoorbeeld met betrekking tot de werkwijze van de tegenspreker. Het kan hier ook gaan om de houding die de teamleider tijdens de tegenspraaksessies inneemt. De tweede dimensie betreft de inhoudelijke reactie van de teamleider op de tegenspraak: wat doet de teamleider met de inhoudelijke opmerkingen van de tegenspreker, zowel tijdens de tegenspraaksessies als ook later in het opsporingsonderzoek. Deze twee dimensies worden hier achtereenvolgens beschreven.

De houding van de teamleider

Teamleiders kunnen verschillende houdingen aannemen tegenover de tegenspreker. Het merendeel van de betrokken teamleiders bij de onderzochte gevallen stelt zich open en uitnodigend op. Een tegenspreker zegt hierover:

‘Hij haalt tegenspraak naar zich toe. (...) In dit geval was de teamleiding heel open. Hij ging meer optimistisch de discussie aan.’ En: ‘(...) hij nodigt wel heel erg uit om hem te testen en om op de proef gesteld te worden en om mee te denken.’ (interview tegenspreker)

Er zijn echter ook teamleiders die zich afhoudend, afwachtend of sceptisch opstellen. Een tegenspreker zegt:

‘Ik weet nog dat (naam plv. teamleider) in het begin zoiets had van: als je alleen komt om ons af te zeiken dan hoeft je niet te komen, zo’n opmerking was er nog gemaakt, iets in die zin.’ (interview tegenspreker)

Ten slotte is denkbaar dat de teamleider zich afwijzend opstelt. In de onderzochte gevallen kwam het overigens niet voor dat de teamleider zich van meet af aan afwijzend opstelde.

De houding van de teamleider kan blijken uit de manier waarop de teamleider de tegenspreker benadert, zijn lichaamstaal, woordkeuze, manier van spreken en/of de inhoudelijke reactie van de teamleider op de tegenspraak. De houding van de teamleider ten opzichte van een tegenspreker kan soms ook met grappen worden duidelijk gemaakt. Bij één van de geobserveerde tegenspraaksessies bijvoorbeeld maakt de teamleider grappen over een tegenspreker. Hij doet dit al bij de voorbereiding. De teamleider maakt grappen dat hij de tegenspreker maar vervelend vindt en dat de tegenspreker niet zo intelligent is. Hiermee laat de teamleider blijken dat hij de tegenspreker eigenlijk niet serieus neemt. Ook tijdens de sessie zelf laat hij dit blijken door soms te reageren met een grap of licht geïrriteerd te antwoorden, terwijl hij dat in zijn reacties naar de andere tegenspreker niet doet.

De teamleiders die open staan voor tegenspraak laten dat vaak expliciet blijken door zich op positieve wijze hierover uit te spreken. Maar het kan ook anders (interview tegenspreker):

‘Ik heb ook teamleiders die zo gaan zitten (tegenspreker gaat met de armen over elkaar zitten) en zeggen: “Maar hoeveel ervaring heb jij eigenlijk, hoeveel onderzoeken heb jij geleid?”.’

De houding die de teamleider aanneemt, is afhankelijk van verschillende factoren. Er zijn teamleiders die een open en uitnodigende houding aannemen, omdat zij blij zijn met de tegenspraak. Die teamleiders hebben bijvoorbeeld zelf om tegenspraak gevraagd, omdat zij het noodzakelijk vinden in hun onderzoek of eerder positieve ervaringen hebben gehad met tegenspraak. Een teamleider kan echter ook eerder negatieve ervaringen met tegenspraak hebben gehad, de noodzaak van tegenspraak in het betreffende onderzoek niet onderschrijven of meer in het algemeen het nut van tegenspraak niet zien. In de praktijk brengt dat een afhoudende of wantrouwende opstelling bij teamleiders met zich mee. Een teamleider zegt bijvoorbeeld:

‘Voor mij was het hartstikke nieuw. (...) In het begin was dat belemmerend. Je zag een gevaar opdoemen. Tegenwoordig is dat heel anders. (...) Men keek inhoudelijk over je schouder mee. Ze deden dingen die niet afgesproken waren. Ze gingen buiten de teamleider om rapporteren bijvoorbeeld. (...) Daar schrik je van.’ (interview teamleider)

Ook tijdsdruk bij de teamleider kan hier van invloed zijn. De teamleider kan misschien wel open staan voor tegenspraak, maar door drukte niet in staat zijn tijd vrij te maken voor tegenspraak en daardoor meer afhoudend of afwijzend zijn.

In één van de geobserveerde gevallen schoot de teamleider telkens in de verdediging. Hij stelde zich afhoudend of afwijzend op tegenover de tegensprekers door zijn eigen standpunt te verdedigen. Dit had te maken met de verwachtingen die de teamleider had van de tegensprekers. Doordat de tegensprekers niet aan zijn verwachtingen voldeden, schoot hij in de verdediging.

In één van de andere gevallen had de teamleider een sceptische houding, omdat hij twijfelde aan de kennis en ervaring van de tegenspreker:

‘Met één van de tegensprekers had ik ook al eerder samengewerkt. (...) Dat is ook de reden dat ik wat sceptisch (...) was. Op bepaalde gebieden waren mijn ervaringen met hem niet zo goed. Op opsporingstactisch gebied vond ik het niet zo’n goede keus.’ (interview teamleider)

De kennis en ervaring van de tegenspreker lijken een belangrijke factor te zijn voor de vraag welke houding de teamleider aanneemt. Door verschillende tegensprekers en teamleiders wordt aangegeven dat de houding vooral sceptisch, afwachtend of zelfs afhoudend kan zijn als de tegenspreker een recherchekundige van buiten de politieorga-

nisatie is. Zij zouden onvoldoende recherche-ervaring hebben om te kunnen tegenspreken.

De positieve reputatie van de tegenspreker kan er toe leiden dat de teamleider juist open staat voor de tegenspreker en de adviezen overneemt. Zo zegt een tegenspreker over een andere tegenspreker:

‘(Naam tegenspreker) is één van de mensen die in het korps heel veel draagvlak heeft. (...) Dat betekent ook dat het wat makkelijker is om dingen te zeggen, die worden over het algemeen wel aangenomen, in ieder geval, ze worden niet opzij geschoven.’ (interview tegenspreker)

Onervarenheid van de teamleider met tegenspraak leidde in sommige gevallen tot een afwachtende houding.

De houding van de teamleider kan gedurende het onderzoek veranderen. De teamleider kan bij de eerste kennismaking bijvoorbeeld nog afwachtend zijn, maar na een aantal tegenspraaksessies toch open en uitnodigend worden. Eén teamleider stelt zich in een onderzocht geval na verloop van tijd afwijzend op, omdat hij eigenlijk geen behoefte heeft aan tegenspraak bij dit onderzoek en hij er naar zijn idee ook niets aan heeft omdat de tegenspraak van ‘theoretisch niveau’ is. De verwachting die de teamleider van tegenspraak heeft, kan daarbij een belangrijke rol spelen. Als de tegenspreker de verwachtingen overtreft, kan dat leiden tot een meer open houding. Heeft de teamleider hoge verwachtingen van tegenspraak en voldoet de tegenspreker daar naar zijn idee niet aan, dan kan dat leiden tot een afwijzende houding. Eén teamleider bijvoorbeeld verwachtte dat de tegensprekers zijn zaak zouden oplossen. Toen dat in twee onderzoeken niet het geval was geweest, zei de teamleider:

‘Waarom hebben we tegenspraak eigenlijk nodig, want jullie hebben de zaak ook niet opgelost.’ (interview tegenspreker)

De houding van een teamleider kan per opsporingsonderzoek verschillen, bijvoorbeeld doordat hij in een eerder geval een positieve of negatieve ervaring heeft gehad met tegenspraak of omdat hij tegenspraak in het betreffende onderzoek niet noodzakelijk vindt.

Ten slotte kan de teamleider zijn opvatting soms verbergen of voor zich houden. De teamleider die aanvankelijk sceptisch was over de kwaliteiten van de tegenspreker zegt dat hij dat niet heeft laten merken aan de tegenspreker. De tegenspreker heeft in het interview over dat onderzoek ook niet laten blijken dat hij de teamleider sceptisch vond. Integendeel, zo blijkt uit de reactie van de tegenspreker:

‘(De teamleider) was heel positief. Hij vond het een goede zaak dat er tegenspraak was. Elke inbreng vond hij geweldig.’ (interview tegenspreker)

De inhoudelijke reactie van de teamleider

Naast de houding van de teamleider is de inhoudelijke reactie van de teamleider van invloed op de relatie tussen teamleider en tegenspreker. De reactie van de teamleider hangt in de regel samen met diens houding ten aanzien van tegenspraak. Een teamleider met een open en uitnodigende houding zal naar verwachting eerder serieus en positief reageren op kritiek dan een teamleider die zich afwijzend opstelt. In de praktijk is de reactie van de teamleider echter niet altijd in lijn met zijn houding. Een teamleider die een open en uitnodigende houding heeft ten aanzien van tegenspraak, reageert in de praktijk niet altijd positief op de kritiek en doet er niet altijd iets mee. De teamleider kan bijvoorbeeld van mening verschillen met de tegenspreker en daarom niets met diens opmerking doen. In één van de onderzochte gevallen brengen de tegensprekers in dat de officier van justitie niet bij het overleg van de VKL aanwezig hoort te zijn. De teamleider, die een open en uitnodigende houding heeft ten aanzien van tegenspraak, is het daarmee echter niet eens:

‘Ondanks dat ik daarover werd tegengesproken, heb ik daarop geen maatregelen genomen. Mede omdat ik vond (...) het legitimeert het team uiteindelijk meer als de officier bij de besluitvorming betrokken is.’ (interview teamleider)

Teamleiders kunnen verschillend reageren op kritiek, vragen of opmerkingen van de tegenspreker. Er zijn vijf typen reacties te onderscheiden. Ten eerste kan de teamleider de kritiek overnemen. De teamleider kan dat direct doen, maar ook na een discussie met de tegenspreker.

Daarnaast kan de teamleider het antwoord op de vraag laten uitzoeken, de beslissing heroverwegen of over de kritiek gaan nadenken. De teamleider kan de kritiek van de tegenspreker meenemen naar het overleg van de VKL en in dat overleg de beslissing heroverwegen. Vervolgens kan dan het advies alsnog worden overgenomen of afgewezen:

‘De besluiten waren genomen. Dus de argumenten kende je. Dan komt daar vervolgens een nieuwe discussie over. Dus het is ook wel een zoekende discussie (...), zoekend naar argumenten. (...) Er zijn ook wel een aantal punten waarvan ik dacht verrek: We zijn dit van rechts aangevlogen. Dit komt van links. Die kant hebben we in de VKL niet echt in beeld gehad. De invloed van tegenspraak is dan wel dat je dat teruglegt in de VKL.’ (interview teamleider)

Ten derde, in veel gevallen volstaat de teamleider met een toelichting of een uitleg op de genomen beslissing. Tijdens een geobserveerde sessie legt de teamleider uit dat er twee personen op de hoogte waren dat het slachtoffer op een bepaald tijdstip en locatie zou aankomen. Niet veel later werd het slachtoffer vermoord, zodat de twee personen als belangrijk in het onderzoek worden gezien:

Teamleider: ‘(...) eigenlijk is dat het belangrijkste, want die twee (...) waren de enige twee personen (die wisten) dat hij op dat tijdstip (...) kwam.’

Tegenspreker: ‘Hoe weet je zo zeker dat alleen zij dat konden weten?’

Teamleider: ‘(...) Uit de uitgelezen telefoons is geen enkel ander contact (...) dat moment of die avond geweest. (...) Straks krijgen we de histo's⁵ binnen. Misschien dat dan blijkt dat bijvoorbeeld wel eerder of op een andere telefoon of een ander moment wel een contact is geweest met een ander. Maar wat we nu hebben, zijn dit de enige twee die wisten dat hij daar zou komen.’ (aantekeningen observatie tegenspraakssessie)

De argumenten voor en tegen kunnen door de teamleider worden gegeven. Eventueel wordt ook uitgelegd waarom niet voor een bepaald alternatief is gekozen. Vaak kan hiermee door de teamleider worden volstaan. Er kan echter ook een discussie uit voortvloeien, waarna de teamleider alsnog met een andere reactie komt.

Het vierde type reactie is dat de teamleider in de verdediging schiet. Bijvoorbeeld een tegenspreker over een teamleider: ‘(Naam teamleider) *zat dan wel in dit geval een beetje in de verdediging.*’ (interview tegenspreker) Tijdens twee geobserveerde tegenspraakssessies komt een verdedigende reactie voor. In één geval verdedigt niet de teamleider de genomen beslissingen, maar de ambtelijk secretaris. Op een gegeven moment is er tijdens de tegenspraakssessie discussie over de inhoud van een getuigenverklaring:

Tegenspreker: ‘Hij zegt dat hij nu weet hoe het zit. (...) Ik heb de verklaring van (naam getuige) net gelezen.’

Ambtelijk secretaris: ‘Volgens mij zit het zo. (...)’. De ambtelijk secretaris legt uit hoe hij de verklaring van de getuige heeft begrepen. De tegenspreker heeft de verklaring kennelijk heel anders begrepen. Tegenspreker: ‘Zo raar heb ik de verklaring niet gelezen.’

Ambtelijk secretaris: ‘Dan moet je dat nog een keer doen.’

Tegenspreker: ‘Ik ga nu de verklaring erbij halen.’ (aantekeningen observatie tegenspraakssessie)

Uiteindelijk wordt op dat moment de verklaring er niet bij gehaald. Er wordt besloten dat later alsnog te bekijken. Toch blijkt uit dit fragment dat de ambtelijk secretaris de genomen beslissing verdedigt en nauwelijks oog heeft voor de mogelijkheid dat de tegenspreker gelijk zou kunnen hebben.

Ten vijfde kan de teamleider reageren door het advies af te wijzen of de discussie af te kappen. Dit kan de teamleider doen zonder de discussie aan te gaan. Hij kan bijvoorbeeld eenvoudig aangeven dat hij het zal bespreken in het VKL-overleg. Op die manier wordt de discussie uit de tegenspraakssessie gehaald. Ook kan de teamleider aangeven dat hetgeen de tegenspreker inbrengt, al is gebeurd of reeds is besproken in het VKL-overleg. Dit kan omdat de tegenspreker in de regel een informatieachterstand heeft ten opzichte van het team. In één van de geobserveerde gevallen kapt de teamleider de

5 Met histo's worden hier historische telefoongegevens bedoeld.

tegenspreker af door hem regelmatig te onderbreken en aan te geven dat de tegenspreker het een en ander verkeerd heeft begrepen of anders moet opvatten.

Als de teamleider aangeeft dat hij het punt zal oppakken of de kritiek zal bespreken in het VKL-overleg, houdt de tegenspreker vervolgens in de gaten of dat ook daadwerkelijk gebeurt. Het kan bijvoorbeeld voorkomen dat de uiteindelijke actie van de teamleider naar aanleiding van een inhoudelijk punt afwijkt van diens eerdere reactie tijdens de sessie. De teamleider kan bijvoorbeeld zeggen dat hij met de inhoudelijke opmerking aan de slag gaat en het zal bespreken in het VKL-overleg. Het komt echter ook voor dat de teamleider het vervolgens vergeet, zich bedenkt of helemaal niet van plan is het te gaan bespreken. Een voorbeeld van dat laatste is een teamleider die het in de kern wel eens is met het advies van de tegenspreker dat hypothesen en scenario's op papier moeten worden uitgewerkt, maar dat vervolgens toch niet doet. Zo doet een teamleider dat niet omdat hij vindt dat het advies op dat moment 'theoretisch' is en dat het in de praktijk pas in een later stadium gebeurt. Een andere teamleider doet niets met het advies, omdat het ontbreekt aan beschikbare teamleden die het advies kunnen uitvoeren. Ten slotte deelt in één van de geobserveerde gevallen de teamleider in het VKL-overleg zelfs mede dat er geen punten uit de tegenspraak naar voren zijn gekomen, terwijl de tegensprekers veel punten met de teamleider hebben besproken.

8.5 Een dynamisch proces

Tegenspraak is een dynamisch proces. Er is sprake van interactie tussen tegensprekers en teamleiders. De houding en reactie van de teamleider hebben invloed op de wijze waarop de tegenspreker de relatie met de teamleider tracht vorm te geven. Tijdens deze interactie blijkt dat tegensprekers schuiven en variëren met hun strategieën (paragraaf 8.3). Het gebruik van slechts één 'zuivere' strategie blijkt in de geobserveerde gevallen dan ook niet veel voor te komen. Ook worden de houding en reactie van de teamleider beïnvloed door de opstelling en stijl van de tegenspreker. Het kan voorkomen dat de strategie van de tegenspreker niet de gewenste houding of reactie van de teamleider oplevert. Hoe gaan tegensprekers daar vervolgens mee om?

Aanpassing van strategie

Er zijn tegensprekers die hun strategie tijdens de tegenspraaksessie aanpassen. De houding en reactie van de teamleider kunnen aanleiding zijn een andere strategie te hantieren. Zo zegt een tegenspreker:

'Je past je manier waarop wel aan op hoe iemand erin zit. Want als iemand doodmoe is (...), dan doe je dat toch net iets anders. (...) Er zijn onderzoeken geweest waarin ik kersen meenam. Dan krijg je toch een andere sfeer dan dat je begint zonder koffie bij wijze van spreken. En ik houd ook rekening met de manier waarop ik het zeg. Je kunt heel veel dingen op heel veel verschillende manieren zeggen. Afhankelijk van de situatie waar je in zit, breng je het

of vragend of stellend of (...) met een lach of tussen neus en lippen door. Je ziet wel of het valt ja of nee. Afhankelijk daarvan kun je nog even wat bijsturen.’ (interview tegenspreker)

Tijdens één van de geobserveerde tegenspraaksessies wisselt de tegenspreker van de zakelijk-neutrale strategie naar de vriendschappelijke. De tegenspreker doet dit op het moment dat de spanning in het gesprek oploopt. De tegenspreker en teamleider hebben al een tijdje discussie over de inzet van het observatieteam (OT) in het onderzoek. De tegenspreker krijgt niet de gewenste reactie van de teamleider en probeert zijn punt daarom te herhalen. Uiteindelijk ziet de tegenspreker zich in de discussie genoodzaakt over te schakelen naar de vriendschappelijke strategie om de teamleider uit de verdediging te halen:

Tegenspreker: ‘Mijn vraag is eigenlijk: wat het OT doet, gaat ons dat nog wat opleveren?’ (...)

Teamleider: ‘Ja goed, maar wat is het alternatief?’

Tegenspreker: ‘Dat is een andere vraag. Je moet er eerst over nadenken van gaat het ons nog wat opleveren. We zien gewoon dat het OT in een spagaat zit. Van doen we het dan niet goed, wat willen ze dan van ons? (...) En wat heeft het je opgeleverd?’ (...)

Teamleider: ‘Nou ze hebben een baken geplakt.’

Tegenspreker: ‘Ja maar wat heeft het je nu in het onderzoek opgeleverd?’

Teamleider: ‘Ja maar dat is een discussie die we wel vaker hebben gevoerd. Wat het me kan opleveren dat vraag ik me niet af in het begin.’

Tegenspreker: ‘Maar ik zie gewoon het OT zit in een kramp. Ik chargeer even hoor. Maar de vraag is eigenlijk moet je niet op een andere manier een strategie insteken. Ik wil het je niet moeilijk maken hoor en ik denk met je mee.’ Hierbij legt de tegenspreker een hand op de schouder van de teamleider. (aantekeningen observatie tegenspraaksessie)

De opmerkingen van de tegenspreker dat hij het de teamleider niet moeilijk wil maken en dat hij alleen maar met hem meedenkt in combinatie met de hand op de schouder bij de teamleider, duiden op de overschakeling naar de vriendschappelijke strategie. In een ander geval probeert een tegenspreker ook de spanning te doorbreken door na een aantal kritiekpunten een keer een compliment te geven over het onderzoek. Ook dat is een voorbeeld van een (korte) overschakeling naar een meer vriendschappelijke strategie. Eén van de tegensprekers die in meerdere onderzochte gevallen heeft tegengesproken, past niet alleen zijn strategie aan tijdens de tegenspraaksessie, maar ook per teamleider:

‘(Naam teamleider) bakent zijn onderzoek heel erg af, zo van dit is mijn terrein. (Naam andere teamleider) heeft heel veel kennis en staat wel open voor tegenspraak. (Naam nog een andere teamleider) is ook weer anders en ook (naam weer een andere teamleider) was daarin weer anders. De tegenspraak pas je (...) ook telkens aan.’ (interview tegenspreker)

Als twee tegensprekers zijn aangewezen om in één onderzoek tegen te spreken, kunnen zij (af)wisselen van strategie. In één van de geobserveerde tegenspraaksessies ondersteunen de twee tegensprekers elkaar en vullen elkaar aan als één van hen er niet uit

komt. Daarbij variëren zij soms in stijl of strategie. Uit het volgende fragment blijkt dat de ene tegenspreker (tegenspreker 1) het eerst op indirecte wijze probeert. Als dat niet lukt, verandert de tegenspreker naar een meer directe werkwijze, waarna de andere tegenspreker (tegenspreker 2) het op deze wijze overneemt. In dit geval proberen de tegensprekers de teamleider te attenderen op de cultuur van een groep mogelijke verdachten, waaraan een paar dagen eerder in een televisieprogramma aandacht is besteed. Experts vertellen in dat programma over de specifieke cultuur van de groep waartoe de verdachten behoren. Deze specifieke cultuur kan aanleiding geven tot andere opsporingshandelingen:

Tegenspreker 1: 'Wat is de cultuur van (mogelijke verdachten)?'

Teamleider: 'Gezellig en romantisch hebben we gezien zaterdag.'

Tegenspreker 1: 'Wat verschilt de aanpak, wat verschilt in de cultuur?'

Teamleider: 'De alertheid. Ze zijn alert op de methoden die de politie gebruikt. Je ziet ook dat als ze een auto een paar minuten uit het oog zijn verloren dat die auto er uit gaat.' (...)

Tegenspreker 1: 'Maar hoe zit het op de cultuur?'

Teamleider: 'Waarom doe je niet een gewoon buurtonderzoek bedoel je?'

Tegenspreker 1: 'Waarom die aanpak? (...) Ik wil gewoon dat je kritisch bent naar jezelf (naam teamleider).' (...)

Tegenspreker 2: 'Maar wat ik bedoel is, kijk breder en niet met een politiebril. (...) Je kunt er gewoon van leren.' (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

In één van de onderzochte gevallen hanteren de tegensprekers elk een verschillende strategie. De ene tegenspreker hanteert vooral de vriendschappelijke strategie, terwijl de andere tegenspreker op confronterende wijze tegenspreekt. De ene tegenspreker constateert dat de teamleider erg moet wennen aan de wijze waarop de andere tegenspreker de confrontatie aangaat en dat de sfeer tijdens de sessies verandert: '*Je voelde dat de nagels in de tafel gingen.*' (interview tegenspreker) De tegensprekers hebben vervolgens afgesproken welke strategie zij zouden hanteren om te voorkomen dat het team '*in de weerstand zou schieten*'. Dat heeft ertoe geleid dat de tegensprekers een rolverdeling hanteren en dat vooral in de beginfase de tegenspreker die de vriendschappelijke stijl hanteert, de discussiepunten naar voren brengt.

Deze 'confronterende' tegenspreker is overigens van de onderzochte tegenspraakgevallen de enige die de confrontatiestrategie van meet af aan hanteert. De confrontatiestrategie lijkt in de praktijk zelden te worden gehanteerd. Slechts in enkele gevallen wordt door een tegenspreker na verloop van tijd (min of meer) confronterend tegengesproken. In één van de geobserveerde tegenspraakgevallen bijvoorbeeld neigt de tegenspreker tijdens het gesprek steeds meer de confrontatie op te zoeken, omdat de teamleider zich erg aan het verdedigen is. De tegenspreker benoemt dit ook na de tegenspraaksessie tijdens de evaluatie van het gesprek:

'Het verdedigen herken ik wel. Het roept bij ons juist meer power op. We willen gewoon dat je nog een keer kritisch kijkt. Onze bedoeling is dat je er nog eens over nadenkt. Voor mij

hoef je niet te verdedigen. Want dan merk ik dat ik meer gas ga geven. Als je zegt van okay, hoe dan? Dan haal je mij ook uit mijn kracht. Dan weet ik het ook niet hoor.’ (aantekeningen observaties tegenspraakssessie)

Herhalen en concentreren op belangrijkste onderwerpen

Eén mogelijkheid die een tegenspreker heeft om de gewenste reactie bij de teamleider te bewerkstelligen, is telkens op hetzelfde onderwerp terugkomen. Zo zegt een tegenspreker:

‘Wat je kunt doen (...) is voortdurend hetzelfde thema op de agenda blijven zetten. Dus dat je iedere keer weer begint met dat onderwerp, tot grote ergernis soms van de teamleiding (...).’ (interview tegenspreker) En: ‘Ik begin dan de hele tijd daarover, want dat is het enige wat ik kan doen, telkens het onderwerp op de agenda zetten. Dan merk je meteen irritatie en ontstaan er vechtgesprekken.’ (aantekeningen observaties tegenspraakssessie)

In de praktijk tonen tegensprekers vasthoudendheid door regelmatig dezelfde vragen of opmerkingen te herhalen als er naar hun idee onvoldoende mee is gedaan. De wijze waarop de tegenspreker de vraag de volgende keer formuleert, kan variëren en ook de stijl of strategie kan hij aanpassen. In gevallen dat de tegensprekers op indirecte wijze tegenspreken en de teamleider het punt daarvan niet direct oppakt, herhalen tegensprekers de vraag. Vaak is daarbij een verandering naar een meer directe stijl zichtbaar. De tegensprekers willen immers het punt duidelijk maken en als dat niet met een indirecte stijl lukt, wordt vaak langzaam geschoven naar een directere.

Een tegenspreker kan er ook voor kiezen niet alle onderwerpen in willekeurige volgorde in te brengen, maar zich eerst te concentreren op de belangrijkste. Hoe meer opmerkingen de teamleider krijgt, hoe bedreigender de tegenspraak over kan komen. De tegenspreker kan er daarom voor kiezen alleen de belangrijkste opmerkingen te geven en de overige die van ondergeschikt belang zijn, achterwege te laten. Om te voorkomen dat de teamleider al overspoeld wordt door opmerkingen voordat de belangrijkste punten zijn ingebracht, kunnen tegensprekers zich eerst vooral concentreren op de belangrijkste onderwerpen die bijvoorbeeld aansluiten bij de rol als ‘luis in de pels’. Daarna kunnen dan nog opmerkingen worden gemaakt die passen bij de rol als ‘rechercheur’. Dit gebeurt bijvoorbeeld in de casusbeschrijving (hoofdstuk 5), maar ook een andere tegenspreker zegt hierover:

‘We richtten het toen wel zo in dat we eerst de onderwerpen bespraken die voor tegenspraak van belang waren en daarna een zootje meedenktips.’ (interview tegenspreker)

In één van de geobserveerde gevallen spreken de tegensprekers vooraf af dat zij de teamleider eerst aan het woord laten, zodat hij zijn verhaal kan doen. Daarna beginnen de tegensprekers pas met de tegenspraak. Dit doen zij bewust om lange discussies tijdens de sessie te vermijden.

Loslaten of stoppen

Tegensprekers kunnen zich er ook bij neerleggen dat de gewenste houding of reactie van de teamleider niet wordt bereikt en het punt vervolgens loslaten. De tegensprekers noteren (eventueel)⁶ in het tegenspraakjournaal, -verslag of -rapport hun advies en de reactie van de teamleider daarop, maar laten het vervolgens aan de teamleider of de opdrachtgever over daar wel of niet iets mee te doen. De tegenspreker kan vervolgens gewoon doorgaan met tegenspraak. In de praktijk komt het regelmatig voor dat er sprake is van een verschil van mening tussen tegensprekers en teamleiders. In de onderzochte gevallen leidde dat niet tot irritatie of een conflict, maar alleen tot discussie. Vervolgens werd de teamleider of tegenspreker overtuigd of liet de tegenspreker het discussiepunt los.

Er zijn ook tegensprekers die vervolgens stoppen met tegenspreken. In een aantal onderzochte gevallen hebben tegensprekers daarvoor gekozen. In één van de onderzochte gevallen is slechts eenmaal face-to-face tegengesproken en eenmaal telefonisch overleg gevoerd. De tegenspraak komt moeizaam van de grond. De teamleider geeft aan geen behoefte te hebben aan tegenspraak. De teamleider en de tegenspreker verschillen van mening over aan wie dat ligt, maar het resultaat is wel dat de tegenspraak doodbloedt:

‘Als het dan een paar keer van mijn kant komt en toen dacht ik op een gegeven moment ook van als jullie er eigenlijk niet veel behoefte aan hebben, dan ga ik daar verder ook geen moeite in steken. Ook ik was teamleider en had mijn eigen onderzoek op dat moment. Ik had het druk genoeg natuurlijk.’ En: ‘Het is verder aan de teamleider om daar wat mee te doen of niet. (...) Wij probeerden de teamleider te overtuigen door onze zienswijze en argumenten te geven. (...) Dan denk ik dan heb ik dat meegegeven en dan kan hij dat zelf in beraad nemen. (...) Ik heb dan verder geen neiging of behoefte om hem daarvan dan te gaan overtuigen of ompraten.’ (interview tegenspreker)

Ook in een ander onderzocht geval komt tegenspraak moeizaam van de grond. De tegenspreker heeft tevergeefs getracht op zowel zakelijk-neutrale als vriendschappelijke wijze de teamleider te overtuigen zijn advies over te nemen. De tegenspreker zegt daarover:

‘Ik zei: ‘Zo kan ik niet werken.’ (...) Uiteindelijk is de opdracht ook gewoon een beetje doodgebloed. Wij hebben onze handen er een beetje afgetrokken. (...) We hebben het losgelaten. (...) Het is niet gelukt omdat (de teamleider) het gewoon niet doet. (...) Ik ben niet bij machte om te zeggen je moet nu dit gaan doen.’ (interview tegenspreker)

6 Niet alle tegensprekers noteren alle opmerkingen en adviezen in het tegenspraakjournaal, -verslag of -rapport. Zie hierover uitgebreider Salet & Terpstra (2012: 59, 83 en 141).

De tegenspreker heeft dit wel gerapporteerd aan de opdrachtgever. Zo zegt de tegenspreker:

‘Ik heb dat gerapporteerd (...) aan de stuurploeg. (...) In deze zin heb ik gewoon constatering op papier gezet en aanbevelingen in dit geval. (De teamleider) was daar niet helemaal blij mee. (De teamleider) ziet (...) dat als een bedreiging denk ik. Ik hoop dat de stuurploeg (de teamleider) daarop aanspreekt (...). Zij zouden een teamleider dan moeten scherp zetten.’ (interview tegenspreker)

Het heeft uiteindelijk niet geleid tot een verandering, waarna de tegenspraak geleidelijk tot zijn einde komt.

Externaliseren

Tegensprekers kunnen ook kiezen voor ‘externaliseren’. Daarmee wordt bedoeld dat tegensprekers de oplossing voor het probleem (een ongewenste houding of reactie van de teamleider) buiten de relatie teamleider-tegenspreker proberen te zoeken. Tegensprekers hebben daarvoor meerdere mogelijkheden. Bij één van de mogelijkheden om te externaliseren (die is voorbehouden aan twee tegensprekers van wie er (in ieder geval) één uit een ander korps komt) kunnen de tegensprekers ervoor kiezen de externe tegenspreker ‘*de knuppel te laten gooien*’ (in het hoenderhok) door de confrontatie te zoeken. De omstandigheid dat de interne tegenspreker nog verder moet samenwerken met de teamleider binnen het korps kan daartoe aanleiding geven. Zo zegt een tegenspreker:

‘Naar aanleiding van onderzoek waarin echt dingen verkeerd gingen, waarin tegenspraak echt gezegd heeft stekker eruit en waarop de divisieleiding, korpsleiding gezegd heeft de stekker eruit, op basis van signalen van tegenspraak, dan word je wel heel kwetsbaar. Niemand is dan nog blij met je. Je kunt dan beter met z’n tweeën zijn en in dat geval kiezen we er ook wel voor om de externe dan de boodschap te laten brengen.’ (interview tegenspreker)

Het kan ook zijn dat de externe tegenspreker door de teamleider serieuzer wordt genomen, omdat hij van buiten het korps komt of meer ervaring heeft dan de interne tegenspreker. Ook kan het onderwerp al bekend staan als het ‘stokpaardje’ van de interne tegenspreker. In deze gevallen kan gekozen worden voor het ‘externaliseren’ door de externe tegenspreker het woord te laten voeren:

‘(...) het zou misschien wat anders kunnen overkomen als iemand van buiten het een keertje zei. Als het bijvoorbeeld mijn stokpaardje is, dan wordt misschien gezegd: heb je hem weer. En dan wordt het wat minder serieus genomen, dan wanneer iemand van buiten komt. Dan kan dat anders zijn. (In een onderzoek ging het) over de openheid binnen het team, of de teamleiding de teamleden voldoende op de hoogte hield van de lijn van het onderzoek en ook voldoende reflectie mogelijkheden gaf en daar dan ook wel wat mee deed. (...) wij vroegen ons af of dat zo was. Ik had voorkennis daarover vanuit het korps en ik vond er altijd al

wat van bij die samenstelling van leidinggevend en toen hebben we afgesproken dat die externe tegenspreker het bracht.’ (interview tegenspreker)

Ten slotte kunnen tegensprekers ervoor kiezen naar de opdrachtgever te stappen. De tegenspreker maakt de opdrachtgever dan duidelijk dat er blijvend verschil van mening is of dat de situatie onwerkbaar is geworden. Dat gaat verder dan alleen het discussiepunt opnemen in het tegenspraakjournaal, -verslag of -rapport. De tegenspreker maakt daarbij expliciet kenbaar dat de opdrachtgever moet beslissen wat er verder moet gebeuren. De tegenspreker vraagt bijvoorbeeld de opdrachtgever in te grijpen.

In één van de geobserveerde gevallen zijn de tegensprekers naar de opdrachtgever gestapt. De aanleiding daarvoor is de weigering van de tactisch coördinator van het TGO-onderzoek om de tegensprekers toe te laten tot de teambriefing. De tegensprekers vinden dat zij daardoor hun werk niet goed kunnen doen en zijn daarom naar de opdrachtgever gestapt met de bedoeling te stoppen met tegenspraak. Na een gesprek met de opdrachtgever hebben de tegensprekers alsnog besloten door te gaan, maar toegang tot de briefing hebben zij niet gekregen. Deze gang van zaken blijft tijdens het vervolg van de tegenspraak wel een gevoelig onderwerp.

In de andere onderzochte gevallen was geen sprake van een escalatie waarbij de tegensprekers naar de opdrachtgever zijn gestapt. Veel tegensprekers kennen wel verhalen over escalaties elders, maar slechts twee van de geïnterviewde tegensprekers hebben zelf een keer deze situatie meegemaakt, overigens in andere dan de hier onderzochte onderzoeken. Eén tegenspreker heeft in een onderzoek de stap naar de opdrachtgever gezet. Een andere tegenspreker heeft eerst de stap naar de officier van justitie gezet en daarna naar de opdrachtgever.

8.6 Samenhang van de inhoudelijke rol met de sociale strategie

Het dossieronderzoek, de interviews en de observaties van de tegenspraaksessies laten zien dat er een samenhang is tussen de inhoudelijke rol van tegensprekers en de door hen gehanteerde sociale strategieën. In deze paragraaf wordt op deze samenhang ingegaan.⁷

‘Luis in de pels’

Tegensprekers die de rol van ‘luis in de pels’ op zich nemen, hanteren (in eerste instantie) vaak een indirecte stijl. Deels ligt dat aan het karakter van deze rol. De ‘luis in de

7 De rol van ‘ritualist’ wordt hier buiten beschouwing gelaten. Aangezien de ‘ritualist’ nauwelijks punten van kritiek heeft, is aannemelijk dat hij geen specifieke sociale strategie hanteert. Bij de geobserveerde gevallen zijn, hoewel twee tegenspraaksessies wel een ritualistisch karakter hadden (zie bijvoorbeeld paragraaf 7.5), geen ritualistische tegensprekers geobserveerd.

pels' vraagt immers om explicatie van de argumenten voor en tegen bepaalde beslissingen. Anderzijds ligt dit aan de aard van de kritiek. De 'luis in de pels' is doorgaans kritisch over het onderzoek, probeert het tegenovergestelde van wat het team doet te benadrukken en draagt alternatieven aan. De aard van de kritiek kan spanningen oproepen tijdens de tegenspraaksessie. Om te voorkomen dat die kritiek te bedreigend overkomt of de spanning oploopt, hanteren veel tegensprekers (in eerste instantie) een indirecte stijl. Door het stellen van vragen proberen zij hun kritiek duidelijk te maken, maar op een manier dat de teamleider zelf tot die kritiek lijkt te komen en daar over nadenkt, zonder dat de tegenspreker de confrontatie opzoekt. Als die boodschap niet overkomt, verschuift de opstelling van de tegenspreker vaak langzaam naar een meer directe stijl.

De tegensprekers die als 'luis in de pels' tegenspreken, hanteren een vriendschappelijke of zakelijk-neutrale strategie. Er zijn tegensprekers die zich in de hoofdfase van de sessie iets afstandelijker opstellen als zij als 'luis in de pels' beginnen. In één geobserveerd geval starten de tegensprekers echter direct met de vriendschappelijke strategie door zich collegiaal en vertrouwenwekkend op te stellen. Daarnaast wordt de vriendschappelijke strategie gehanteerd indien de spanning oploopt of de teamleider in de verdediging schiet. Er worden dan bijvoorbeeld complimenten gemaakt of het vertrouwen wordt op een andere wijze gewekt of hersteld.

'Coach'

Ook voor de rol van 'coach' hanteren tegensprekers zowel een zakelijk-neutrale als een vriendschappelijke strategie. Voor welke strategie wordt gekozen, blijkt vooral af te hangen van de gevoeligheid van het onderwerp dat door de tegenspreker aan de orde wordt gesteld. Voor opmerkingen en adviezen over bijvoorbeeld het leiderschap van de teamleider is meer vertrouwen noodzakelijk. Daarom neemt de tegenspreker daarbij een collegiale, soms bijna amicale, houding aan. Voorafgaand aan één van de geobserveerde tegenspraaksessies vindt er een belangrijke gebeurtenis in het onderzoek plaats, die het onderzoek een zware klap toebrengt. Het is een pijnlijke situatie voor het team en de teamleider. De tegensprekers willen dit met de teamleider bespreken en hem daarbij coachen om te kijken of hij nog voordelen zou kunnen halen uit die situatie. Zij willen met hem bespreken hoe hij het beste met het team en externe partijen als de (massa)media kan omgaan. De tegensprekers stellen zich meelevend op en stellen onder andere de volgende vragen:

Tegenspreker: 'Kom je aan slaap toe?'

Tegenspreker: 'Wat doet dit met jou en het team?'

Tegenspreker: 'Zou je het ook uit kunnen buiten?' (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

Een ‘coach’ kan zowel een directe als een indirecte stijl hanteren. Er kan tijdens het gesprek bijvoorbeeld door de tegenspreker gespiegeld worden. Tijdens één geobserveerde tegenspraaksessie staat de houding van de teamleider tegenover de divisiechef recherche ter discussie. De teamleider geeft aan hoe hij die relatie wil gaan aanpakken, waarop de tegenspreker hem probeert een spiegel voor te houden: Tegenspreker: *‘Hoor je wat je zegt?’* (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

Daarnaast geven tegensprekers als ‘coach’ ook adviezen. Deze kunnen ook op directe wijze aan de teamleider worden gegeven. Tijdens één sessie stelt de tegenspreker eerst nog op indirecte wijze voor hoe de teamleider de druk van het onderzoek af zou kunnen halen. Vervolgens geeft de tegenspreker een directer advies:

‘(...) ik denk dat je voor ogen moet hebben dat het zou kunnen dat je de zaak niet op kunt lossen (...). Ik denk dat je de risico’s naar boven moet doorzetten van: de kansen zijn kleiner dan de risico’s van dit onderzoek (...).’ (aantekeningen observaties tegenspraaksessie)

‘Rechercheur’

De tegensprekers die als ‘rechercheur’ tegenspreken, leiden hun opmerkingen vaak in door te zeggen dat zij met het team meedenken of dat zij wat meedenktips hebben. Daarmee benadrukken de tegensprekers dat zij als collega moeten worden gezien en dat zij niet betweterig willen overkomen. Door deze opmerkingen, maar ook door de aard van de punten, ontstaat een collegiale sfeer. Inhoudelijk gezien zijn opmerkingen van tegensprekers als ‘rechercheur’ meestal niet erg bedreigend. Dit biedt ruimte voor de tegensprekers om op zakelijk-neutrale wijze hun punt te maken. Zo vraagt een tegenspreker tijdens de sessie als er gesproken wordt over sporen, aan de teamleider of er glassplinters of iets dergelijks zijn aangetroffen. Tijdens een andere sessie vraagt een tegenspreker of er vezels op het wegdek zijn aangetroffen. Het lijkt er ook op dat tegensprekers minder moeite hebben met het formuleren van dit soort opmerkingen in vergelijking met opmerkingen die zij zouden maken in een rol als ‘luis in de pels’ of ‘coach’. Vaak worden ‘rechercheurs-opmerkingen’ tijdens de sessie gemaakt. Eén van de tegensprekers uit de casusbeschrijving doet dit echter pas nadat zij alle opmerkingen als ‘luis in de pels’ hebben gemaakt. De tegenspreker plaatst de opmerkingen in dit geval buiten de tegenspraak door eerst aan te geven dat zij alle punten en vragen die zij hadden, al hebben besproken en dat er daarna nog iets volgt wat niet als tegenspraak gezien moet worden.

‘Proceduralist’

Voor de tegenspreker als ‘proceduralist’ geldt dat de punten meestal op zakelijk-neutrale wijze worden gebracht. Hoewel er wel sprake kan zijn van een kritische opmerking ten aanzien van de procedures, lijken tegensprekers hun opmerkingen over de procedures niet als (persoonlijk) oordeel of mening over de inhoud van de zaak te zien.

De opmerking wordt daardoor mogelijk minder als bedreigend gezien en kan daardoor gemakkelijk op zakelijk-neutrale wijze worden gebracht:

Tegenspreker: 'Wat ik in dit overzicht mis. (...) Hij schrijft een stukje van ik heb geen format gevonden voor scenario's. (...) maar er zijn wel uh formats waar je in ieder geval plussen en minnen tegenover elkaar kunt zetten.' (aantekeningen observaties tegenspraakssessie)

Als het toch een gevoelig punt is, kan de tegenspreker alsnog voor de indirecte stijl kiezen.

Concluderend: vooral de rol van de tegenspreker beïnvloedt welke strategie en stijl de tegenspreker hanteert. Als de tegenspreker een inhoudelijk oordeel over het onderzoek of de (leiderschapsstijl van de) teamleider wil geven, wordt dat als bedreigender gezien dan wanneer de tegenspreker procedures controleert of meedenktips geeft. Opmerkingen die als kritisch of bedreigend worden gezien, vereisen vaak een meer indirecte stijl of vriendschappelijker benadering, omdat zij spanningen of irritatie bij de teamleider kunnen opwekken. Tegensprekers proberen dat te voorkomen door hun stijl of strategie daarop aan te passen, zowel vooraf als in reactie op wat de teamleider zegt.

8.7 Factoren

Tegensprekers kiezen in de beginfase van het onderzoek een strategie om hun relatie met de teamleider vorm te geven (paragraaf 8.2). De keuze en realisatie van die strategieën worden tijdens de hoofdfase beïnvloed door diverse factoren. De misschien wel belangrijkste factoren zijn de opstelling van de teamleider (paragraaf 8.4) en de aard van de tegenspraak (paragraaf 8.6). Maar er zijn andere factoren die daarbij een rol kunnen spelen. Diezelfde factoren spelen ook een rol bij de wijze waarop tegensprekers omgaan met weerstanden van teamleiders tegen de tegenspraak. De factoren die de keuze en realisatie van de verschillende strategieën beïnvloeden, worden in deze paragraaf beschreven.

De keuze voor een bepaalde strategie lijkt op een kosten-batenafweging. Verschillende strategieën kunnen uiteenlopende kosten⁸ met zich brengen. Zo kan een strategie tijd kosten. Een strategie kan echter ook leiden tot een conflict, waarbij de relatie tussen tegenspreker en teamleider, maar ook de reputatie van de tegenspreker op het spel kan worden gezet. Bij de vraag of de tegenspreker bereid is die kosten te accepteren, worden de baten van de strategie betrokken. Investeren in een bepaalde strategie kan bijvoorbeeld resulteren in de gewenste reactie van de teamleider. Of die baten de investering waard zijn, hangt af van het belang van het discussiepunt. Als het discussiepunt voor de tegenspreker van ondergeschikt belang is, zal de tegenspreker de kosten daar-

⁸ Het begrip kosten moet hier ruimer worden opgevat dan alleen in financiële zin.

van niet accepteren. Alle tegensprekers geven bijvoorbeeld aan dat de stap naar de opdrachtgever een uiterst redmiddel is en dat die stap alleen wordt gezet als er sprake is van ‘*ernstige omissies*’, het discussiepunt ‘*principeel van aard is*’, of ‘*als het team echt iets verkeerd ziet en dat dit kan leiden tot een onterechte veroordeling of dat iemand ten onrechte vast komt te zitten*’. Kortom, hoe belangrijker het discussiepunt des te verder de tegenspreker zal gaan.

Ten slotte kan de mate waarin de tegenspreker zich verantwoordelijk voelt een rol spelen bij deze afwegingen. Indien een tegenspreker zich zeer verantwoordelijk voelt voor een onderzoek, zal hij eerder bereid zijn de kosten te aanvaarden dan een tegenspreker die zich minder verantwoordelijk voelt. Zo zegt een tegenspreker:

‘Ik vind het jammer (...), maar het is niet mijn onderzoek. (...) Ik wil wel heel graag dat zo’n onderzoek goed loopt, maar het is niet mijn verantwoording. Dat stel ik ook wel heel duidelijk aan zo’n teamleider. (...) prima, doe je het niet, maar het hoeft ook niet. (...) De teamleider is degene die het onderzoek leidt en die neemt de beslissingen: punt. Dus ik kan er niet gefrustreerd over raken of zo. Ik ben wel blij als ik het kwijt kan. En het is leuk als er wat mee gebeurt.’ (interview tegenspreker)

Hieronder wordt eerst ingegaan op twee van deze ‘kosten’. Vervolgens komen nog enkele andere factoren aan bod die een rol kunnen spelen bij de keuze voor en realisatie van strategieën.

Kosten

Tijdsinvestering

Sommige strategieën kosten meer tijd dan andere. Eerder al bleek dat tegenspraak in bijna alle gevallen een nevenfunctie is van de tegenspreker en dat tegensprekers dit moeten combineren met andere werkzaamheden. Om die reden zijn tegensprekers niet altijd in staat de tegenspraak zo te doen als ze eigenlijk willen. Zo zal tegenspraak volgens de vriendschappelijke strategie in de regel meer tijd vergen dan volgens de zakelijk-neutrale strategie. Als de tegenspreker weinig tijd heeft, zal hij daarom minder snel voor de vriendschappelijke strategie kiezen. Echter, hoe belangrijker het discussiepunt en hoe verantwoordelijker de tegenspreker zich voelt, des te meer de tegenspreker bereid zal zijn tijd vrij te maken om de voordelen van de vriendschappelijke strategie te bereiken.

Conflict, (toekomstige) relatie en reputatie

Sommige strategieën kunnen tot een conflict leiden. De confrontatie en het naar de opdrachtgever stappen zijn twee strategieën die kunnen leiden tot conflicten. Ook het telkens herhalen van een punt kan bij teamleiders irritatie opwekken en leiden tot ‘*vecht-gesprekken*’. De vraag of de tegenspreker dat conflict wil aangaan of bereid is dat risico te lopen, kan afhankelijk zijn van bijvoorbeeld de relatie tussen teamleider en tegen-

spreker. Door het conflict aan te gaan kan die relatie op het spel komen staan: *‘Ik heb twee keer een conflict gehad in de eigen regio, dat is wel heel lastig. Dat zet de relaties onder druk.’* (interview tegenspreker) Als tegenspreker en teamleider in de toekomst nog vaker met elkaar moeten samenwerken, kan het voor de tegenspreker aanleiding zijn het conflict niet aan te gaan. Ook de reputatie van de tegenspreker in het korps kan een rol spelen. Een tegenspreker zegt daarover: *‘Dan word je wel heel kwetsbaar. Niemand is dan nog blij met je.’* (interview tegenspreker) Een tegenspreker uit een ander korps zal in de toekomst minder met de teamleider of het korps te maken hebben en daardoor eerder geneigd zijn het conflict wel aan te gaan, ook al gaat dat mogelijk ten koste van de relatie of reputatie of kan het leiden tot gezichtsverlies.

Ook voor een tegenspreker die al in conflict is met een teamleider, is de stap naar confrontatie of naar de opdrachtgever stappen kleiner. Tegenspreker en teamleider hebben doorgaans voor een langere periode met elkaar te maken, waardoor tegensprekers eerder kiezen voor een vriendschappelijke of zakelijk-neutrale strategie dan voor een strategie die gemakkelijk tot conflicten kan leiden. Zo zegt een tegenspreker:

‘Je moet er in ieder geval voor zorgen dat het geen slechtnieuwsgesprekken zijn. Dat gaat één keer goed werken, maar over het algemeen realiseer je je, dit wordt een langdurig traject. (...) Je zit nog vaak rond de tafel. Dus dan moet je het aardig houden (...).’ (interview tegenspreker)

Andere factoren

Sociale vaardigheden

Belangrijk bij de keuze en realisatie van strategieën kunnen de sociale vaardigheden van de tegenspreker zijn. De strategieën kunnen een beroep doen op verschillende sociale vaardigheden. Zo doet de vriendschappelijke strategie een beroep op andere vaardigheden dan de zakelijk-neutrale of confronterende strategie. De eigenschappen en vaardigheden van de persoon spelen hierbij vermoedelijk een grote rol.

Bestaande relatie met teamleider

Bij de keuze voor een strategie kan ook een rol spelen of er al een relatie bestond tussen tegenspreker en teamleider. Tegensprekers vinden het soms lastig tegen te spreken bij een (goede) collega die zij al langer kennen. Een tegenspreker die al een collegiale of vertrouwelijke relatie heeft met een teamleider, zal niet hoeven te investeren in deze relatie, tenzij de spanning oploopt. Bij een hiërarchische relatie, waarbij de tegenspreker de meerdere is van de teamleider, kan de tegenspreker meer moeten investeren om het vertrouwen te winnen. In één van de onderzochte gevallen is de tegenspreker ook proceseigenaar opsporing binnen het korps. In het kader van die functie voert hij veranderingen door in de opsporing. Deze tegenspreker zegt over de gevolgen daarvan voor de relatie met de teamleider:

‘Dat is vertrouwen winnen. Elkaar leren kennen of beter leren kennen in die situatie dan. Ik was op dat moment proceseigenaar (opsporing). Ik was allerlei veranderingen aan het doorvoeren. Sommige daarvan zijn (...) gewoon lastig (...). En dan kom je ook nog tegenspreken. Lekker dwars zijn, zonder dwars te willen zijn. Dat speelt wel.’ (interview tegenspreker)

Door sommige tegensprekers en teamleiders wordt onderkend dat zij *‘liever zijn voor elkaar’* wanneer zij vaker met elkaar samenwerken. Daarmee wordt vrij snel gekozen voor een vriendschappelijke strategie. Er zijn ook tegensprekers en teamleiders die ondanks dat zij vaker met elkaar hebben samengewerkt, benadrukken dat tegenspraak om een professionele relatie vraagt waarbij tegenspreker en teamleider kritisch zijn naar elkaar en er zakelijk moet kunnen worden tegengesproken.

Werkwijze tegenspreker

De werkwijze van de tegenspreker kan van invloed zijn op de manier waarop de tegenspreker de teamleider benadert. Een tegenspreker die briefings bijwoont en teamleden interviewt, kan voor een teamleider bedreigender overkomen dan een tegenspreker die meer op afstand blijft. Om die bedreiging weg te nemen kan de tegenspreker meer in de relatie met de teamleider proberen te investeren. In één van de geobserveerde gevallen is het niet de teamleider die bezwaar heeft tegen het bijwonen van de briefings door de tegensprekers, maar is het de tactisch coördinator die de teambriefings leidt. Dit levert de nodige spanningen op, ook tussen de tegensprekers en de teamleider. De teamleider is niet in staat het probleem op te lossen, waardoor de tegensprekers naar de opdrachtgever zijn gestapt. De tegensprekers en ook de teamleider moeten daarna moeite doen de relatie te herstellen.

Sturing

De keuze voor een strategie kan ten slotte beïnvloed worden door de opstelling van de opdrachtgever. Als een teamleider een advies van een tegenspreker niet opvolgt, kan de opdrachtgever ingrijpen en de teamleider de opdracht geven het advies op te volgen. De opdrachtgever kan de teamleider ook ‘gelijk geven’ en zo de beslissing van de teamleider om de tegenspraak niet te volgen, respecteren. Als de opdrachtgever geen duidelijke beslissing neemt, kan de tegenspreker zich genoodzaakt zien een andere strategie te hanteren om de gewenste reactie te bewerkstelligen of ervoor kiezen het punt los te laten (zie ook hiervoor in paragraaf 8.5). In de praktijk blijkt de sturingsrol van de opdrachtgever overigens in veel gevallen beperkt.

8.8 Tegenspraak als sociaal proces

Tegenspraak vindt grotendeels plaats tijdens zogenaamde ‘tegenspraaksessies’. Een tegenspraaksessie is een ontmoeting tussen tegenspreker(s) en teamleider (en eventueel

ambtelijk secretaris). Tijdens de ontmoeting probeert de tegenspreker de teamleider inhoudelijk te beïnvloeden. In hoeverre dat doel bereikt wordt, is mede afhankelijk van het sociale proces dat zich tijdens de tegenspraaksessie ontwikkelt. Tijdens de sessie proberen tegenspreker en teamleider invloed op elkaars handelen uit te oefenen. In dit hoofdstuk staat centraal hoe de interactie tussen tegenspreker(s) en teamleider plaatsvindt. De theorie van Goffman over interactie (zie hoofdstuk 2) biedt een kader om te begrijpen wat zich in de praktijk tijdens een tegenspraaksessie afspeelt. In deze paragraaf wordt ingegaan op de tegenspraaksessie als sociaal proces.

Tegenspraak is over het algemeen een langdurig traject. Tegenspreker en teamleider hebben vaak meerdere tegenspraaksessies. Daarbij komt dat de tegenspreker de teamleider probeert te beïnvloeden tijdens het opsporingsonderzoek om fouten in de opsporing te voorkomen. Dit betekent dat tegensprekers en teamleiders er belang bij hebben tijdens deze sessies tot een werkbare situatie of wat Goffman noemt ‘working consensus’ te komen.

In het voorgaande is onderscheid gemaakt tussen drie fases in de tegenspraaksessie, waarvan de tweede fase de eigenlijke tegenspraak is en de eerste en derde fase respectievelijk de voorbereiding en de afsluiting betreffen. In termen van Goffmans dramaturgische benadering vinden de voorbereidende en de afsluitende fases plaats op de ‘back region’ of ‘backstage’. De tegenspraakfase is de ‘front region’ of ‘frontstage’ waar het eigenlijke ‘optreden’ ofwel de tegenspraak plaatsvindt. Backstage gelden andere regels over de orde dan frontstage. De sfeer is in de backstage vaak informeler, zowel wat betreft de wijze waarop de tegenspreker en teamleider met elkaar spreken als wat betreft de inhoud. Er komen tijdens de voorbereiding en afsluiting andere onderwerpen aan bod. Dergelijke onderwerpen kunnen soms ook wel tijdens de hoofdfase worden besproken, maar horen daar eigenlijk niet. Er ontstaat dan een moment waarop eenzelfde sfeer wordt gecreëerd als op de backstage. De sfeer en de inhoud van het onderwerp passen eigenlijk niet in de tegenspraak en bij de rol die de tegenspreker speelt. Er is dan sprake van wat Goffman noemt ‘communication out of character’ of ‘role distance’. Dergelijke momenten tijdens de hoofdfase kunnen worden veroorzaakt door een (eventueel van buiten komende) onderbreking of verstoring.

Backstage heeft de voorbereiding van de tegensprekers op de tegenspraaksessie nog een bijzondere plaats. Het moment van voorbereiding door de tegenspreker, zeker als sprake is van twee tegensprekers die met elkaar overleggen, vindt backstage plaats buiten aanwezigheid van de teamleider. Hier blijkt dat er sprake is van wat Goffman noemt gelaagdheid in back regions. De voorbereiding waarbij de teamleider aanwezig is en die als back region van de tegenspraakfase kan worden gezien, is voor de tegensprekers een front region gezien vanuit de back region waar de tegensprekers (buiten aanwezigheid van de teamleider) samen de tegenspraak voorbereiden.

De overgang tussen voorbereiding en hoofdfase (van backstage naar frontstage) en de overgang van hoofdfase naar afsluiting (van frontstage naar backstage) wordt niet

altijd expliciet gemaakt. Ook al ontbreekt vaak een expliciete overgang, deze is wel altijd zichtbaar, zowel in de inhoud van het gesprek als in de opstelling van de tegenspreker en in de sfeer. De sfeer wordt formeler en tegensprekers stellen zich vaak iets afstandelijker op dan tijdens de voorbereidende fase.

Hoewel de eigenlijke tegenspraak nog niet is begonnen tijdens de voorbereiding, is de interactie tussen de tegenspreker(s) en de teamleider (en eventueel ambtelijk secretaris) al wel begonnen. Bij de opstelling van de tegenspreker en teamleider in de voorbereidende fase spelen andere factoren (bijvoorbeeld de reeds bestaande relatie met de teamleider) een rol dan tijdens de hoofdfase (achtergrond van de tegenspreker, de hiërarchische relatie en de dynamiek tijdens de tegenspraakssessie). Toch kan de opstelling van tegenspreker en teamleider in de voorbereiding doorwerken in de hoofdfase. Zo bleek dat de gehanteerde opstelling tijdens de voorbereiding (bijvoorbeeld een meer afstandelijke opstelling door de tegenspreker) in overeenstemming kan zijn met de opstelling later tijdens de tegenspraakssessie (in de vorm van meer afstandelijke tegenspraak). De 'front' (in dit geval de opstelling van de tegenspreker, bijvoorbeeld door fysiek op afstand van de teamleider te gaan zitten of de omstandigheid dat de tegenspreker bij de teamleider 'te gast' is) komt dan overeen met de wijze van presenteren tijdens de tegenspraak (afstandelijke 'manier' van tegenspreken). De wijze van presenteren vangt dus niet pas aan tijdens de hoofdfase, maar speelt ook al een rol in de voorbereiding en loopt door in de afsluitende fase.

Tegensprekers blijken tijdens de tegenspraakssessie veel meer bezig te zijn met de wijze waarop zij zichzelf en de tegenspraak presenteren dan de teamleider met zijn wijze van presenteren. Dit blijkt onder meer uit de wijze van communiceren. Tegensprekers bouwen veel vaker hun zinnen aarzelend op, gebruiken veel 'uh' of 'uhm' of laten door non-verbale communicatie blijken dat zij voorzichtig zijn of aarzelen. Dit past vooral bij de indirecte stijl van tegenspreken. De indirecte stijl van tegenspreken en de daarmee samenhangende vriendschappelijke en zakelijk-neutrale strategie kunnen worden gezien als vormen van wat Goffman noemt 'impressiemanagement' en het 'beperken en voorkomen van gezichtsverlies' bij de ander.

Hiervoor werd al aangehaald dat tegensprekers en teamleiders belang hebben bij het bereiken van een 'working consensus'. Er is dan sprake van een gemeenschappelijke definitie van de situatie. Deze definitie van de situatie trachten met name tegensprekers, maar ook teamleiders, in stand te houden. Afhankelijk van de werkwijze van de tegenspreker en de inhoud van de tegenspraak kan tegenspraak als bedreigend worden gezien (niet alleen voor de definitie van de situatie tijdens de tegenspraakssessie, maar ook voor de definitie van de situatie in het onderzoeksteam of van de verhouding tussen de teamleider en zijn 'baas'). Tegenspraak kan dan de bestaande definitie van de situatie verstoren of bedreigen. Zo kan de werkwijze van de tegenspreker voor de teamleider een bedreiging vormen, bijvoorbeeld als de tegenspreker er voor kiest brieftings bij te wonen. Daarnaast kan de inhoud van de tegenspraak kritisch zijn en de

teamleider (persoonlijk) krenken als de tegenspreker zich negatief uitspreekt over het leiderschap van de teamleider.

Uit dit onderzoek blijkt dat tijdens de tegenspraaksessie voornamelijk tegensprekers bezig zijn met het voorkomen of beperken van verstoringen of gezichtsverlies. Verstoringen kunnen bijvoorbeeld worden vermeden of, indien het vermijden niet is gelukt, worden gecorrigeerd. Met name tegensprekers hebben daarvoor verschillende technieken voorhanden. Een mogelijkheid voor tegensprekers om verstoringen te vermijden, te corrigeren of gezichtsverlies te voorkomen tijdens de tegenspraakfase ligt in de voorbereiding en afsluiting van de tegenspraaksessie. De tegenspreker kan er bijvoorbeeld voor kiezen na afloop van de hoofdfase nog even in gesprek te gaan met de teamleider (of de ambtelijk secretaris). In één van de geobserveerde gevallen deed een tegenspreker dat door de ambtelijk secretaris niet tijdens de hoofdfase, maar pas na afloop één op één aan te spreken op zijn gedrag tijdens de tegenspraakfase. Op deze manier heeft de tegenspreker een verstoring of bedreigende situatie tijdens de hoofdfase vermeden en het gezicht van de ambtelijk secretaris ten opzichte van de teamleider gered. In een ander geobserveerd geval werd de tegenspraaksessie achteraf geëvalueerd. Pas in die fase liet de teamleider zich uit over de wijze van tegenspraak, namelijk dat deze niet aan zijn verwachtingen voldeed. Op deze manier werd de hoofdfase niet verstoord, maar werd achteraf wel besproken wat er anders zou moeten.

Ook tijdens de voorbereiding staan tegensprekers stil bij het voorkomen van verstoringen. Tegensprekers bereiden zich er op voor hoe de teamleider zich zal gaan gedragen tijdens de tegenspraak, wat zijn reactie zal zijn en hoe zij daarop kunnen anticiperen. Daarmee kunnen eventuele verstoringen en gezichtsverlies worden vermeden of beperkt.

Naast deze (preventieve) maatregelen in de voorbereidende en afsluitende fase hebben tegensprekers verschillende strategieën voorhanden waarmee ze de relatie met de teamleider en de tegenspraak tijdens de hoofdfase van de sessie kunnen vormgeven. Met name de vriendschappelijke, maar ook de zakelijk-neutrale strategie, en de daarbij passende indirecte stijl van tegenspreken, zijn gericht op het voorkomen van verstoringen of vermijden van gezichtsverlies. Daarnaast kunnen deze strategieën worden ingezet als een verstoring optreedt en de situatie hersteld moet worden. Dit laatste gebeurde bijvoorbeeld tijdens één van de geobserveerde sessies waarbij de teamleider overschakelde op de vriendschappelijke strategie toen de spanning bij de teamleider hoger opliep. Deze strategieën kunnen echter ten koste gaan van de inhoud van tegenspraak. Er wordt immers meer geïnvesteerd in de relatie, waarbij soms de boodschap ondersneeuwt. Volgens Goffman is een sterke (begin)presentatie van bijvoorbeeld een alternatief frame van belang, omdat het moet laten zien dat er een andere episode begint en het aangeeft welke transformatie moet worden gemaakt. Een krachtige presentatie maakt het makkelijker om een bepaald frame van toepassing te laten zijn. De vriend-

schappelijke strategie en indirecte stijl van tegenspreken zijn daarvoor minder geschikt dan de directe zakelijk-neutrale of confronterende strategie.

Hiernaast heeft de tegenspreker ook enkele andere strategieën tot zijn beschikking. Deze zijn gericht op het voorkomen van verstoringen en gezichtsverlies en kunnen corrigerend werken. Zo kan de tegenspreker door zich te concentreren op de belangrijkste onderwerpen voorkomen dat de teamleider overspoeld raakt en tegenspraak daardoor als bedreiging gaat zien. De tegenspreker kan er echter ook voor kiezen een punt los te laten als blijkt dat dat te veel verstoring oplevert, ondanks dat het inhoudelijk gezien heel belangrijk kan zijn. Dit kan dus ten koste gaan van de inhoud van de tegenspraak. Ten slotte kan de tegenspreker de situatie herstellen buiten de relatie met de teamleider of buiten de tegenspraakfase. De tegenspreker kan bijvoorbeeld naar de opdrachtgever stappen als de verstoring niet gecorrigeerd kan worden binnen de tegenspraak zelf. Deze strategie, maar ook andere strategieën, kan echter tot een conflict leiden tussen teamleider en tegenspreker en tot gezichtsverlies van de teamleider én de tegenspreker. De tegenspreker en de teamleider hebben immers ook een reputatie te verdedigen in het team, het korps of de Nederlandse politie. Het naar de opdrachtgever stappen kan de reputatie van tegenspreker en teamleider in deze wijdere verbanden beschadigen. Daarom wordt getracht de verstoring te minimaliseren of gezichtsverlies te vermijden door middel van de andere strategieën. Die laatste stap wordt alleen gezet als er geen andere optie meer is en het belang van het onderzoek vraagt om ingrijpen. Als de externe tegenspreker de boodschap brengt, heeft dat minder negatieve gevolgen voor gezichtsverlies. De externe tegenspreker verlaat na de tegenspraak immers weer het regionale korps. De schade door het gezichtsverlies van de interne tegenspreker is groter.

Hoewel teamleiders daar in de praktijk minder sterk mee bezig zijn dan tegensprekers, hebben ook de teamleiders mogelijkheden om verstoringen of gezichtsverlies te voorkomen of beperken. De teamleider kan zich op verschillende manieren presenteren tijdens de tegenspraaksessie. Hij kan bijvoorbeeld een open en uitnodigende houding aannemen. Door zijn reactie naar de tegenspreker kan de teamleider een verstoring vermijden of corrigeren. Hij kan bijvoorbeeld direct het advies van de tegenspreker overnemen. Daarnaast kan hij zeggen het punt mee te zullen nemen en bespreken in het VKL-overleg of er nog nader over na te zullen denken. Door de gang van zaken zo te definiëren neemt hij de wind uit de zeilen van de tegenspreker. In een eventuele volgende tegenspraaksessie kan dat onderwerp dan weer terugkomen en alsnog tot verstoring leiden. De tegenspreker kan echter ook besluiten het erbij te laten zitten.

Ten slotte kan het hiervoor beschreven sociaal proces van impressiemanagement en het voorkomen en beperken van gezichtsverlies verklaren waarom in de meeste van de onderzochte gevallen de tegenspraak niet tot een escalatie heeft geleid. Hoewel in een enkel geval wel de gang naar de opdrachtgever is gemaakt, is in geen van de gevallen onomkeerbare schade toegebracht aan de tegenspraak, bijvoorbeeld omdat de opdrachtgever andere tegensprekers of een andere teamleider heeft aangewezen. Wel is in een aantal gevallen de tegenspraak daarmee doodgebloed of beëindigd. Geconcludeerd

kan daarom worden dat de focus op het voorkomen of beperken van verstoringen of gezichtsverlies met de hiervoor beschreven strategieën ten koste kan gaan van de inhoud van tegenspraak.

8.9 Invloed

Zowel tegensprekers als teamleiders zijn tijdens de tegenspraaksessie bezig met het voorkomen of beperken van verstoringen of gezichtsverlies (impressiemanagement). Uit dit onderzoek blijkt echter dat de tegenspreker zich hiermee veel meer bezig houdt dan de teamleider. Ook is de tegenspreker meer bezig met de voorbereiding op de tegenspraaksessie dan de teamleider. Ten slotte is de tegenspreker tijdens de sessie meer bezig met de vraag hoe hij zich zal uitdrukken. De vraag waar dit patroon vandaan komt, kan met de theorie van Goffman echter niet goed worden verklaard. Een fundamenteel probleem dat te maken heeft met de kwetsbare positie van de tegenspreker en het verschijnsel tegenspraak blijkt hierachter schuil te gaan. De tegenspreker heeft een minder machtige positie dan de teamleider.

Uit dit onderzoek blijkt dat de tegenspreker beperkte mogelijkheden heeft macht uit te oefenen op het verloop en/of de uitkomst van het tegenspraakproces. De tegenspreker heeft wel een sanctiemogelijkheid of kan daarmee dreigen (vgl. Zijdeveld, 1985: 13; Ellemers, 1981: 277, 283), bijvoorbeeld door naar de opdrachtgever te stappen of daarmee te dreigen. De opdrachtgever is de leidinggevende van de teamleider en heeft invloed op bijvoorbeeld diens werkzaamheden. Er is echter ook gebleken dat de stap naar de opdrachtgever een grote stap is voor tegensprekers en dat zij die stap niet snel zetten.

Naast de beperkte machtsmiddelen van een tegenspreker speelt de verdeling van de hulpbronnen informatie, personen en middelen tussen de tegenspreker en de teamleider een rol (zie Mechanic, 1962). Voor effectieve tegenspraak is de tegenspreker afhankelijk van de teamleider, maar de teamleider is bij de uitvoering van zijn taak als leider van het onderzoeksteam niet of nauwelijks afhankelijk van de tegenspreker. De teamleider beslist wat hij met de tegenspraak doet, is verantwoordelijk voor het opsporingsonderzoek en beheert de middelen en verdeling van capaciteit in het onderzoeksteam. Bij tegenspraak is het de bedoeling dat de tegenspreker invloed probeert uit te oefenen op de teamleider. Om de teamleider te kunnen beïnvloeden, zal de tegenspreker, als de minder invloedrijke zich zo proberen op te stellen dat hij de teamleider kan beïnvloeden. De tegenspreker moet zich verdiepen in hoe hij dat kan doen, waardoor hij aangewezen is op een goede voorbereiding en tijdens de tegenspraaksessie expliciet met deze vraag omgaat.

Er kunnen verschillende factoren een rol spelen bij de vraag of de tegenspreker in staat is invloed uit te oefenen op de teamleider. Deze zijn deels persoonsgebonden. Bijvoorbeeld de sociale vaardigheden van de tegenspreker of de omstandigheid dat de

tegenspreker aardig wordt gevonden, kunnen een rol spelen. Daarnaast is geconstateerd dat bijvoorbeeld een goede reputatie of een positief aanzien (door bijvoorbeeld zijn kennis van en ervaring met de opsporing) van de tegenspreker in het korps ertoe kan leiden dat de teamleider zich open opstelt en adviezen van de tegenspreker overneemt. Iemand met een goede reputatie heeft (mogelijk) betere toegang tot informatie, personen en middelen, alle bronnen van invloed (vgl. Mechanic, 1962) invloed met zich brengt. Ook de (hiërarchische) positie van de tegenspreker in het korps of binnen de politie kan hierbij een rol spelen. De tegenspreker die hoger in de organisatie zit heeft (mogelijk) betere toegang tot en meer controlemogelijkheden over de hulpbronnen. Een hogere hiërarchische positie van de tegenspreker ten opzichte van de teamleider kan overigens ook nadelen hebben. Een tegenspreker die hoger in de organisatie zit dan de teamleider kan bedreigend overkomen, waardoor de tegenspreker meer moeite moet doen om die bedreiging weg te nemen.

De tegensprekers die een hiërarchisch lagere positie hebben in de organisatie of door hun functie een lager aanzien hebben (bijvoorbeeld de recherchekundige zij-in-stromer), zijn sterk afhankelijk van hun persoonlijkheid, hun sociale vaardigheden en de positie die zij in de organisatie hebben weten te verwerven. Deze deels persoonsgebonden factoren zeggen dus iets over de vraag of de tegenspreker de teamleider kan beïnvloeden en waarom de ene tegenspreker daartoe beter in staat is dan de andere.

8.10 Tot slot

Dit onderzoek laat zien dat sommige teamleiders tegenspraak als een gevaar zien en zich mogelijk daarom wantrouwend opstellen. Dit past bij het in onderzoek geconstateerde wantrouwen dat politiemensen zouden hebben tegenover buitenstaanders, onder wie ook leidinggevers (in dit geval de opdrachtgever tot tegenspraak) (Terpstra, 2009). Tegensprekers zien zich daarom soms genoodzaakt het vertrouwen van teamleiders te winnen door zich vriendschappelijk op te stellen. Zij positioneren zich als ‘vriend van de teamleiding’ en niet als iemand die in opdracht van de divisieleiding komt. Dit kan echter ten koste gaan van de inhoud van de tegenspraak. Wantrouwen van de teamleiders kan op deze manier reflectie en ontvankelijkheid voor kritiek in de weg staan en op die manier deframing en reframing belemmeren.

Ten aanzien van de sociale dimensie van tegenspraak kan het klassieke dilemma tussen afstandelijkheid en nabijheid (zie ook hoofdstuk 6) een rol spelen. Tegensprekers lijken zich aan de ene kant afstandelijk op te stellen om de effectiviteit van tegenspraak te kunnen verhogen. Door op directe en zakelijke wijze de tegenspraak te brengen en zich daarmee op enige afstand van de teamleider en het onderzoek te positioneren, zijn zij het beste in staat de inhoud van de tegenspraak over te brengen. Doordat dit echter een bedreiging kan opleveren voor het ‘gezicht’ van de teamleider en de definitie van de tegenspraakssituatie kan aantasten, zien tegensprekers zich ook genood-

zaakt tot nabijheid. Dit doen zij door zich nabij de teamleider te plaatsen, betrokkenheid te tonen en zich minder zakelijk op te stellen. Deze vormen van impressiemanagement en het voorkomen en beperken van gezichtsverlies doen soms afbreuk aan de inhoud van tegenspraak. Om aantasting van de definitie van de situatie of gezichtsverlies te voorkomen of te beperken, wordt soms genoeg genomen met een onbevredigend antwoord van de teamleider en wordt een punt losgelaten, worden onderwerpen vermeden of wordt de vriendschappelijke strategie gehanteerd waardoor aan inhoud van de tegenspraak wordt ingeboet. Dit dilemma zou ook gevolgen kunnen hebben voor de doorwerking van de tegenspraak. Op de doorwerking van tegenspraak op de opsporing wordt in het volgende hoofdstuk ingegaan.

9. Doorwerking van tegenspraak

9.1 Inleiding

De doorwerking van tegenspraak staat in dit hoofdstuk centraal. Het gaat hierbij om de vraag in hoeverre tegenspraak invloed heeft op de opsporing. Is door tegenspraak voor bijvoorbeeld een andere onderzoeksrichting gekozen? Is onder invloed van tegenspraak een bepaalde onderzoeksrichting buiten beschouwing gelaten? Is er een andere of betere argumentatie gezocht waarom er in een bepaalde richting is gerechercheerd? In dit onderzoek gaat het niet om effecten van tegenspraak op het ‘eindproduct’ van de opsporing (bijvoorbeeld in de vorm van een verdachte die voor de rechter kan worden gebracht). Een dergelijk effect laat zich met de hier gehanteerde onderzoeksopzet en -methoden moeilijk bestuderen.¹

Eerder (in hoofdstuk 7) zijn drie onderdelen van het opsporingsonderzoek onderscheiden waarop wordt tegengesproken, namelijk: procedures, inhoud en sociale processen. Tegenspraak zou op elk van deze thema's effect kunnen hebben. Dit onderzoek laat verschillende effecten zien met betrekking tot gehanteerde procedures en inhoudelijke aspecten van het opsporingsonderzoek. Veel lastiger is het om met deze studie ook zicht te krijgen op eventuele effecten van tegenspraak op de sociale processen binnen een opsporingsonderzoek of -team. Het gaat daarbij onder andere om de sfeer in het team, de wijze van leidinggeven en/of de omgang met betrokkenen in het onderzoek. Deze processen en de veranderingen daarin worden meestal niet vastgelegd in een onderzoeksdoossier of tegenspraakdoossier. Bovendien zijn eventuele effecten van tegenspraak op de sociale processen in het team in deze studie slechts indirect vast te stellen. De interviews bieden hierop te beperkt zicht, omdat in dit onderzoek vooral teamleiders en slechts een enkel teamlid zijn geïnterviewd.² Daarnaast is in de gevallen waarin de tegenspraak is geobserveerd, geen onderzoek gedaan binnen de teams. Hierop bestaat één uitzondering. In één van de gevallen zijn naast de tegenspraaksessies ook de overlegvormen binnen het TGO-team geobserveerd. Slechts deze casus zou zicht kunnen bieden op de effecten van tegenspraak op de sociale processen in het onderzoeksteam. De betreffende tegenspreker sprak echter niet tegen op de sociale processen in het onderzoek. Op dat thema zijn dan ook geen directe effecten van tegenspraak zichtbaar geworden.

¹ Zie voor de onderzoeksmethoden en de beperkingen daarvan hoofdstuk 3, paragraaf 3.2.2.

² Vooral de informatie van teamleiders daarover is vaak moeilijk op betrouwbaarheid te beoordelen, omdat eventuele effecten van tegenspraak op het team via de teamleider tot stand moeten komen. Het is de vraag hoe goed een teamleider dat kan vaststellen.

In dit hoofdstuk wordt gesproken van effecten en doorwerking van tegenspraak als deze blijken uit het opsporings- en/of tegenspraakdossier en in interviews met teamleider en/of tegenspreker naar voren zijn gebracht. De informatie uit de interviews moet dan niet strijdig zijn met informatie uit de onderzochte dossiers. Hoewel de observaties van de tegenspraaksessies niet waren gericht op het achterhalen van de effecten van tegenspraak, hebben de observaties ten aanzien van de effecten van tegenspraak wel een aantal inzichten opgeleverd. Hier worden echter alleen de effecten besproken die duidelijk zichtbaar zijn geworden. Daarbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen bedoelde en onbedoelde effecten. Een algemene beoordeling van de effectiviteit van tegenspraak in de opsporing wordt hier evenmin beoogd.

In dit hoofdstuk wordt onderscheid gemaakt tussen effecten van tegenspraak op (de opstelling en activiteiten van) de teamleider, op het opsporingsonderzoek en op de opsporing op langere termijn. Deze studie beperkt zich tot het aantonen van de doorwerking van tegenspraak op casusniveau, zonder dat duidelijk is hoe vaak deze effecten in het algemeen optreden.

Tegenspraak vindt meestal plaats tussen tegenspreker en teamleider. Daarom kunnen allereerst effecten van tegenspraak op de teamleider worden verwacht (paragraaf 9.2). De eventuele doorwerking van tegenspraak kan worden beschouwd als een selectie- of filterproces. De teamleider beslist wat hij met de tegenspraak doet. De doorwerking van tegenspraak kan bij de teamleider eindigen, maar kan ook een verder effect hebben op het opsporingsonderzoek (paragraaf 9.3). De doorwerking van tegenspraak is niet alleen afhankelijk van de teamleider, maar ook van andere actoren. Dit wordt behandeld in paragraaf 9.4. Tegenspraak kan ook nog doorwerken op de opsporing in het algemeen, op langere termijn, in latere onderzoeken. Hierop wordt ingegaan in paragraaf 9.5. Ten slotte komen factoren aan de orde die een rol spelen bij de doorwerking van tegenspraak (paragraaf 9.6).

9.2 Teamleider

De eerste effecten van tegenspraak kunnen worden verwacht op de teamleider. Bij de beschrijving van deze effecten is afgegaan op interviews met de teamleiders, omdat deze effecten vaak niet zichtbaar zijn in de dossiers. Ook de observaties van de tegenspraaksessies bieden daarover geen inzicht, omdat teamleiders zich daarover tijdens de sessies niet uitlaten of anderszins die effecten tijdens de sessie niet blijken.

‘Scherp houden’

Een regelmatig genoemd effect van tegenspraak zou zijn dat tegenspraak de teamleider ‘scherp houdt’. Zo zegt een teamleider: *‘Het houdt je scherp. (...) ik laat me niet leiden (...), maar het houdt je scherp.’* (interview teamleider) Een andere teamleider zegt naar

aanleiding van opmerkingen van tegensprekers dat de officier van justitie niet bij het overleg in de VKL aanwezig hoort te zijn:

‘De functie van tegenspraak was wel dat ik daar wel, omdat het een paar keer naar voren kwam, behoorlijk alert op ben geraakt en ben gebleven.’ (interview teamleider)

Nog een andere teamleider zegt:

‘(Tegenspraak) (...) legt een bepaalde druk op de teamleiding, op het onderzoeksteam, dat er iemand over je schouders heen kijkt die iets van je onderzoek vindt. (...) Als je ook nog in de goede zin van het woord op je vingers wordt gekeken door iemand van je eigen organisatie die daar heel kritisch naar kijkt, (...) dat geeft (...) die zelfde druk. (...) Het komt ten goede van het resultaat van het onderzoek, want hij houdt je dus scherp, hij blijft zorgen dat je breed blijft kijken (...).’ (interview teamleider)

In een vergelijkbare zin menen sommige teamleiders dat zij door tegenspraak beter gaan nadenken over beslissingen, dat je ‘*nog een keer nadenkt*’ over de genomen beslissing. Dit wordt bevestigd door andere teamleiders: ‘*dan denk je daar nog eens over na.*’

Bevestiging of zekerheid

Volgens een groot aantal teamleiders kan een ‘goedkeuring’ van een beslissing door een tegenspreker hen bevestiging en zekerheid opleveren. Een teamleider meent dat positieve geluiden van de tegenspreker ‘*de boost van het gaat lekker*’ geven. Soortgelijke effecten worden ook door andere teamleiders genoemd. Zo zegt een teamleider:

‘Al vrij snel staat er: het onderzoek loopt goed. (...) Ik weet nog wel dat toen ik dat las in het tegenspraakjournaal, dat ik ook zoiets had van, dat gaf, niet dat ik onrust had, maar dat gaf dermate veel rust (...).’ (interview teamleider)

En een andere teamleider: ‘(Ik ben) *blij met de bevestiging (...) door de tegenspreker.*’ (interview teamleider) Een andere teamleider zegt: ‘*Het sterkt mij dat wij op hoofdlijnen ons werk goed doen.*’ (interview teamleider) Hij heeft het ook over een geruststelling:

‘Ik weet dat er iemand over mijn schouder meekijkt. Dat is wel een goed besef. (...) Ik denk ook wel een soort geruststelling, van mocht toch blijken dat we fouten hebben gemaakt of anderszins, dat er iemand is die gewoon meekijkt en daar iets van gaat vinden.’ (interview teamleider)

Nog een andere teamleider zegt dat hij zich gesteund voelt in zijn gedachten:

‘Zij (de tegensprekers) vonden het goed uit te proberen. Twee mannen die veel ervaring hadden, ja dat vind ik gewoon prettig. Ik bedoel dat zijn mensen met wie je af en toe even gaat stoeien, joh ik loop hier tegenaan, wat vind jij daarvan?’ (interview teamleider)

Tegenspraak kan een teamleider ook steun bieden in discussies met de officier van justitie of de Vaste Kern Leidinggevenden. In één onderzoek had de teamleider discussie met de officier van justitie over de vraag of een deskundige moest worden ingeschakeld om naar beelden van het betreffende misdrijf te kijken. De officier van justitie twijfelde daarover. Door de tegensprekers is vervolgens aan de teamleider geadviseerd een deskundige in te zetten. Naar aanleiding daarvan heeft de teamleider opnieuw de discussie met de officier van justitie gevoerd en heeft hem weten te overtuigen. De teamleider zegt daarover:

‘Ik voelde mij in die zin door de tegenspraak gesterkt om dat toch in gang te zetten. We hadden het idee dus al, de officier van justitie twijfelde en de tegenspreker geeft dan net dat laatste zetje.’ (interview teamleider)

Bewustwording

Verschillende teamleiders wijzen erop dat tegenspraak ertoe kan bijdragen dat zij bewuster worden van hun beslissingen:

‘Tunnelen is een risico, maar je ontkomt er ook niet aan om het te doen, maar weet dan dat je die tunnel instapt. Die bewustwording zeg maar is wel steeds aan de orde geweest.’ (interview teamleider)

En een andere teamleider wordt zich door tegenspraak bewust van ethische grenzen die er aan een stooktraject zitten:

‘Wat je wel krijgt, is dat ze je er bewust van maken dat je met bepaalde middelen die je inzet, ethische grenzen zoekt.’ (interview teamleider)

Een teamleider geeft aan dat tegenspraak een ‘*moment van reflectie*’ biedt. Een andere teamleider is het daarmee eens:

‘Als er tegenspraak is, dan ga je veel kritischer kijken naar het eigen functioneren.’ (interview teamleider)

Besluitvorming

Door teamleiders wordt ook aangegeven dat tegenspraak kan bijdragen aan de besluitvorming in het opsporingsonderzoek. Door de tegenspraak wordt de teamleider gestimuleerd om argumenten voor en tegen beslissingen in het onderzoek af te wegen en op basis daarvan keuzes te maken. Zo zegt een teamleider:

‘dat je op basis daarvan wel keuzes gaat maken (...) en wat nadrukkelijker keuzes zou maken dan je misschien aanvankelijk zou doen. (...) Dat draagt bij aan de besluitvorming ja.’ (interview teamleider)

Verslaglegging

Ook leidt tegenspraak er volgens een aantal teamleiders toe dat zij beter gaan letten op de verslaglegging van het onderzoek. Een teamleider zegt bijvoorbeeld:

‘Dat je alles zo goed mogelijk probeert uit te lopen en op te schrijven. De tegenspreker moet ook begrijpen wat er gespeeld heeft. Vaak zitten er dingen tussen de oren van mensen, maar als het niet goed opgeschreven wordt, heb je natuurlijk een probleem. Dat probeerden we wel zo goed mogelijk te doen. Ik denk dat het wel een verschil is (dat er een tegenspreker bij is). Vaak in de werkdruk ben je wel eens genegen om (de verslaglegging) wat later of maar half te doen, maar wetende dat je een tegenspreker hebt die ook moet meelesen, ga je er wat scherper in zitten.’ (interview teamleider)

En een andere teamleider zegt:

‘Dingen vastleggen met de gedachte dat de tegenspreker dat ook leest en daar wat van gaat vinden. Dat is een werkwijze die mede naar aanleiding van het fenomeen (...) tegenspraak is geëvolueerd.’ (interview teamleider)

Tegenspraaksessie als rustmoment

Ten slotte wijst een enkele teamleider op een effect van de tegenspraaksessie. Een teamleider zegt dat de sessie hem ‘*een moment van betrekkelijke rust*’ geeft in de hectiek van het onderzoek, waardoor ‘*de dingen*’ op hun plaats vallen. Voor een andere teamleider biedt de tegenspraaksessie hem een ‘*uitlaatklep*’.

9.3 Effecten op het opsporingsonderzoek

Tegenspraak heeft naast de hiervoor beschreven effecten op de teamleider ook effecten op het lopende opsporingsonderzoek. In deze paragraaf worden deze effecten beschreven. Eerst komen de effecten op de procedurele kant van het opsporingsonderzoek aan de orde. Daarna worden de effecten op de inhoudelijke kant beschreven.

Procedures

Tegenspraak heeft voor een deel betrekking op de procedurele kant van het opsporingsonderzoek. De effecten van tegenspraak zijn eveneens deels zichtbaar in de procedurele kant van het onderzoek. Het belang en de reikwijdte van deze ‘procedurele’ opmerkingen lopen uiteen. Soms gaat het om veranderingen in details (zoals verbeteringen van typefouten of kleine tekstuele wijzigingen), soms kunnen de opmerkingen van de tegenspreker leiden tot fundamentele wijzigingen in de wijze van verbaliseren. Overi-

gens, in enkele gevallen heeft tegenspraak op de procedurele kant van het onderzoek niet alleen gevolgen voor de gehanteerde procedures, maar werkt ze eveneens door op de inhoudelijke kant van het onderzoek. Zo kan een teamleider op advies van de tegenspreker de inrichting van het onderzoeksteam aanpassen (procedureel) en zo personele capaciteit vrijmaken voor onderzoek naar andere scenario's (inhoudelijk).

Werkwijze

In een opsporingsonderzoek is door de tegensprekers geadviseerd een verhoorplan op te stellen voor het verhoor van een belangrijke betrokkene. Het werken met een dergelijk plan bevordert een goede voorbereiding, zodat de juiste vragen worden gesteld. De teamleider heeft dit advies aan de orde gesteld in de VKL. Uit het ambtelijk verslag blijkt dat in dit overleg van de VKL is besloten een goed verhoorplan te gaan maken.

Verbaliseren en verslaglegging

Over de verbalisering en verslaglegging in de opsporingsonderzoeken zijn door tegensprekers regelmatig opmerkingen gemaakt. Hiervan getuigen de volgende voorbeelden. In één onderzoek constateert de tegenspreker tijdens briefings dat niet alle keuzes en overwegingen die daar worden gemaakt, worden vastgelegd. De tegenspreker ziet dat de scenario's, keuzes en prioriteiten in onder andere het projectplan en het afspraken-journaal verantwoord worden. Volgens de tegenspreker verdient het aanbeveling *'alle scenario's en beslissingen uitgebreid vast te leggen in één van de systemen.'* Niet alleen *'de beslissingen om dingen te ondernemen'* moeten worden vastgelegd, maar ook *'de beslissingen en argumenten om dingen niet te doen of om bepaalde onderzoekslijnen te beëindigen.'* (aantekeningen dossieronderzoek) De teamleider zegt deze aanbeveling te hebben overgenomen en ook de tegenspreker constateert dat *'ze het oppakken'*.

Soortgelijke effecten hebben zich voorgedaan in andere onderzochte gevallen. Zo is in een ander onderzoek een 'statusproces-verbaal' aangepast naar aanleiding van opmerkingen van de tegenspreker. In dit statusproces-verbaal is onderbouwd waarom twee personen in het onderzoek zijn aangemerkt als verdachten. De analist van het onderzoeksteam heeft bedenkingen bij dit proces-verbaal en ook de tegenspreker concludeert dat dit zou moeten worden herschreven. In het proces-verbaal is een verklaring *'van horen zeggen'* opgenomen *'die door de (oorspronkelijke) zegsman (wordt) ontkend'*. Daarnaast staat er in het proces-verbaal *'een aanname plus feiten die aan de status van verdachte niets toevoegen'*. (aantekeningen dossieronderzoek) De officier van justitie heeft het oordeel over de status van de verdachten op dit proces-verbaal gebaseerd. Het proces-verbaal moet daarom volgens de tegenspreker worden herschreven. In het VKL-overleg wordt deze kritiek van de tegenspreker besproken. Besloten wordt het statusproces-verbaal aan te vullen met een nieuw document waarin verwezen wordt naar ontlastende informatie.

Inrichting van het onderzoek

In één van de onderzochte gevallen is door de tegensprekers het onderwerp telefoon-taps aangekaart bij de teamleider. In dit onderzoek zijn meerdere telefoons getapt. Volgens de tegensprekers kost tappen veel tijd en capaciteit en is de kans gering dat er belangrijke informatie uit naar voren komt. Hoe meer taps er worden geplaatst, hoe minder capaciteit over blijft voor andere onderzoeksmogelijkheden, aldus de tegensprekers. De tegensprekers hebben daarom geadviseerd in dit onderzoek selectief te tappen. De teamleider heeft naar aanleiding van dit advies in overleg met de tactisch coördinator het aantal taps beperkt.

Inhoud

Tegenspraak kan ook betrekking hebben op de inhoud van het opsporingsonderzoek. Zij kan dan gaan over onder andere hypothesen en scenario's, onderzoeks- of opsporingsmethoden, onderzoekslijnen en -gebieden, de doelstelling van het onderzoek, bewijsmiddelen of aanknopingspunten en/of de inzet van bepaalde specialismen.

Ook de reikwijdte van de inhoudelijke veranderingen in het onderzoek als gevolg van de tegenspraak kan verschillen. Hoewel het soms gaat om op zich belangrijke veranderingen, heeft in geen van de onderzochte gevallen een radicale wending in het onderzoek plaatsgevonden als gevolg van de tegenspraak. Ook door de geïnterviewde tegensprekers en teamleiders wordt dit zo ervaren.

De inhoudelijke effecten kunnen overigens soms ook andere consequenties hebben. Zo kan verandering van onderzoekslijn doorwerken in de personele capaciteit van het onderzoeksteam.

Onderzoeksgebieden en onderzoekslijnen

Juist ten aanzien van de onderzoeksgebieden en onderzoekslijnen zijn veel voorbeelden gevonden waarbij tegenspraak doorwerkt in het onderzoek. Hier wordt volstaan met enkele voorbeelden.

In één geval is door de tegensprekers gevraagd om onderzoek naar een blauw oog van één van de verdachten. In het ambtelijk verslag staat naar aanleiding daarvan dat onderzoek daarnaar zou kunnen worden gebruikt bij het opstellen van de tijdlijn rond het misdrijf. Daarom wordt besloten de huisarts die bij de verdachte op huisbezoek is geweest, daarover nader te horen.

In datzelfde onderzoek hebben tegensprekers geadviseerd forensische tegenspraak te organiseren. Volgens de tegensprekers is het sporenonderzoek van cruciaal belang in dat onderzoek. Zij hebben zelf onvoldoende kennis op forensisch gebied en adviseren daarom te laten tegenspreken door een forensisch technisch ervaren rechercheur. Niet duidelijk is of dit idee van de tegenspreker of van de teamleider afkomstig is, maar uiteindelijk wordt een verzoek tot forensische tegenspraak gedaan. Dat verzoek wordt

toegewezen. De forensisch tegenspreker stelt tijdens een sessie een aantal vragen. Bijvoorbeeld:

‘(Naam tegenspreker) vraagt zich af of uit literatuur op te maken is of de stand van de handen van het slachtoffer wijzen op verwurging. Het al of niet verkrampt zijn zou een relatie kunnen geven met de verwurging.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Deze vraag wordt besproken in het overleg van de VKL en daar wordt besloten dat dit moet worden uitgezocht. Door de tegenspreker is hiermee een onderzoekslijn aange-reikt die door het onderzoeksteam nader wordt onderzocht.

Soortgelijke adviezen voor nader sporenonderzoek worden in meerdere opsporings-onderzoeken gedaan en overgenomen. In een onderzoek is bijvoorbeeld gesuggereerd de route van een auto met de fiets na te rijden met het doel nadere sporen te vinden. De suggestie is overgenomen. Dit aanvullend onderzoek heeft overigens geen nieuwe spo-ren opgeleverd.

Tegensprekers hebben in een onderzoek de suggestie gedaan camerabeelden veilig te stellen van een weg waar een bij het misdrijf betrokken auto op te zien zou kunnen zijn. De suggestie is overgenomen. In een ander onderzoek is door de tegenspreker ge-adviseerd de zendmastgegevens van de plaats delict op te vragen voor een periode van twee uur voorafgaand en één uur na het misdrijf. Deze gegevens zijn vervolgens opge-vraagd.

In een ander onderzoek is door een tegenspreker geadviseerd een onderzoek naar een soortgelijk feit uit een ander korps bij het onderzoek te betrekken. Dat onderzoek zou inzicht kunnen bieden in onder andere de motieven die bij het delict een rol zouden kunnen hebben gespeeld en in de rol van het slachtoffer daarbij. De teamleider be-sprekt dit met het onderzoeksteam, maar het team ziet hier niets in. Uiteindelijk is het advies, nadat ook de stuurgroep hierop heeft aangedrongen, toch overgenomen. Het onderzoek bleek vervolgens behulpzaam bij het betreffende opsporingsonderzoek.

Uit de casusbeschrijving (hoofdstuk 5) blijkt ook de doorwerking van tegenspraak op onderzoeksgebieden en onderzoekslijnen. Zo brengen de tegensprekers vragen in voor gedragdeskundigen van het KLPD. Die vragen worden daadwerkelijk aan de des-kundigen gesteld. Daarnaast stellen de tegensprekers de vraag of met de uitkomsten van het DNA-onderzoek de betrokkenheid van familie (inclusief de tweede en derde bloedlijn) bij het delict kan worden uitgesloten. De teamleider heeft deze vraag uitgezet bij de forensisch coördinator. De tegensprekers lezen het antwoord van de forensisch coördinator uiteindelijk terug in zijn journaal.

Een laatste voorbeeld betreft de suggestie van tegensprekers om door justitie een beloning uit te laten loven voor een tip over een taxi waarmee een verdachte mogelijk is gevlucht. De teamleider overlegt deze mogelijkheid met de officier van justitie. In eerste instantie wordt besloten die beloning niet uit te loven omdat dit de indruk zou

kunnen wekken dat politie en justitie geen sterke zaak hebben of dat het onderzoek dreigt vast te lopen. Enkele maanden later gebeurt dit alsnog.

Onderzoeks- of opsporingsmethoden

In één van de onderzochte gevallen is door een tegenspreker geadviseerd een fotoconfrontatie te organiseren met een getuige. De teamleider wijst dit af. Na herhaaldelijk aandringen door de tegenspreker is uiteindelijk toch besloten tot een dergelijke fotoconfrontatie. Deze heeft uiteindelijk niets opgeleverd.

Ook in een ander onderzoek geeft een tegenspreker advies over een fotoconfrontatie. De fotoconfrontatie heeft in dat onderzoek al plaatsgevonden, maar volgens de tegenspreker is het logisch nog een confrontatie te organiseren met betrekking tot een andere mogelijke verdachte. Na overleg met de officier van justitie is die confrontatie alsnog georganiseerd.

Hypothesen en scenario's

In één van de onderzochte opsporingsonderzoeken is een scenario opgesteld volgens welke twee personen betrokken zouden zijn bij een moord. De tegenspreker is van mening dat dit scenario te laag is geprioriteerd. Het onderzoek richt zich voornamelijk op een ander scenario. Gelet op de beperkte capaciteit van het onderzoeksteam heeft de teamleider besloten de verhoren van die twee personen uit te stellen. De tegenspreker heeft vervolgens de teamleider gevraagd het scenario met de twee personen hoger te prioriteren, zodat de verhoren eerder zouden plaatsvinden. De teamleider heeft aan dit verzoek voldaan.

Ook in een ander onderzoek wordt door de tegensprekers geadviseerd een scenario hoger te prioriteren. Een bepaald scenario wordt door het team slechts marginaal onderzocht, terwijl dat scenario veel vragen oproept. De tegensprekers geven er de voorkeur aan het scenario beter te onderzoeken. Uit het tegenspraakverslag blijkt dat het scenario nader is bekeken en vervolgens is besloten dit scenario '*breder en dieper uit te werken*'. Twee weken later wordt geconstateerd dat het scenario '*is uitgelopen*' en '*geen vragen meer*' biedt.

In één van de geobserveerde tegenspraaksessies wijst de tegenspreker de teamleider op een scenario dat door het team niet is uitgewerkt, maar volgens de tegenspreker wel aandacht verdient. De teamleider laat dit scenario vervolgens door het team uitwerken.

Bewijsmiddelen of aanknopingspunten

In één van de geobserveerde gevallen is het onderzoeksteam vooral bezig met het bevestigen en bewijzen dat de verdachte het misdrijf heeft gepleegd en het team lijkt nauwelijks rekening te houden met de mogelijkheid dat hij het niet heeft gedaan. Daarom adviseert de tegenspreker een '*falsificatiedocument*' op te stellen. Naar aanleiding

van dit advies heeft het team een document opgesteld met daarin aanwijzingen dat de verdachte het misdrijf vermoedelijk juist niet zou hebben gepleegd.

Inzet specialist

Door tegensprekers is geadviseerd een deskundige naar opnamebeelden van een zedendelict te laten kijken. De deskundige zou die beelden beter kunnen beoordelen. De teamleider had dit eerder al overlegd met de officier van justitie, maar die had toen zijn twijfels hierbij. Naar aanleiding van de tegenspraak heeft de teamleider het nogmaals aangekaart bij de officier van justitie en hem dit keer kunnen overtuigen. Er is vervolgens een deskundige ingeschakeld die de beelden heeft beoordeeld.

In een ander onderzoek heeft de tegenspreker geadviseerd te onderzoeken of een bepaalde transactie met een creditcard in het buitenland heeft plaatsgevonden. Hiervoor zou een rechtshulpverzoek aan het buitenland nodig zijn. De teamleider heeft dit overlegd met de officier van justitie. Volgens de officier zou aan een dergelijk rechtshulpverzoek niet worden voldaan en is het belang hiervan onvoldoende. Als die gegevens op eenvoudiger manier boven water zouden kunnen komen, zou het de inspanning echter waard zijn, aldus de officier van justitie. De tegenspreker heeft daarop geadviseerd een medewerker van het fraudeteam uit een ander politiekorps te benaderen met de vraag of hij bij een creditcardmaatschappij kan nagaan of een bepaalde transactie heeft plaatsgevonden. De teamleider heeft dit verzoek vervolgens uitgezet.

9.4 Actoren

In de mate en wijze waarop tegenspraak doorwerkt in het opsporingsonderzoek spelen verschillende actoren een rol. Elk van deze actoren is vanuit een eigen positie en perspectief hierbij betrokken. Van daaruit kan elk van deze actoren adviezen of suggesties van de tegenspreker op zijn eigen wijze interpreteren en eventueel inpassen in de eigen routines of opvattingen, daaraan medewerking geven of deze juist tegenwerken. Voor een deel gebeurt dat in onderling overleg of in een proces van onderhandeling. Een dergelijk stapsgewijs en complex proces kan dan ook een uitkomst krijgen die als zodanig door niemand werd gewild of voorzien. Er is dan sprake van bijvoorbeeld een compromis, dat stap voor stap ontstaat. Voor een deel vindt dat proces voor de tegenspreker op afstand plaats, omdat de tegenspreker met een deel van deze actoren, met uitzondering van de teamleider, niet of nauwelijks contact heeft.

In deze paragraaf wordt op de rol van de belangrijkste van deze actoren ingegaan. Het gaat hier achtereenvolgens om de teamleider, de officier van justitie, de Vaste Kern Leidinggevend en de Vaste Kern Uitvoerenden.

De teamleider

De in de praktijk belangrijkste actor die invloed heeft op de doorwerking van tegenspraak op het opsporingsonderzoek, is de teamleider. Dit wordt herkend door tegensprekers. Zo zegt een tegenspreker: *‘Ik vind wel dat het valt of staat met de teamleider, (...) die bepaalt.’* (interview tegenspreker) Tegenspraak vindt meestal plaats tussen tegenspreker(s) en teamleider. De teamleider beschikt over een grote mate van autonomie om te bepalen hoe hij reageert op voorstellen of adviezen van de tegenspreker en of hij die overneemt. Legt hij het advies naast zich neer, neemt hij het over of legt hij het voor aan de VKL of de officier van justitie? Een teamleider hoeft geen vervolg te geven aan de opmerkingen of vragen van de tegenspreker. Hij of zij kan volstaan met beantwoording van de vragen of het pareren van de kritiek. Een groot deel van de tegenspraak lijkt op die manier te eindigen. Met drie voorbeelden wordt hier volstaan. In een onderzoek vragen de tegensprekers zich af of een betrokkene, gezien zijn houding/opstelling tijdens de verhoren, psychisch wel in staat is een verklaring af te leggen. De reactie van de teamleider hierop luidt:

‘Team heeft hierover al overleg gevoerd met (de gedragsdeskundigen) en dat in de tactiek en vraagstelling naar (naam betrokkene) toe aanpassingen zijn gedaan.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Daarmee lijkt de suggestie van de baan.

In een ander onderzoek merkt de tegenspreker op dat *‘een niet FO³-rechercheur’* monsters heeft genomen van de plaats delict. De teamleider reageert daarop: *‘Monstername is in overleg met FO gedaan en is uitgevoerd conform FT⁴-normen (...).’* (aantekeningen dossieronderzoek) De kritiek lijkt daarmee gepareerd.

Tijdens een geobserveerde tegenspraaksessie geeft de tegenspreker het advies een ‘reviewprocedure’ te starten. De tegenspreker herhaalt het advies meermaals tijdens de sessie en de teamleider antwoordt telkens dat hij *‘erover na zou denken’*. Onduidelijk is of de teamleider het advies heeft overwogen, want dit betrof de laatste tegenspraaksessie in het onderzoek. De reactie op dat moment was echter afdoende om de discussie te beëindigen.

Of een teamleider het advies van de tegenspreker overneemt, is afhankelijk van verschillende factoren. Voor een deel zijn dit praktische en organisatorische omstandigheden. De tijdsdruk of een gebrek aan capaciteit brengen de teamleider ertoe oplossingen te kiezen die vooral daarop een antwoord leveren of deze in elk geval niet verergeren. Daarnaast spelen hier de gehanteerde werkwijze, inhoudelijke overwegingen en sociale aspecten van tegenspraak een rol. De wijze waarop deze aspecten worden uitgevoerd en ingebracht door de tegenspreker, bepalen in belangrijke mate of een teamleider het

3 FO staat voor Forensische Opsporing.

4 FT staat voor Forensisch Technische.

advies overneemt en daarmee welke effecten de tegenspraak heeft op het onderzoek. Op deze aspecten is in voorgaande hoofdstukken al uitvoerig ingegaan.

Officier van justitie

De officier van justitie heeft (formeel) het gezag over de opsporing. Belangrijke beslissingen van de teamleider moeten daarom passen binnen de door de officier bepaalde strategische aanpak van het onderzoek. De teamleider heeft voor bijvoorbeeld de inzet van bijzondere opsporingsonderzoeken de toestemming van de officier nodig.⁵

Tegensprekers bij de politie hebben doorgaans geen direct contact met de officier van justitie. Meestal raakt de officier van justitie op de hoogte van de tegenspraak doordat de teamleider daarover in het VKL-overleg mededeling doet. Soms heeft de teamleider ook overleg met de officier over thema's en vragen die in de tegenspraak naar voren zijn gekomen. Dat kan ertoe leiden dat besloten wordt adviezen van de tegenspreker(s) over te nemen (zie paragraaf 9.3). De doorwerking kan echter ook eindigen bij het overleg met de officier van justitie. Hiervan zijn in de onderzochte dossiers de volgende drie gevallen gevonden.

Rechtmatigheid bewijs

In een opsporingsonderzoek stelt een tegenspreker aan de orde dat een databestand dat het team in zijn bezit heeft onrechtmatig is verkregen. Het team probeerde door het natrekken van kentekens te achterhalen wie in de buurt van een woning zijn geweest rond het tijdstip van een overval. Het bestand met kentekens moet volgens de tegenspreker bij 'no-hit' na 24 uur worden vernietigd. Indien informatie uit het databestand toch wordt gebruikt, zou dat kunnen leiden tot niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie. De teamleider heeft naar aanleiding van deze opmerking overleg gevoerd met de officier van justitie. De officier is echter van mening dat het bewijs niet onrechtmatig is verkregen. Voor zover bekend is dit onderwerp daarna niet meer besproken tussen tegenspreker en teamleider.

Onderzoeks- of opsporingsmethoden

In één onderzoek hebben tegensprekers geopperd een vriendin uit de omgeving van twee verdachten 'tactisch dan wel informatief te benaderen'. Die vriendin zou mogelijk informatie kunnen inwinnen over de vraag wat de partner van één van de verdachten van de moorden weet. De teamleider heeft hierop overleg gevoerd met de officier van justitie en de CIE (Criminele Inlichtingen Eenheid). Naar aanleiding daarvan con-

5 Soms is ook de toestemming van de Rechter-Commissaris vereist. Dit blijft hier echter buiten beschouwing, omdat dergelijke verzoeken aan de Rechter-Commissaris via de officier van justitie lopen.

cludeert de teamleider dat de suggestie om haar als burgerinformant in te zetten, praktisch ondoenlijk is. Wel is besloten haar nogmaals tactisch te benaderen:

‘Zij moet over een aantal zaken nog gehoord worden en dan zal besproken worden of zij eventueel bereid is om nog verder te gaan.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Uiteindelijk heeft dit niet geleid tot het inzetten van deze vrouw als informant.

Onderzoeksgebieden en onderzoekslijnen

Een tegenspreker adviseert in een onderzoek ‘*de vuilnisbak waarboven het bloedspoor is aangetroffen, nader (...) te onderzoeken.*’ Vervolgens staat in het tegenspraakjournaal dat

‘in opdracht van de OvJ is besloten geen verder onderzoek te doen naar bloed en/of dacty in, op of rond de vuilnisbak waar DNA van het slachtoffer was aangetroffen.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Vaste Kern Leidinggevenden

Tegensprekers hebben doorgaans geen direct contact met leden van de VKL (uitgezonderd de ambtelijk secretaris in het geval deze aanwezig is bij de tegenspraaksessies). Eventueel heeft de tegenspreker contact met de ambtelijk secretaris over de uitwerking van hypothesen en scenario’s of het bijhouden van het afsprakenjournaal. De doorwerking van de tegenspraak is daarmee grotendeels afhankelijk van de wijze waarop de teamleider (en/of eventueel de ambtelijk secretaris) bevindingen van de tegenspreker doorspeelt aan de VKL. Er zit een zekere selectie in wat zij doorspelen aan de VKL. Volgens de geïnterviewde teamleiders brengen zij alle bevindingen waarvan zij menen dat die moeten worden besproken en/of die (mogelijk) tot een andere beslissing leiden, in het VKL-overleg in. Enkele teamleiders hierover:

- ‘Die (bevindingen) werden besproken door mij. Ik heb volgens mij wel teruggekoppeld de aanbevelingen, de suggesties, de ideeën vanuit (...) tegenspraak. (Aan) mijn tactisch coördinator in ieder geval.’ (interview teamleider)
- ‘Dan leg ik gewoon het rapport op tafel: “Nou jongens, ik heb de eerste rapportage van de tegenspreker en het zijn deze en deze punten”.’ (interview teamleider)
- ‘Dat ging via de VKL. Ik zat periodiek met de VKL aan tafel. (...) ik koppelde ook altijd het tegenspraakverhaal, de uitkomsten daarvan terug. (...) Waarop je dan ook weer een weerwoord kreeg. Je moet het niet zien als eenrichtingsverkeer. (...) Dat tegenspraakverhaal zoals dat in dit onderzoek is gelopen, was echt een actie-reactie verhaal.’ (interview teamleider)

Uit één van de geobserveerde tegenspraakgevallen blijkt dat niet alles wat de tegenspreker inbrengt door de teamleider wordt doorgegeven in het VKL-overleg. Ondanks dat de teamleider en tegensprekers in dat geval uitgebreide gesprekken hebben gevoerd

en de tegensprekers adviezen hebben gegeven, meldt de teamleider in het VKL-overleg alleen: *‘niets om binnen de VKL te bespreken.’*

Uit het dossieronderzoek en de observaties van tegenspraaksessies komt een aantal gevallen naar voren waarin door tegenspreker(s) punten zijn ingebracht die tot bespreking daarvan in de VKL hebben geleid. Soms leidt dat tot een andere beslissing in het onderzoek (zie paragraaf 9.3). De bespreking in de VKL kan er echter ook toe leiden dat er verder (in de concrete zaak) niets gebeurt met de suggestie van de tegenspreker. Vier van deze gevallen worden hieronder beschreven.

Werkwijze

In één van de onderzoeken maakte de tegenspreker een opmerking over de werkwijze van het team. Die opmerking is besproken in het VKL-overleg, maar heeft niet geleid tot een verandering in het opsporingsonderzoek. Door teamleden is een e-mailbericht naar de politie in België gestuurd, omdat een verdachte daar mogelijk verblijft. In dit e-mailbericht is volgens de tegenspreker veel informatie opgenomen over de verdachte, onder andere over de vuurwapengevaarlijkheid. De tegenspreker merkt op dat een dergelijk bericht mogelijk onbeheersbare of niet voorzienbare gevolgen heeft. Hij vraagt daarom of het team die informatie wel had mogen versturen. In het overleg van de VKL is door een teamlid uitgelegd waarom die informatie toch is verstrekt. De tegenspreker wilde met zijn vraag bereiken dat er over de mogelijke gevolgen van het bericht zou worden nagedacht. Nadat het in de VKL is besproken, heeft hij het onderwerp verder laten rusten.

Verdachten

Een opsporingsonderzoek heeft betrekking op (een poging) tot liquidatie. Eén van de slachtoffers heeft de aanslag niet overleefd. Het onderzoek concentreert zich vooral daarop. De tegensprekers vragen zich echter af of er niet te weinig aandacht is voor de positie van het andere slachtoffer dat de aanslag heeft overleefd. Zij constateren dat op beide slachtoffers is geschoten en dat de overlevende zich veilig lijkt te voelen. Daarnaast loopt in een later stadium de spanning op tussen de overlevende en de partner van het overleden slachtoffer. De tegensprekers stellen daarover enkele vragen:

‘Wat betekent dit voor het scenario waarin er vanuit wordt gegaan dat de schutters het eigenlijk alleen maar op (naam overleden slachtoffer) hadden voorzien? Kan (naam overlevende) zich een ruzie met (naam partner) permitteren? Hoe veilig is hij op dit moment? (...) Blijft de vraag over: waarom moest hij ook dood? Wie had daar belang bij? Wie durft een dubbele moord op zich te nemen? Is er een vergelijk met andere dubbele moorden (...)?’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Naar aanleiding van deze vragen is in het VKL-overleg gediscussieerd over de positie van de overlevende. De vragen van de tegensprekers zijn (deels) beantwoord. Dit heeft niet geleid tot een belangrijke wending in het onderzoek.

In de casusbeschrijving (hoofdstuk 5) geven de tegensprekers aan dat familieleden van het slachtoffer gebruikmaken van het sociale medium 'Facebook'. Zij stellen dat de dader mogelijk een 'Facebook-contact' zou kunnen zijn van de familieleden. De teamleider reageert hierop, na er eerst een tijdje over te hebben gesproken met de tegensprekers en de ambtelijk secretaris, dat dit punt zal worden besproken binnen het VKL-overleg. Uiteindelijk wordt voor zover bekend niets met dit punt gedaan, omdat kort na de tegenspraakssessie een verdachte wordt aangehouden die voor de zaak wordt vervolgd. Er is vanaf dat moment ook geen tegenspraak meer.

Onderzoeksmethode

In een ander onderzoek is door de tegensprekers gesproken over een aspect van de gehanteerde onderzoeksmethoden. Zij hebben de teamleider naar aanleiding van de beslissing een stooktraject te starten, gevraagd '*Welke ethische grenzen zijn er aan stooktrajecten?*' (aantekeningen dossieronderzoek) In het VKL-overleg is vervolgens daarover gediscussieerd. Ook hier heeft dit voor zover bekend niet tot een andere beslissing geleid.

Vaste Kern Uitvoerenden

Formeel kan een tegenspreker direct contact zoeken met leden van de VKU. In de praktijk gebeurt dat echter nauwelijks. Hoogstens overlegt een tegenspreker een keer met een analist uit het team over de uitwerking van hypothesen en scenario's. Tegensprekers wonen ook nauwelijks briefings bij. Als zij dat wel doen, is dat meestal eenmalig om zich voor te stellen en uit te leggen wat hun taak als tegenspreker is. Ook een brainstormsessie van het team kan een tegenspreker een keer bijwonen, maar in de praktijk ook dan alleen als toehoorder. In één van de geobserveerde gevallen wijkt een tegenspreker daarvan af. Hij woont een paar keer de teambriefings bij waarin hij niet alleen als toehoorder aanwezig is. Daarnaast neemt hij actief deel aan een brainstormsessie in het onderzoek. Hierdoor draagt de tegenspreker bij aan de discussie in de VKU tijdens de briefings en de brainstormsessie.⁶

Afgezien van dat geval beïnvloeden de tegensprekers de VKU dus vooral op indirecte wijze, via de teamleider. De interviews met de teamleiders laten zien dat hun terugkoppeling van de tegenspraak naar de VKU vaak beperkt is, waarbij verdere discussie met het team wordt vermeden. Zo zijn er teamleiders die de bevindingen van de tegensprekers op hoofdlijnen vertellen aan de VKU:

'Wat ik ook heel vaak deed was dat ik even (...) terugkoppeling gaf van: "Tegenspraak is geweest, de hoofdpunten zijn" tak tak tak.' (interview teamleider)

⁶ Hij onderscheidt zich daarbij overigens niet van de andere teamleden. Hij stelt zich namelijk vooral op als teamlid.

En een andere teamleider:

‘(...) in de briefings met het team (...) gaf ik aan welke opmerkingen de tegenspreker gehad had, gehad heeft of had en hoe daarop gereageerd was of dat er nog op gereageerd moest worden of dat er naar aanleiding van de opmerking van de tegenspreker iets onderzocht moest worden.’ (interview teamleider)

In veel gevallen gebeurt het ook meer als een mededeling of in de vorm van een (nieuwe) werkopdracht aan de VKU:

‘De VKU deed ik alleen maar in de briefing, maar dat is meer de mededeling van we hebben besloten dat en we gaan hier wat mee doen en daar wat mee doen.’ (interview teamleider)

Lang niet altijd wordt daarbij vermeld dat de beslissing is genomen naar aanleiding van tegenspraak of wat het standpunt van de tegenspreker was:

‘De ene keer wel de andere keer niet. (...) Ik doe dat niet bewust wel of niet.’ (interview teamleider)

Soms worden de bevindingen van de tegensprekers wel opgenomen in het registratiesysteem dat voor de teamleden toegankelijk is.⁷

Op deze manier speelt de VKU nauwelijks een rol in beslissingen over de doorwerking van tegenspraak in het opsporingsonderzoek. De rol van de VKU beperkt zich meestal tot de uitvoering van door de VKL gegeven opdrachten die eventueel voortkomen uit de tegenspraak.

Opdrachtgever

Ten slotte, in hoeverre speelt ook de opdrachtgever een rol in de doorwerking van tegenspraak op het opsporingsonderzoek? Zowel de directe sturing op tegenspraak als de meer indirecte sturing op het opsporingsonderzoek zouden hier relevant kunnen zijn. In één van de onderzoeken adviseert de tegenspreker een rapport uit een ander korps in het onderzoek te betrekken. De teamleider bespreekt dit advies in het VKL-overleg. De VKL neemt het advies echter niet over, omdat niet iedereen overtuigd is van de relevantie van dat rapport. Nadat de stuurgroep op de hoogte raakt van het rapport van de tegenspreker, wijst zij de teamleider nogmaals op de aanbeveling. Het rapport wordt dan alsnog opgevraagd. Daarmee heeft de stuurgroep direct invloed op de doorwerking van de tegenspraak op het opsporingsonderzoek.

Sturing op het opsporingsonderzoek kan ook (indirect) de doorwerking van tegenspraak beïnvloeden. Zo wordt in een onderzoek door de divisieleiding gesteld dat (op

⁷ De tegenspraakjournals en –verslagen zijn meestal niet toegankelijk voor leden van de VKU.

korte termijn) verdachten moeten worden opgepakt. Het team wordt daardoor min of meer ‘gedwongen’ te kiezen voor verdachten die op dat moment in het onderzoek naar voren zijn gekomen. De doorwerking van tegenspraak kan daardoor belemmerd worden, omdat de beschikbare capaciteit om door de tegenspreker voorgestelde onderzoeksrichtingen te onderzoeken beperkt wordt. Als de teamleider de capaciteit niet heeft en van de stuurgroep niet krijgt, kan dat aanleiding zijn een advies niet over te nemen.

9.5 Doorwerking op langere termijn

Geïnterviewde tegensprekers en teamleiders signaleren ook effecten van tegenspraak die pas op langere termijn in latere opsporingsonderzoeken optreden. Bij deze effecten op langere termijn is het niet altijd goed mogelijk vast te stellen in hoeverre deze zijn toe te schrijven aan de invloed van de tegenspraak. In de zelfde periode dat tegenspraak in de opsporing werd geïntroduceerd, werden in het kader van het Programma Versterking Opsporing en Vervolging ook andere maatregelen getroffen. De effecten van de verschillende maatregelen zijn vaak niet goed uit elkaar te halen. De geïnterviewden menen dat deze effecten toch voor minstens een belangrijk deel zijn toe te schrijven aan de tegenspraak. Twee voorbeelden van deze doorwerking op de opsporing in meer algemene zin worden hier wat uitgebreider behandeld.

Verslaglegging

Het belangrijkste effect van tegenspraak op de opsporing op langere termijn lijkt een verbetering van de verslaglegging te zijn. Onder invloed van tegenspraak zouden in volgende opsporingsonderzoeken beslissingen en overwegingen beter worden vastgelegd, zoals in afsprakenjournals. Ook zouden onder invloed van tegenspraak scenario's beter worden uitgewerkt. Zo meent een teamleider:

‘Ik denk dat er (in de verslaglegging) veel meer structuur (...) zit. Om dan maar de vergelijking te maken met (naam onderzoek) (...) dat is een onderzoek van 1999. Dat was nou echt een voorbeeld van een aantal dozen met papier, waarbij je heel duidelijk kon zien dat er heel veel verschillende scenario's geweest zijn, die absoluut niet uitgeschreven waren. (...) Laat ik zeggen dat, tegenspraak geeft wel aan bijvoorbeeld schrijf je scenario's goed uit en doe aan verslaglegging wie wat op welk moment beslist en waarom. Laat ik zeggen zeker in die zin een verdienste. Maar dan is het niet de tegenspreker (...), maar meer de opdracht en de structuur waarin (...). Hij krijgt de opdracht mee om dat op die manier naar het team te brengen en te zorgen dat het daadwerkelijk wordt uitgevoerd.’ (interview teamleider)

Een vergelijkbare ontwikkeling wordt door een tegenspreker geconstateerd:

‘Wat ik denk is dat er in ieder geval beter geregistreerd wordt door tegenspraak. En dat men ook weet van ja waarom moet ik iets vastleggen, waarom moet ik beslissingen vastleggen.

En dan nog gebeurt het te weinig, maar het gebeurt wel meer dan (...) Dat wordt wel beter gedaan.’ (interview tegenspreker)

Werkwijze

Onder invloed van tegenspraak blijkt in latere onderzoeken soms de gehanteerde werkwijze te worden aangepast. Die effecten ontstaan vaak doordat mensen eerder met tegenspraak te maken hebben gehad. Zo kan een opdrachtgever ervoor zorgen dat adviezen uit de tegenspraak worden overgenomen in latere onderzoeken door ze op te nemen in een algemene procedure. Soms nemen tegensprekers dergelijke algemene adviezen op in hun tegenspraakjournaal of -verslag dat zij naar de opdrachtgever sturen in de hoop dat deze tot bijstelling van de gehanteerde werkwijzen leiden. Zo heeft in één onderzoek de tegenspreker het volgende advies gegeven:

‘Laat een tactisch rechercheur zich voegen bij de technische rechercheurs na afronding van het technisch onderzoek op het plaats delict. De tactisch rechercheur (...) kan dan in samenspraak met de technisch rechercheurs het pd⁸ onderzoek evalueren en kan technisch forensische sturingsinformatie toevoegen op basis van zijn tactisch inzicht.’ (aantekeningen dossieronderzoek)

Dit advies was op de toekomst gericht omdat in het onderzoek de activiteiten op de plaats delict al achter de rug waren. De tegensprekers hebben dit advies genoteerd in een tegenspraakverslag dat ook aan de opdrachtgever is gestuurd. Volgens de tegensprekers is het advies overgenomen: ‘(...) *volgens mij gebeurt dat nu steeds vaker.*’ (interview tegenspreker)

Dergelijke effecten op de opsporing kunnen ook verlopen via een tegenspreker als deze tevens een andere positie binnen het betreffende korps vervult. Zo is in een onderzoek een tegenspreker tevens proceseigenaar opsporing. Als tegenspreker komt hij in aanraking met bepaalde knelpunten. Als tegenspreker doet hij daarover aanbevelingen in dat onderzoek. Als proceseigenaar opsporing neemt hij die aanbevelingen mee om algemene verbeteringen door te voeren in de opsporing.

De effecten van tegenspraak op de opsporing op langere termijn hebben vooral betrekking op procedures in de opsporing. Opvallend is bovendien dat die effecten voornamelijk door tegensprekers worden gesignaleerd. Slechts een enkele teamleider merkt dergelijke effecten ook op.

Een enkele tegenspreker en teamleider wijst bovendien op inhoudelijke effecten op de opsporing. Volgens een deel van de geïnterviewden zou het falsificerend onderzoek verder ontwikkeld zijn en het besef zijn bevorderd dat voorzichtig moet worden omgegaan met het op voorhand trekken van conclusies.

8 PD staat voor plaats delict.

Eén tegenspreker spreekt in dit verband van een cultuuromslag:

‘Ik denk dat het instrument tegenspraak toen, ten tijde van het onderzoek in 2006, harder nodig was dan dat nu het geval was, omdat het mede zorgt voor een cultuuromslag. Van een gesloten, wat meer gesloten cultuur, naar een meer open cultuur.’

Op de vraag of tegenspraak daaraan een bijdrage heeft geleverd, zegt hij: ‘*Daar ben ik wel van overtuigd.*’ Tegelijk meent hij dat met de vermeende cultuuromslag in de opsporing tegenspraak als maatregel achterhaald is:

‘Ik denk dat tegenspraak slachtoffer van zijn eigen succes (...) is geworden, van de ontwikkelingen binnen de organisatie (...).’ (interview tegenspreker)

De vraag blijft overigens open in hoeverre tegenspraak in de praktijk werkelijk tot deze cultuuromslag binnen de opsporing heeft geleid.

9.6 Sluipende doorwerking van tegenspraak

Uit dit onderzoek blijkt dat de huidige praktijk van tegenspraak een concrete doorwerking kan hebben in de opsporing. Radicale wijzigingen van de koers in een opsporingsonderzoek onder invloed van tegenspraak zijn met deze studie niet geconstateerd. De doorwerking van tegenspraak blijkt in de regel sluipenderwijs te gaan. De teamleider wordt bijvoorbeeld meer alert op bepaalde zwakke punten. Onder invloed van de in de tegenspraak naar voren gekomen geluiden wordt soms op langere termijn in de opsporing de werkwijze aangepast. Tegenspraak richt zich niet alleen op tunnelvisie, maar veel breder op wat kan worden omschreven als de kwaliteit van de opsporing. Tegelijk heeft de doorwerking daarvan soms een wat vaag, maar daarom wellicht niet minder belangrijk karakter (bijvoorbeeld in de vorm van een sterker besef bij een teamleider van mogelijke valkuilen in de opsporing). In deze paragraaf staat de vraag centraal waarom in de praktijk de doorwerking van tegenspraak vooral sluipenderwijs verloopt. Het antwoord op deze vraag blijkt meerledig.

Bij de doorwerking van tegenspraak spelen verschillende factoren en actoren een rol. Uit de hoofdstukken 6, 7 en 8 blijkt dat de gehanteerde werkwijze, inhoudelijke overwegingen en sociale aspecten van tegenspraak van invloed zijn op de doorwerking. De wijze waarop de tegenspraak wordt uitgevoerd, bepaalt in belangrijke mate hoe de teamleider reageert op de tegenspraak en daarmee welke effecten de tegenspraak heeft op het onderzoek. Van ritualistische tegenspraak kan bijvoorbeeld minder effect verwacht worden dan van tegenspraak door een tegenspreker in de rol van ‘luis in de pels’ of ‘rechercheur’. Ritualistische tegenspraak zou juist kunnen leiden tot (schijn)zekerheid of bevestiging. Ook kunnen technieken van impressiemanagement en technieken om gezichtsverlies te voorkomen of beperken, die te maken hebben met de sociale as-

pecten van tegenspraak, afbreuk doen aan de inhoud van tegenspraak en in de weg staan aan het overnemen van het advies door de teamleider. Bijvoorbeeld om te voorkomen dat de relatie met de teamleider op het spel wordt gezet, kan de tegenspreker besluiten een advies niet te geven of niet aan te dringen op de overname van het advies. De inhoud en doorwerking van de tegenspraak kunnen hieronder te lijden hebben.

In het voorgaande is ingegaan op de verschillende actoren die een rol spelen bij de doorwerking van tegenspraak. De teamleider beschikt over een grote mate van autonomie bij de beslissing of hij het advies van de tegenspreker opvolgt. Overwegingen als tijdsdruk of een gebrek aan capaciteit betreft de teamleider bij zijn afweging. Als de teamleider beslist de opmerking van de tegenspreker in te brengen in het VKL-overleg of met de officier van justitie te bespreken, wil dat niet zeggen dat het advies of de opmerking van de tegenspreker ook wordt overgenomen. De verschillende actoren hebben immers de ruimte om het advies van de tegenspreker op eigen wijze te interpreteren. Na een (nieuwe) discussie in het VKL-overleg, met de officier van justitie of eventueel met de opdrachtgever kan alsnog worden besloten de opmerking terzijde te schuiven.

Naast de rol van de verschillende factoren en actoren in het opsporingsproces die de doorwerking van tegenspraak beïnvloeden, kan de sluipende doorwerking van tegenspraak worden verklaard door het verloop van het opsporingsproces. In hoofdstuk 4 is beschreven dat de onderzoeksrichtingen en opsporingshandelingen sterk door elkaar heen lopen. De resultaten van het onderzoek druppelen in min of meer willekeurige volgorde binnen. De resultaten worden direct geïnterpreteerd, waaruit onderzoeksrichtingen worden gevormd of eventueel aangepast, prioriteiten worden gesteld en op grond waarvan opsporingshandelingen worden verricht. Dit is geen eenvoudig lineair proces. Integendeel, in het opsporingsproces wordt vaak ad hoc gereageerd op de informatie die op een weinig gestructureerde manier bij het team binnenkomt. Gelet op de wijze waarop dit geleidelijke opsporingsproces verloopt, kan van tegenspraak, dat bij voorkeur snel na de aanvang van het TGO-onderzoek wordt gestart, nauwelijks worden verwacht dat het radicale wendingen teweegbrengt. Tegenspraak loopt parallel aan het opsporingsproces en stuurt dat proces bij door op subtiele wijze de aandacht of interpretatie naar bijvoorbeeld andere mogelijkheden in de onderzoeksrichtingen of andere opsporingsmethoden te verleggen. Daarmee worden risico's van framing beperkt en deframing en reframing gestimuleerd.

Zou het opsporingsproces wel als een lineair proces verlopen, waarbij één voor één de verschillende onderzoeksrichtingen worden uitgerechercheerd, dan zou het voor een tegenspreker eenvoudiger zijn een radicale wending te veroorzaken. Als het team één onderzoeksrichting onderzoekt kan de tegenspreker die richting falsifiëren of wijzen op een alternatieve richting. Het opsporingsproces zou dan ook in de praktijk, ook zonder

tegenspraak, met grote sprongen verlopen in plaats van dat er sprake is van een geleidelijk proces.⁹

Denkbaar is dat dergelijke radicale wendingen of sprongen wel worden veroorzaakt door tegenspraak als de tegenspreker pas na langere tijd (bijvoorbeeld als het onderzoek al een aantal maanden loopt) wordt ingezet. De tegenspreker wordt dan niet geconfronteerd met een lopend proces, maar beoordeelt het onderzoek op de stand van dat moment. Als het onderzoek al langere tijd loopt en eventuele fouten of alternatieve interpretaties niet onder ogen zijn gezien, is het mogelijk dat een tegenspreker die op dat moment wordt ingezet, een schok kan veroorzaken door op een fout te wijzen of een alternatief in te brengen. De tegenspreker die vanaf het begin bij het onderzoek is betrokken kan die fout ook gecorrigeerd hebben of dat alternatief ook hebben ingebracht, maar omdat het tijdens het proces plaatsvindt en de veranderingen sluipenderwijs verlopen, wordt het niet als schok ervaren. Kortom, het resultaat kan wel hetzelfde zijn, maar de wijze waarop het verloopt zorgt in het ene geval voor een schok of breuk waarna een andere richting wordt onderzocht. In het andere geval verloopt het proces sluipenderwijs. Dat laatste is veel moeilijker te duiden.

Eerder (hoofdstuk 6) is geconstateerd dat het moment waarop korpsen tegenspraak inzetten in de praktijk sterk varieert: soms wordt de tegenspraak nog dezelfde dag of de volgende dag ingezet, soms pas na weken of zelfs maanden. Toch heeft zich ook in die laatste gevallen geen radicale wending voorgedaan. Een mogelijke andere verklaring voor de sluipende doorwerking van tegenspraak kan worden gevonden in de framingtheorie van Goffman. Deframing is een complex proces. De toepassing van een frame moet worden doorbroken. Niet iedere handeling of gebeurtenis die niet past bij het frame hoeft er echter toe te leiden dat een frame wordt doorbroken. Een handeling kan er bijvoorbeeld alleen voor zorgen dat de interpretatie verschuift, maar dat de organisatie van het frame blijft behouden. Het kan dan binnen het gevestigde frame worden geïnterpreteerd. Volgens Goffman worden radicale breuken met een frame minder gemakkelijk toegestaan dan ondergeschikte breuken. Ondergeschikte breuken worden gemakkelijker toegestaan doordat zij de continuïteit en de levensvatbaarheid van het gevestigde frame in stand laten. Tegenspraak werkt mogelijk daarom gemakkelijker door als het nuance aanbrengt in de gehanteerde frames tijdens het opsporingsproces dan wanneer het na verloop van tijd een radicaal ander frame onder de aandacht moet brengen.

⁹ Dit is reeds geconstateerd in hoofdstuk 4.

9.7 Tot slot

In dit hoofdstuk is nagegaan welke doorwerking tegenspraak heeft in de opsporing. Geconstateerd is dat de doorwerking van tegenspraak in de praktijk vaak sluipend is. Uit dit hoofdstuk blijkt ook dat de reikwijdte van deze effecten veelal beperkt is. Gebleken is dat de teamleider beschikt over een grote mate van autonomie bij de beslissing wat hij met het advies van de tegenspreker gaat doen. De tegenspreker is bij de doorwerking van tegenspraak in belangrijke mate afhankelijk van de teamleider. De tegenspreker heeft wel een machtsmiddel tot zijn beschikking om de teamleider te beïnvloeden, namelijk het (dreigen met) inschakelen van de opdrachtgever. Zoals eerder al bleek, is dit echter niet een middel dat snel door tegensprekers wordt ingezet, omdat hij en/of de teamleider daardoor gezichtsverlies kunnen lijden. Daarnaast is de doorwerking van tegenspraak niet alleen afhankelijk van de teamleider, maar spelen ook andere actoren in het opsporingsproces een rol. Als de tegenspreker er al in slaagt de gewenste invloed uit te oefenen op de teamleider, kunnen andere actoren in het opsporingsproces de doorwerking van tegenspraak beperken of bevorderen. Bijvoorbeeld de officier van justitie die (formeel) het gezag over de opsporing heeft, kan bevorderen of belemmeren dat een advies van de tegenspreker doorwerkt in het opsporingsonderzoek. Macht, invloed en gezag kunnen bij de doorwerking dus een belangrijke rol spelen.

Macht, invloed en gezag zijn van belang bij zowel de tegenspraak als de opsporing. Goffman gaat daarop echter in zijn framing- en interactietheorie beperkt in. Nu de onderzoeksvragen zijn beantwoord, wordt in het volgende hoofdstuk onder andere gereflecteerd op de theorie van Goffman. De vraag wordt gesteld in hoeverre zijn theorie heeft bijgedragen aan het begrijpen van tegenspraak in de opsporing en op welke punten zijn theorie dient te worden aangevuld. Daarbij wordt opnieuw teruggekomen op het thema macht, invloed en gezag.

10. Slotbeschouwing

10.1 Inleiding

De laatste decennia zijn binnen de Nederlandse politie verschillende maatregelen genomen ter bevordering van de professionalisering van de opsporing. Een eerste impuls werd daaraan in de jaren negentig gegeven door de zogenaamde IRT-affaire en het daaropvolgende rapport van de parlementaire enquêtecommissie Van Traa (1996). In 2005 werkte het evaluatieonderzoek van de Commissie-Posthumus naar de rol van onder andere de politie bij de rechterlijke dwaling bekend als de Schiedammer parkmoord als een tweede katalysator voor veranderingen binnen de opsporing. De Commissie constateerde dat tunnelvisie in de opsporing bij de politie één van de belangrijkste oorzaken van die rechterlijke dwaling was. Om dergelijke fouten in complexe opsporingsonderzoeken bij de politie in de toekomst te voorkomen, deed de Commissie voorstellen om de kwaliteit en de professionaliteit van de opsporing te verbeteren. Deze voorstellen werden vervolgens door politie, OM en NFI uitgewerkt in het programma Versterking Opsporing en Vervolg (2005). Eén van de maatregelen om tunnelvisie in de opsporing te voorkomen betreft het invoeren van tegenspraak in grootschalige rechercheonderzoeken bij de politie.

In de voorgaande hoofdstukken is verslag gedaan van een empirisch onderzoek naar deze maatregel. In dit onderzoek staan de vragen centraal hoe tegenspraak in de opsporingspraktijk binnen de Nederlandse politie plaatsvindt, welke bijdrage tegenspraak levert aan het opsporingsproces en welke bevorderende en belemmerende factoren daarbij een rol spelen. Dit onderzoek is echter niet beperkt tot de maatregel tegenspraak. In dit onderzoek is ook nagegaan hoe in het kader van een opsporingsproces een beeld (framework) ontstaat van de verdachte, de daad en de context en van de richting van het opsporingsproces. Dit is relevant omdat tegenspraak plaatsvindt binnen de context van het opsporingsproces en daarop is gericht. Daarom is onderzocht hoe in een opsporingsonderzoek één of meer onderzoeksrichtingen tot stand komen, hoe daarbinnen wordt opgespoord, welke risico's daaraan kunnen zitten, hoe met informatie wordt omgegaan die bijvoorbeeld in een andere onderzoeksrichting wijst dan in de richting waarin door het onderzoeksteam wordt gerechercheerd en hoe met teamleden van het opsporingsteam wordt omgegaan die een ander standpunt hebben ten aanzien van de gekozen onderzoeksrichting.

Geconstateerd is dat om meerdere redenen het begrip 'tunnelvisie' een problematisch kader vormt voor de bestudering van wat zich afspeelt in de opsporing (hoe een onderzoeksrichting ontstaat en hoe wordt omgegaan met informatie die wijst in een andere richting) en van de wijze waarop tegenspraak plaatsvindt. In dit onderzoek is daar-

om gekozen voor een ander, breder theoretisch kader. Daartoe is aangesloten bij het werk van Goffman, met name bij zijn theorieën over framing (Goffman, 1975) en interactie (Goffman, 1967, 1972, 1990). Binnen opsporing en tegenspraak kan een onderscheid worden gemaakt tussen een inhoudelijke en een sociale dimensie. Met de inhoudelijke dimensie van framing-, deframing- en reframingprocessen in de opsporing wordt onder andere bedoeld welke frameworks een rol spelen in de opsporing, op welke wijze die worden gehanteerd en welke fouten en veranderingen daarin kunnen optreden. De inhoudelijke dimensie van tegenspraak staat voor wat de tegenspreker inbrengt aan informatie, suggesties en alternatieven of kritiek om eventuele fouten in de in de opsporing gehanteerde frameworks te herstellen. Dit element sluit aan bij het framingperspectief van Goffman.

De sociale dimensie sluit meer aan bij de interactietheorie van Goffman. Het gaat daarbij om de sociale aspecten van het opsporingsproces en de tegenspraak. Daarmee wordt onder andere bedoeld in hoeverre teamleden in staat zijn elkaar te beïnvloeden tijdens het opsporingsproces en er een sociaal klimaat is waarin teamleden en tegensprekers bereid zijn kanttekeningen te plaatsen bij de gekozen onderzoeksrichting(en).

Gedefinieerd in termen van de aan Goffman ontleende theoretische uitgangspunten is met dit onderzoek getracht inzichtelijk te maken hoe in de praktijk binnen de opsporing door de Nederlandse politie framing, deframing en reframing plaatsvinden. Daartoe zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Hoe vindt framing in de opsporing plaats?
2. Welke risico's zitten er aan framing in de opsporing?
3. Hoe vinden deframing en reframing plaats in de opsporing?
4. Hoe vindt tegenspraak plaats in de opsporing?
5. Hoe draagt tegenspraak bij aan het voorkomen van risico's van framing en aan deframing- en reframingprocessen in de opsporing?
6. Welke inhoudelijke, sociale en culturele factoren spelen een belemmerende of bevorderende rol bij framing-, deframing- en reframingprocessen in de opsporing?

Om deze vragen te beantwoorden is onderzocht hoe in de opsporing een frame ontstaat en verandert. Dit is onderzocht door middel van observaties van de verschillende overlegvormen in drie TGO-onderzoeken (TGO staat voor Team Grootschalige Opsporing) bij drie verschillende Nederlandse regionale politiekorpsen. Daarnaast is bij 25 Nederlandse regionale politiekorpsen onderzoek gedaan naar de organisatie van tegenspraak door middel van telefonische interviews. Daarna is bij vijf korpsen diepgaand studie gemaakt van de uitvoering en doorwerking van tegenspraak door middel van dossieronderzoek en interviews met onder andere teamleiders en tegensprekers. Ten slotte is bij vier TGO-onderzoeken het verloop van de zogenaamde tegenspraaksessies geobserveerd, waarbij opnieuw de aandacht uitging naar zowel inhoudelijke als sociale aspecten.

Deze slotbeschouwing bestaat uit drie onderdelen. Het eerste onderdeel is een samenvatting van de belangrijkste empirische onderzoeksbevindingen (paragraaf 10.2). Vervolgens vindt een reflectie op het theoretisch kader van Goffman plaats, zoals dat in dit onderzoek is gehanteerd. Daarbij wordt ingegaan op de vragen in hoeverre dit kader vruchtbaar bleek bij de analyse van het opsporingsproces en de tegenspraak en in hoeverre dit onderzoek aanleiding is dit kader aan te vullen of van kritische kanttekeningen te voorzien (paragraaf 10.3). Ten slotte wordt in het derde onderdeel ingegaan op de betekenis van de uitkomsten van dit onderzoek voor de verdere ontwikkeling van de opsporing en tegenspraak (paragraaf 10.4).

10.2 Samenvatting van de empirische resultaten

Het opsporingsproces in een TGO

Op basis van dit onderzoek zijn in het opsporingsproces binnen een TGO vier stappen onderscheiden, te weten de aanvang van het onderzoek, de interpretatie van de onderzoeksresultaten, de vorming/aanpassing/bevestiging/beëindiging van onderzoeksrichtingen en het opsporen binnen de onderzoeksrichtingen. De laatste drie stappen wisselen elkaar af en vormen een cyclisch proces dat in zeer korte tijd kan worden doorlopen. Daarbij lopen de onderzoeksrichtingen en opsporingshandelingen sterk door elkaar heen en vormen zij geen eenvoudig lineair proces. Het opsporingsteam laat zich vooral leiden door aanwijzingen die worden gevonden of aangetroffen. Het proces heeft daardoor een overwegend inductief karakter.

De eerste stap in het opsporingsproces kenmerkt zich voor een groot deel door routine en gewoontes. Het opsporingsonderzoek vangt aan met een aantal standaard onderzoekshandelingen of projecten, waarmee het team inzicht tracht te krijgen in de betreffende zaak. De eerste onderzoekshandelingen zorgen ervoor dat er op naar het lijkt tamelijk willekeurige momenten, ongeordende informatie op het onderzoeksteam afkomt. Het team behandelt de informatie die binnenkomt als puzzelstukjes, waarbij beelden die over de zaak ontstaan een belangrijke rol spelen. Een enkele keer wordt daarbij bepaalde informatie weggeredeneerd als deze informatie niet past bij de verwachtingen of beelden van de te onderzoeken zaak. Op basis van de interpretatie van de onderzoeksresultaten vormt het team onderzoeksrichtingen of worden de bestaande onderzoeksrichtingen aangepast, bevestigd of beëindigd. In de onderzochte gevallen verloopt dit telkens als een geleidelijk proces en blijven radicale wendingen uit. Aanvankelijk richt het team de prioriteiten op de standaard onderzoekshandelingen. Na verloop van tijd echter worden prioriteiten binnen de onderzoeksrichtingen gesteld en wordt binnen die richtingen gerechercheerd. De teams zoeken daarbij vaak naar bevestiging en laten zich vooral leiden door kosten-batenafwegingen en routines.

De onderzoeksteams streven bij de verschillende stappen in het opsporingsproces vaak naar consensus. Hoe de discussie die daarbij wordt gevoerd verloopt, hangt deels

af van welke functionarissen bij het overleg aanwezig zijn. Ook is een verschil waarneembaar tussen discussie tijdens formeel of informeel overleg. Teamleden kleden hun standpunten tijdens formeel overleg vaak in, terwijl tijdens informeel overleg directer een mening wordt gegeven en ook inhoudelijk gezien vaak ruimer en vrijer wordt gediscussieerd.

In het opsporingsproces hebben onderzoeksteams speelruimte en vrijheid om stil te staan bij afwijkende informatie of ruimte te bieden voor nieuwe en afwijkende zienswijzen. In de praktijk gebruiken de teams die ruimte echter niet altijd. Verschillende factoren spelen hierbij een bevorderende of belemmerende rol. Te denken valt aan (tijds)druk en de doelstelling van het onderzoek. Kennis en ervaring, deskundigheid, verwachtingen, 'gevoel' en beeldvorming, de aard van het bewijs, 'ankerpunten' en verlies van overzicht over informatie zijn hierbij relevante inhoudelijke factoren. Daarnaast zijn de sociale verhoudingen tussen teamleden van invloed op het verloop van de discussies die bij de verschillende stappen in het opsporingsproces worden gevoerd. Ten slotte spelen wantrouwen en actiegerichtheid een rol bij het overwegen van afwijkende informatie en nieuwe zienswijzen. Bij wijze van hypothese zou kunnen worden vermoed dat deze elementen de traditionele politiecultuur weerspiegelen.

De werkwijze van tegensprekers

De uitvoering van tegenspraak kent in de praktijk een grote variëteit en complexiteit. Politiekorpsen gaan in de praktijk verschillend om met de vragen in welke onderzoeken tegenspraak wordt ingezet, hoeveel tegensprekers worden ingezet en of zij afkomstig zijn uit het eigen korps (een interne tegenspreker) of een ander korps (een externe tegenspreker). De meeste korpsen streven ernaar tegenspraak zo snel mogelijk in te zetten, maar in de praktijk blijkt dat niet altijd te lukken. Doorgaans wordt geen nader gespecificeerde opdracht aan de tegenspreker verstrekt. De (operationele) sturing van tegenspraak door de opdrachtgever beperkt zich in de praktijk van de onderzochte gevallen vaak tot de aanvangsfase. Onder meer door een gebrek aan sturing is de wijze waarop de tegenspraak feitelijk vorm krijgt in sterke mate afhankelijk van de invulling die daaraan wordt gegeven door de tegenspreker. Het wordt in belangrijke mate aan tegensprekers overgelaten zelf een invulling te vinden voor hun taak. Deze autonomie draagt in de praktijk bij tot een aanzienlijke diversiteit in de tegenspraak.

Ten aanzien van de werkwijze zijn twee tegenspraakstrategieën onderscheiden, te weten een nabijheidstrategie en een afstandelijke strategie. De nabijheidstrategie houdt in dat de tegenspreker dicht bij het onderzoeksteam probeert te staan door onder andere briefings bij te wonen en zo snel en frequent mogelijk tegen te spreken. Bij de afstandelijke strategie houdt de tegenspreker juist afstand tot het onderzoeksteam door onder andere geen (formeel) contacten te onderhouden met teamleden en zich bij de voorbereiding tot de hoofdlijnen van het onderzoek te beperken.

Uit de overwegingen die tegensprekers hanteren bij de keuze voor één van de strategieën, blijkt dat zij in hun werk geconfronteerd worden met een fundamenteel dilem-

ma. Tegensprekers die kiezen voor de nabijheidstrategie menen daardoor beter in staat te zijn een aantal oorzaken van tunnelvisie bij het opsporingsteam aan te pakken. Zij lopen echter het risico 'meegezogen' te worden in het groepsdenken, bijvoorbeeld door zelf mee te gaan rechercheren. Tegensprekers die daarentegen voor de afstandelijke strategie kiezen, verminderen die risico's, maar lijken minder goed in staat te zijn tunnelvisie bij het onderzoeksteam te herkennen en aan te pakken.

In de praktijk kiezen veel tegensprekers voor de afstandelijke strategie. Om het nadeel daarvan zo veel mogelijk te beperken, proberen tegensprekers hun strategie vaak op onderdelen (soms tijdelijk) aan te passen.

Hoewel eerder is geconstateerd dat tegensprekers in grote mate autonoom zijn bij de uitvoering van tegenspraak, beïnvloedt de leider van het TGO-team (de gesprekspartner van de tegenspreker) de keuze en realisatie van de tegenspraakstrategie in belangrijke mate. De teamleider is in staat deze invloed uit te oefenen doordat hij de toegang tot bepaalde informatie en hulpmiddelen beheerst. De tegenspreker beschikt over beperkte mogelijkheden om eventuele belemmeringen die hij daarbij ondervindt, aan te pakken.

De inhoudelijke kant van tegenspraak

Ook de inhoudelijke invulling van de taak van de tegenspreker blijkt in de praktijk divers te zijn. De tegenspreker beschikt daarbij over een grote mate van autonomie. Hoewel het landelijk protocol voorschrijft dat tegenspraak in zowel de identificatiefase, als de bewijsfase plaatsvindt, spreken tegensprekers slechts in zeer beperkte mate tegen in de bewijsfase. Tegensprekers van de politie menen dat de verantwoordelijkheid voor de bewijsfase vooral bij het OM ligt en dat tegenspraak daar in die fase meer thuis hoort. Vanuit de politie bestaat echter niet of nauwelijks zicht op tegenspraak bij het OM en ook van afstemming of samenwerking tussen tegenspraak bij de politie en bij het OM is nauwelijks sprake.

Tegensprekers kunnen uiteenlopende rollen op zich nemen die niet allemaal gericht zijn op het doorbreken van risico's van framing in de opsporing en het stimuleren van deframing en reframing. In dit onderzoek zijn vijf rollen onderscheiden, te weten de 'ritualist', de 'proceduralist', de 'rechercheur', de 'coach' en de 'luis in de pels'. Wat de tegensprekers aan de orde stellen varieert in thematiek, diepgang en/of doelstelling. Met de minimalistische rol van 'ritualist' geven tegensprekers een beperktere invulling aan hun taak als tegenspreker dan het protocol voorschrijft. Bij de rol van 'proceduralist' blijkt juist sprake te zijn van doelverbreding, omdat deze zich voornamelijk op de kwaliteit van het opsporingsonderzoek richt. De tegensprekers die de rol van 'rechercheur' op zich nemen, laten zich bij de tegenspraak voornamelijk leiden door het opsporingsonderzoek en hebben als primair (eventueel impliciet) doel de zaak op te lossen of te helpen de dader te vangen. Geconcludeerd is dat de rollen 'coach' en 'luis in

de pels' het meest zijn gericht op het doorbreken van de risico's van framing in de opsporing en het stimuleren van deframing en reframing.

Ondanks dat de verwachtingen die tegensprekers hebben van hun rol grotendeels passen bij de rol van 'luis in de pels', slagen zij er niet altijd in zich zo op te stellen. Diverse factoren spelen hierbij een rol. Onder meer het klassieke dilemma tussen distantie en nabijheid met betrekking tot de werkwijze is hierbij van belang. De tegenspreker die dicht op het onderzoek gaat staan, heeft mogelijk meer moeite de frames van het team los te laten, zelf een (alternatief) frame te vormen en deframing en reframing te stimuleren. Het direct stimuleren van deframing en reframing in het team (bijvoorbeeld door de sociale processen in het team te beïnvloeden) vergt echter een nabijheidstrategie. Ten slotte zijn sommige tegensprekers geneigd mee te gaan rechercheren in de hoop de dader op het spoor te komen. In dat geval zijn zij slechts in beperkte mate gericht op het voorkomen van risico's van framing en het bevorderen van deframing en reframing.

De sociale kant van tegenspraak

Bij de uitvoering van tegenspraak is sprake van een potentieel spanningsveld. Enerzijds moet (zo erkent ook het landelijk protocol) de tegenspreker het vertrouwen van de teamleider winnen en moet er sprake zijn van collegialiteit om effectief te kunnen tegenspreken. Anderzijds kan tegenspraak tot conflicten leiden. Hieruit volgt dat niet alleen de inhoudelijke inbreng van de tegenspreker van belang is, maar ook de sociale relaties waarbinnen tegenspraak plaatsvindt.

Tegenspraak krijgt in de praktijk vooral vorm tijdens zogenaamde 'tegenspraaksessies'. Daarbinnen zijn drie fases onderscheiden, te weten de voorbereiding, de hoofdfase waarin de eigenlijk tegenspraak plaatsvindt en de afsluiting. Niet alleen de inhoud die wordt besproken tijdens de verschillende fases verschilt. Ook de opstelling van tegensprekers, met name hun afstandelijkheid of betrokkenheid, en de wijze waarop zij communiceren, kan per fase verschillen.

Drie strategieën zijn te onderscheiden in de wijze waarop tegensprekers de teamleider benaderen tijdens de hoofdfase, namelijk de vriendschappelijke, de zakelijk-neutrale en de confronterende strategie. De relatie tussen teamleider en tegenspreker tijdens de tegenspraaksessie is echter niet alleen afhankelijk van de wijze waarop de tegenspreker deze relatie probeert vorm te geven. De opstelling van de teamleider is net zo belangrijk. De houding en reactie van de teamleider hebben invloed op de wijze waarop de tegenspreker de relatie met de teamleider tracht vorm te geven.

Tegensprekers kunnen daar op verschillende manieren mee omgaan. Tijdens de tegenspraaksessie schuiven en variëren tegensprekers met hun strategieën waarbij zij proberen de gewenste reactie of verandering bij de teamleider te bereiken. Dit proberen zij ook door telkens op hetzelfde onderwerp terug te komen of zich vooral te concentreren op de belangrijkste onderwerpen zodat de teamleider zich niet bedreigd voelt door de hoeveelheid opmerkingen. In de praktijk komt het regelmatig voor dat tegen-

sprekers zich erbij neerleggen dat de gewenste houding of reactie van de teamleider niet wordt bereikt. Zij laten hun punt vervolgens los. In een aantal van de onderzochte gevallen heeft dat ertoe geleid dat de tegenspreker helemaal is gestopt met tegenspreken. Ten slotte kunnen tegensprekers ervoor kiezen de oplossing voor het probleem buiten de relatie teamleider-tegenspreker te zoeken, bijvoorbeeld door naar de opdrachtgever te stappen. In één van de onderzochte gevallen hebben de tegensprekers dat gedaan. Tot een escalatie heeft dat echter niet geleid, omdat de tegensprekers na een gesprek met de opdrachtgever alsnog besloten door te gaan met tegenspraak, ondanks dat het probleem niet was opgelost.

Niet alleen de opstelling van de teamleider beïnvloedt de keuze en realisatie van de strategieën die tegensprekers hanteren in de hoofdfase van de tegenspraaksessie. Vooral de inhoudelijke rol van de tegenspreker beïnvloedt welke strategie en stijl de tegenspreker hanteert. Als de tegenspreker een inhoudelijk oordeel over het onderzoek of de (leiderschapsstijl van de) teamleider wil geven, wordt dat als bedreigender gezien dan wanneer de tegenspreker procedures controleert of meedenktips geeft. Opmerkingen die als kritisch of bedreigend worden gezien, vereisen vaak een meer indirecte stijl of vriendschappelijke benadering, omdat zij spanningen of irritatie bij de teamleider kunnen opwekken. Tegensprekers zijn, meer dan teamleiders, tijdens de tegenspraaksessie bezig met het voorkomen of beperken van dergelijke verstoringen of gezichtsverlies. Ook houdt de tegenspreker zich meer bezig met de voorbereiding op de tegenspraaksessie en met de vraag hoe hij de tegenspraak tijdens de hoofdfase moet formuleren. Dit kan echter ten koste gaan van de inhoud van de tegenspraak.

Een fundamenteel probleem dat te maken heeft met de kwetsbare positie van de tegenspreker en het verschijnsel tegenspraak blijkt achter dit verschijnsel schuil te gaan. De tegenspreker heeft een minder machtige positie dan de teamleider. De tegenspreker is bij de (effectiviteit van) tegenspraak afhankelijk van de teamleider, terwijl de teamleider veel minder afhankelijk is van de tegenspreker. Ten slotte wordt hierbij een rol gespeeld door factoren die vermoedelijk passen bij de uit onderzoek bekend geworden politiecultuur en door het klassieke dilemma tussen afstandelijkheid en nabijheid of betrokkenheid.

De doorwerking van tegenspraak

Uit dit onderzoek blijkt dat in de huidige praktijk tegenspraak een concrete doorwerking kan hebben in de opsporing. Hierbij kan het gaan om details, maar onder invloed van tegenspraak worden ook belangrijke veranderingen in het opsporingsonderzoek geconstateerd. Radicale wijzigingen van koers in een opsporingsonderzoek onder invloed van tegenspraak zijn met deze studie echter niet gevonden. De doorwerking van tegenspraak blijkt in de regel sluipenderwijs te gaan. De teamleider wordt bijvoorbeeld alert op bepaalde zwakke punten in het onderzoek. Daarnaast wordt soms onder invloed van tegenspraak op langere termijn in de opsporing de werkwijze aangepast. Te-

genspraak richt zich immers ook op de kwaliteit van de opsporing. De doorwerking daarvan heeft soms een wat vaag, maar daarom wellicht niet minder belangrijk karakter.

Bij de doorwerking van tegenspraak spelen verschillende factoren en actoren een rol. De wijze waarop de tegenspraak wordt uitgevoerd (de werkwijze, de inhoudelijke en sociale aspecten van tegenspraak), bepaalt in belangrijke mate hoe de teamleider reageert op de tegenspraak en daarmee welke effecten de tegenspraak heeft op het onderzoek. De teamleider beschikt over een grote mate van autonomie bij de beslissing of hij het advies van de teamleider opvolgt. Overwegingen als tijdsdruk of gebrek aan capaciteit betreft hij daarbij. Als de opmerking van de tegenspreker wordt besproken in het VKL-overleg of met de officier van justitie, wil dat niet zeggen dat het advies of de opmerking van de tegenspreker ook wordt overgenomen. De verschillende actoren hebben immers de ruimte om het advies op eigen wijze te interpreteren, waarna eventueel alsnog besloten kan worden de opmerking terzijde te schuiven.

De sluipende doorwerking van tegenspraak hangt ook samen met de wijze waarop het opsporingsproces verloopt. Omdat het opsporingsproces en de daarin optredende framing-, deframing- en reframingprocessen (hierna telkens: framingprocessen) in de regel een zeer geleidelijk karakter hebben, kan van tegenspraak nauwelijks worden verwacht dat het radicale wendingen teweegbrengt. Tegenspraak loopt parallel aan het opsporingsproces en stuurt dat proces bij door op subtiele wijze de aandacht of interpretatie te verleggen, in de regel stapje voor stapje.

10.3 Goffmans framing- en interactietheorie

De bestudering van het opsporingsproces en de tegenspraak door middel van het framingperspectief en de interactietheorie van Goffman is in meerdere opzichten zinvol gebleken. Allereerst biedt het een breder kader dan het beperktere begrip tunnelvisie. De psychologische mechanismen die doorgaans aan tunnelvisie worden gekoppeld (zie hoofdstuk 1), laten zich ook plaatsen in de benadering van Goffman. Het framingperspectief en de interactietheorie bieden echter meer dan die cognitieve elementen. Bovendien heeft het geen negatieve connotatie zoals het begrip tunnelvisie dat wel heeft. Het biedt inzicht in zowel de processen die zich afspelen in het opsporingsteam als in de tegenspraak, zonder dat het daarbij direct een (negatief) oordeel verbindt aan de uitkomst van het opsporingsproces. Ook biedt het kader de mogelijkheid inzicht te krijgen in zowel de inhoudelijke dimensie van het opsporingsproces en tegenspraak als in de sociale dimensie daarvan. Het brengt deze dimensies binnen het opsporingsproces en de tegenspraak met elkaar in verbinding en laat zien hoe deze dimensies (ook in combinatie) een rol spelen bij het ontstaan van onderzoeksrichtingen en veranderingen die daarin optreden, eventueel onder invloed van tegenspraak. Inzicht in de aspecten van het opsporingsproces waarop tegenspraak zich zou moeten richten, wordt hiermee ook

bereikt. Het laat zien hoe de inhoudelijke kant van framing wordt beïnvloed door de sociale processen die zich in het opsporingsteam en bij de tegenspraak afspelen en welke gevolgen die sociale processen hebben voor de doorwerking van tegenspraak. Ten slotte biedt het kader aanknopingspunten om inzicht te krijgen in de beperkingen die de huidige praktijk van tegenspraak heeft en om antwoord te krijgen op de vraag waarom die beperkingen optreden.

Tegenover deze waardevolle bijdrage, staat dat dit onderzoek aanleiding vormt het gehanteerde kader te voorzien van enkele kritische kanttekeningen en op sommige punten aan te vullen. Dit wordt hieronder gedaan aan de hand van een aantal thema's. Achtereenvolgens komen aan bod Goffmans optimistische visie, frameworks die researchers en tegensprekers voorhanden hebben, politiecultuur en de begrippen macht, invloed en gezag.

10.3.1 Optimisme in het werk van Goffman

Goffman gaat ervan uit dat mensen gewoonlijk effectief zijn in het gebruik van frameworks. Ambigüiteit (de mogelijkheid dat meer frameworks van toepassing kunnen zijn) ten aanzien van primaire frameworks zal doorgaans van korte duur zijn. Misframing (een fout met betrekking tot de overtuiging hoe een situatie moet worden gedefinieerd) komt volgens Goffman minder vaak voor dan ambigüiteit. Goffman hanteert als uitgangspunt dat de interpretatie van een framework in de regel min of meer adequaat is en dat de context verkeerde interpretaties zal uitsluiten en goede zal insluiten. Bij deze optimistische visie op het framingproces kunnen echter kanttekeningen worden geplaatst. Er zijn immers voldoende voorbeelden te bedenken waarin langdurig sprake was van ambigüiteit of misframing van een situatie. Zo is lange tijd gedacht dat de aarde plat was en dat een atoom niet deelbaar was. Ook in het geval van sociale frameworks kan ambigüiteit of misframing langere tijd voortduren. Zo kan bijvoorbeeld wetgeving op meerdere manieren worden geïnterpreteerd. Ten slotte kunnen zich langdurige misverstanden voordoen tijdens alledaagse interactie, waaruit blijkt dat sprake is van ambigüiteit of misframing. In de opsporing kan ook sprake zijn van langdurige ambigüiteit of misframing. Daarvan zijn in Nederland verschillende gevallen bekend geworden, zoals de Schiedammer Parkmoord (zie o.a. Van Koppen, 2003; Posthumus, 2005), de zaak-Lucia de B. (Derksen, 2006) of de zaak-Ina Post (zie o.a. Bollen, 2010; Gerechtshof 's-Hertogenbosch 6 oktober 2010, LJN BN9444; Israëls, 2010). Maar ook buitenlandse voorbeelden zijn te geven: o.a. Guildford Four, Birmingham Six (o.a. Walker & Starmer, 1999) of de Marvin Anderson case (Innocence Commission for Virginia, 2005).

Goffman onderkent dat soms sprake kan zijn van langdurige ambigüiteit en misframing. Volgens hem is dit vooral mogelijk als het gaat over een situatie waarin de intentie van een actor een belangrijke rol speelt (een sociaal framework is dan van toepassing), maar die actor niet meer in staat is informatie daarover te verstrekken.

Daarnaast is niet altijd een effectieve check beschikbaar om de validiteit van een framework vast te stellen. Een doorslaggevend bewijsmiddel dat de validiteit van een framework vaststelt, kan bijvoorbeeld ontbreken of een specifieke confrontatie tussen concurrerende frames kan niet mogelijk zijn. Het kan ook zijn dat er weinig interesse is om op zoek te gaan naar alternatieven of dat er weinig aandacht is voor de presentatie van alternatieven. Gelet op Goffmans interactietheorie kunnen hierbij ook sociale processen een belangrijke rol spelen. In dit onderzoek wordt dat bevestigd. Sociale processen in een opsporingsteam kunnen een rol spelen bij de instandhouding van ambiguïteit of misframing.

Uit dit onderzoek blijkt dat in de opsporing (in het bijzonder in TGO-onderzoeken) om meerdere redenen ambiguïteit en misframing regelmatig en langdurig kunnen optreden. Ten eerste starten veel TGO-onderzoeken naar aanleiding van een overleden persoon. Dit betreft een situatie waarbij de centrale actor, namelijk de overleden persoon, niet meer in staat is informatie te verstrekken over het misdrijf. Dit zijn volgens Goffman bij uitstek situaties waarin langdurige ambiguïteit en misframing zich kunnen voordoen. Daarnaast is van belang dat in de opsporing soms geen effectieve check aanwezig is om de validiteit van een framework vast te stellen. Veel zaken blijven onopgelost, omdat niet met voldoende zekerheid te zeggen is wie wat heeft gedaan. Juist als het gaat om gebeurtenissen die gedefinieerd worden binnen een sociaal framework, wat bij een misdrijf het geval is, kan dit aan de orde zijn. Volgens Goffman zijn vooral situaties kwetsbaar voor misframing die moeten worden gedefinieerd op basis van een beperkte hoeveelheid informatie, bijvoorbeeld gebeurtenissen in afzondering en gebeurtenissen die zich in het (verre) verleden hebben voorgedaan. Ook dit is in de opsporing vaak het geval. Het gaat immers vaak om een reconstructie van een gebeurtenis in het verleden die zich in veel gevallen in afzondering heeft afgespeeld en waarover een beperkte hoeveelheid informatie beschikbaar is. Ten slotte moet in de opsporing rekening worden gehouden met fabrications (een transformatie waarbij één of meer mensen, bijvoorbeeld getuigen of verdachten, proberen een verkeerd beeld te geven van wat er aan de hand was). Ook dit kan leiden tot ambiguïteit of misframing. Uit het voorgaande kan geconcludeerd worden dat de optimistische visie van Goffman meer in het algemeen en in het bijzonder voor wat betreft de opsporing, voorbarig is.

10.3.2 Een procesmatige benadering

De benadering van Goffman in zijn framing- en interactietheorie is een procesmatige. Goffman beperkt zich voornamelijk tot een analyse van de inhoudelijke en sociale processen. Hij heeft echter nauwelijks oog voor de verschillende onderliggende factoren die daarbij een rol kunnen spelen. Hij heeft weinig aandacht voor de vraag waarom de verandering van het ene frame naar het andere plaatsvindt en aan welke voorwaarden moet zijn voldaan om die verandering te bewerkstelligen (vgl. Verhoeven, 1983: 336; Denzin & Keller, 1981: 56). Goffman biedt nauwelijks zicht op de inhoud, het

ontstaan, voortbestaan en verandering van de frameworks (vgl. Swanson, 1975). Ondanks dat Goffman van mening is dat ambiguïteit en misframing vaak van korte duur zijn, omdat doorgaans uit de context zal blijken wat het juiste framework is, gaat hij nauwelijks in op die context. Hij heeft nauwelijks oog voor structurele, externe of contextuele factoren die van invloed kunnen zijn op de aard en het verloop van het framingproces. Dit onderzoek biedt daarin, althans voor de opsporing, wel inzicht. Voor de invulling van tegenspraak is inzicht in die factoren onontbeerlijk. Hieronder wordt ingegaan op drie categorieën factoren die, gelet op het belang daarvan voor zowel het opsporingsproces als de tegenspraak, nadere uitwerking verdienen. Eerst wordt uitgewerkt welke factoren een rol kunnen spelen bij het ontstaan van gemeenschappelijke frameworks bij rechercheurs en welke beperkingen gemeenschappelijke frameworks voor tegenspraak kunnen opleveren. Vervolgens wordt ingegaan op factoren waarvan vermoed kan worden dat ze passen bij de uit onderzoek bekend geworden politiecultuur. Ten slotte komen de begrippen macht, invloed en gezag in de opsporing en bij tegenspraak aan de orde.

10.3.3 Gemeenschappelijke frameworks

In dit onderzoek zijn verschillende factoren naar voren gekomen die een rol spelen bij de inhoudelijke dimensie van framing, deframing en reframing in de opsporing. Inzicht daarin is relevant voor tegenspraak. Het laat immers niet alleen zien hoe frameworks en veranderingen daarin worden beïnvloed, maar ook waarop tegenspraak zich in de praktijk kan richten om deframing en reframing te stimuleren.

Geconstateerd is dat bij framing, deframing en reframing in de opsporing onder andere kennis en ervaring, deskundigheid, verwachtingen, ‘gevoel’ en beeldvorming een rol kunnen spelen. Deze verschillende factoren dragen bij aan hoe het onderzoeksteam informatie interpreteert, onderzoeksrichtingen vormt, aanpast, bevestigt of beëindigt en opspoort binnen de onderzoeksrichtingen. Voor een deel hebben de leden van het onderzoeksteam dezelfde kennis en ervaring, deskundigheid, verwachtingen en ‘gevoel’ en beeldvorming. Dat komt onder meer door hun gemeenschappelijke achtergronden en ervaringen. Rechercheurs hebben doorgaans eenzelfde soort opleiding gevolgd en, wellicht belangrijker, zij hebben in de praktijk van andere rechercheurs het vak geleerd, vaak voorafgegaan door ervaringen in de praktijk met het ‘echte politiewerk’ op straat. Tijdens deze ervaringen worden deze beelden, interpretaties, betekenissen en zingeving door politiemensen geconstrueerd, waarna zij een geobjectiveerd karakter kunnen krijgen (Berger en Luckmann, 1966; vgl. Terpstra, 2008: 175-181). Deze praktische kennis draagt bij aan de frameworks die rechercheurs in hun opsporingsonderzoeken gebruiken. Teamleden hebben daarom (deels) dezelfde frameworks voorhanden. Dit beïnvloedt niet alleen het framingproces, maar kan ook deframing en reframing belemmeren. Juist afwijkende frameworks, die zijn beïnvloed door bijvoorbeeld

andere kennis en ervaring, kunnen ervoor zorgen dat het framingproces een andere richting ingaat en deframing en reframing worden bevorderd.

Voor tegenspraak betekent dit dat een tegenspreker andere kennis en ervaring, deskundigheid, verwachtingen, 'gevoel' en beeldvorming voorhanden zou moeten hebben of moeten kunnen stimuleren. Met dit onderzoek is echter geconcludeerd dat tegensprekers in de praktijk er niet altijd in slagen een bestaand frame te doorbreken of een nieuw frame tot stand te brengen, om zo de risico's van framing te vermijden. Een verklaring daarvoor kan worden gevonden in de achtergronden van tegensprekers. De meeste tegensprekers zijn immers zelf ervaren chercheurs of ervaren teamleiders. Dit betekent dat de tegensprekers en de leden van het onderzoeksteam voor een deel gemeenschappelijke frameworks hanteren, omdat zij beschikken over dezelfde kennis en ervaring, deskundigheid, verwachtingen en 'gevoel' en beeldvorming. Het is daarom niet verwonderlijk dat tegensprekers dezelfde ideeën hebben over hoe opsporing moet plaatsvinden, welke onderzoekshandelingen moeten worden verricht en wat relevant is voor de reconstructie van een misdrijf. Dit kan belemmeren dat tegensprekers deframing en reframing stimuleren.

Het met dit onderzoek verkregen inzicht in deze inhoudelijke factoren die aan het framingproces ten grondslag kunnen liggen en daarop van invloed kunnen zijn, vormt een aanvulling op het theoretisch kader van Goffman. Het laat niet alleen zien waardoor frameworks worden beïnvloed, maar ook hoe veranderingen daarin kunnen worden bevorderd of belemmerd. Er ontstaat daardoor meer aandacht voor de context waarbinnen framingprocessen zich afspelen.

10.3.4 Frameworks en politiecultuur

Volgens Goffman vormen de primaire frameworks van een sociale groep een centraal element van de cultuur van deze groep (Goffman, 1975: 27). Deze benadering gaat eraan voorbij dat frameworks en veranderingen daarin ook beïnvloed worden door culturele factoren. Goffman heeft daarvoor geen aandacht. Hij heeft weinig oog voor de situationele, externe en contextuele factoren die bij de inhoud en het ontstaan van frameworks en bij de veranderingen die daarin optreden een rol spelen. Uit dit onderzoek blijkt onder meer dat enkele factoren waarvan kan worden vermoed dat deze passen bij enkele elementen van de politiecultuur van invloed kunnen zijn op het framingproces. Deze factoren zijn daarmee zowel relevant voor het opsporingsproces als voor het verloop en de inhoud van de tegenspraak.

Ten aanzien van het opsporingsproces blijkt dat niet alle getuigen en verdachten in een opsporingsonderzoek direct worden geloofd, bijvoorbeeld op grond van een combinatie van bepaalde kenmerken. Vermoed zou kunnen worden dat dit komt door in onderzoek geconstateerd wantrouwen van politiemensen tegenover buitenstaanders, onder wie burgers (Terpstra, 2009). Wantrouwen tegenover informatie afkomstig van buitenstaanders kan belemmeren dat het team afwijkende informatie en nieuwe of an-

dere zienswijzen serieus in overweging neemt. Dergelijke informatie wordt door de politie gewantrouwd, wordt niet zo snel als juist of waar aangenomen en kan daarmee deframing en reframing belemmeren.

Daarnaast kunnen enkele andere verschijnselen mogelijk in verband worden gebracht met politiecultuur. Gedacht kan worden aan het niet willen afwachten totdat alle onderzoeksrichtingen zijn gevormd en daarbinnen prioriteiten zijn gesteld, het snel tot een oplossing van het misdrijf willen komen en het handelen van politiemensen voordat duidelijk is wat er is gebeurd. Dit zou kunnen duiden op actiegerichtheid van politiemensen. Hypothetisch gezien past deze actiegerichtheid bij de uit onderzoek bekende politiecultuur (Reiner, 2010; Terpstra, 2009). De actiegerichtheid kan ertoe leiden dat een situatie te snel op een bepaalde manier wordt geframed en dat vervolgens alternatieve onderzoeksrichtingen worden genegeerd of daarin niet wordt geïnvesteerd.

Met betrekking tot de tegenspraak laat dit onderzoek zien dat tegensprekers inhoudelijk gezien zich vaak opstellen als ‘rechercheur’, waarmee zij proberen het misdrijf op te lossen of de dader te pakken. Zij zijn vaak op directe actie gericht. Ook op basis hiervan kan worden vermoed dat het past bij de vaak in onderzoek geconstateerde actiegerichtheid als centraal element van de politiecultuur. Deze actiegerichtheid kan voortvloeien uit prestatiedrang en de daarmee samenhangende wens misdrijven snel op te lossen. Tegensprekers zouden mogelijk daardoor geneigd kunnen zijn mee te gaan rechercheren in de hoop de dader op het spoor te komen en zijn daardoor minder gericht op het voorkomen van risico’s van framing en het bevorderen van deframing en reframing.

Ten slotte laat dit onderzoek zien dat sommige teamleiders tegenspraak als een gevaar zien en zich mogelijk daarom wantrouwend opstellen. Dit past bij het in onderzoek geconstateerde wantrouwen dat politiemensen zouden hebben tegenover buitenstaanders, onder wie ook leidinggevend (Terpstra, 2009) (in dit geval de opdrachtgever van de tegenspraak). Tegensprekers zien zich daarom soms genoodzaakt het vertrouwen van teamleiders te winnen door zich vriendschappelijk op te stellen. Zij positioneren zich als ‘vriend van de teamleiding’ en niet als iemand die in opdracht van de divisieleiding werkt. Dit kan echter ten koste gaan van de inhoud van de tegenspraak. Wantrouwen bij de teamleider kan op deze manier reflectie en ontvankelijkheid voor kritiek in de weg staan en zo deframing en reframing belemmeren.

Deze constatering laten zien dat niet alleen inhoudelijke factoren een rol kunnen spelen bij het framingproces. Ook factoren waarvan vermoed kan worden dat zij passen bij elementen uit de traditionele politiecultuur kunnen van invloed zijn op het framingproces en de veranderingen die daarin optreden onder invloed van tegenspraak. Dit onderzoek biedt daarmee inzicht in de context waarbinnen het framingproces en het tegenspraakproces zich afspelen. Hoe politiecultuur bij deze processen precies een rol speelt en hoe de politiecultuur zich verhoudt tot de frameworks gaat deze studie te boven en zal in een eventueel vervolgonderzoek nader bestudeerd moeten worden.

10.3.5 Macht, invloed en gezag

Uit dit onderzoek blijkt dat betrokkenen bij het opsporingsonderzoek invloed kunnen uitoefenen op framingprocessen. Dit geldt zowel voor de teamleden tijdens het opsporingsproces als voor deelnemers aan tegenspraak. Voor zover Goffman het in zijn theorie over framing en interactie heeft over het uitoefenen van invloed, heeft hij het alleen over 'definitiemacht'. Mensen kunnen de definitie van de situatie beïnvloeden door zich op een bepaalde manier te presenteren. Een frame kan aan anderen worden opgelegd en kan de manier van denken in een bepaalde situatie beïnvloeden. Met andere woorden, van een frame of een definitie van de situatie gaat invloed uit op de deelnemers aan een interactie. Daarnaast zijn door Goffman interactiestrategieën onderscheiden die hierbij relevant kunnen zijn. Invloed kan uitgaan van de wijze van presenteren door mensen, hun voorkomen en manieren, de indruk die van hen ontstaat en de wijze waarop informatie wordt gemanipuleerd. In dit verband kunnen ook van belang zijn het bewaken van grenzen tussen domeinen en het bepalen welke informatie wordt gegeven. Ten slotte heeft Goffman het over een director die de leiding heeft over het team en teamleden terug kan brengen in lijn met de performance. Dit kader is echter te beperkt om verschillende belangrijke verschijnselen die met dit onderzoek zijn geconstateerd, goed te kunnen plaatsen.

In dit onderzoek is geconstateerd dat er verschil is in de mate waarin actoren invloed uit kunnen oefenen op het framingproces in de opsporing. Het uitoefenen van invloed is niet alleen voorbehouden aan bijvoorbeeld de teamleider of de officier van justitie in het opsporingsproces die als director kunnen worden gezien. De vraag komt op hoe dit begrepen kan worden. Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat tegensprekers op verschillende onderdelen bij de uitvoering van hun taak afhankelijk zijn van de teamleider. De teamleider is op zijn beurt bij de uitvoering van zijn taak naar verhouding minder afhankelijk van de tegenspreker. De tegenspreker en meer in het algemeen tegenspraak hebben daarmee een kwetsbare positie. De teamleider heeft in de tegenspraak in vergelijking met de tegenspreker meer invloed. De tegenspreker ziet zich daardoor geconfronteerd met de vraag hoe hij de teamleider kan beïnvloeden, ondanks de kwetsbare positie die hij daarbij heeft.

Het kader van Goffman dat zich vooral beperkt tot 'definitiemacht', biedt voor het begrijpen van deze macht- of beïnvloedingsverschijnselen onvoldoende aanknopingspunten. Dit komt doordat Goffman zich vooral concentreert op ontmoetingen tussen mensen en zich minder richt op de (sociale) context waarbinnen mensen functioneren en ontmoetingen tot stand komen. Daarom wordt hier aan de hand van het werk van enkele andere auteurs nagegaan op welke wijze het kader dat Goffman biedt op een vruchtbare manier kan worden aangevuld met de begrippen macht, gezag en invloed.

In Engelstalige literatuur wordt doorgaans geschreven over ‘power’.¹ In het Nederlands zou dit vertaald worden met het begrip macht. Hoewel de verschillende begrippen vaak als synoniemen worden gebruikt of door elkaar worden gebruikt, wordt in de Nederlandse literatuur onderscheid gemaakt tussen de begrippen macht, invloed en gezag. Zijderveld (1985: 10) definieert het begrip macht in navolging van Weber als ‘de kans die iemand of een groep heeft om eigen wil te verwerkelijken, zo nodig tegen de wil van anderen in’. Macht hanteert zo nodig fysiek geweld² en is erop uit om te imponeren en ontzag in te boezemen (Zijderveld, 1985: 13). Kenmerkend voor macht is dat indien iemand zich niet conformeert, macht kan worden ondersteund door (de dreiging met) sancties (Ellemers, 1981: 277, 283). Naast macht moet het begrip ‘gezag’ worden onderscheiden. Hoewel gezag vaak wordt gezien als een afgeleide van macht, als gelegitimeerde macht, onderscheidt Zijderveld (1985: 13) deze juist als twee van elkaar onafhankelijke vormen van invloed. Zijderveld omschrijft gezag als bewondering opwekkend, respect afdwingend, als een moreel overwicht dat op het handelen van mensen invloed uitoefent. Gezag ontleent zijn invloed aan overreding en overtuiging. Gezag wil geloofwaardig en plausibel zijn, het wekt bewondering op en dwingt respect af (Zijderveld, 1985: 12-13). Ondanks dit onderscheid gaat het bij beide om de invloed die mensen individueel of collectief op anderen uitoefenen – op hun doen en laten, spreken en zwijgen, en hun denken en hun voelen (Zijderveld, 1985: 17).

Hieronder wordt verder telkens gesproken over invloed, waarbij macht wordt gezien als een vorm van invloed met behulp van sanctiemogelijkheden. Met gezag wordt hierna bedoeld een vorm van invloed die bestaat zonder dat er sanctiemogelijkheden hoeven te zijn (Ellemers, 1981: 278). Gezag is gebaseerd op andere bronnen zoals ervaring of moreel overwicht. Het gaat hierbij om intentionele invloed. Wanneer sprake is van invloed op het gedrag van een ander zonder dat daar intentie aan ten grondslag ligt, wordt van ‘controle’ gesproken (Ellemers, 1981: 277).

Volgens Mechanic (1962) heeft invloed³ niet altijd te maken met hiërarchische relaties. Hij laat zien dat invloed samenhangt met de toegang en controle over hulpbronnen. De verdeling van die bronnen hangt niet altijd samen met formele regels, de wet of het organisatieschema. Ook iemand lager in een hiërarchie kan grote invloed uitoefenen. Invloed is niet statisch, maar heeft te maken met iemands persoonlijke vaardigheden, waaronder sociale vaardigheden. Invloed (hier bedoeld als ‘macht’) is gerela-

1 In Engelstalige literatuur wordt het concept ‘power’ vaak voor zowel macht, invloed als gezag gebruikt (zie bijvoorbeeld Mechanic, 1962; Kaplan, 1964; Giddens, 2006: 845-847; Lukes, 2011) (zie uitgebreider Lukes, 2005).

2 Zijderveld heeft het voornamelijk over fysiek geweld en soms over sociale dwang. Hier wordt echter aangesloten bij het ruimere begrip sancties. Macht gaat immers niet alleen over fysieke sancties, maar ook over andere soorten sancties.

3 Mechanic (1962) gebruikt de concepten ‘influence’, ‘power’ en ‘control’ als synoniemen. Hij definieert ‘power’ als iedere kracht die resulteert in gedrag dat niet zou worden vertoond als de kracht niet zou worden uitgeoefend. Hier wordt telkens het begrip invloed gebruikt.

teerd aan afhankelijkheid. Als iemand afhankelijk is van een ander, heeft die ander in potentie invloed op die persoon. Die afhankelijkheid kan gecreëerd worden door de toegang tot informatie (waaronder kennis van de organisatie, kennis over personen, kennis van de regels en procedures, kennis van technieken), personen (waaronder personen van binnen of buiten de organisatie waarvan de organisatie op een of andere manier afhankelijk is) en middelen (bijvoorbeeld uitrusting of benodigdheden, machines, geld) te verwerven, te behouden en te controleren. Mensen hoger in de hiërarchie hebben mogelijk gemakkelijker toegang tot deze bronnen, maar ook mensen lager in hiërarchie kunnen over deze bronnen beschikken, aldus Mechanic. Zij kunnen daarmee mensen hoger in rang van zich afhankelijk maken.

Mechanic onderscheidt daarnaast enkele factoren die doorwerken op invloed. Allereerst heeft Mechanic het over expertise. Een expert beschikt vaak over een bepaalde kennis en deskundigheid. Hij kan daarmee anderen (ook als zij hoger in de hiërarchie staan) beïnvloeden. Experts zullen vaak moeilijker te vervangen zijn. Mensen die moeilijker te vervangen zijn, hebben meer invloed dan personen die gemakkelijk te vervangen zijn. Daarnaast hangt invloed af van de hoeveelheid inspanning die iemand bereid is te leveren en de interesse die iemand toont in een bepaalde verantwoordelijkheid. Bijvoorbeeld de aanschaf van benodigdheden op kantoor kan iets zijn waar een leidinggevende geen interesse in heeft en geen tijd in wil steken. De verantwoordelijkheid daarover kan hij/zij dan neerleggen bij een ondergeschikte. Bij die verantwoordelijkheid hoort ook een zekere mate van invloed. De derde factor is aantrekkingskracht of uitstraling. Door iemands aantrekkingskracht of uitstraling is hij beter in staat toegang te verkrijgen tot personen en deze personen te controleren. Ten vierde kan invloed worden bepaald door de locatie (in de fysieke ruimte) en positie (in de sociale ruimte) van iemand. Hoe centraler iemand in een organisatie is, des te groter is zijn toegang tot personen, informatie en middelen. De vijfde factor bestaat uit coalities. Daarmee bedoelt Mechanic dat invloed ook te bereiken is door coalities te sluiten met andere personen in de organisatie. Hierdoor kan worden bereikt dat anderen afhankelijk worden van de coalitie die de toegang beheert tot bijvoorbeeld schaarse middelen. Ten slotte kunnen mensen gebruikmaken van hun kennis van de regels in de organisatie om bepaalde veranderingen te bevorderen of belemmeren.

De begrippen macht, invloed en gezag zoals die hiervoor zijn uitgewerkt bieden een aanvulling op het theoretisch kader van Goffman. Deze sociale factoren spelen een belangrijke rol in het framingproces. Om deze vormen van invloed te begrijpen, kan niet worden volstaan met Goffmans te beperkte begrip van definitiemacht en interactiestrategieën. Niet alleen het beïnvloeden van de definitie van de situatie door zich op een bepaalde manier te presenteren is relevant, maar ook andere vormen van macht, invloed en gezag spelen hierbij een rol. Met behulp van deze begrippen kan dan ook beter zicht worden gekregen op de context waarin framingprocessen plaatsvinden. Het zou hier te ver voeren ook in te gaan op de vraag hoe macht, invloed en gezag precies

inwerken op processen van framing. Dit lijkt echter wel een belangrijke vraag voor vervolgonderzoek.

10.4 Slot: Tegenspraak in de opsporing

De laatste vijftien tot twintig jaar zijn binnen de politie verschillende projecten gestart die zijn gericht op professionalisering van de opsporing. De maatregelen die bij de politie zijn getroffen naar aanleiding van de rechterlijke dwaling in de Schiedammer parkmoordzaak, waaronder de maatregel tegenspraak, passen bij deze ontwikkelingen. Tijdens het veldwerk van dit onderzoek bleek echter dat sommigen van oordeel zijn dat tegenspraak beter kan worden afgeschaft. In interviews stellen meerdere tegensprekers en teamleiders zich op het standpunt dat onder meer door tegenspraak de cultuur binnen de opsporing zodanig zou zijn veranderd dat er voldoende reflectie en kritisch vermogen in de onderzoeksteams zou zijn ontstaan waarmee tunnelvisie thans zou worden voorkomen. Tegenspraak zou overbodig zijn geworden of slechts nog in uitzonderlijke gevallen nodig. De Schiedammer parkmoordzaak wordt door sommigen gezien als een uitzonderlijk geval. Er zijn in die zaak veel fouten gemaakt, maar zij kunnen zich niet voorstellen dat dit henzelf zou overkomen of dat het in hun team mogelijk zou zijn dat een dergelijke opeenstapeling van fouten wordt gemaakt.

Deze geluiden komen niet alleen uit de praktijk. Ook naar aanleiding van onderzoek wordt de suggestie gedaan tegenspraak in de opsporing op te heffen (Helsloot & Groenendaal, 2013; Groenendaal & Helsloot, 2014). Volgens Helsloot & Groenendaal (2013) zou het probleem van rechterlijke dwalingen zeer beperkt zijn. Daarnaast zou tunnelvisie in de opsporing voldoende worden onderkend door rechercheurs, waarmee Helsloot & Groenendaal suggereren dat onderkennen voldoende is voor het voorkomen daarvan (zie echter: Rassin, 2007: 128 e.v.). Belangrijk argument van Helsloot & Groenendaal (2013) is dat leden van opsporingsteams indien daarnaar gevraagd geen voorbeelden kunnen noemen van gevallen waarin een dwaling door tegenspraak zou zijn voorkomen. Kortom, tegenspraak zou overbodig zijn of zijn geworden en slechts in uitzonderlijke gevallen nodig zijn.

Dit onderzoek laat vanuit een andere invalshoek een ander beeld zien. De definitie van het opsporingsproces in termen van fouten en/of tunnelvisie is losgelaten. De volgende overwegingen spelen hierbij een rol. Anders dan elders in de literatuur wordt gesuggereerd, is onbekend hoe groot het probleem van rechterlijke dwalingen als gevolg van fouten in de opsporing in werkelijkheid is. Weliswaar zijn er de laatste paar decennia minder dan tien gevallen bekend geworden waarin iemand ten onrechte is veroordeeld (Helsloot & Groenendaal, 2013). Dit zegt echter niets over het totale of werkelijke aantal dwalingen. Er is ook hier sprake van een *'dark number'* (o.a. Kolthof, 2011: 35). Eerder is al geconstateerd dat literatuur over fouten in de opsporing die hebben geleid tot rechterlijke dwalingen, zich vooral richt op opsporingsonderzoeken naar ernsti-

ger misdrijven. Hoewel dat begrijpelijk is (Van Koppen, 2010), is daarmee nog niets gezegd over het aantal rechterlijke dwalingen in bijvoorbeeld minder ernstige zaken of zaken van veel voorkomende criminaliteit. Ondanks pogingen het aantal rechterlijke dwalingen te schatten, moet geconcludeerd worden dat onbekend is hoeveel rechterlijke dwalingen, al dan niet veroorzaakt door tunnelvisie in de opsporing, in feite voorkomen. Bovendien leiden niet alle fouten in de opsporing altijd tot rechterlijke dwalingen, maar zij kunnen wel gevolgen hebben voor het vertrouwen in de rechtstaat. Ten slotte heeft de term tunnelvisie een negatieve connotatie. Het lijkt erop dat alleen wanneer de uitkomst van het proces onjuist is, het proces achteraf als onjuist wordt beoordeeld en er van tunnelvisie wordt gesproken. Tunnelvisie lijkt echter ook noodzakelijk of mogelijk onvermijdelijk in een opsporingsonderzoek (zie hierover hoofdstuk 2).

In dit onderzoek staan daarom het opsporingsproces en de tegenspraak centraal, zonder dat daarbij een oordeel wordt gegeven over de uitkomst van die processen in termen van het voorkomen van tunnelvisie en rechterlijke dwalingen. Het gaat hierbij niet om de vraag of door tegenspraak tunnelvisie en rechterlijke dwalingen zijn voorkomen, maar om hoe tegenspraak doorwerkt in het opsporingsproces.

Vanuit deze benadering laat dit onderzoek zien dat tegenspraak kan bijdragen aan de huidige opsporingspraktijk. In de tegenspraakpraktijk zitten echter elementen die maken dat de bijdrage van tegenspraak beperkt blijft. In het volgende wordt eerst uiteengezet waarom en hoe tegenspraak een bijdrage kan leveren aan het opsporingsproces. Vervolgens wordt ingegaan op de vraag waarom tegenspraak in de praktijk die bijdrage niet altijd levert. Ten slotte komt een aantal overwegingen aan bod die voor de verdere ontwikkeling van tegenspraak relevant kunnen zijn.

10.4.1 Bijdragen van tegenspraak aan de opsporing

Dit onderzoek laat zien dat opsporingsteams voor een deel varen op routines en gewoontes, waarbij nauwelijks wordt gereflecteerd op de gang van zaken. De teamleden laten zich soms leiden door gevoel en beeldvorming, zonder dat zij door andere teamleden worden gedwongen hun standpunten te beargumenteren of overwegingen te expliciteren. Soms worden juist argumenten aangedragen die als onderbouwing voor alle denkbare standpunten kunnen worden gebruikt. De teams zoeken veelal naar bevestiging van de voor hen meest waarschijnlijke onderzoeksrichting en streven naar consensus, waarbij alternatieve standpunten soms buiten beschouwing blijven. Ook reageren de teams vaak ad hoc op informatie die binnenkomt. Op sommige momenten in het opsporingsproces wordt getracht meer deductief te werk te gaan, maar het kenmerkt zich overwegend als een inductief proces. Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat in de opsporing een framingproces plaatsvindt, waarbij verschillende factoren een rol spelen die deframing en/of reframing kunnen belemmeren. Bovendien zijn aan het framingproces risico's verbonden, waardoor langere tijd sprake kan zijn van ambiguïteit of misframing en de wenselijke deframing en reframing uitblijven.

Voor een deel van deze factoren en risico's geldt vermoedelijk dat onderzoeksteams zelf in staat kunnen zijn deze te onderkennen en daarin verandering aan te brengen. Door onder andere een meer reflexieve houding, openheid en een kritisch bewustzijn zou dat op gang kunnen worden gebracht. De officier van justitie zou daarin een belangrijke rol moeten (kunnen) spelen. Voor een deel van deze factoren en risico's geldt echter dat de teamleden en de officier van justitie zelf onderdeel zijn van het proces. Dit kan belemmeren dat deze factoren en risico's worden onderkend en dat teamleden en de officier van justitie in staat zijn daarin verandering aan te brengen. Hierbij valt te denken aan de omstandigheid dat teamleden gemeenschappelijke frameworks voorhanden hebben. Het idee dat bijvoorbeeld de komst van hoger opgeleiden in de opsporingsteams (de recherchekundige) nieuwe frameworks met zich brengt en daarom dit probleem kan opheffen, gaat voorbij aan (belemmerende) sociale factoren als macht, invloed en gezag of mogelijke politieculturele factoren. Het onderkennen van deze factoren en risico's en het aanbrengen van verandering daarin, vergen een dusdanige afstand tot het team dat het een illusie lijkt dat teamleden daar zelf toe in staat zijn. Voor de officier geldt ook dat deze deels onderdeel is van het proces. Daar komt bij dat de officier van justitie bij de uitvoering van zijn taak gedeeltelijk afhankelijk is van teamleider en team.

Het voorgaande wijst op het blijvend belang van tegenspraak door een buitenstaander die niet zelf betrokken is bij de besluitvorming in het onderzoek. Er zou bovendien voor gepleit kunnen worden tegenspraak niet alleen voor te behouden aan de 'ernstige' zaken, maar ook buiten de TGO's een vorm van tegenspraak te organiseren. De risico's en de factoren die deframing en/of reframing kunnen belemmeren, zijn inherent aan het framingproces in de opsporing. Vermoedelijk spelen deze risico's en factoren niet alleen in TGO-onderzoeken, maar kunnen deze ook (in meer of mindere mate) optreden bij andere opsporingszaken, waaronder zaken van veelvoorkomende criminaliteit. De vraag is echter of deze gedachte post zou kunnen vatten nu met de komst van de 'ZSM-werkwijze'⁴ de nadruk bij zaken van veel voorkomende criminaliteit vooral lijkt te liggen op de snelheid van de afhandeling (Salet & Terpstra, 2015). Met de uitbreiding van de mogelijkheden voor de officier van justitie om de zaak zelf af te doen door middel van de strafbeschikking binnen de 'ZSM-werkwijze' (zie o.a. Bac & Vink, 2014; Kwakman, 2012), wordt de controlerende rol van de rechter ingeperkt. Dit toont eens te meer het belang aan van een vorm van tegenspraak bij zaken van veelvoorkomende criminaliteit.

De risico's van het framingproces en de factoren die deframing en reframing in de opsporing kunnen belemmeren, laten zien waarop een tegenspreker zich inhoudelijk kan richten om een zinvolle bijdrage aan het opsporingsproces te kunnen geven. Tegensprekers zouden reflectie op routines en gewoontes kunnen stimuleren of kunnen

4 ZSM staat voor 'Zo Selectief, Snel, Simpel, Slim, Samen mogelijk'.

proberen routines en gewoontes te doorbreken, kunnen proberen de aandacht te vestigen op afwijkende informatie en alternatieven kunnen inbrengen of benadrukken. Daarnaast zouden tegensprekers met zicht op de verhoudingen in het team de sociale processen kunnen proberen te beïnvloeden. Ook zouden tegensprekers het inbrengen van alternatieven door teamleden kunnen bevorderen, discussie en afwijkende standpunten stimuleren en falsificatie benadrukken. Ten slotte zouden tegensprekers overzicht over het onderzoek kunnen creëren, de druk op het team kunnen verminderen en invloed kunnen uitoefenen op de informatieverstrekking buiten het team. Een combinatie van de in de praktijk onderscheiden rollen van ‘luis in de pels’ en ‘coach’ zijn het meest gericht op het doorbreken van de risico’s van framing en het stimuleren van de-framing en reframing.

Uit dit onderzoek blijkt dat tegenspraak kan doorwerken in de opsporing. Deze doorwerking gaat vaak sluipenderwijs. Dat radicale wijzigingen van koers in een opsporingsonderzoek onder invloed van tegenspraak met deze studie niet zijn geconstateerd en de doorwerking van tegenspraak soms wat vaag is, doet daaraan niet af. Dergelijke snelle radicale wijzigingen kunnen ook niet verwacht worden van tegenspraak, gelet op het verloop van het opsporingsproces in de praktijk. Afhankelijk van de wijze waarop tegenspraak is opgezet en wordt uitgevoerd, kan tegenspraak bijdragen aan het opsporingsproces. In de huidige tegenspraakpraktijk zitten echter elementen die maken dat de bijdrage van tegenspraak beperkt blijft.

10.4.2 Belemmeringen in de huidige tegenspraakpraktijk

Binnen de Nederlandse politie is sprake van verdeeldheid over het nut en de noodzaak van tegenspraak. Dit blijkt alleen al uit het feit dat niet alle regionale korpsen tegenspraak instellen. Daarnaast wijken veel korpsen af van de afspraak dat bij ieder TGO tegenspraak moet worden ingesteld.⁵ Daarmee was (tenminste ten tijde van het veldwerk van dit onderzoek) sprake van een gebrekkige institutionalisering van tegenspraak. Het verschijnsel tegenspraak en de tegenspreker hebben mede daardoor een kwetsbare positie. Deze positie wordt niet bevorderd door de beperkte betrokkenheid van en sturing door opdrachtgevers. Onder andere door deze gebrekkige institutionalisering worden tegensprekers bij de uitvoering van hun taak geconfronteerd met een grote afhankelijkheid van de teamleider. Dit uit zich in de werkwijze van de tegensprekers en in de sociale verhoudingen die bij tegenspraak een rol spelen, en dit kan gevolgen hebben voor de inhoudelijke invulling en de doorwerking van tegenspraak.

De tegenspreker is niet altijd in staat de gewenste tegenspraakstrategie te hanteren doordat hij bij de uitvoering van zijn taak afhankelijk is van de teamleider. De teamlei-

5 Het is onbekend in hoeverre de komst van de Nationale politie daarin verandering brengt of al heeft gebracht.

der kan daardoor de keuze en realisatie van de tegenspraakstrategie beïnvloeden. Dit kan betekenen dat een tegenspreker dichter op het onderzoeksteam opereert of juist op grotere afstand dan gewenst. Dit kan ook gevolgen hebben voor de vraag of de tegenspreker in staat is de rollen van ‘coach’ en ‘luis in de pels’ op zich te nemen. Overigens speelt hierbij niet alleen de afhankelijkheid van de teamleider een rol. De tegenspreker wordt bij de keuze voor de werkwijze geconfronteerd met het klassieke dilemma tussen distantie en nabijheid. Dit dilemma beïnvloedt de keuze en realisatie van de tegenspraakstrategie.

Ditzelfde dilemma kan ook bij de sociale dimensie van tegenspraak een rol spelen. Tegensprekers lijken zich aan de ene kant afstandelijk op te stellen om de effectiviteit van tegenspraak daarmee te vergroten. Doordat dit een bedreiging kan opleveren voor de teamleider, zien tegensprekers zich genoodzaakt tot nabijheid. Tegensprekers zijn hierbij gericht op het voorkomen en beperken van gezichtsverlies van de teamleider.

Het patroon waarbij de tegenspreker meer dan een teamleider bezig is met het voorkomen en beperken van verstoringen en van gezichtsverlies heeft onder andere te maken met de kwetsbare positie van de tegenspreker. De tegenspreker heeft een minder machtige positie dan de teamleider. Om de teamleider toch te kunnen beïnvloeden, zal de tegenspreker zich moeten verdiepen in hoe hij dat kan doen.

De nadruk van tegensprekers op hun relatie met de teamleider kan afbreuk doen aan de inhoudelijke invulling van tegenspraak. De boodschap van de tegenspreker kan daardoor verloren gaan. De machts-, invloeds- en gezagsverhoudingen kunnen hierbij een rol spelen en doorwerking van tegenspraak beperken. Dit is niet alleen het geval bij de relatie tussen de tegenspreker en de teamleider. De processen die in het onderzoeksteam plaatsvinden, zijn mede afhankelijk van sociale invloed. Bijvoorbeeld in de relatie tussen de teamleider en de officier van justitie kan dit mede bepalen of de tegenspraak doorwerkt in de opsporing of het team.

Ten slotte is de bijdrage van tegenspraak afhankelijk van wantrouwen en actiegerichtheid. Mede door bestaand wantrouwen van de teamleider ten opzichte van tegensprekers, zijn tegensprekers genoodzaakt te investeren in de relatie met de teamleider. Dit kan ten koste gaan van de inhoud en doorwerking van de tegenspraak. Daarnaast draagt de actiegerichtheid eraan bij dat veel tegensprekers vervallen in de rol van ‘rechercheur’. Ook dit kan inhoudelijke gevolgen hebben voor de tegenspraak en de doorwerking daarvan. De tegenspreker wordt daarmee ‘de zoveelste rechercheur’ in het opsporingsproces, in plaats van dat hij zich richt op de onder andere de risico’s van het framingproces.

10.4.3 Verdere ontwikkeling van tegenspraak

Op basis van het voorgaande zijn enkele overwegingen mogelijk die relevant lijken voor een verdere ontwikkeling van tegenspraak. Hierbij wordt gedeeltelijk aangesloten

bij de overwegingen naar aanleiding van het eerdere onderzoek naar tegenspraak in de opsporing (Salet & Terpstra, 2012).

'Reflectie' binnen de opsporingsteams

Allereerst wordt hier het belang van een reflexieve houding, kritisch bewustzijn en openheid binnen het opsporingsteam benadrukt. Van buiten het team komende tegenspraak maakt reflectie in het opsporingsteam niet overbodig. In de praktijk wordt door de onderzoeksteams getracht een reflexieve houding te bevorderen, bijvoorbeeld tijdens brainstormsessies. Tijdens die sessies wordt geprobeerd overzicht over het onderzoek te creëren en alternatieve interpretaties te stimuleren. In dit onderzoek is geconstateerd dat dit in de praktijk niet altijd succesvol verloopt. Teams slagen er niet altijd in op constructieve wijze een brainstormsessie uit te voeren. Soms krijgt dit zelfs een ritueel karakter of wordt dit voor andere doeleinden ingezet. Deframing en reframing in de opsporing zijn gebaat bij reflectie op routines en gewoontes, het discussiëren over onderzoeksrichtingen en het opsporen daarbinnen, het vestigen van aandacht op afwijkende informatie en alternatieven en het creëren van overzicht over het onderzoek. Binnen de opsporing zou hiervoor meer ruimte en gelegenheid moeten worden gecreëerd.

Verdere institutionalisering

Zowel reflectie binnen de opsporingsteams als van buiten het team komende tegenspraak zijn gebaat bij verdere institutionalisering. Binnen het opsporingsteam zouden een reflexieve houding, kritisch bewustzijn en openheid vanzelfsprekend moeten zijn. De tot op heden kwetsbare positie van de tegenspreker en het verschijnsel tegenspraak kunnen verbeteren als tegenspraak een vaste plaats in het TGO inneemt door direct bij oprichting van ieder TGO te starten. Dit voorkomt dat de tegenspreker een grote achterstand opbouwt. Bovendien ontstaan in de beginfase van een onderzoek al snel beelden over wat zich zou kunnen hebben afgespeeld en worden vaak cruciale beslissingen genomen die het verloop daarvan in belangrijke mate bepalen. In een later stadium van het onderzoek kan dan, wanneer tegenspraak niet zinvol blijkt, alsnog worden besloten (op grond van vooraf geformuleerde criteria) de tegenspraak te beëindigen.

Betrokkenheid van en sturing door de opdrachtgever

Tegenspraak en de verdere institutionalisering daarvan zouden bevorderd kunnen worden door een grotere betrokkenheid van de opdrachtgever bij tegenspraak. Onder meer door gebrekkige sturing wordt de rol van tegenspreker inhoudelijk gezien niet altijd ingevuld zoals gewenst. Hierbij kan gedacht worden aan de beperkte inbreng in de bewijsfase van het opsporingsonderzoek. De autonomie van de tegenspreker kan er echter ook voor zorgen dat tegensprekers hun taak ruimer opvatten. Tegensprekers richten zich dan niet alleen op het voorkomen van tunnelvisie maar proberen de kwaliteit van de opsporing te verbeteren. Geconstateerd is dat dit positieve effecten kan heb-

ben op het opsporingsproces. De betrokkenheid en sturing van de opdrachtgever mogen daarom niet ten koste gaan van de autonomie en onafhankelijkheid van de tegenspreker.

De opdrachtgever zou betrokkenheid en sturing kunnen bevorderen door een duidelijk omschreven en op het opsporingsonderzoek toegespitste (schriftelijke) opdracht te verlenen. Een dergelijke opdracht kan bijdragen aan de legitimiteit van het werk van de tegenspreker. Bovendien verschaft het duidelijkheid over de (wederzijdse) verwachtingen van teamleider en tegenspreker. Ten slotte gaat daarvan volgens tegensprekers een blijk van waardering uit.

Daarnaast zou de opdrachtgever regelmatig contact kunnen hebben met de tegenspreker over het verloop van het tegenspraakproces (aan de hand van schriftelijke rapportages of verslagen waarin ook de reactie van de teamleider en vervolgens de reactie van de tegenspreker zijn opgenomen). De stap naar de opdrachtgever, die een tegenspreker in geval van blijvend verschil van inzicht met een teamleider zou moeten zetten, kan daardoor worden verkleind.

Ten slotte kunnen met de grotere betrokkenheid en sturing van de opdrachtgever mogelijk worden voorkomen dat tegenspraak ongemerkt (plotseling) eindigt of langzaam doodbloedt. Bovendien kan de opdrachtgever bevorderen dat ook in de bewijsfase wordt tegengesproken. Evaluatie van de tegenspraak na afloop met zowel de teamleider als de tegenspreker kan bijdragen aan de verdere ontwikkeling van tegenspraak. Bij een volgende opdrachtverlening kan de opdrachtgever leerpunten uit de evaluatie betrekken.

Tegensprekers van buiten de politie

Het risico dat tegensprekers worden meegezogen met de visie van het opsporingsteam kleeft niet alleen aan de nabijheidstrategie. Ook bij de afstandelijke strategie ligt dit risico op de loer. Bezien vanuit het framingproces heeft dit eerder te maken met de omstandigheid dat tegensprekers vaak ervaren rechercheurs zijn en daardoor deels dezelfde frameworks hanteren als het onderzoeksteam. Om het framingproces in het onderzoeksteam te beïnvloeden zal de tegenspreker, ongeacht de gekozen strategie, buiten zijn eigen frame (en die van het onderzoeksteam) moeten kunnen denken. De vraag of de tegenspreker daartoe in staat is, hangt niet alleen af van de gekozen tegenspraakstrategie, maar ook van de inhoudelijke invulling van tegenspraak. Tegensprekers die van buiten de politieorganisatie komen en geen recherche-ervaring hebben, zijn mogelijk beter in staat de inhoudelijke rol van ‘luis in de pels’ op zich te nemen en vervallen mogelijk minder snel in de rol van ‘rechercheur’. Het is daarom te overwegen in aanvulling op tegensprekers uit de politieorganisatie zelf, tegensprekers van buiten de politieorganisatie in te zetten. Deze van buiten de politieorganisatie komende tegensprekers zouden mogelijk op wantrouwen kunnen stuiten (vermoedelijk meer dan tegensprekers vanuit de politieorganisatie) en door mogelijk gebrek aan zicht op de soci-

ale verhoudingen in het team meer moeite kunnen hebben invloed uit te oefenen op het framingproces. Het volgende punt kan aan dit knelpunt tegemoetkomen.

Twee tegensprekers

Het is te overwegen in alle gevallen tegenspraak te laten uitvoeren door twee tegensprekers, waarvan één afkomstig is van buiten de politieorganisatie. De tegensprekers kunnen dan een rolverdeling afspreken ten aanzien van werkwijze, inhoudelijke kant en sociale aspecten van tegenspraak. Daarmee kan tegemoet worden gekomen aan het geconstateerde dilemma tussen distantie en nabijheid, zowel op sociaal vlak als ten aanzien van de tegenspraakstrategieën. De interne tegenspreker kan dan kiezen voor meer nabijheid. Het onderzoeksteam kan daardoor meer bij de tegenspraak worden betrokken en de tegenspraak blijft dan niet beperkt tot de teamleider. Die tegenspreker lijkt ook beter in staat het framingproces te kunnen beïnvloeden, omdat de toepasbaarheid van het frame niet eerst hoeft te worden doorbroken en hij meer zicht heeft op de sociale processen in het opsporingsteam. Ten slotte kan deze tegenspreker de vriendschappelijke strategie nastreven. De nadelen van de nabijheidstrategie kunnen worden gecompenseerd door een van buiten de politie komende tegenspreker die meer op afstand opereert. Deze tegenspreker is daardoor mogelijk beter in staat de rol van 'luis in de pels' op zich te nemen en vormt een minder grote bedreiging voor het onderzoeksteam. Bovendien is het voor die tegenspreker vermoedelijk gemakkelijker bij conflict of blijvend verschil van mening naar de opdrachtgever te stappen.

De inzet van twee tegensprekers heeft daarnaast als voordeel dat bij de samenstelling van het duo rekening kan worden gehouden met hun opleiding en ervaring. Het duo kan bijvoorbeeld bestaan uit één ervaren en één minder ervaren tegenspreker. Een bijkomend voordeel is dat tegenspraak gegarandeerd blijft, ook als één van de twee tegensprekers noodgedwongen afwezig is. Ten slotte lijkt afwisseling gewenst in de samenstelling van de duo's: niet telkens zou hetzelfde duo in hetzelfde opsporingsteam moeten tegenspreken.

Afspraken en verwachtingen tegenspreker-teamleider

Tegenspraak is gebaat bij duidelijke afspraken tussen tegenspreker en teamleider. Tegenspraak zou ook frequent moeten plaatsvinden, zodat tegensprekers snel na genomen beslissingen kunnen tegenspreken en de mogelijkheid om daarmee invloed uit te kunnen oefenen groter is. Dat betekent ook dat tegenspreker en teamleider voldoende tijd moeten krijgen dan wel vrijmaken om de afspraken na te komen. Evenwel zou tegenspraak geen fulltimefunctie moeten zijn, omdat er mogelijk risico's kleven aan een teveel aan tijd voor de uitoefening van de tegenspraakfunctie. Een tegenspreker kan mede daardoor bijvoorbeeld de neiging gaan volgen 'mee te rechercheren' en bijna te veel informatie tot zich te nemen, waardoor tegenspraak zich niet meer concentreert op de hoofdlijnen. Er is daarom noodzaak van een zekere balans.

Tegenspreker en teamleider zijn gebaat bij het uitspreken van de verwachtingen die zij van elkaar hebben. Dat kan onder meer wantrouwen van de teamleider ten opzichte van de tegenspreker voorkomen. Ook een duidelijke opdracht van de opdrachtgever kan daaraan bijdragen.

In veel gevallen blijken tegensprekers en teamleiders te verwachten dat tegenspraak kan bijdragen aan het oplossen van een zaak en dat de tegenspreker het ‘ontbrekende puzzelstukje’ vindt. Deze verwachting kan echter leiden tot frustratie of teleurstelling en daarmee de opstelling van teamleiders en tegensprekers negatief beïnvloeden. Verwachtingen dat tegenspraak de snelheid en effectiviteit van de opsporing verbetert, moeten worden vermeden. Zowel de wijze waarop het opsporingsproces verloopt als de sociale verhoudingen die een belangrijke rol spelen bij het framingproces, maken dat van tegenspraak geen wonderen kunnen worden verwacht.

Tegenspraak in de hectische fase

In de beginfase van een opsporingsonderzoek ontstaan al snel beelden over wat zich zou kunnen hebben afgespeeld en worden vaak cruciale beslissingen genomen die het verloop van het opsporingsonderzoek in belangrijke mate bepalen. In dit onderzoek is geconstateerd dat routines en gewoontes een belangrijke rol spelen en dat reflectie grotendeels ontbreekt bij de aanvang van het onderzoek. Vaak wordt de hectische fase van het onderzoek beschouwd als ongeschikt voor tegenspraak. De teamleider zou het dan te druk hebben. De noodzaak in korte tijd vele beslissingen te moeten nemen, zou ertoe leiden dat er geen tijd meer is voor tegenspraak. Tegenspraak zou echter juist in deze fase bestaande routines kunnen doorbreken en momenten van reflectie kunnen bieden. Hierbij dient wel te worden gezocht naar een werkbare vorm van tegenspraak die past bij het hectische karakter van de beginfase van een TGO.

Tegenspraak in de bewijsfase

In de bewijsfase van het opsporingsonderzoek wordt bij de politie nauwelijks tegengesproken, terwijl ook in die fase het van belang kan zijn om bestaande frames ter discussie te stellen en te doorbreken. De tegensprekers lezen nog wel mee met het onderzoek, maar zeker wanneer zij denken dat ‘het wel goed zit’, haken zij af. Bovendien vinden zij tegenspraak in de bewijsfase meer een verantwoordelijkheid van het Openbaar Ministerie. In veel gevallen is bij de politie onduidelijk of en hoe er wordt tegengesproken bij het Openbaar Ministerie. Afstemming lijkt van belang om tegenspraak bij de politie in de bewijsfase te continueren. Daarvoor is echter meer zicht wenselijk op de praktijk van de tegenspraak bij het Openbaar Ministerie, met name ook wat betreft de mogelijke koppeling met de tegenspraak bij de politie.

Summary

Criminal investigation, contrarians and changing frames

A study of contrarians in major criminal investigations

In the past few decades the Dutch police forces have adopted several measures to professionalize their criminal investigation. The first changes were spurred by the ‘IRT affair’ and the subsequent report of the Van Traa fact finding committee in 1996. In 2005 the evaluation of the miscarriage of justice known as the ‘Schiedam park murder case’ was a second catalyst for the reform of criminal investigation. The Posthumus commission (named after its chairman), which evaluated the case, found that investigative failures caused by ‘tunnel vision’ led to the wrongful conviction of an innocent citizen. In the commission’s view, a lack of critical reflection led the police and prosecutors into a condition in which they were unable to consider alternative interpretations of the murder and conflicting evidence.

To prevent these kinds of failures in the future, the commission recommended that independent ‘contrarians’ should be introduced, as a supposed safeguard against tunnel vision. The Dutch police took this advice on board and, together with the prosecution agency and the Dutch Forensic Institute (NFI), published a Program to Strengthen Investigation and Prosecution (PVOV). This program contained many recommendations to improve the quality and professional standards in the police and prosecution agency in cases of major crime. One of the main proposals was that the police should engage contrarians to prevent tunnel vision and groupthink in complex criminal investigations. The Dutch police have adopted this form of critical review since 2006.

This book deals with this form of critical review by contrarians in criminal investigation within the Dutch police. The central research questions concern the way contrarians do their work, the impact of the contrarians’ practices on the process of criminal investigation, and the factors that promote or impede their contribution. The study also examines the development of a research direction in the criminal investigation process. How does an investigation team create a picture of the suspect, the act, and the context? And how do they deal with alternative research directions or differences of opinion within the team?

The first chapter sets out some of the background that contributed to the introduction of contrarians in the Netherlands and explores the concept of tunnel vision. The concept of tunnel vision is abandoned in the second chapter introducing instead another, broader framework, based on Goffman’s framing and interaction theory. The central research question, research design and methods are presented in the third chapter. Chapters four to nine report the empirical findings. Finally, the last chapter summarizes the study’s empirical findings, reflects on Goffman’s theoretical framework, and

discusses the further development of critical review by contrarians in criminal investigation.

Background

For the past few decades there has been an increasing awareness of the problem of serious failures in criminal investigation that may lead to wrongful convictions. This occurred not only in the Netherlands, but also in many other countries (for example the United States, Canada, and Great-Britain). These investigative failures and miscarriages of justice have attracted a great deal of media attention and have even led to social and political unrest. As a result, debates have been initiated about the causes of investigative failures and their remedies.

Such investigative failures are often understood as consequences of tunnel vision. In this book tunnel vision is defined as a process in which the focus and search for evidence are concentrated on one theory (hypothesis) about the offense and the perpetrator, whereby any errors regarding the evidence and the theory espoused are neglected, and alternative views and exculpatory evidence are ignored or suppressed in order to maintain the espoused theory.

Some fundamental psychological processes such as confirmation bias, belief perseverance, and groupthink are often indicated as the main factors underlying tunnel vision. In addition, some external factors, such as public and media pressure on the police, may contribute to the emergence of tunnel vision.

In the Netherlands one of the most important measures to prevent tunnel vision in major criminal investigations is the introduction of contrarians. The primary goal of the contrarian should be the prevention of groupthink and tunnel vision by offering advice to the leader of the investigative team. The use of contrarians is mandatory in major criminal cases and crimes that might have a severe social impact. Although contrarians are experienced investigative officers from the same police force, they should be independent of the criminal investigation concerned. Should their efforts result in persistently opposing views, the contrarian should report this directly to the head of the criminal investigation department.

Theoretical framework

To study the effectiveness of measures that guard against tunnel vision, one needs an insight into the criminal investigation process. For several reasons the term 'tunnel vision' is unsuitable when applied to the criminal investigation process. First of all, tunnel vision is used as a metaphor, but in this case it captures the wrong image. Tunnel vision does not mean that people are not seeing things around them, except for the end of the tunnel where the light is. On the contrary, people can see around them, but they ignore their observations or argue them away. Secondly, tunnel vision suggests

that it is a phenomenon that happens, whereas it actually is a process. In the third place, tunnel vision is used as an umbrella term for various events and processes in the investigation process. Finally, tunnel vision has a negative connotation. It seems that when the police investigation team makes a mistake, or the process gives a wrong outcome, it is called tunnel vision. However, when they catch the offender, the investigation team is praised for its perseverance, focus, determination, and dedication. For these reasons, a different perspective is needed to study the criminal investigation process.

In this book the theoretical framework used to study the criminal investigation process and contrarians' practices is based on Goffman's framing and interaction theory. The main assumption of his framing theory is that when individuals attend to any current situation, they face the question: What is it that's going on here? Goffman assumes that definitions of a situation are built up in accordance with principles of organization that govern events – at least social ones – and the principals' subjective involvement in the events. The term frame refers to these basic elements. Individuals use frameworks (schemata of interpretation) to define or interpret situations. Based on Goffman's theory, here the breaking of a frame is called deframing. The term reframing means applying another framework. In this book the framing theory is used to describe substantive aspects of criminal investigation and contrarians' practices. This relates to the question of which frameworks are used in criminal investigation, and the subject matter that contrarians deal with in order to encourage deframing and reframing.

For his interaction theory Goffman adopts a dramaturgical perspective and assumes that when an individual appears before others he will have many motives for trying to control the impression they form of the situation. Individuals try to reach a single definition of the situation through interaction. Interaction theory is used to describe the social aspects of criminal investigation and contrarians' practices. The social aspects refer to such questions as whether members of the investigation team are able to influence each other and the decision-making process, and whether contrarians feel free to criticize the team's decisions.

Research design and methods

Within the terms of the theoretical framework, the main goal of this study is to provide insight into how framing, deframing and reframing occurs in cases of major criminal investigation within the Dutch police. The following research questions have been formulated:

1. How does framing take place in criminal investigation?
2. What are the risks of framing in criminal investigation?
3. How do deframing and reframing take place in criminal investigation?
4. How do contrarians engage in critical review?

5. How do contrarians contribute to avoiding the risks of framing, and to deframing and reframing in criminal investigation?
6. Which substantive aspects, and social and cultural factors are important in framing, deframing and reframing in criminal investigation and contrarians' practices?

This study is about how framing, deframing and reframing takes place in the criminal investigation process and why investigation teams fail to deframe and reframe in particular cases. The aim of the research is to describe, analyze and understand the complexity of these processes. Because the study focuses on the 'how' and 'why' of framing in the criminal investigation process – a contemporary set of events over which the investigator has little or no control – a case study approach is used.

To answer the questions concerning how frames arise and change in criminal investigations, three cases of major criminal investigation have been studied by observing different types of meetings during the investigation process. Moreover, telephone interviews and document analysis were used to gather information about the organization and implementation of critical review by contrarians in all police forces in the Netherlands. Subsequently, a detailed study was conducted of 26 cases of critical review in five different police forces. Both the investigative case file and the review dossier were analyzed. Contrarians and leaders of investigative teams (47 persons in all) were interviewed about cases of critical review in which they had been involved. In addition, in four cases, the critical review sessions between the contrarians and the leaders of the investigative teams were observed.

Empirical findings

The criminal investigation process

In this study, the process within major criminal investigations is divided into four steps, the last three of which form a cyclical process. This process ends when there is a serious suspect and prosecution follows, or when most of the directions are investigated, but do not lead to a suspect.

The investigation process starts with a number of standard procedures, by which the major investigation team tries to understand what happened. The team members investigate the crime scene, the victim and his/her background, and possible suspects. They also trace and question witnesses. This phase is largely determined by routines that go largely unquestioned.

After the investigation process has started, the first results become known. The investigation team interprets these results immediately. During this second step, the team puzzles over the information and tries to fit the information in the images they already have of the case. Such images are rather implicit and pre-reflexive. While discussing the results, the team members try to influence the interpretation by presenting the in-

formation in the way they want the other team members to interpret it. When team members are insecure in their point of view, they phrase their opinion cautiously; for example, 'I just want to mention this', 'I only want to discuss the point', or 'It is just an idea'.

In the third step of the process, the investigation team formulates research directions (including scenarios, motives, search lines) based on its interpretation of the results. Again, the team puzzles over the results and tries to fit them into the research directions, resulting in a new direction or a confirmation, change or ending of the research direction. When, during a briefing or a brainstorming session, the team brainstorms about the directions to take, they strive for consensus and can only suggest realistic directions. During more informal meetings, for example round the coffee machine, team members discuss more freely, so the suggestions may be less realistic.

After the research directions and priorities are set, the team takes a decision about the research actions. This step is closely related to the determination of priorities; in fact, they may occur simultaneously. Most of the time the investigation team is seeking confirmation of the research direction or scenario in which they believe. Many decisions in this step are based on a cost-benefit analysis; the team weighs the cost of the method against the expected results. The most promising research direction is investigated first. This step is also sometimes determined by routines; for example, telephone taps are routinely deployed.

When the results of the research actions are known, the team interprets them immediately. The research directions and research actions are based on these interpretations. These research directions are not investigated singly; the process is not a simple linear one. Multiple research directions are investigated simultaneously. At some point in the process the team tries to create an overview and set priorities, but most of the time they are reacting ad hoc. Consequently, the process has a predominantly inductive character.

During the investigation process the teams are given ample opportunity to consider evidence that deviates from their own point of view or to investigate alternative scenarios; however, in practice the team does not always use such an opportunity. This is due to a variety of factors, such as time pressure and the purpose of the investigation, which determine the research directions that are thoroughly investigated. Knowledge, experience and expertise can also influence the images and scenarios that may arise in connection with the case. In addition, the relationships between the team members influence the course of the discussions during the various meetings.

Contrarian methods

This study shows that the practice of critical review by contrarians is very heterogeneous and complex. The implementation of critical review in criminal investigation differs greatly from one police force to another; for example, the frequency with which the method is used differs between the forces.

Contrarians have considerable discretion, which results in different styles and strategies of critical review. This study has found two principal strategies. The first is characterized by closeness. These contrarians have more direct and more frequent contacts with members of the investigation team. They discuss decisions with leaders of the investigation team even before decisions are made. Some of these contrarians also feel responsible for 'solving the case'. The second strategy is characterized by an emphasis on distance. These contrarians try to keep themselves at a distance from the investigation team. They only conduct their review after the decisions have been made by the team. They do not feel responsible for the investigation itself, nor for 'solving the case'. These contrarians focus only on the main lines of the investigation and meet the team leader relatively infrequently. Underlying the choice of one of these strategies is a fundamental dilemma with which contrarians are confronted, resulting from two problems that make different claims on them.

First, contrarians are faced with the task of how to reduce or prevent tunnel vision in the investigation team. For that reason, they may assume that they have to be 'close' to the team. Secondly, contrarians also have the task of preventing tunnel vision in themselves. They may be wary of getting carried away by the views that predominate in the team. To prevent this, contrarians may feel the need to keep their distance from the team. However, this may hinder their capability to prevent tunnel vision.

Most contrarians opt for the second strategy of keeping their distance. The disadvantage of this strategy may be that it is more difficult to gain an insight into problems resulting from a closed mindset. Distance may also make it harder to exert an influence on the team's decisions. A minority of the contrarians commonly adopt the closeness strategy. This, however, may increase the risk of sharing tunnel vision. Contrarians may try to cope with this dilemma in several ways. One such strategy is for the contrarians to alternate between distance and closeness.

Some factors may lead the contrarians to select the distance strategy, for instance if the review is initiated relatively late or if contrarians do not have much time for the work (because they have to combine it with other tasks). Contrarians who are conducting critical review in their own force may be inclined to operate more closely. The attitude of the team leader may also be a relevant factor. Some team leaders present decisions only to the contrarian after the fact. Other team leaders ask contrarians for advice in advance.

Substantive aspects of critical review

As mentioned, contrarians have considerable discretion. This becomes clear in the phase in which the critical review takes place. Originally, the Posthumus commission proposed involving contrarians only in the latter phase of the criminal investigation process, during which the focus is on the construction of legal evidence in preparation for a trial. In practice, the use of contrarians is almost always limited to the first phase of the criminal investigation, which focuses on identifying the suspect.

It turns out that contrarians not only use different strategies, but also deal with different subjects; for example, contrarians may focus on the procedures used in criminal investigation, the substantive elements of the investigation, or the social relations in the team. It is not only the subject matter that differs, however, also the depth in which the various aspects are treated.

Given this diversity of issues and subject matter, five different roles of contrarians may be distinguished. First, some contrarians may be considered ritualists. The ritualistic contrarians are usually not very critical in their remarks, their contribution often being limited to a few remarks about writing errors or the quality of the team's reports.

Secondly, some contrarians can be seen as proceduralists: their review concentrates on procedural aspects. This role can be seen as an attempt to improve the quality of the investigation. Thirdly, there are contrarians who define themselves primarily as criminal investigators and try to 'solve the case'. When adopting the fourth role, the contrarian becomes the team leader's supervisor or coach. In this case the contrarian is mainly oriented towards improving the quality of leadership and social relations within the investigation team. Finally, there are contrarians who define their role as a devil's advocate. Using this strategy, contrarians present alternative interpretations and hypotheses. They challenge the team to make their views and decisions more explicit.

Based on this study, the conclusion can be drawn that the coach and devil's advocates mostly focus on preventing the risks of framing in the criminal investigation process and try to encourage deframing and reframing.

Although most contrarians themselves expect to act as a devil's advocate, they do not always succeed. A variety of factors are involved: a lack of experience with critical review, a rather close relationship with members of the team, and the cultural pressure of solidarity with colleagues. The wish for direct action and 'real' police work, like catching the offender, may lead contrarians to adopt the role of criminal investigator.

Social aspects of critical review

The practice of critical review involves not only the subjects that contrarians deal with, which is important; the relationship with the team leader is also relevant. Critical review is done between the contrarian and the team leader during 'critical review sessions'. Three phases may be distinguished during such sessions; the preparation phase, the actual phase of critical review, and the concluding phase. It is not only the subjects in each of the phases that differ, but also their strategy and the way the contrarians communicate.

Three main strategies can be distinguished in the contrarians' approach to the team leader during the actual phase of critical review. The first strategy involves a friendly approach; the second is more neutral and more formal. In the third strategy the contrarian seeks confrontation with the team leader. The relation between the contrarians and the leaders of the team are not solely dependent on the contrarians' approach. It

also depends on the team leader's attitude and reaction. There are different ways for contrarians to cope with a team leader who is defensive or tries to ignore the contrarians' advice. Contrarians may vary and change their strategies. They can repeat the same points over and over again or try to focus on the most important subjects. In practice, contrarians do not always persist but reconcile themselves to the team leader's response. In a few cases this led to the end of the critical review in the case involved. Contrarians can also try to resolve the dispute by consulting the head of the criminal investigation department. In one of the cases studied the contrarians did consult the head of the criminal investigation department, but this did not lead to an escalation of the dispute. The contrarians in this case decided to continue their critical review despite the fact that the dispute was not resolved.

It is not only the team leader's attitude and reaction that influences the strategy the contrarian uses. The subject the contrarian chooses to discuss with the team leader is also very important. A substantive judgment can be more threatening to the team leader than a contrarian who acts as a proceduralist or criminal investigator. Critical remarks that can be seen as threatening demand a more indirect style or a more friendly approach. More than the team leaders, contrarians are occupied during the session to prevent disruptions and disputes that may cause a loss of face. Contrarians choose their words carefully; sometimes to the detriment of the message.

A more fundamental issue involves the vulnerable position of the contrarians and critical review. This study shows that contrarians have a less powerful position than the team leader. Contrarians are dependent of the team leader when performing their task. Team leaders are much less dependent on the contrarian during the criminal investigation.

The impact of critical review

This study shows that critical review by contrarians can have a concrete impact on criminal investigation. Sometimes critical review leads to the change of minor details. However, this study also reveals how contrarians have caused more important changes in the criminal investigation process. Radical changes of direction due to critical review were not found. It turns out that the impact of critical review is usually stealthier; for example, team leaders become more alert to potential pitfalls in their investigation. As a result of the critical review, they often say that they pay more attention to the way they report their investigations and their decisions. In addition, both team leaders and contrarians notice some long-term effects of critical review. These effects concern the more general procedures of the police force.

The impact of critical review depends on several factors and actors during the process. The strategies and roles a contrarian uses determine to a significant extent the attitude and reaction of the team leader and thereby the impact of critical review on the criminal investigation process. The team leader also has considerable discretion as to whether he decides to follow the advice or not. Time pressure and capacity considera-

tions play an important role. If the team leader decides to discuss the remarks of the contrarian with the other team members or the public prosecutor, that does not mean they will follow the contrarians' advice. A variety of actors can influence the decision-making process.

Another explanation for the limited impact of critical review is the way framing, deframing and reframing occur in a criminal investigation. Because these processes are normally gradual in nature, it can hardly be expected that contrarians would cause radical changes. Critical review runs parallel to the investigation process and shifts the focus or interpretation subtly and step-by-step.

Goffman's framing and interaction theory

The analysis of the criminal investigation process and critical review using Goffman's framing and interaction perspective turned out to be useful. First of all, this theoretical framework gives a broader perspective than the concept of tunnel vision. The psychological processes often pointed out as the main factors underlying tunnel vision can be located within Goffman's approach. Goffman's theoretical framework offers more than just these psychological processes. Moreover, there is no negative connotation, in contrast to tunnel vision. The framework offers insight into both the processes in the investigation team and in the critical review, without attaching a negative judgment to the outcome of the criminal investigation process. It also offers insight into both the substantive aspects of the criminal investigation and critical review, and the social aspects. It shows how these aspects influence the creation of research directions and the changes that occur. Finally, this theoretical approach offers a basis for understanding the limitations of the current contrarians' practices and to find answers as to why such limitations occur.

As opposed to this useful contribution, this study also voices some critical remarks about the theory; for example, Goffman does not answer the question of the conditions under which deframing and reframing take place. Goffman is also very optimistic about the brief duration of misframing, even though there may be a possibility of long-lasting ambiguity or misframing, especially in cases of criminal investigation.

This study shows that several factors, such as knowledge, experience, expectations, and perception influence the creation of shared frameworks and limit the contribution of critical review. Because contrarians share the same frameworks as the criminal investigators, it is hard for them to encourage deframing and reframing. The factors that influence the framing process might be important supplements to Goffman's theory. Additionally, a couple of factors which one might suspect fit some elements of the traditional police culture seem to play an important role within the framing process in the criminal investigation and critical review. To conclude, Goffman's theoretical framework does not offer a satisfying explanation for some social processes in the

criminal investigation and in critical review that have to do with power relations. An extension of Goffman's theory with the concept of power might be helpful in understanding these processes.

Conclusion

Based on this study, the conclusion can be drawn that critical review can have a valuable impact on the criminal investigation process. However, some contrarians' practices limit their contribution. The book concludes with a discussion of the further development of critical review by contrarians in criminal investigation. These considerations are mentioned here briefly.

First of all it seems to be important to create a reflexive attitude, critical awareness and openness in investigation teams. Deframing and reframing benefit from reflection on routines and habits, discussion of research directions and research actions, drawing attention to differing opinions and alternatives, and the creation of an overview of the investigation.

Both reflection within the team and critical review by contrarians benefit from further institutionalization in criminal investigation. The vulnerable position of contrarians and critical review may improve if critical review is organized for each major criminal case. Critical review and further institutionalization may also be promoted through greater involvement of the head of the criminal investigation department.

Contrarians who are not from the police organization or do not have any experience with the criminal investigation process are probably more able to act as a 'devil's advocate'. It is therefore worthwhile considering the engagement of contrarians from outside the police organization in addition to contrarians from among the police. These contrarians from outside the police organization would probably encounter more distrust and might have trouble gaining an insight into the social relations in the investigative team. That is why it might be valuable to introduce a couple of contrarians, one from outside the police and the other from within the police organization. This would also make it possible to take account of the experience of the contrarians with critical review. Moreover, two contrarians are better able to guarantee continuity during the investigation process.

Critical review can also be improved by clear agreements about the methods used and subjects discussed by the contrarian. Contrarians should be clear about what the team leader can expect from critical review in order to avoid disappointment and frustration. Finally, critical review can be of great value in the initial phase of the criminal investigation, but it should not be limited to the first phase, which focuses on identifying the suspect.

Literatuur

A

Aronson, E., Wilson, T.D. & Akert, R.M. (1994). *Social psychology: The heart and the mind*. New York: HarperCollins College.

B

Bac, J. & Vink, M. (2014). ZSM, Zo Selectief Mogelijk... Triage in de strafrechtsketen. *PROCES*, 93(1), pp. 79-88.

Berger, P.L. & Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Garden City, NY: Doubleday.

Blaauw, J.A. (2002). *De Puttense moordzaak: Reconstructie van een dubieus moordonderzoek* (3e aangevulde druk). Baarn: De Fontein.

Bollen, M. (2010). *Tunnelvisie als bedrijfsrisico*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.

Boorsma, J. (2005). Doofblind strafrecht: Tunnelvisie in grote strafzaken. *PROCES*, 8(2), pp. 58-65.

Bunt, H.G. van de, & Rademaker, J. (1992). *Recherchewerk in de praktijk: Een case-study naar recherche en informatievoorziening*. Lochem: Van den Brink.

Bunt, H.G. van de, & Gemert, W.M. (1999). Opsporing. In C.F.C.F. Fijnaut, E.R. Muller, U. Rosenthal (Red.), *Politie: Studies over haar werking en organisatie*. Alphen aan den Rijn: Samsom, pp. 381-397.

Bunt, H.G. van de, Fijnaut C. & Nelen, H. (2001). *Post-Fort: Evaluatie van het strafrechtelijk onderzoek (1996-1999)*. Den Haag: Sdu.

C

Candel, I., Merckelbach, H.L.G.J. & Wessel, I. (2002). Traumatische herinneringen. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (Red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, pp. 417-432.

Çankaya, S. (2011). *De controle van marsmannetjes en ander schorriemorrie: Het beslissingsproces tijdens proactief politiewerk*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Carmack, B.J. (1997). Balancing engagement and detachment in caregiving. *Journal of nursing scholarship*, 29(2), pp. 139-143.

Centrum Versterking Opsporing (2011). *Protocol tegenspraak politie*. z.p.:z.u.

Crombag, H.F.M. (2006). Over tunnelvisie. *Trema*, pp. 273-279.

Crombag, H.F.M., Koppen, P.J. van, & Wagenaar, W.A. (2011). *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs* (6e druk). Amsterdam: Contact.

D

- Denzin, N.K. & Keller, C.M. (1981). Frame Analysis reconsidered. *Contemporary Sociology*, 10(1), pp. 52-60.
- Derksen, A.A. (2006). *Lucia de B.: Reconstructie van een gerechtelijke dwaling*. Diemen: Veen Magazines.
- Derksen, T. (2008). *Het O.M. in de fout* (2e druk). Diemen: Veen Magazines.

E

- Ellemers, J.E. (1981). Macht. In L. Rademaker (Red.), *Sociologische grondbegrippen. 1 Theorie en analyse*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, pp. 276-297.

F

- Festinger, L. (1963). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Findley, K.A. & Scott, M.S. (2006). The multiple dimension of tunnel vision in criminal cases. *Wisconsin Law Review*, pp. 291-398.
- FPT Heads of Prosecution Committee Working Group (2004). *Report on the prevention of miscarriages of justice*. Geraadpleegd op <http://www.publications.gc.ca/site/eng/307874/publication.html>.
- FPT heads of prosecutions committee (2011). *The path to justice: Preventing wrongful convictions*. Geraadpleegd op <http://ppsc-sppc.gc.ca/eng/pub/index.html>.
- Frielink, P.M. & Haverkate, G.C. (2011). Het Openbaar Ministerie in de periode van 1999-2011: Met beide benen in de samenleving. In A.G. Bosch, P.M. Frielink, G.C. Haverkate, M.E. de Meijer & L. Plas (Red.), *Twee eeuwen Openbaar Ministerie 1811-2011*. Den Haag: Sdu/Openbaar Ministerie, pp. 147-189.

G

- Gemert, F van (2009). Kwalitatieve databronnen in de criminologie. In T. Decorte & D. Zaitch (Red.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven/Den Haag: Acco, pp. 148-172.
- George, A.L. & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gerring, J.E. (2007). *Case study research: Principles and practices*. New York: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (2006). *Sociology* (5th ed.). Cambridge: Polity Press.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1980). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research* (11th ed.). Hawthorne, NY: Aldine Publishing Company.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on face-to-face behavior*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Goffman, E. (1972). *Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Harmondsworth: Penguin Books.

- Goffman, E. (1975). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goffman, E. (1990). *The presentation of self in everyday life* (21th ed.). London: Penguin Books.
- Gold, R.L. (1958). Roles in sociological field observations. *Social Forces*, 36(3), pp. 217-223.
- Gould, J.B., Carrano, J., Leo, R. & Young, J. (2012). *Predicting erroneous convictions: A social science approach to miscarriages of justice*. Geraadpleegd op <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/241389.pdf>.
- Groenendaal, J. & Helsloot, I. (2014). Tunnel vision on tunnel vision?: A preliminary examination of the tension between precaution and efficacy in major criminal investigations in the Netherlands. *Police Practice and Research: An International Journal*. <http://dx.doi.org/10.1080/15614263.2014.928622>.
- Groenhuijsen, M.S. (2008). Deskundigen in de aanval: Het strafrecht in de verdediging? *Delikt en Delinkwent*, 9/65, pp. 929-941.
- Gross, S.R. (1996). The risks of death: Why erroneous convictions are common in capital cases. *Buffalo Law Review*, 44, pp. 469-500.

H

- Hart, P. 't, Jong, P. de, & Korsten, A.F.A. (1991). *Groepsdenken: Cruciale beslissingen in kleine groepen*. Alphen aan den Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink.
- Hawk, S.R. & Dabney, D.A. (2014). Are all cases treated equal?: Using Goffman's frame analysis to understand how homicide detectives orient to their work. *British Journal of Criminology*, 54(6), pp. 1129-1147.
- Heijnsman, S. (2010) Toekomst van de opsporing: Ontwikkelingen en scenario's. In N. Kop & P. Tops (Red.), *Toestand en toekomst van de opsporing*. Apeldoorn/Amsterdam: Politieacademie, lectoraat Criminaliteitsbeheersing en researchkunde, pp. 23-31.
- Helsloot, I. & Groenendaal, J. (2013). Tunnelvisie op tunnelvisie?: PVO en de spanning tussen voorzorg en daadkracht in de grootschalige opsporing. In P. Ponsaers, J. Terpstra, C. de Poot, M. Bockstaele & L. Gunther Moor (Red.), *Vernieuwing in de opsporing*. Antwerpen/Apeldoorn: Maklu, pp. 297-314.
- Horselenberg, R., Merckelbach, H.L.G.J., Crombag, H.F.M. & Koppen, P.J. van (2002). Getuigen helpen herinneren. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (Red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, pp. 445-464.
- Hutjes, J.M. & Buuren, J.A. van (1996). *De gevalsstudie: Strategie van kwalitatief onderzoek*. Meppel/Amsterdam/Heerlen: Boom en Open Universiteit.

I

- Innes, M. (2005). *Investigating murder: Detective work and the police response to criminal homicide*. New York: Oxford university press.
- Innes, M. & Clarke, A. (2009). Policing the past: Cold case studies, forensic evidence and retroactive social control. *The British Journal of Sociology*, 60(3), pp. 543-563.
- Innocence Commission for Virginia (2005). *A vision for justice: Report and recommendations regarding wrongful convictions in the commonwealth of Virginia*. Arlington: The innocence commission for Virginia. Geraadpleegd op http://www.exonerate.org/ICVA/full_r.pdf.
- Israëls, J.T. (2010). *De bekentenissen van Ina Post*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.

J

- Janis, I.L. (1972). *Victims of groupthink: A psychological study of foreign-policy decisions and fiascoes*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Janis, I.L. (1982). *Groupthink: Psychological studies of policy decisions and fiascoes*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Jones, D., Grieve, J. & Milne, B. (2010). Reviewing the Reviewers. The review of Homicides in the United Kingdom. *Investigative Sciences Journal*, 2(1). Geraadpleegd op <http://www.investigativesciencesjournal.org/issue/view/440>.

K

- Kaplan, A. (1964). Power in perspective. In R.L. Kahn & E. Boulding, E. (Eds.), *Power and conflict in organizations*. London: Tavistock Publications, pp. 11-32.
- Kassin, S.M. (1997). The psychology of confession evidence. *The American Psychologist*, 52(3), pp. 221-233.
- Kaufman commission (1998). *Report of the Kaufman commission on proceedings involving Guy Paul Morin*. Toronto: Ontario Ministry. Geraadpleegd op <http://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/about/pubs/morin>
- Kolthoff, E. (2011). *Basisboek criminologie*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Kop, N. (2012). *Van opsporing naar criminaliteitsbeheersing: Vijf strategische implicaties* (lectorale rede). Apeldoorn: Politieacademie. Geraadpleegd op <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/pdf/84030.pdf>
- Kop, N. & Tops, P. (Red.) (2010). *Toestand en toekomst van de opsporing*. Apeldoorn: Politieacademie.
- Kop, N., Wal, R. van der, & Snel, G. (Red.) (2012). *Opsporing belicht: Over strategieën in de opsporingspraktijk* (2e druk). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Koppen, P.J. van (2003). *De Schiedammer parkmoord: Een rechtspsychologische reconstructie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Koppen, P.J. van (2008). Blundering justice: The Schiedam park murder. In R.N. Kocsis (ed.), *Serial murder and the psychology of violent crimes*. Totowa, NJ: Humana, pp. 207-228.

- Koppen, P.J. van (2010). Rechterlijke dwalingen. In P.J. van Koppen, H.L.G.J. Merkelbach, M. Jelicic & J.W. de Keijser (Red.), *Reizen met mijn rechter: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, pp. 911-934.
- Koppen, P.J. van (2011). *Overtuigend bewijs: Indammen van rechterlijke dwalingen*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Kwakman, N.J.M. (2012). Snelrecht en de ZSM-aanpak. *Delikt en Delinkwent*, 3/17.
- Krommendijk, M., Terpstra, J.B., Kempen, P.H.P.H.M.C. van (2009). *De wet BOB: Titels IVA en V in de praktijk: Besluitvorming over bijzondere opsporingsbevoegdheden in de aanpak van georganiseerde criminaliteit*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

L

- Landelijk kader inzet en toepassing tegenspraak (2006). In Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut. *Uitwerking van de maatregelen uit het rapport 'Versterking opsporing en vervolging'*. z.p.: z.u.
- Landelijk programmabureau versterking opsporing (2009). *Voortgangsrapportage implementatieaudit januari 2009: Landelijk beeld implementatie PVO bij de politie*. z.p.:z.u.
- Leo, R.A. & Davis, D. (2010). From false confession to wrongful conviction: Seven psychological processes. *The Journal of Psychiatry & Law*, 38, pp. 9-54.
- Lepard, D.A. & Campbell, E. (2009). How police departments can reduce the risk of wrongful convictions. In K.D. Rossmo (Ed.), *Criminal investigative failures*. Boca Raton: CRC Press, pp. 269-293.
- Leys, M. (2009). De gevalstudie. In T. Decorte & D. Zaitch (Red.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven/Den Haag: Acco, pp. 173-194.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lukes, S. (2005). *Power: A radical view* (2nd ed.). New York: Palgrave Macmillan.
- Lukes, S. (2011). Defining power. In A. Giddens & P.W. Sutton (Eds.), *Sociology: Introductory readings* (3rd ed.). Cambridge: Polity Press, pp. 301-307.

M

- Martin, D.L. (2002). Lessons about justice from the 'laboratory' of wrongful convictions: Tunnel vision, the construction of guilt and informer evidence. *UMKC Law Review*, 70(4), pp. 847-864.
- MacFarlane, B.A. (2006). Convicting the innocent: A triple failure of the justice system. *Manitoba Law Review*, 31(3), pp. 403-488.

- MacFarlane, B.A. (2008). *Wrongful convictions: The effect of tunnel vision and predisposing circumstances in the criminal justice system*. Toronto: Government of Ontario. Geraadpleegd op http://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/inquiries/goudge/policy_research/pdf/Macfarlane_Wrongful-Convictions.pdf.
- Maguire, M. (2006). Criminal investigation and crime control. In T. Newburn (Ed.), *Handbook of policing* (4th ed.). Cullompton: Willan publishing, pp. 363-393.
- Mechanic, D. (1962). Sources of power of lower participants in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 7(3), pp. 349-364.
- Merton, R.K. (1967). *Social theory and social structure* (11th ed.). New York: The free press.

N

- National Centre for Policing Excellence (2005). *Practice advise on core investigative doctrine*. Wyboston: NCPE.
- National Centre for Policing Excellence (2006). *Murder investigation manual*. Wyboston: NCPE.
- Nickerson R.S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, 2(2), pp. 175-220.
- Nicol C., Innes M., Gee, D. & Feist, A. (2004). *Reviewing murder investigations: An analysis of progress reviews from six police forces* (Home office online report 25/04). Geraadpleegd op <http://www.policypointers.org/Page/View/562>
- Nobles, R. & Schiff, D. (2002). *Understanding miscarriages of justice: Law, the media, and the inevitability of crisis*. New York: Oxford university press.

O

- Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut (2005). *Versterking opsporing en vervolging: Naar aanleiding van het evaluatierapport van de Schiedammer parkmoord*. z.p.: z.u. Geraadpleegd op <http://www.fomat.nl/Rapport%20versterking%20opsporing%20en%20vervolging.pdf>.
- Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut (2006). *Uitwerking van de maatregelen uit het rapport "Versterking opsporing en vervolging"*. z.p.: z.u.

P

- Parsons, T. (1964). *The social system*. New York: Free press.
- Pattijn, J. (2002). Resultaten van informatiehuishoudingsproject implementeren: Geen woorden maar daden! *Het tijdschrift voor de politie*, 64, pp. 25-34.
- Ponsaers, P., Terpstra, J., Poot, C. de, Bockstaele, M. & Gunther Moor, L. (Red.) (2013). *Vernieuwing in de opsporing*. (Cahiers Politiestudies nr. 28, 2013-3). Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.

- Poot, C.J. de, Bokhorst, R.J., Koppen, P.J. van, & Muller, E.R. (2004). *Rechercheportret: Over dilemma's in de opsporing*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Posthumus, F. (2005). *Evaluatieonderzoek in de Schiedammer parkmoord: Rapportage in opdracht van het college van procureurs-generaal*. Den Haag: Openbaar Ministerie.
- Programma versterking opsporing (2008). *Rapport Productevaluatie Tegenspraak*. z.p.: z.u.
- Protocol tegenspraak politie (2006). In Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut. *Uitwerking van de maatregelen uit het rapport "Versterking opsporing en vervolging"*. z.p.: z.u.

R

- Raamwerk TGO (2006). In Openbaar Ministerie, Politie en Nederlands Forensisch Instituut. *Uitwerking van de maatregelen uit het rapport "Versterking opsporing en vervolging"*. z.p.: z.u.
- Rassin, E. (2007). *Waarom ik altijd gelijk heb: Over tunnelvisie*. Schiedam: Scriptum.
- Rassin, E. & Candel, I. (2002). Suggestie tijdens het verhoor. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (Red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, pp. 465-484.
- Reiner, R. (2010). *The politics of the police*. Oxford: Oxford University Press.
- Roach, K. (2010). Wrongful convictions: Adversarial and inquisitorial themes. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, 35, pp. 387-446.
- Rossmo, K.D. (2009a). Cognitive biases: Perception, intuition, and tunnel vision. In K.D. Rossmo (Ed.), *Criminal investigative failures*. Boca Raton: CRC Press, pp. 9-21.
- Rossmo, K.D. (2009b). Organizational traps: Groupthink, rumor, and ego. In K.D. Rossmo (Ed.), *Criminal investigative failures*. Boca Raton: CRC Press, pp. 23-34.
- Rossmo, K.D. (2009c). Recommendations and conclusion. In K.D. Rossmo (Ed.), *Criminal investigative failures*. Boca Raton: CRC Press, pp. 349-355.

S

- Salet, R. (2013). Tegenspraak bij de politie als inhoudelijk en sociaal proces. In P. Ponsaers, J. Terpstra, C. de Poot, M. Bockstaele & L. Gunther Moor (Red.), *Vernieuwing in de opsporing*. (Cahiers Politiestudies nr. 28, 2013-3) Antwerpen/Apeldoorn: Maklu, pp. 279-295.
- Salet, R. & Terpstra, J.B. (2012). *Tegenspraak in de opsporing: Verslag van een onderzoek*. Amsterdam: Reed Business.
- Salet, R. & Terpstra, J.B. (2013). Tegenspraak bij de politie. Distantie, betrokkenheid en doorwerking. *PROCES*, 92(1), pp. 18-28.

- Salet, R. & Terpstra, J.B. (2015). ZSM: Confronterende omwenteling of creeping crisis. In R. Baas, T. Havinga, M. Laemers & J. den Tonkelaar (Red.), *Rechtspleging en rechtsbescherming: Liber amicorum voor Prof. dr. L.E. de Groot-van Leeuwen*. Deventer: Kluwer. Nog te verschijnen.
- Savage, S.P. (2007). *Police reform: Forces for change*. New York: Oxford University Press.
- Savage, S.P., & Milne, B. (2007). Miscarriages of justice. In T. Newburn, T. Williamson & A. Wright (Eds.), *Handbook of criminal investigation*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 610-627.
- Snijders, K. (2011). *Hoe temmen we het zevenkoppige monster?: Besluitvorming en strategieopbouw binnen rechercheonderzoeken*. Amsterdam: Reed business.
- Snook, B. & Cullen, R.M. (2009). Bounded rationality and criminal investigations: Has tunnel vision been wrongfully convicted? In K.D. Rossmo (Ed.), *Criminal investigative failures*. Boca Raton: CRC Press, pp. 69-98.
- Spradley, J.P. (1980). *Participant observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Stubbins, D. & Stubbins, N. (2009). On the horns of a narrative: Judgment, heuristics, and biases in criminal investigation. In K.D. Rossmo (Ed.), *Criminal investigative failures*. Boca Raton: CRC Press, pp. 99-140.
- Swanson, G.E. (1975). Review of frame analysis. *Annals of the American academy of political and social science*, 17, pp. 218-220.

T

- Terlouw, A. (2009). Wetenschappers en politiek, tussen betrokkenheid en distantie. In T. Havinga, F. Kulk & A. Böcker (Red.), *Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen. Geraadpleegd op <http://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/100877/100877.pdf?sequence=1>.
- Terpstra, J. (2002). *Sturing van politie en politiewerk. Een verkennend onderzoek tegen de achtergrond van een veranderende sturingscontext en sturingsstijl*. Zeist: Kerckebosch.
- Terpstra, J. (2008). *Wijkagenten en hun dagelijks werk: Een onderzoek naar de uitvoering van gebiedsgebonden politiewerk*. Den Haag: Reed Business.
- Terpstra, J. (2009). Politiecultuur en politiepraktijken: Empirische en theoretische kanttekeningen bij een kernbegrip. In G. Meershoek (Red.), *Politiestudies: Terugblik en vooruitzicht*. Dordrecht: SMVP, pp. 133-152.
- Terpstra, J. (2010). *Het veiligheidscomplex: Ontwikkelingen, strategieën en verantwoordelijkheden in de veiligheidszorg*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Terpstra, J. (2011). Wat zijn belangrijke ontwikkelingen in beelden en praktijken van politiewerk? In M. Hertogh & H. Weijers (Red.), *Recht van onderop: Antwoorden uit de rechtssociologie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri, pp. 133-150.

- Terpstra, J., & Schaap, D. (2011). Politiecultuur: Een empirische verkenning in de Nederlandse context. *PROCES*, 90(4), pp. 183-196.
- The Royal Commission on Criminal Justice (1993). *Report*. London: HMSO.
- Traa, M. van (1996). *Inzake opsporing: Eindrapport*. Den Haag: Sdu.

V

- Verhoeven, J. (1983). Erving Goffmans kaderanalyse: Een negatie van Herbert Blumers symbolisch interactionisme. *Tijdschrift voor sociologie*, 4(3), pp. 319-352.
- Vrij, A. (2002). Het verhoren van verdachten. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (Red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, pp. 699-725.

W

- Walker, C. & Starmer, K. (1999). *Miscarriages of justice: A review of justice in error*. London: Blackstone Press Limited.
- Wessel, I. & Wolters, G. (2002). Het geheugen. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (Red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, pp. 375-396.
- Wolters, G. (2002). Herinneren door getuigen. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (Red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer, pp. 397-416.

Y

- Yin, R.K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4th ed.). Los Angeles: Sage.

Z

- Zaitch, D., Mortelmans, D. & Decorte, T. (2009). Participerende observatie in de criminologie. In T. Decorte & D. Zaitch (Red.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven/Den Haag: Acco, pp. 258-309.
- Zijderveld, A.C. (1985). *De dynamiek van macht en gezag*. Den Haag: VUGA.

Over de auteur

Renze Salet (1983) studeerde Rechten en Bedrijfswetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen en specialiseerde zich tijdens haar studie op het terrein van het Strafrecht en Strategisch Personeelsmanagement. Sinds 2011 is zij werkzaam bij het Criminologisch Instituut van de Radboud Universiteit. Daar heeft zij voor het Onderzoeksprogramma Politie & Wetenschap onderzoek gedaan naar Tegenspraak in de opsporing. Dit onderzoek vormde de basis voor haar promotieonderzoek naar Opsporing, tegenspraak en veranderende frames. Tussentijds publiceerde zij onder meer in *Proces*, *Cahiers Politiestudies* en *Policing: A journal of policy and practice*.

Thans is zij als onderzoeker werkzaam bij de vaksectie Strafrecht & Criminologie aan de Radboud Universiteit waar zij in opdracht van Politie & Wetenschap een onderzoek verricht naar 'ZSM', de nieuwe werkwijze voor de afdoening van zaken van veelvoorkomende criminaliteit.